Commentaria in Leuiticum.

REVERENDI ADMODVM PATRIS, FRATRIS HIERONIMI

Oleaſtræi Luſitani, prædicatorij ordinis, ac ſacræ Theologiæ profeſſoris, nec non hæreticæ prauitatis apud inclitam Oliſiponem inquiſitoris, Commentaria in Leuiticum, iuxta M. Sanctis Pagnini Lucenſis interpretationem: quibus Hebraica ueritas exactiſſime explicatur, & quæ ad morum compoſitionem aptari poſſunt: ex ipſius literæ penetralibus ſeorſum annectuntur: opus ſane, doctis, & indoctis, uſui futurum.

OLISIPONE,
Apud Ioannem Blauium, typographũ regium.
M. D. LVII.

DIVI EMMANVELIS LVSITANIÆ REGIS, PII, FOELICIS, INVICTI, FILIO, D. HENRICO, S. R. E.
tituli Sanctorum quatuor coronatorum presbytero
Cardinali, ac primo Eborenſis eccleſiæ
Archiepiſcopo Domino ſuo,
L. Andr. Reſendius, indignus ſacræ
theologiæ profeſſor,
S. P. D.

ADCITVS A TE OLISIPONEM, PRINCEPS ſacratiſsime, & à meis ſtudijs aliquantiſper feriatus, dum domo abſum, & ea quorum gratia me aduocaras perficio, ſoleo conuenire interdum religioſum ac bene doctum uirum F. Hieronymum Oleaſtrenſem, ſacrarum literarum ex illuſtri Diui Dominici inſtituto profeſſorem, adlectum per te in hac Oliſiponenſi diœceſi ad inquirendum de hæreticis, & in tenenda religione factioſis. Quod tametſi libenter facio, & propter uiri non uulgarem eruditionem, & quia olim à prima fere adoleſcẽtia in cœnobiali conuerſatione ſtudia coniunxeramus, ob id tamen libentius, quod dignum eum ipſe iudicaſti, quuius fidei prouinciam non minus magnam quam periculoſam, & ſumma morum ac religionis integritate indigentem, delegares. Interea obruente nos Diui Ioannis. III. frátris Germani tui, regis autem noſtri, &, ut uere dicam, patriæ parentis, interitu, ac dum iuſta non perſoluuntur inſequuto iuſtitio, quum tum ex publica mæſtitia, tum uero ex tua, animo neſcio diſſolutóne magis, an deſtituto, ad illum ueniſſem, legendos mihi dedit ſuos in Geneſin & Exodum commentarios, non longos illos quidem, ſed quantum ad rem attinet longè copioſiſsimos. Quos quum ego, partim ut languenti animo ſacrarum literarum lectione ſubuenirem, quibus & profeſsionis inſtituto, & mentis propenſione, quaſi obæratum me ſentiebam, partim ut adultæ iam æſtatis caloribus intra parietes facilius me abſque tædio continerem, attente & cum delectu ſemel iterumque legiſſem, immane dictu quam placuerint, quam probauerim, quam amauerim, quam ſtudioſis omnibus ex Hebraicæ linguæ ſalebris germanum literæ & contextus ſenſum eruere cupientibus neceſſarios exiſtimarim. Vt de me ipſe loquar, ex non paucis equidem obſcurorum locorum difficultatibus, quaſi oborta inſperato luce tandem euaſi, & ab aliquot qui me diu torſerant nodis ſum extricatus. Imputent hoc imbecillitati qui uelint, & ingenij mei quam & ipſe fateor tenuitati, & quanto libeat ſupercilio ac faſtu imputent, modo, ut de multis uel unum hoc adducam, ex trigeſimi Geneſeos capitis poſteriore parte, in qua de Iacob cum Laban conuentione & patriarchæ aſtu agitur, ſine linguarũ præſidio, ſi poſſunt, ſeſe expediant. Summa hæc eſt. Ego me hiſce commentarijs legendis profeciſſe confirmo, ac alios itidem profecturos certo polliceor, eos præcipue qui ſaltem mediocrem linguæ ſanctæ peritiam habuerint. Id tuæ celſitudini, Princeps ſacratiſsime, teſtatũ propterea uolui, quod noſter ipſe Hieronymus eos tuo tibi iure dicauit. Simul, quia candoris maxime ingenui eſt, laboribus alienis, ſi per illos profeceris, gratiam habere, ſi non profeceris, neque etiam detrahere. Vale. Oliſipone Idibus Iulij.

M. D. LVII.

☞ Folio.2.col.2.linea.22.a fine, ad eſtum pro ad eſum.
Eod.fo.facia.2.col.1.lin.23.a fina,Gemuelis pro Semuelis.
Ea.pag.2.col.2.lin.18.a.princi.deeſt(&) ante diabolo.
Fol.5.facia.2.col.1.linea.13.a prin.xatechal pro uatechal.
fo.20.col.2.lin.1.a prin.ſignomem pro ſignificatiouem.
fol.6.co.1.lin.13. a prin.deinde quod, dæla quod.
ibid.co.2.lin.3.a fine, poſt ignorantiam adda. i. ignorando ſa peccare,poſtaa ſequitur faciendo.
fo.7.co.2.lin.23.a fina,peccauerit, pro paccauerint.
fo.9.facia.2.col.2.lin.8.a fine, ut bonum pro ut ſit bonum.
fo.10.co.1.lin.27.a prin.rum,pro reum.
fo.12. col.1.lin.22.a prin.ſanctum pro ſanctus.
ibid.co.2.lin.16.a fine,reſtitueret,pro reſtitueres.
eo.fo facie.2.col.2.lin.19.a prin.tetegit pro tetigit.
ibid.lin.4.a fine,arbitrio pro arbitro.
fol.13.facia.2. col.2.lin.13.a prin.adah pro iadah.
fo.14. facie.2.co.1.lin.23.a prin.a domino dæla.a.
ibid.col.2.lin.6.a prin.dictionem pro dictionum.
fol.15.facia.1. col.2. linea. 15.aprin, ſupercedendum pro ſuperſedendum.
ibi.lin.23.a fine,explicauimus,pro explicuimus.
fol.16.facie.2.col.1.lin.23.a fine,ſed pro &.
ibid.lin.21.a fine,col.2.menſi pro menſis.
fol.18.col.1.lin.15.a fine,quod pro quæ.
ibid.col.2.lin.5. a finecum pro eum.
ibid.facia.2.col.1.lin.penul.a fine,tua pro ueſtra.
ibid.col.2.lin.13. a fine, dominus pro dominum.
ibid.lin.ulti.a fine,& pro ut.
fo.19.facia.1.col.1.lin.21.a prin, minchah reſiduum da ignitis domini,debet eſſetaxtus.
fol.20.facia.1.col.1.lin.13.in titulo.pone.11.
ibid.col.2.lin.25. a prin.ſinduens pro ſindens.
fol.21.facie.2.col.2.linea. 15.a fine, ignota pro ignotæ.
fo.22.facia 2.col.1.lin.16.a fine.arguere pro augere.
fol.23.facia.2.col.1.lin.14. a prin. inedicum promedicum.
fol.24.col.1.linea.14.a prin.quod pro quot.
ibid.lin.11.a fina,dicit pro dici.
fol.25.facie.2.co.2.linea.9.a finean pro anatah.
fol.26.facia.1.col.1.lin.1,ſignum non eſſe,pro ſignum fuit.
fo.27.facie.1.col.2.lin.13. a fine, baratrũ pro baratrum.
ibid.facia.2.col.2.linea.3.a prin.pone uermiculum.
fol.28.facie. 2.col.1.lin.17.a fine, pona ſignificare.
ibid.col.2.lin 11.a prin.dæle.a.
fol.30.col.2.lia.penul.fuis pro fluit.
fol.31.col.2.lin.4.a fina,prophanorum pro prophetarũ.
fol.32.facie.2.co.2.lin.13.a prin. mittere pro mittebat.
fo.33.col.2.lin.2. a prin. axplicamus pro in medium protulimus.

Ibid.facie.2.col.1.lin.5.a fine,pone manus.
fol.34.co.2.linea penultima,diuinæ pro diuinas.
fol.37.col.1. linea. 9. a fine,anguſtiaria,pro anguſtiaris.
ibid.facia.2.co.2.lin.18.a prin.pone hominum.
fol.38.facia.2.rol.2.lin.19.a fine, pelluntur pro pallantur.
fo.39.col.1.lin.18.a fine,explicaudum pro explicandum.
fo.40.co.1.lin.20.a fine, anothomia pro anathomia.
ibid.facie.2.col.1.lin.23.a prin.facies pro facietis.
fo.41.col.1.lin.39.a prin.ſeptanginta,pro ſeptuaginta.
ibid. lin.28.a prin.liber pro liberam.
fo.42.col.1.lin.6.a fine uaticintaũr pro uaticinantur.
fol.46.facie.2.ro.2.lin.8.a fine niciare pro iniciare.
fo.48.col.2.lin.23.a fine,ſuis pro ſuos aliis pro alios.
fol.49. facie.2.col.1.lin. 20. a prin. portabut proportabunt ſuper.
fol.50.col.2.lin.19.a fine,exceſsium pro exciſſum.
ibid.facie.2.col.2.lin.20. a prin..munditia pro immunditia.
fol.51.facie.2.col.1.lin.6.a prin. iaada pro iadah.
ibidem lin.23.a prin. mane pro id eſt.
ibid.col.2.lin. 27. afine,uertit pro uertunt.
fol.52.col.1.lin.10.a prin.tractibus pro contractibus.
ibid.col.2.lin.21.a prin. maipuli pro manipuli.
fol.53.facie.2.col.1.lin.26.a fina,uelit pro uelint.
ibid.col.2.lin.27.a fine,noua pro una.
fol.54.col.1.lin.8.a prin.ſed ſequens eſt dias pro ſed ſequens dies eſt.
fol.55.facie.2.col.2.lin.22.a fine,archam pro arcam.
ibid.lin.21.a fine,quo pro quod.
fol.57.col.2.lin.16.a fina,punitur pro punit.
ibid.col.1.lin.2.a prin.præſentetur pro præſententur.
ibid. facia.2.co.1.lin.3.a prin.loquutus autem pro loquutus eſt autem.
fol.58.facia.1.col.1.lin.8. a prin. cummunes pro communes.
ibid.lin.22.a fina decima ſexta pro decimo ſexto.
ibid.colũ.2.linea. 15. a fine, reuertabatur pro reuertebatur.
fol.59.col.1.lin.14.a fina,diebus pro dias.
fol.60.col.2.lin.11.a prin. redimat pro ut redimat ſe.
ibid.lin. ulti. lapſis prolaſsis.
ibid.facie.2.rol.1.lin.16.a prin.diuitis pro diuites.
fol.64.col.2.lin.12.a fine,exaretis pro axaratis.
fol.65.col.2.linea.8.a prin.uel pro &.
ibidem facia.2.col.1.lin.1.pegigi pro pepigi.
ibid.lin.6.a prin.Aegypti.20. pro Exodi.20.quarto.
ibid.lin.21.a prin.homines ac pro homines quoque ac.
ibid.linea.ult.perſequimini pro perſequemini.
fol.65.col.2.lin.7.a fine,nouerit pro nouerit.
fol.66.facie.2.col.2.lin.15.a prin.ex alius pro ex aliis.
ibid.lin.18.a fine,ſeligenda proſiligenda

INCIPIT LIBER VAICRA .I. ET *VOCAVIT QVI ET LEVITICVS DIcitur, cum Annotationibus eiuſdem patris. Fratris Hieronymi ab Oleaſtro Luſitani ordinis prædicatorij.*

IN huius operis ueſtibulo admonui, modum nominandi libros legis apud Hebræos eſſe ab inceptione, ut diximus de Geneſi, Exodo, & alijs libris legis. Et quia hic liber in Hebręo incipit Vaicra.i.Et uocauit, liber ab Hebræis uocatur Vaicra, Latini Leuiticum uocant, quòd de ſacrificijs ad Leui tribum ſpectãtibus, & de ipſis Leuitis & Sacerdotibus, eorumq́ue agat potiſſimum functionibus. Agit enim.1.ca. quo ritu, quo pacto, debeat Holocauſtum de bobus ouibus capris & auibus fieri. Supputant autẽ Hebræi ſex ſacrificiorum ſpecies, quæ in hoc libro explicantur.ſ.Holocauſtum, in quo uictima in fumum redacta, ſeu fumus eius in cœlum aſcẽdebat. Minchah, id eſt, munus, quod ut plurimũ ex farinæ flore fiebat. Chata, id eſt, pro peccato, ſcilicet grauiori, quod quis ſciens & prudens cõmittebat. Eſſem, ideſt, oblationem pro delicto, ſeu peccato contra præcepta negatiua ex ignorantia commiſſo. Miluim, ideſt, plenitudinum ſeu conſecrationum, quod offerebatur in cõſecratione ſacerdotis. Selomim, ideſt, integritatum, quod pro domus integritate & ſanitate fiebat, quod noſtri uocant pacificorum. Hinc perpendes Theologos nõ bene diſtinguere genera ſacrificiorum in Holocauſtum, hoſtiam pro peccato, hoſtiam pacificam ex debito & hoſtiam pacificam ex uoto. Diuiduntur autem huiuſmodi ſacrificiorũ genera in multas ſpecies: quarum quamlibet ſuo in loco explicabimus: & enumerantur ad literam ſex infra cap.7. in fine. Et quia Holocauſtum præcipuũ inter omnia alia erat, prius de eo hoc priori cap. tractat. Fiebat autem de bobus, ouibus, capris, & auibus. Qualiter autem unũquodq; horum fieri debeat, in textu explicatur.

Sex ſpecies ſacrificiorum apud Heb.

IN PRIMVM CAPVT. LIBRI Leuitici annotationes iuxta literam.

L*Ocutus eſt Dominus ad eum de tabernaculo eccleſiæ.* Facto tabernaculo cœpit Dominus domum habere, in qua apud homines manebat. Fuerat ante hac Dominus locutus de cœlo, de nube, & de rubo ardenti: hic uero ex proprio domicilio: quod magne dignationis eſt. Quod autem additur. De tabernaculo eccleſiæ, melius uertas. De tabernaculo congregationis ſeu cõuentionis: licet quaſi idẽ ſit. Diſſerui ſæpius de ſignificatione nominis Moed, ideſt, congregationis, quod eſt à Iaad, quod ſignificat congregari ſecundùm unam ſignificationem, præſertim ad certum tempus, aut locum: & quia etiam dicitur ſignificare teſtificari, ideo quidam uertunt è tabernaculo teſtimonij. Dicebatur autem tabernaculum congregationis, quia ibi congregabatur Dominus cum Moſeh: & de gubernatione populi tractabãt. Quod ſi teſtimonij uertas, dicebatur teſtimonij, quia ibi aſſeruebantur tabulæ, quæ teſtificabantur pactum inter Deum & Iſrael. Prior tamen nomenclatura mihi magis probatur: licet utraque ſit bona. Diximus ſatis de hoc nomine Exod. 9. *Homo cum appropinquare fecerit ex uobis munus Domino.* Significat propriè uerbum Charab, quod hic ponitur appropinquare, intrare, & nomen Chorban appropinquans, uel introductũ: & ex inde oblationem, quòd ad Deum appropinquabat, & intrabat, ac præſentabatur illi in tẽplo. Ideo non tam bene uertas. Cum obtulerit, uel àddùxerit. Sed cum introduxerit introductionẽ, aut cum appropinquare fecerit àppropinquationem Domino. Sed ſenſus eſt quaſi idem, utrouis modo uertas. *De animalibus.* Eſt Behemah, id eſt, animal Hebræis generale nomen, quod ſub quocunque genere uenerit, utrũque comprhendit ſexum. Eſt ergo ſenſus. Siquis ex uobis munus ex animalibus Domino obtulerit, non poterit offerre niſi de bobus & pecudibus. Et licet Son ſignificet omne pecus, ut plurimũ tamen pro oue ponitur. Hic tamen melius pecus interpretemur: quoniam cõpræhendit capram & ouem. *Si Holocauſtũ eſt oblatio eius.* Omnes antiqui Theologi ſequẽtes Græcos & Græcam uocem Olocauſton, interpretantur Holocauſtum totum incẽſum;

Quare dicatur tabernaculum eccleſiæ & teſtimonij.

quoniam totum Domino incẽdebatur, & nulla illius pars ſacerdoti uel offerenti cedebat: quod non erat in alijs ſacrificijs. Sed ſi nominis radicem inſpiciamus, non ſic interpretabimur. Deſcendit autem Holah abhalah quod eſt aſcendere: unde Holocauſtum dicitur Holah, id eſt, aſcendens, quod ſcilicet totum in fumũ ad Deũ aſcenderet, aut ut Chimhi dicit, quia totum animal aſcendebat in altare. Alij ſic dictum uolũt, quòd aſcẽderet & ſuperaret omnia alia ſacrificia. Et ex hoc ſicut ex multis alijs depræhẽdes, quid lucis attulerit ad genuinum ſcripturę ſenſum intelligendum, linguarum peritia. *Maſculum immaculatum appropinquare faciet.* Dictio Hebraica (Tam) potius cõpletum & perfectum ſignificat quàm immaculatum, ut patet Geneſ. 25. ubi dicitur. Et Iaacob uir Tam, id eſt, integer ſeu perfectus, cui ſcilicet nihil deerat. Sic uolebat Dominus animal ſibi offerendum, ut ſcilicet maſculum eſſet, & nihil illi deeſſet, neque membrum neq; ſalus. De macula uelleris non curabat. Vnde ſi immaculatum legas, non intelligas illud non debere uelleris maculam habere: ſed eſt ſermo de defectu. *Ad oſtium tabernaculi eccleſiæ offeret illud.* Per oſtium tabernaculi eccleſiæ poteſt oſtium atrij intelligi, ubi immolans, ſacerdoti uictimam offerebat: aut quod uerius credo, per oſtium intelligit locum qui erat inter oſtium tabernaculi & altare: ubi hoſtia immolanda erat. Licebat enim Domino hoſtiæ atrium intrare, & ibi hoſtiam ſuam per manum ſacerdotis ſuper altare offerre. Vnde uertendum eſt. Ad oſtium, id eſt, e regione oſtij tabernaculi eccleſiæ. *Secundum uoluntatem ſuam in conſpectu Domini.* Scilicet offeret illud. Sẽſus horum uerborum dupliciter poteſt explicari. Vno modo. Non arcto aliquem ad huiuſmodi ſacrificiũ: ſed offerat quiſque ſi uoluerit: oſtẽdo tamen uictimę cõditiones & locum. Secũdo modo ſenſus eſt. Liberum unicuique erit offerre quod uoluerit animal, modo maſculum & immaculatum ſit ſeu integrum, & ex bobus capris aut ouibus, & in loco ſancto immoletur: & hoc eſt quod dicit coram Domino. Et forſitan quia noluit aliquem ad ſacrificium offerendum obligare, dicit Ieremiæ. 7. ſe nõ præcipiſſe patribus de uerbo Holocauſtorum. *Et coniunget manum ſuam ſuper caput Holocauſti.* Varias rationes afferunt tam Hebræi quàm noſtri, quare immolans manus coniungebat ſuper uictimæ ſuæ caput. Et quidam hoc ideo fieri aſſerunt, ut per hoc proteſtaretur à ſe uictimæ ſuæ dominium abdicare. Alij arbitrantur, offerentem hac ceremonia oſtendere, oblationem ſuã eſſe uoluntariam. Mihi uerò uidetur hoc factũ ut offerens oſtenderet ſeipſum ſimul offerre cum hoſtia ſua. Manu enim ſe coniungebat ei, ut in ea & cum ea ſeſe domino Deo ſuo immolaret: & ſi pro peccato eſſet ſacrificiũ, hac ceremonia proteſtabatur ſe dignum qui pro peccato ſuo iugularetur: Dei uerò miſericordia, pietate, & uoluntate, iugulationem ſuam in pecudis oblatæ iugulationem commutari. Si uerò Holocauſtum, hoc contactu oſtendebat ſe totum impendẽdum pro Dei obſequio. *Et placebit ei ad expiandum ipſum.* Sunt qui uertunt. Et placabitur ei. Significat uerbum Raſah, proprie uelle, bene placere ſeu complacere, licet Hebræi uerbo multa & uaria tribuãt ſignificata. Dicunt enim ſignificare etiam complere propter illud. 2. Paralipom. 36. Vſquequo Raſetah, id eſt, compleat terra ſabbata ſua. Vbi melius retẽta propria ſignificatione uertas. Donec complaceat terra ſuper ſabbata ſua, id eſt, donec ſit ſatisfacta de ſabbatis quæ illi abſtuliſtis, colendo eã in ſeptimo anno. Sic Iſaiæ 40. Quia nirſah, id eſt, completa eſt militia ipſius. Melius ad literam uertas, quoniam ſatisfactum eſt iniquitati ipſius, aut quia bene complacuit Domino ſuper iniquitatem ipſius, ſeu illi reconciliatus eſt. Addunt ſignificare currere, ob illud Pſalmi quinquageſimi. Si uidebas furem uatires, id eſt, & currebas cum eo. Sed tam bene ibi uertas, complacebas ei, aut placebant tibi furta eius. Hic autem placere ſignificat, & ad duo poteſt referri uerbum placebit. Primo ad Deum, ut ſit ſenſus. Poſtquam coniunxerit manum ſuam offerens ſuper Holocauſtum ſuum, complacebit ei, ſcilicet Domino ad expiandum ipſum, id eſt, expiare ipſum: aut placebit Domino hoſtia ad expiandũ ipſum, ſcilicet à peccato uel immundicia ſua. Secundo poteſt ad offerẽtem referri, ut ſit ſenſus. Et placebit ei ſcilicet offerenti, offerre ad expiandum ipſum: ac ſi dicat. Sponte offeret & placidus, hoſtiam pro ſua expiatione. Priorem tamen ſenſum ſecundo præferendum arbitror. Et quod dicitur. Ad expiãdum ipſum. Iam ſæpius admonui uerbum Chappar, ſignificare linire, & operire: & uerti poſſet. Ad liniendum ſuper ipſum, id eſt, ad operiendum peccata ipſius, ne ad punitionem uideantur. *Spargent ſanguinem ſuper altare in circuitu, quod eſt ad oſtium tabernaculi adunationis.* Videntur uerba huius clauſulæ tranſpoſi-

ta

ta,& ſic legẽda ſunt. Spargẽt ſãguinẽ iuxta altare, qđ eſt ad oſtium. i. eregione oſtij tabernaculi adnnationis, in circuitu. Fiebat autem huiuſmodi ſanguinis effuſio eregione oſtij tabernaculi, ut Deus uidens ſanguinem, peccatori aut offerenti placaretur. Et licet Deus ubique uideat, loquitur tamen ſcriptura de Deo humano more. Si q̃ras quare Dominus uolebat hĩc uidere ſanguinem, dico quòd quia quodãmodo uidebat peccatorem iam peccati ſui pœnas dediſſe: quas Dominus ab eo poſſet expetere. *Excoriabit holocauſtum.* Verbũ paſſat ſignificat exuere, & ex conſequẽti excoriare. Et aduerte, huiuſmodi animalium excoriationes fuiſſe ſacerdotum, nõ leuitarum munus. *Et dimembrabit illud.* Significat natach, in fruſta diuidere: unde netach id eſt fruſtum, mẽbrũ, et pars. Ezechie. 24. Cogere netacheah id eſt fruſta eius. *Ponẽt filij Aharõ ignẽ ſuper altare.* Accipitur hic ſup pro intra, quoniã ut dictũ eſt, altare nõ habebat areã, ſeu mẽſam in parte ſuperiori, niſi dicamus altare fuiſſe intra ligna plenum terra fere uſque ad ſummum, et rete circundediſſe uacuum altaris per omnes partes, ſcilicet ante & retro et in lateribus: neq; mihi diſplicet hæc altaris forma, & memento munus fuiſſe ſacerdotum ignem ſuper altare accendere. *Ordinabunt fruſta, caput & adipem.* Non plene conſtat qualiter huiuſmodi membra eſſent ordinata, uidentur tamẽ fruſta carnis fuiſſe inferius, poſtea caput. 3. adeps. Sed aduerte non plene conſtare nomen peder adipem ſignificare, licet Hebræi dicant ſignificare adipem qui eſt ſuper epar. *In teſtinum eius, & crura eius lauabit aqua.* A cara quod eſt incuruare, diriuatur nomen duale cheraaiim. ſ. crura ſic à curuitate genuum dicta: & uidetur duale nomen ab homine in quo ſunt duo crura. *Holocauſtum ignitum in odorem quietis Domino.* Noſter Sanctes uertit. Holocauſtũ eſt, oblatio in odorem quietis Domino. Sed teſte rabbi Dauid, ab es, quod eſt ignis eſt iſſeh, id eſt ignitũ ſeu oblatio ignita: Diximus autem in Exodo quare iſte odor diceretur quietis, quia ſcilicet Deũ ab ira qua peccatis noſtris prouocatus afficiebatur quieſcere faciebat: queadmodũ bonus odor hominem quieſcere quodammodo facit *Si de gregibus oblatio eius.* Conſtat ex hoc loco, ſon non ouem ſed gregẽ aut pecudem in genere ſignificare, quoniã ſequitur *De ouibus uel de capris.* Nomen uero cheſſeb ſignificat Hebræis agnum uel ouem anniculam, neque obſtat eſſe nomen maſculinum: quoniã nomina generum & ſpecierum, ſub quocunq; genere uenerint, utrumque ſignificant ſexum. Vnde Numeri. 18. habes. Veruntamen primogenitũ bouis uel primogenitum cheſſeb, id eſt, ouis uel progenitum capræ nõ redimes: ubi manifeſto ouẽ non agnũ ſignificat. *Mactabit eũ ad latus altaris, ad aquilonem.* Hebraice eſt. Super latus altaris aut iuxta latus. Nõ erat hoſtia ſuper altare mactanda ſed iuxta ad latus ſcilicet eius: & dictio iarech, id eſt latus ſignificat etiam limitem: & uerti poſſet. Ad limitem ſeu plagam altaris aquilonarem. Et quod dicitur coram Domino, idem eſt quòd eregione oſtij tabernaculi, ut hoc eodem capite dictũ eſt. *Spargẽt ſanguinem iuxta altare per circuitum.* Si altare erat intus plenum terra, fundebatur ſanguis inter terram & ligna quæ altare circuibant: ſi uero uacuum: crediderim in circuitu altaris ſulcum fuiſſe, in quo huiuſmodi ſanguis fundebatur. *Offeret de turturibus, uel de filijs columbæ oblationem ſuam.* Vocatur turtur hebraice tor, a tur quòd eſt meditari, cogitare, quòd turtur meditari & cogitare uideatur: & manſiſſe uidetur apud latinos hebraicum nomen, ſcilicet tor unde turtur. Dicit autẽ de filijs columbæ, quoniã in columbis uidetur filius matre melior ad eſcum. *Et ſecabit caput ipſius.* Addunt hic tam noſtri quam Hebræi unguem, uertentes. Et ſecabit ungue: ſed in Hebræo non eſt ungue. Et ſignificatio uerbi malach. i. ſecabit non plene nota eſt Hebræis: quoniã dictio in ſcripturis rara eſt. Qualiter autem fieret huiuſmodi ſectio doctores Hebræi in hunc modum docent. Ponet inquiunt ſacerdos alas inter duos digitos ſuos, & ſimiliter pedes inter duos digitos: & trahet illius collum ad duos digitos ſuos: & ſecabit ungue contra ceruicem, donec perueniat ad iugulum: & incidet, ſed non diuidet. Cum autẽ ipſi ſuis oculis non uiderint, neque lex diſponat, diuinare uidentur. *Et exprimetur ſãguis eius.* Significat uerbum maſah hebræis premere, & exprimere: mihi uero uidetur ſignificare ſinere ſtillare. Poſtquam enim animal iugulatum eſt & effuſus ſanguis, ſolent lanij ſinere adhuc animal ad tempus aliquod ſtillare, quod noſtri uocant eſcorrer aut melius eſgotar. Poſſet etiam uerti, fundetur ſanguis eius

[Margin note: Licet Ezechie. 44. illis in pœnã imponatur excoriare uictimas.]

[Margin note: Modus iugulandi aues apud Hebræos.]

tum hæc in eccleſia facere dignaretur? *Ordinabunt fruſta.* Nihil turbatum, incompoſitum, aut inordinatum, uult in ſuo ſacrificio Dominus: ut nos doceat quàm compoſitos, & ordinatos corã ſe apparere nos uelit. Omnia in uobis (inquit Paulus,) ſecundum ordiné fiant. *Inteſtinum eius & crura eius lauabit aqua.* Oſtendit hic locus, procurandam nobis eſſe interiorem & exteriorem mũditiam, cordis ſcilicet & operis: quæ inteſtinis & pedibus adumbrantur. *Si de auibus eſt holocauſtum.* Voluit Dominus nos omnia quæ nobis contulit ad eum referre. Dedit boues, oues, & aues: ex quibus penſum à nobis uoluit ſibi ſolui.

CAPITIS .II. IVXTA LITERAM annotationes.

2. Sacrificiorũ ſpecies uidelicet minchah.

ANima cum appropinquare fecerit appropinquationem mĩchah Domino, ſimila erit appropinquatio eius. Sanctes noſter explicatius uertit. Anima cum obtulerit oblationem, ſacrificium Domino. Sed non explicatur his uerbis ſpecies ſacrificii, de qua hic eſt ſermo. Poſtquam enim Dominus egit de prima ſpecie ſacrificiorum, holocauſto ſcilicet: agit hoc capite de .2. quæ dicitur minchah. Aduerte autem minchah eſſe à radice manach, ut hebræi dicunt, & duo ſignificare ſcilicet munus in genere: quòd ex multis ſcripturæ locis probari poteſt. Nam Geneſis .32. habes. Miſit Iaacob minchah, id eſt munus ad Eſau. Idem uerſu .16. eiuſdem capi. Et iterũ capite. 32. Tranſiuit haminchah, id eſt munus ante illum. Placabo faciem eius baminchah, id eſt munere. Et .2. Regum .8. Accipe in manu tua minchah, id eſt mun[9]. Secũdo accipitur ut eſt ſpeciale genus ſacrificii, quòd ex flore farinæ aut farris grano fiebat: cuius três erant ſpecies. Prior fiebat ex ipſa farina ſeu ſimila, ſine ulla commixtione. 2. ex panibus decoctis in clibano, aut in ſartagine, aut in craticula. 3. ex ſpicis uel granulis primitiarum. Sed meo iudicio, minchah non eſt à manach ſed potius à nuach, quod eſt quieſcere: & mem puto literam addititiam: unde putarem minchah proprie ſignificare munus placatiuum, quod quieſcere facit hominem iratum aut Deum. Nam ubicunque nomen ponitur hoc ſignificare uidetur: ut ex citatis locis perſpicuum eſt. Sunt qui nomen deducunt à nachah, quod eſt ducere: & inde minchah, id eſt, munus, quòd duci ſoleat. Sed non multũ hæc alluſio uerbi ſignificationi quadrat. Poſſet ergo locus iſte ſic reddi. Anima, id eſt, homo, cum adduxerit munus placatiuum Domino: ſimila erit eius oblatio. Aduerte autem dictionem hebraicam ſolet, id eſt ſimila ſignificare florem farinæ triticeę, licet nomen nõ plene ſit notum Hebræis: de cuius ſignificatione diximus Geneſis .18. ubi dicitur. Accelera 3. ſata farinæ ſolet, id eſt, ſimilæ. Rabbi Dauid dicit ſignificare farinam ſubtiliter molitam. *Dabis ſuper ipſũ thus,* Dicitur thus hebraice lebonah, à laban quod eſt albeſcere & etiã paleſcere: de cuius ſignificatione abũde diſputauimus Geneſis. 11. & Exodi. 5. *Accipiet inde plenum pugillum ſuũ de ſimila eius, & de oleo eius, ſuper omne thus ipſius.* Verbi hebraici chamas ſignificatio, neque Hebręis neque noſtris plene nota eſt (Si latinus ſermo permitteret,) ſignificat pugillare, pugillum alicuius rei accipere. Inde chomes, id eſt, pugnus uel pugillus: unde ad uerbum reddẽdum eſſet. Pugilabit inde plenitudinem pugilli ſui, de ſimila eius. Ponebatur enim ſimila in uaſe mundo, & deſuper fũdebatur oleum, & adiungebatur thus: & ſacerdos manum in uas mittẽs, tollebat pugillum plenum farina oleo mixta & totum thus. Et quod dicitur Super omne thus, hunc ſenſum habet. Et inſuper omne thus. Cum enim thus eſſet in parte ſuperiori, primum omnium accipiebatur. *Suffire faciet ſacerdos memoriale eius, ſeu memoriam eius.* Sic in hebræo eſt, licet noſter Sanctes uęrterit, odorem eius. Eſt autem ſenſus, quod ſacerdos eſſet pugillum illius ſimilæ oblaturus, ut Dominus recordaretur offerentis, aut ad memoriam quòd illa ſimila eſſet Domino conſecrata. Ex eo enim quòd ſacerdos pugillum illius accipiebat ad offerendum Domino, ad memoriã reducebat totam ſimilam ad Dñm pertinere. Et pro, Oblatione, tu uerte, Ignitum eſt, in odorem quietis Domino. *Sanctum Sanctorum eſt de ignitis Domini.* Id eſt, ſeparatum ualde erit ſacerdoti, ut nulli liceat prophano ex eo edere. De ignitis Domino, id eſt, de his quorum pars Domino comburitur. Aut ſanctum Sanctorum, id eſt, ſanctiſſimum. *Cum appropinquare fecerit munus placationis coctum in clibano.* Agitur hic de alio modo offerendi minchah, ſeu munus placatiuum: quo nomine illud de cætero appellabimus, quòd erat in clibano coctum. *E ſimila placentæ infermentatæ erunt mixtæ oleo.* Sẽſus eſt. Cum quis obtulerit minchah ſeu munus placationis coctum in clibano: talis oblatio erunt placentæ infermentatæ mixtæ oleo

Quod genus ſacrificij ſit minchah.

ſimila. Non plene conſtat quid proprie ſigni
ſicet challah quod placentam uertimus: & ſi ra
dix eſt challal (ut oſtẽdit dages in lamed) quod
ſignificat initiare, uidetur dictio ſignificare pa
nes paruos, quos fœminæ conficiunt ex conſ-
perſione antequã fermẽtetur maſſa, quos noſtri
uocant bollos. Vnde numeri. 11. dicitur. Chalah,
id eſt, placentã eleuabis eleuationẽ. Solent au-
tẽ oleo miſceri ut eſui ſint ſuauiores. *Et laga
na infermẽtata uncta oleo.* Scilicet erunt, o-
blatio tua: ac ſi dicat. Aut erunt placentæ oleo
mixtæ, aut lagana oleo uncta. Et nomẽ rachich
quod laganum uertimus, eſt à uerbo rachach
quod eſt attenuare, tenue eſſe: unde rachich,
id eſt, tenue, & meo iudicio, ſignificat cruſtu-
las coctas in clibano. Et hoc intereſt inter pla-
centas & lagana, quòd lagana ſunt panes groſſi
licet parui, placentæ uero ſunt tenues: & placẽ
tis miſcetur oleum, lagana unguntur ſolum.
Si minchah ſuper ſartaginẽ oblatio tua.
Id eſt, ſi huiuſmodi ſacrificium ſit panis ſuper
Sartaginẽ. coctus, *erit ſimila cõſperſa oleo
infermẽtata.* Nõ intelligas huiuſmudi ſacrifi
cii ſpeciẽ fuiſſe farinam, ſeu ſimilam non con-
ſperſam: ſed erat farina conſperſa & rara, quæ
mittitur in ſartaginem & extenditur in ea, &
fit genus quodam panis ſubtilis: quem noſtri
uocant filhoos, quem melle permixtum come
dunt. Aduerte tamen quòd non plene conſtat
quid proprie ſignificet machabat: quod hic ſe-
quentes Hebræos uertimus ſartaginem. Verbũ
chabah quod eius radix eſſe putatur, ſignificat
abſcondere: ut patet Iſaiæ. 26. chabi, id eſt aſcõ
de te paululum. Et Abbachuh. 3. Ibi chebion,
id eſt abſconſio fortitudinis eius. Et uidetur ſi
gnificare inſtrumentum, quo id quod de coqui
tur abſconditur uel ſubmergitur. Sunt tamen
coniecturæ aliquot non eſſe ſartaginem. Nam
leuitic. 7. dicitur. In ſartagine uel ſuper mache
bat, id eſt craticulam. Rabbi Dauid dicit fuiſſe
inſtrumentum non profundum, & quod in
eo coquebatur ad modum torri, quoniã non
habebat profunditatem. Aliqui ex Hebræis
putant eſſe per ſe radicẽ chabat, & tau eſſe lite-
ram radicalem. *Concides eam in fruſta, &
fundes ſuper eam oleum. Minchah ipſum.*
Etiam ex hoc loco coniectura eſt, machabat ſi
gnificare ſartaginem: quoniã huiuſmodi pa-
nes in ea decoquuntur. Solẽt enim fœminæ pa
ſtam oleo miſcere, & ex ea cocleari quodam ac
cipere fruſta, & in ſartaginem mittere: ut ibi-
dem decoquantur: noſtri uocant beilhoos.
Et ſi ſacrificium craticulæ oblatio tua.
Hebraice. Si minchah craticulæ. Etiam dictio he
braica marcheſſet dubiæ ſignificationis eſt, &
ut diximus, quidam putant ſignificare craticu
lam, alij ſartaginem. Verbum rachas Hebræis
eſt eructare, educere, & mouere, iuxta illud
pſal. Rachas, id eſt eructauit cor meum uerbũ
bonum. Et nomen ſi craticulam ſignificat, ui-
detur eam ſignificare propter rugitum ſeu ſtri
dorem quem emittit: & eadem eſt alluſio ſi ſar
taginem ſignificet. Poſſet nihilominus dici &
meo iudicio uerius, machabat ſignificare inſtru
mentum ferreum planum, quo milites oppu-
gnantes urbes abſcondunt ſe ne à machinis im
petantur, uulgo uocantur mantas: & quia mi
lites eis ut diximus integuntur, alluſionem ad
uerbum à quo deſcendit quod abſcondere ſi-
gnificat (ut diximus) habet: cui rei argumen-
to eſt id quod dicitur. Ezechie. 4. ubi Dominus
prophetæ præcipit ſumere ſibi marchabat fer
ream, qua ſcilicet ſe tegeret oppugnãs urbem:
unde ibidem ſequitur. Et pone eam in parietẽ
ferream inter te & ciuitatem. Ex quibus uerbis
conſtat eſſe ferreum inſtrumentum ad modũ
parietis, & per conſequens planum: in quo pa-
nis in fruſta diuiſus coquebatur oleo conſper
ſus: ſuper quem etiam oleum fundebatur. Ali
am uero dictionem ſcilicet marcheſſet conſtat
ſignificare ſartaginem ratione olei quod quaſi
eructando emittit. *Eleuare faciet ſacerdos
de minchah memoriale eius.* Iam hoc ex-
poſuimus hoc eodem capite, quare ſcilicet hoc
quod ſacerdos pugillo de hoc ſacrificio ſume-
bat dicebatur memoriale eius. i. aliquid in me
moriam, quod totum iam Domino conſecra-
tum eſſet, uel quod Deum memorem faciebat
offerentis: quod aliqui uertũt in odorem eius,
quaſi pars illa à Domino odoraretur cum ad
eius gloriam cremabatur. *Omnẽ minchah,
quod offeretis Domino, non fiet fermen-
tatum. Quia de omni fermẽto & de omni
melle nõ ſuffire facietis oblationẽ Dño.*
Dupliciter poteſt litera hæc intelligi. Vno mo-
do quòd nihil fermẽtatum, nihil melle mixtũ
poſſet Deo offerri, præſertim de panibus. 2.
modo quòd neque fermentum ipſum, neque
mel poſſent Deo offerri: & utroque modo ui-
detur litera intelligenda. Poterant tamen pri-
mitiæ fermentati panis ſeu paſtæ Domino of
ferri, ſimiliter primitiæ mellis: ſed nullo pa-
cto hæc erant comburenda Domino in altari.
Sed reddẽda eſt ratio, quare Dominus nolebat
aliquid fermentatum aut mellitum ſibi in ſa-
crificium offerri. Et fermentati ratio eſt, quo
niam

niã corruptũ ut cũque uidebatur. Modicũ enim fermẽtũ (ut apoſtolus dicit) totã maſſã corrũ-
1.Corin.5. pit. 2. ut Iudæos admoneret beneficij liberatio nis ex Ægipto, quemadmodum in feſto peſach. De melle uero difficile eſt reddere rationem: neque alia nunc occurrit, quàm quòd huiuſmodi ſacrificia erant ut diximus, prandia & cœnæ Domini: & quia cõmuniter homines non utuntur pane melle mixto, quemadmodum utuntur eo oleo mixto: ideo noluerit ſibi offerri mel. Aut forte ideo quia combuſtum nullum emittit odorem, ſed fetorem potius. Hebræi dicunt omnia dulcia in fructibus, ut ficus dactili, & id genus alia, eſſe in ſacrificio Domini interdicta: quod non probo: quoniam ferè omnes fructus ſunt dulces, neque alicubi inueniuntur interdicti. *Omne munus minchah tui ſale ſalies: & nõ ceſſare facies ſal fœderis Dei tui à ſacrificio tuo. In omni oblatione tua offeres ſal.* Nõ ſolum inquit in ſacrificio minchah, ſed in omni alio, ſeu cum omni alio offeres ſal. Et reddẽda eſt duorum quæ hic dicuntur ratio: quare. ſ. Dñs in omni ſacrificio ſuo uoluerit ſal, & quare uocet ſal fœderis Domini. Et prioris ratio eſt: quoniã ut iã diximus, ſacrificia erãt cibationes Dei, ut patet capite. 3. ſequenti: ubi dicitur, ſacrificiũ pacificorum eſſe cibum oblationis Domini. Et in fine capitis. Panis oblatio eſt in odorẽ quietis. Omnẽ autem cibũ ſolemus ſale condire: unde apud nos prouerbiũ eſt. Omnẽ menſam malè abſque ſale poni. Vnde quẽadmodũ apud nos quotieſcunq; menſa ad comedendũ inſtruitur, uas ſalis in ea ponitur: ita quoties Domino cibus ſuo modo in altari quod menſæ ſpeciẽ gerebat parabatur, afferebatur ſal. Vocatur autem ſal fœderis Domini: quoniam fœdus erat inter deũ & populũ, ut ſemp ſibi in ſacrificijs ſal offerretur. Numeri etiã. 18. & 2. Paralip. 13. firma pacta dicũtur pacta ſalis. Sed altiꝰ diſquirendũ eſt, cur ſal dicatur ſal fœderis, & quare pacta ſeu fœdera dicũtur pacta ſalis, quẽadmodũ ſcriptura dicit in locis citatis: & crediderim ideo dici ſal fœderis, quia in omni fœdere interueniebat forte cum uictimis quæ Deo offerebantur: qđ & ethnicos in ſuis ſacris & pactis obſeruaſſe legimus: apud quos nulla ſine mola ſalſa ſacra fiebant. Ratio autem quare in pactis firmandis ſal interueniebat fuit, ut illo adũbrarẽt pacti incorruptibilitatem & firmitatem. Nam quemadmodũ ſal carnes & multa alia ſeruat à putrefatione: ita oſtendebãt pactũ cui illud miſcebatur, fore alienum ab omni corruptione & uiolatione. Aut quia continuè erat in menſa à principio uſque ad finem: oſtendebãt eius appoſitione, pacti perpetuitatem. Dicuntur ergo pacta ſalis, pacta firma: ut idẽ ſit dictu pactũ ſalis qđ pactũ firmum. Si quæras quando fœdus ſalis Dominus cum populo inierit: non aliud fœdus puto quã quod in mõte cũ populo pcuſſit: ut dictũ eſt Exodi. 24. in quo ſal interueniſſe credendũ eſt, quẽadmodũ in omnibus pactis, licet hoc ibi ſcriptum nõ ſit. Verbum autem hebraicũ malach ſignificat propriè ſale cõdire, & ex conſequenti cõſumi: ut patet Iſaiæ 51. Cœli ſicut fumus limalachu. i. conſumentur, aut cõburentur, quẽadmodũ cõburitur terra quæ ſalſa aqua operitur. Aliqui uertũt neque malè, liqueſcent. Inde melach, id eſt ſal, & melachim. i. mucida, quod putredo uel mucor uideatur quandã ſpeciem ſalis præ ſe ferre. *Si adduxeris ſeu appropinquare feceris minchah de primitiis Domino, ſpicam toſtã igne, triticum contuſum ſpicæ uirentis plenæ offeres, ſacrificium primitiarũ tuarũ.* Agit hic textus de. 3. modo offerendi minchah ſcilicet in ſpica ſeu in granis ſpicarum contuſis. Quando enim ſpicę primũ incipiebãt matureſcere torrebant eas igne, & contundebant & offerebant Domino huiuſmodi grana toſta & contuſa. Diximus ſæpius nomen hebraicum abib ſignificare ſpicam cũ culmo ſuo, & uiridem adhuc. Dictio uero chalui. i. toſtum à chalah ortum habet, quod eſt torrere. Ieremiæ 29. Chalam. i. torruit eos rex Babel. Alia uero dictio. ſ. geres quã uertimus cõtuſum, ſi ſit à garas cum ſamech in fine, ſignificabit quid contritum aut cõtuſum: in textu tamen ponitur cum ſin: ſed Hebræi dicunt ibi ſin poni pro ſamech. Dictio eſt rara in ſcripturis, ideo nõ facile eſt cognoſcere ꝓpriam ſignificationẽ. Sequẽs uero dictio. ſ. charmel incertæ ſignificationis eſt Hebræis. Hic ſpicã ſignificat, nõ qualemcunque, ſed plenã & ſelectã & 2. Regũ. 4. Cãticorum uero. 6. & 2. Paralipo. 3. dicunt ſignificare coccinum. Iſaiæ autẽ. 16. addunt ſignificare montem. Mihi uidetur charmel eſſe nomen montis fertiliſſimi in terra Iſrael: & exinde ſignificare ſpicam, & omne id qđ habet multitudinem uilorũ, ſeu ariſtarum ad modũ capillorum. Aut ꝓpriè ſignificat multitudinem ariſtarum ſpicæ plenæ: & excõſequenti omnia quæ ſpeciem habent harum ariſtarũ: & montẽ in quo erat multitudo ſegetũ & ſpicarum ad modum capitis cum capillis ſuis: quorum omnium exẽpla citabimus. Qđ enim mõtẽ illum fertilliſſimũ ſignificet cõſtat primum cap. 16. Iſaiæ. ubi dicitur. Auferetur exultatio de charmel. i. quæ in-

 populo

populo ꝓcedit ex illi⁹ mõtis fertilitate. Et cap. 32. eiuſdem. Erit deſertum in charmel. i. ita fertile ſicut mons carmellus, aut ita abundans arborib⁹ aut ſegetibus quéadmodú mons carmellus, & charmel in ſiluã. i. ita denſus ſegetibus aut arboribus ac ſi eſſet ſilua. Qđ autem ſpicas uberes & plenas ſignificet apparet ex. 4. capite. 2. Regú. ubi ſic habet textus. Attulit uiro dei panem primitiarũ. 20. panes ordeaceos, ue charmel. i. ſpicam pro ſpicas. Ab hac radice uidetur eſſe charmil, quod Hebræis ſignificat coccinũ ſeu pannũ uiloſum: in quo ſunt uili quéadmodũ culmi ſeu ſpicæ in ſegete. *Suffire faciet ſacerdos memoriale eius.* Vertit hic Sanctes ut ſuperius, odorem eius: ſed quia dictio. azcharatah à zachar qđ eſt memorari ortum habet, nolui nomen à ſua ſignificatione diſtrahere: & locutio hoc eodem capite expoſita eſt.

CAPITIS. II. AD MORVM compoſitionem annotationes.

A*Nima cum obtulerit munus minchah Dño, ſimila erit eius oblatio.* Sũt ſemp ſelectiſſima Dño deo offeréda, quéadmodũ legim⁹ de Abel Gene. 4. & ſicut pinguiora in carnibus animaliũ, ita ſelectiſsimus panis ex ſimila. ſ. *Quod ſupeſt de ſacrificio, erit Aharon.* Expende quæſo quàm delicate Dñs nutriat miniſtros ſuos, & quàm abũde, quales carnes, qualeſquè panes illis admeniſtrauerit. Vnde conſiderare deberent quàm prompte, quàm expedite adminiſtrandũ illi erat. Et ne putarent eum ad hæc non aduertere, aduerte quid ſacerdoti Heli per prophetam dicat. De di inquit, domui patris tui omnes oblationes filiorũ Iſrael. Et cur calcitraſtis in ſacrificiũ meũ & in oblationem meã, & honoraſti filios tuos magis quàm me, ut impinguaretis uos de primicijs omnis oblationis Iſrael populi mei? Neq; ſine oculis tranſeas, quàm liberalis & munificus ſit in te, cum præceperit de ſacrificio farinæ & minchah ſibi pugillum cremari, tibi uero reſiduum reliquerit, quod in decuplo pugillum excedebat. Eſtima quanti te faciat Deus tuus, ut ex eodem pane, ex eiſdé carnibus, & ex cibarijs quibus uteretur ipſe ſi comederet, ex eiſdem te uoluerit ſaginari. Docétur etiam hic temporales Dñi qui ſacerdotes apud ſe habent, qualiter eos tractare debeant: qui uix eos ſeruis æquant alijs aut ab eis diſtinguũt. Sed lubet paulũ rem extendere, & oſtédere quid inter Dei ſummi & téporalium dominorum ſeruituté interſit: ut uideas cui libentius ſeruire debeas. Iſti non ſoluũt niſi ad iudicium cõuenti: unde præcipuus inter eos Iob, & ore Domini de iuſtitia cõmendatus, iactat ſe nũquàm iudicium ad quod ab aliquo ſeruorum uocabatur declinaſſe. Si cõtempſi inquit, ſubire iudicium cum ſeruo meo, cum ille diſceptaret aduerſum me. Deus uero te uocat, ut mercedé ſoluat. Audiſti quid ueſperi dixerit apud Matth. procuratori ſuo. Voca inquit, operarios, & redde illis mercedem ſuã. Iſti uix his quib⁹ debent ſoluunt, ille uero eos qui unica hora laborarunt illis qui portarunt diem & æſtum adæquat. Iſti gaudent ſi ſeruus obliuiſcatur miniſterij alicui⁹ diei, ille obliuioſum ſeruum ad memoriam oblitarum operarum reducit. Cum enim in die iudicij (ut commemorat Mattheus) audiret quoſdam dicentes. Dñe quando te uidimus famelicum. & pauimus te, nudum, & operuimus? Statim ad memoriam reuocat. Quod uni inquit, ex minimis meis feciſtis, mihi feciſtis. Iſti uix ſoluunt quod illis faciunt ſerui, ille ſoluit quod pauperibus, & minimis adminiſtratur. Iſti uix mercedem laboris, ille regnum pro potu aquæ frigidæ pauperi adminiſtrato. Percipite inquit, regnum. Sed pro quo opere tãta merces Domine Deus? Qui dederit uni ex iſtis minimis meis potum aquæ frigidæ. Iſti uix ſeruis quibus imperant miniſteria, ille his qui ꝓpter lucra ſua illi ſeruiunt. Audi quid Ezechieli dicat. Fili hominis inquit. Nebucadneſar ſeruire fecit exercitũ ſuũ aduerſus tyrum, & merces non eſt data ei: dabo ergo ei Ægyptũ pro mercede ſua. Qui ergo malis ſic ſoluit, quid faciet bonis? *Si ſacrificium de ſartagine.* Quid tibi uis Domine deus, in tãta differentia ſacrificiorum & uictimarum ut ex farina tot uolueris ſacrificiorum genera multiplicari? Nunquid diuerſa genera uis munerum, quia aliquod horum tibi faſtidio eſt? Docet nos pulchre locus iſte orationé in aliam aliquãdo mutare, cum prior ex repetitione cœperit faſtidio eſſe. Inde uidemus ſanctum Regé tam uarios ædidiſſe pſalmos, toties mutaſſe cantica: quoniam eadem repetendo, timebat Deo fore faſtidioſa. *De omni fermento & melle non ſuffire faciatis.* Quid ſic Domine abhorres à fermento & melle? Quia mali odoris ſũt ſi cremétur. Nihil magis Deo diſplicet, quã ſi mali odoris & famæ ſis. Quo in loco expende non tibi ſat eſſe, ſi bonus ſis, ſi mel dulciſsimum retineas, niſi cũ hoc bene audias. Dulce eſt mel, ſed male olet ſi cõburatur: ideo reſpuit illud Deus. *In omni oblatione ſua offeres ſal.* Mirum ualde eſt, quod ſic dñe Deus diligas ſal in ſacri-

Margin notes: 1. Samu. 2. — Matthe. 20. — Matthe. 25. — Ezechi. 29.

in ſacrificijs tuis: ut nullũ ſine illo acceptare uelis. Voluit indicio meo, hac nobis ceremonia oſtendere, ut quotieſcũque miniſterium ei debitum ſoluimus, pacti initi reminiſcamur: ne putemus nos aliquãdo cũcta ſoluiſſe. Sed quis tam piæ mentis erit, ut huius reminiſcatur? Ab alijs creditoribus nos exuimus & deobligam⁹ eũ ſoluimus: Deo uerò ſoluendo debitores ſum⁹, qui dat utcũq; ſoluere, ſi ſolutio dicẽda eſt.

CAPITIS. III. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

3. ſacrificiorũ genus ſ. integritatum.

ET *ſi ſacrificiũ integritatũ munus ipſius.* Tractat hic textus. 3. genus ſacrificiorum. ſ. integritatũ: quod. ſ. pro integritate domus & incolumitate offerebatur. Verterũt hic oẽs noſtri, ſacrificiũ pacificorũ ſequẽtes Hebræos, qui dicunt ideo uocari pacificorum, quòd per ipſum pax mundo impetraretur, aut quia omnes pacificos reddebat: Deũ uidelicet cui vna pars cedebat, ſacerdotem cui. 2. & offerentem cui dabatur. 3. Quod non contingebat in alijs ſacrificijs Sed quia verbum ſalam ſignificat proprie perficere, cõplere, finire, integrare, melius uertendũ puto ſacrificium integritatũ, ſeu perfectionum: quoniã ut diximus, pro domus incolumitate & integritate, ut. ſ. nihil illi deeſſet, nihil mali accideret offerebatur. Vnde cũ q̃ritur aliqñ, de pace in ſacris literis, & dicitur. Eſt ne pax tali? Potius uertendũ puto. Eſt ne illi integritas? Vt ſit ſenſus. Accidit ne illi aliq̃d infortunij quo illi aliq̃d deſit, puta ſal⁹, aut ſubſtãtia, aut q̃d ſimile? Et in locis ubi ipſi pacẽ uertũt, aut pacificare, meli⁹ quadrat, aut ſaltem tam bene integritas: ut Pſal. 7. ubi ipſi uertunt. Si retribui ſolemi, id eſt, pacifico mihi malũ, tam bene quadrat, ſi uertas integro mihi. i. qui in integritate cordis mecum morabatur, ſeu qui nihil mihi moliebatur mali. Sic. Iob. 9. Quis indurauit ſe ei, Vaiiſlam, id eſt, & pacem habuit? Melius uertas, & integer fuit. ſ. in bonis, quem nõ puniuerit ipſe? Omitto, quòd in multis locis nullo mõ q̃drat pacificũ eſſe, quẽadmodũ Iudicum. 1. ubi dicitur. Quemadmodum feci, ſic ſcilem, id eſt, reddidit mihi Dominus, aut integrauit mihi Dominus. Qui enim aliũ lædit, minus de malo habet, quàm debeat habere: ideo cum punitur, integratur. Et infra. 6. Ve ſcilam otho, id eſt, reddet, aut integrabit illud, cũ ſorte ſua. Paraphraſtes Chaldæus uertit hic Hoſtiam ſanctificatorum, id eſt, quam nullus immundus comedere debet. Nam infra 7. cap. huius libri præcipitur, ne quis nõ ſanctificatus de hac hoſtia comedat. Septuaginta interpretati ſunt, ſacrificiũ ſalutis, forte quia pro ſalute domus quaſi gratiarum actio offerebãtur. Fiebat autem huiuſmodi ſacrificiũ de bobus ac pecudibus: & licitè offerebatur etiã fœmina: quod non poterat in Holocauſto fieri, ut cap. primo huius libri dictũ eſt. *Immaculatũ appropinquare faciet coram Domino.* Significat uerbum tamam à quo tamim. i. immaculatũ perficere, & cõplere: unde melius meo iudicio, completum ſeu perfectum, quàm immaculatum uertas. i. tale ſit cui nihil deſit de neceſſarijs: non ſalus, non mẽbrũ, uel aliquid ſimile: neque referebat an maculoſi uelleris eſſet uel non. *Coniunget manũ ſuam ſuper caput oblationis ſuæ.* Priori huius libri cap. admonuimus, quid hæc ceremonia adumbraret: ibi uidere licebit. Præ ſe enim ferebat, immolantem ſe debere hoſtiæ ſuæ coniungere, & ſimul cum ea Deo offerre. Alias huius rei cauſas ibi adduximus: ſed nobis hæc cæteris germanior uidetur. *Immolabit ad oſtiũ tabernaculi conuentionis.* Ideſt, e regiõe oſtij. Erat enim altare holocauſtorũ, ut dictũ eſt in præcedenti libro, e regione oſtij tabernaculi operti, in quo erat deus. *Super altare in circuitu.* Aliqui uertunt. Iuxta altare, quia putãt fuiſſe ſurculum circa altare per circuitum: in quo ſanguis iſte fundebatur ſine dedecore aut malo odore. Poſſet tamen dici ſi altare terreũ erat eleuatum inter ipſum, & inter ligna tranſuerſa, quæ conſtituebant altare fuiſſe. rimulam per circuitũ, & ibidẽ ſanguinem fundi: qui ſtatim calore ignis reſoluebatur & comburebatur. *Adipem operiẽtem inteſtinũ.* Hæc eſt pars hoſtiæ quæ Domino cedebat, ſcilicet omnis adeps, renes, & fibra, cum epate. Per adipem operiẽtem inteſtinum, intelligitur reticulũ pinguedinis, quod operit inteſtinum: & per adipem qui eſt ſuper inteſtinũ intelligit omnem alium adipem *Qui eſt ſuper ilys.* Verbum chaſal, à quo chaſel, id eſt, ilium, ſignificat proprie inflare, & tumeſcere, ac etiam eleuari. Significat ergo chaſel iliũ, quod ſit inflatũ. *Et fibram cum epate.* Dictio Hebraica Iòteret, ſignificat reſiduum: & habetur ad literã. *Reſiduũ ſuper graue, cum renibus remouebit.* Et per reſiduum poſſumus intelligere reſiduum adipis, & per graue intelligit omnia hęc q̃ animal utcũque grauare ſolẽt. Sãctes p reſiduũ fibrã intellexit, & p graue epar, & melius. Vnde germanius legendum eſt. Reſiduum

duũ.ſ.adipis cum epate. Vocatur autẽ epar graue, quia grauius eſt ſplene, & alijs quæ ſunt iuxta ſe. Et erant omnia hæc auferenda ab hoſtia pacifica, ut Dño incenderẽtur.ſ. adeps, qui operiebat inteſtinum, & qui erat ſuper ilia. Renes: & adeps qui erat ſuper illos, & ſup ilia: & reſiduũ adipis: & epar ſimul cũ renibus. Dicuntur autẽ renes hebraice chelaiot, à chalah quod eſt implere, quaſi impleti, licet Hebræi dicãt dici à ehalah quod eſt deſiderare, quòd.ſ. in eis ſit deſiderium coitus: ſed meo iudicio uerbũ nullo pacto ſignificat deſiderare. Et quod ipſi ad hoc citãt ex cap. 13. 2. libri Semuelis Natechal. i. Et deſiderauit Dauid rex egredi propter Abſalon, uertẽdum puto. Et finiuit Dauid rex, egredi ad Abſalõ. i. ceſſauit egredi ad eum perſequẽdum: quoniã conſolatus fuerat ſuper Amon, quoniã mortuus erat. Et licet uerbũ ſit fœminini generis & Dauid maſculini, utitur tamen ſæpe hebraiſmus hoc ſchemate, ut in hebraiſmis admonuimus: & ſic uerbum à ſua propria ſignificatione non diſtrahitur. *Super holocauſtũ quod eſt ſuper ligna.* Non poterat hoc ſacrificium integritatis eſſe primũ: ſed ſemper holocauſtum debebat illud præcedere. *Si agnum ipſe offert.* Sgnificat cheſſeb agnum aut ouẽ anniculã, ut Hebræi dicunt. *Caudam integram.* Dictio hebraica aliah, id eſt cauda ſi ſit ab alah quod eſt execrari uidetur caudã ſignificare, qđ uidelicet ſit pars quodãmodo execrabilis in animali. Si uero ab elah quod arborẽ ſignificat, dicetur cauda aliah, quod ſpeciem arboris retineat: cuius ueluti truncus eſt ſpina, rami uero ſetæ extẽſæ, & hæc mihi uidetur cõuenientior alluſio. *E regione dorſi remouebit eam.* Scilicet caudã. Poſſet etiam legi. Prope clauſurã remouebit eã. i. iuxta locum quo clauditur dorſo. Vertimus autem propè ꝓ e regione, quoniam dictio hebraica leumat ſignificat potius uicinè & propè quàm e regione: ut patet. 2. Semuelis. 16. ubi dicitur. Et Simmhi ambulabat in latere mõtis leumato. i. inxta ipſum. ſeu prope eum: ubi alij uertunt. E regione ipſius. Similiter dictio aſſeh, quã alij ſpinã dorſi uertunt, eſt ab aſah quod eſt claudere, obturare, ut Hebræi dicunt: unde uidetur aſſeh potius clauſurã quàm ſpinã ſignificare. Significatio tamẽ nõ plene nota eſt, quoniam uerbum rarũ eſt in ſcripturis. Habetur Prouerbi. 16. ubi dicitur. Oſeh. i. claudens oculos ad cogitandũ peruerſa. Vbi Hieronymus uertit. Qui attonitus oculis cogitat ꝓraua. 70. firmans oculos Targhum innuens ſeu demonſtrãs oculis ſuis, cogitat peruerſa. Ex quibus conſtat ignotam eſſe nominis ſignificationem. *Et fibrã cũ epate.* Expone ut ſupra hoc eodẽ capite: & hebraice eſt reſiduum cum graui: ſed ſenſus, meo iuditio, redditus eſt. *E reſiduum.* Scilicet adipis cum epate. *Cibus oblationis eſt Domino.* Conſtat ex hoc loco apertè: ueteris legis ſacrificia (ut diximus) eſſe prandia & cœnę Domini, quoniã hic dicuntur cibus Dei: quia ut ſæpius diximus, bis in die. ſ. mane & ueſpere quaſi prãdium & cena holocauſtum offerebatur: & cõcurrebãt in ſacrificijs Domini omnia quæ ad prãdium neceſſaria ſũt. ſ. panis, uinũ, carnes, & ſal. *Omnis adeps Domino eſt.* i. ad Deum pertinet, & illi offerendum eſt. *Omnem adipem, & omnẽ ſanguinẽ non comedetis.* Ratio quare Deus noluit Iudæos adipẽ comedere, fuit quia ipſe uolebat eum pro ſacrificio ſuo, ſeu cibo ſuo. Noluit autem eos ſanguinem comedere, propter id qđ dixerat Gene. 9. & infra dicturus eſt quod anima carnis in ſanguine ſit, & quod dedit ſanguinem ad animas expiandas. Diſputãt hic quidã, an omnis adeps, ſit Iudæis interdictus, uel ſolus ille qui ſolebat eſſe cibus dei, ſeu Domino offerri: & ratio legis inſinuat ſolũ adipẽ offerri ſolitum eſſe ꝓhibitũ.

CAPITIS HVIVS. III. AD morum honeſtatem adnotatio.

SI ſacrificium pacificorũ oblatio eius Quis indurauit ſe ei (ait Iob) & pacem habuit? Vt ergo diſceres, pacem ſeu integritatẽ tuã ac ſubſtãtiæ tuæ munus dei eſſe, uoluit te ꝓ ea ſibi ſacrificiũ & munꝰ offerre. *Tã maſculũ quã fœminã immaculatũ offeret.* Cap. [illegible]

Ne putarent fœminæ ſe Domino eſſe odibiles, aut exoſſas: eas in hoc ſacrificio etiã cũ maſculis admittere uoluit: tũ quia eas etiã ſeruabat incolumes, quemadmodum & mares. *Coniunget manũ ſuam ſuper caput muneris.* Admonui ſæpius, hac ceremonia Dñm adumbraſſe, non ſolum noſtra eſſe illi offerẽda, ſed nosipſos: ac debere exiſtimare nos dignos qui iugularemur & immolaremur pro peccatis noſtris. *Ad oſtiũ tabernaculi eccleſiæ,* Diſce ex hoc loco, quantum gaudeat Dñs uidere munera quæ illi offerimus, etiam ſi nullius momenti eſſe uideantur: & ſimiliter quãtũ diligat nos mortificatos uidere, ſanguinẽ aſpicere, & de nobis ipſis pœnas ac uindictã ſumere, ne cogatur uindicare. Iſtuc enim ꝑtinet iſte ſãguinis aſpectus, quẽ ꝑ circuitũ altaris aſꝑgi mãdabat. *Offeret adipẽ.* Admonet locus iſte ſelectio

ra eſſe ſemper Dño offerenda, licet parua ſint. Similiter aduerte quantum interiora bona diligat. Externa enim bona quæ facimus non uidentur eſſe ſolius Dei, etiam ſi propter ipſum ſolum fiant: interiora uero q̃ ſolus ipſe uidet ſũt illi acceptabiliora. Tu cũ oraueris intra cu- Matth. 6. biculũ tuũ,& clauſo oſtio ora patrẽ tuũ,& pater tuus qui uidet in abſcõdito reddet tibi. *Super holocauſtũ quod eſt ſup ligna.* Quẽadmodũ debemus Deũ propter ſe prius diligere, deinde ꝑpter bona quæ nobis ipſe largitur: ita & prius munꝰ illi propter ſe dibitũ offerre, deinde quod propter ea quæ ab eo accipimus adducere, ne uideamur ad ſolũ cõmodũ noſtrum reſpicere & non ad gloriã & honorẽ ipſius *Si de pecudibus eſt oblatio eius.* Benedictus Dominus Deus noſter, qui à nobis acceptat qđ poſſumus, neque urget ſoluere quod debemus Si nõ habes neque habere potes bouẽ, quẽ Domino deo tuo offeras, ò homo, agnũ immola aut capram: quoniã acceptabile erit Domino Deo tuo. Sed ſummè aduerte, ut immaculatũ ſeu integrum ſit: nihil inquã illi deſit. *Cibus oblationis eſt Domino.* Audis hic qualis ſit cibus Domini Dei tui: nempe animalis præcordia. Hoc eſt quod à noſtris crebro dicitur: Deũ uidelicet corda comedere. *Omnis adeps Domini eſt. Omnẽ adipem & omnẽ ſanguinẽ non comedetis.* Docet locus iſte ſeruare Domino peculiaria ſua, neque ſacra eius prophanare, quẽadmodum de thimiamate diximus. Nũc nihil Domino peculiare eſt: quicquid ipſe ſibi delegit, nos in uſus noſtros conuertimus. In prohibitione uero ſanguinis docuit nos impietatem & ſæuitiam fugere. Similiter non comedere prætium & redemptionẽ uitæ noſtræ. Quomodo enim uiuet, qui uitæ ſuæ comederit redemptionem?

CAPITIS. IIII. LEVITICI ad literam annotationes.

ET locutus eſt Dominus ad Moſeh. Tractat hic ſcriptura quartum ſacrificij De ſacrificio pro peccato. genus: quod. ſ. pro delicto fiebat, & diſtinguit peccata, & ſacrificia diuerſa: quæ pro diuerſis peccatis fiebãt: & prius tractat de ſacrificio pro peccato ſacerdotis, quoniã maioris erat dignitatis, deinde totius ſinagogæ. Tertio de pecato regis. Quarto de peccatis hominũ priuatorũ. *Anima cum peccauerit per errorem.* Difficilis eſt locus iſte & difficultas accidit ex ignorancia propriæ ſignificationis duorum nominum hic poſitorum. ſ. ſegagah qđ noſtri interpretantur errorẽ uel ignorantiã & aſſem qđ delictũ ſignificare dicunt. Sumitur hic anima ꝓ homine ipſo. Significat enim nephes proprie halitum, & ex cõſequenti id qđ halitum habet & per cõſequens hominẽ: uerbum uero ſagag à quo ſegagah. i. error dicunt Hebræi ſignificare ignorare, & errare: potius tamen (meo iudicio) ſignificat errare quàm ignorare, ut patet Ezechie. 34. ubi dicitur. Iiſgu. i. errabunt oues meę in omnibus mõtibus. Vbi non tambene uertas ignorabunt. Item Deutero. 27. Maledictus maſgeh. i. errare faciens cęcum in uia. Et Gene. 43. Si forte miſgeh. i. error eſſet. Et peccare per errorem, eſt peccare errando ſeu declinãdo à legibus diuinis. Vnde qđ ſequitur ſcilicet *Ab omnibus præceptis Dñi.* Declinando. ſ. ab eis, uidetur explicare quid ſit peccare per errorẽ uel cum errore, ac ſi apertius dicat. *Anima cũ peccauerit errando ſeu diuertendo ab omnibus præceptis Dñi, ſeu à quocunque præcepto Dñi: & fecerit unũ ex his quæ non ſunt facienda.* Eſt autem ſermo de errore ſeu declinatione contra præcepta negatiua, ſeu prohibitiua: ac ſi dicat. Cum fecerit aliquid diuina lege prohibitum. Poſſet etiã lex loqui de omni præcepto, & textus eſſet ſic interpretandus. Et fecerit unum ex his quæ nõ ſunt facienda. ſ. iuxta legẽ Domini: ut ſi non honoret parentes. Et uocat facere nõ ſolũ facere ſed etiã omittere. Diſtinguũt enim Hebræi præcepta in duplicẽ ordinem. Alia uocant præcepta faciendi: quæ nos affirmatiua appellamus: quæ tot eſſe aſſerunt, quot ſunt membra in corpore humano: nempe. 248. Alia uocãt præcepta nõ faciendi quæ nos dicimus negatiua: quæ tot cõſtituunt, quot ſunt in anno dies nẽpe. 365. quæ Quot ſecũdum Hebræos ſint præcepta affirmatiua & quot negatiua. ſimul cum affirmatiuis conſtituunt. 613. ad quę expiãda erant à lege inſtituta dno ſacrificiorum genera, ſcilicet pro peccato & pro delicto. Snnt qui dicũt textum loqui de peccato per ignorãtiã perpetrato, quoniam peccata facta ex malicia ſeu cum ſciencia erant à magiſtratu punienda: eligat prudens lector quã maluerit interpretationem. Quia tamen infra, cũ de peccato multitudinis agitur dicitur. Si omnis ſinagoga Iſrael errauerunt, & latuerit res ab oculis congregationis: ubi uidetur loqui de peccato per ignorantiam ꝑpetrato, apparet hunc textũ intelligendũ de peccato ignorãtię. Tũ quia (ut diximus) peccata quæ ſponte quis faciebat, à magiſtratu puniebantur. Quod ſi uerum eſt, reddenda eſſet ſic litera. Anima cum peccauerit per ignorantiam, faciendo aliquid quod ſecũdum Dei legem faciendũ nõ eſt. *Si ſacerdos.* Et cætera. Poſſet tamen ad hoc dici Deum impo

impoſuiſſe hic ſacerdoti ſatisfactioné pro peccato uolútarie perpetrato, quoniam magiſtratus nõ animaduertebat ſuper peccato ſummi ſeu uncti ſacerdotis: quia omnibus erat ſuperior: iuxta illud Pſal. In medio deos diiudicat: & quaſi princeps: erat à magiſtratu ſolut⁹ quã tum ad uim coactiuam. Legimus tamen punitum Abiathar à Salomõe propter cõiurationé cum Adonia. *Si ſacerdos inunctus peccauerit ſecundum delictum populi, appropinquare faciet pro peccato ſuo quo peccauit, iuuencum filium bouis immaculatũ Domino pro peccato.* Nõ loquitur de ſolo ſummo ſacerdote, ſed de omnibus inúctis. Legimus enim nõ ſolum Aharonem inúctum in ſacerdotem, ſed etiam filios ipſius. Si tamen literam arctare ad ſummum uelis, non prohibeo. Et quod ſequitur. *Secũdum delictum populi.* Aduerte uerbum aſſam, à quo aſmah. i. delictum, non eſſe plene notum Hebræis: dicunt tamen ſignificare delinquere, peccare, & deſolare: & exépla prioris ſignificationis ſunt infrà cap. 5. ubi dicitur. Aſſum aſſam. i. delinqué do deliquit. Et Nũeri. 5. Dabit cui aſſam. i. deliquit, pro ei in qué deliquit. 2. uerò ſunt Hoſeh. 6. Donec ieſſemu. i. deſolentur. Et cap. 10. Núc ieſſamu. i. deſolabuntur. Item Iſaiæ. 24. Veieſſemu. i. Et deſolati ſunt, qui habitant in ea. Mihi uerò expenſis locis quibus uerbum & nomen in ſcripturis ponuntur, uidetur uerbum ſignificare delinquere, nõ qualitercunque ſed relinquendo cõmiſſum peccatũ, ac ſi non curares illud. Aſſem uerò nomen ſignificare huiuſmodi peccatũ. ſ. relictum quod quis non curat, ſiue ſit magnum ſiue paruum: uerbum etiam ſignificat deſolare, ſeu locum ſolum relinquere in quo antea habitatio fuerit. Significat etiam aſmah non ſolum delictum, ſed oblationem pro delicto: ut cap. ſequenti habetur cũ dicitur. Et adducet aſſamo. i. delictum ſuum, pro adducet oblationé pro delicto ſuo. Et Numeri. 5. Et reddet & aſſamo. i. delictũ pro reddet oblationem pro delicto ſuo. Ne auté hoc gratis & ſine autoritate dicere uideamur, uerbũ uidelicet ſignificare delinquere, aut potius in præterito deliquiſſe, adducimus. ſ. illud Gene. 42. ubi filij Iaacob dicunt. Vere Aſſemim. i. delinquentes fuimus ſuper fratré noſtrũ. i. non curauimus delictũ factum in fratré noſtrum. Et infra. 6. Erit cũ peccauerit, ueaſſem. i. & delinquenté. ſ. ſe poſuerit reddet. Vbi uides uerbum importare deliquiſſe & omiſiſſe delictum: ré tñ non certe definio, quia nondũ plene cõpertam habeo. Eſt auté duplex ſenſus horũ uerborũ. Alter eſt; ſi ſacerdos unctus peccauerit ſecundũ delictũ populi. i. ſi ſummus ſacerdos peccauerit ita ut & populũ peccare faciat ſuo peccato illiq; occaſioné peccãdi pbeat: & hunc ſenſum ſequuti ſunt 70. & uulgata editio. Alter ſenſus eſt. Si ſũmus ſacerdos tale peccatũ admiſerit, quale admitti ſolet ab uno quouis è populo, qui tñ illis circũſpectior eſſe debebat. Poterat enim ſummus ſacerdos dupliciter peccare, uno modo in his quę ad ſuũ ſacerdotiũ pertinebãt. ſ. ſine præuia mũdicia, q̃ lex exigebat, aut ſine debitis ueſtibus miniſtrãdo, uel animal immundũ, aut nõ integrũ offerédo, aut nõ arcédo populum à ſacris, & ſic de alijs, quæ uidentur eſſe peccata ſacerdotũ ut ſic: & de his dabat pœnas, ad arbitriũ Dñi: de quibus dicit. Sãctificabor in his qui appropinquãt mihi. i. puniédo eos pro pctõ, oſté dã me ſine pctõ eſſe: aut pcutiédo eos pro immundicia mundum me eſſe, oſtédã. Alia erãt peccata ſacerdoti cõmunia & ſecularibus, qué admodum ſuperbia, auaricia, luxuria, ira, gula, inuidia, accidia, homicidium, adulterium, & id genus alia: & de his eſt ſermo, nõ abſolute, ſed ut dixi de his omiſsis aut obliuioni traditis: & meo iudicio, de occultis quorũ nullus erat teſtis. Nã in ea magiſtrat⁹, ut dixim⁹, nõ animaduertebat. Poſſet etiã textus intelligi de immũditijs q̃ erãt cõmunes populo & ſacerdotibus: ſicut cõtactus alicuins mortui, aut rei immundæ, aut eſus animalis interdicti: & forte ideo addit: ſi ſacerdos unct⁹: quoniã grauius erat in ſacerdote uncto huiuſmodi immunda tãgere, quã in priuato alio homine: & ſic ſenſus erit. Si ſacerdos unctus, qui maxime debet ab immundicijs ꝑpter ſuã unctioné ſeparari, peccauerit cõtrahédo aliquã immunditiã, ſecũdũ delictũ populi. i. quéadmodũ aliquis de populo pollui ſolet: offeret ꝑ pctõ ſuo iuuencũ. Poteſt ergo locus iſte omnibus his modis intelligi. Si ſacerdos unctus peccauerit ſecundũ delictũ populi. i. ſi peccauerit ex ignorãtia aliqd' peccatũ, in quo aliquis priuatus peccare ſolet, cognoſcens poſtea peccatum ſuum ad illius expiationem offerat iuuencum. Secũdo modo ſic. Si ſacerdos unctus peccauerit, ſcilicet occulte ſine teſtibus qui de peccato eius deponere poſsint, peccatum inquam quale unus è populo peccare ſolet, offerat iuuencum. 3. ſic. Si ſacerdos unctus peccauerit ſciens & uolés, peccatum quod unus ex priuatis hominibus admittere ſolet, ut eſt furtum, homicidium, adulterium, quia in illum tanquam in principé non animaduertit lex: offeret iuuencum filium bouis. Non enim conſtat an ſacerdos eſſet exemptus à legibus quibus alij homines puniebantur: ſicut à lege homicidij adulterij & id genus alijs. 4. Si ſacerdos unctus peccauerit in immũdicia aliqua

in qua

in qua poteſt aliquis de populo delinqueret ad expiationem offerat iuuēcum filium bouis. Et priorem ſenſum probat quod ſequitur de peccato multitudinis, & de peccato principis, de quibus conſtat eſſe peccata ex ignorantia commiſſa: unde uidetur quòd cum loquitur de peccato ſacerdotis, debeat intelligi de peccato per ignorantiam perpetratum, & poſtea cognitū. 2. probatur iſte ſenſus, quia huiuſmodi leges expiandi peccata, non ſunt inſtitutæ ad abroganda ciuilia ſuplicia: unde ſequitur quod debeant intelligi de peccatis per ignorantiam perpetratis, in quæ non animaduertebat lex. Sed ſi ſit ſermo de peccatis occultis: aut ceremonialibus immunditijs, tunc poſſet textus intelligi de perpetratis uoluntarie. Prior tamen ſenſus mihi magis arridet. *Aſperget de ſanguine 7. uicibus coram Domino ante uelū ſanctificationis.* Iam alias admonui huiuſmodi uictimarū ſāguine homines occurriſſe Deo irato propter peccata, quaſi oſtendat peccator de ſe iam pœnas ſumpſiſſe: & quantū peccatum grauius erat tanto pluries ſanguis fundebatur & Domino occurrebatur. Vnde cum in hoc capite de peccato priuati hominis agitur: nulla fit mentio huius ſeptenæ aſperſionis: ſed ſolum in peccatis ſacerdotis, communitatis & principis, tanquam grauioribus. Vel quia ſacerdos & princeps ſunt communes perſonæ, peccata illorum ſunt uirtualiter plura, ideo pluries, nempe ſepties ſanguis uerſus dominū mittebatur, ut plures expiaret: & hac ceremonia adumbrabatur, quòd Deo uenienti ad uindictam multorū, aut publicæ perſonæ, occurrebatur huiuſmodi ſanguine uindicati peccati: & detinebat ſanguinis huiuſmodi fuſio Deū, quem etiā peccatori placabat, ut textus dicit. *Ante uelum ſāctificationis,* id eſt, quod erat ante ſanctū ſanctorū. *Totum adipem iuuenci.* Omnia hæc ſunt præcedenti capite expoſita. *Fibrā cum hepate.* Hebraicè. Reſiduum cum graui. Hebræi dicunt eſſe rubeam carnem, epar complectētem: quæ quaſi hepatis abundantia eſt, iuxta nominis interpretationem: ſpeciē habēs pinguedinis. *Cum fimo ipſius.* Dictio paras aqua peres. i. fimus ſignificat diuidere, ſeparare, & multiplicare. Peres uerò ſtercus, quia cōmuniter ſeparari ſolet & eijci, aut quia in copia eſt apud cūctos. *Et educet totum iuuencū extra caſtra.* Ex hoc loco uidetur iuuencum non debere in fruſtra concidi, ſed integrum cōburi. Et qđ ſequitur. *Ad effuſionē cineris.* Idem eſt quod ad locum in quo cineres altaris Holocauſtorum effundi ſolent. Et nomen deſſen, non ſolum cinerem ſed etiam pinguedinē ſignificat. *Vnū ex præceptis Domini, quæ fieri nō debent,* id eſt, unum ex his quæ Dominus prohibet, *fecerit.* Aut fecerit aliquid aduerſus præcepta Domini, ſiue faciendo ſiue omittēndo. *Si omnis ſynagoga Iſrael errauerunt, & latuerit res ab oculis congregationis.* Dictio adat, quam uertimus ſynagogā, eſt a iaad quod eſt congregari, præſertim ad certum tēpus uel locū, ut ſæpius diximus: unde uerti poſſet. Si omnis congregatio. Et conſtat loqui de peccato per ignorantiam perpetratū poſtea tamē cognitū: ut ſi quis auferret alienum, quod putaret ſuum, aut immundiciā cōtraheret quā ignoraret & poſteà cognoſceret. Poſſet etiā, ut diximus, textus intelligi de peccato quod quis ſciens facit, ſed non ſunt teſtes, poſtea uerò cognoſcitur: quale fuit peccatum Dauidis cum Berſabe, quod prius fuit occultū iuxta illud. Tu feciſti abſcondite: poſtea uerò cognitum, ut conſtat ex uerbis textus. Veruntamē quia blaſphemare feciſti inimicos nomē Domini. *Et deliquerint.* Dupliciter hoc poteſt intelligi. Vno modo. Et peccauerit. Alio modo. Et reliquerint peccatum diſsimulando illud, quaſi non curando neque aduertendo. *Et ſcitū fuerit peccatū.* Scilicet ab ipſa cōmunitate quæ ex ignorantia peccauerat. *Offerent congregatio iuuencum,* per ſacerdotē ſ. Tenebatur tñ cōmunitas, illum adducere ante Deum, ad altare Holocauſtorum. *Aſperget ſeptem uicibus:* Quoniā peccatum erat plurium (ut diximus) pluries ſanguis fundebatur uerſus locū in quo erat Dñs. Et forte ex hoc loco ortum habuit quod dicitur, ſeptennē pœnitentiam imponendā pro quouis mortali, aut potius ex eo quòd dicitur Gene. 4. ſepties uindicabitur Chain. *Coniungent ſeniores manus.* Conſtat ex hoc loco, ſeniores gerere uices totius plebis. *Oblatio pro peccato congregationis eſt.* Hebraicè eſt. Peccatum congregationis hoc. Sed ſenſus bene redditus eſt: quoniam frequenter accipitur in ſacris literis peccatum pro hoſtia ſeu oblatione pro peccato. *Cum princeps peccauerit.* Et fecerit vnū ex omnibus præceptis domini Dei

ſui, quæ non ſunt facienda, cum errore & deliquerit. Significat naſſa, à quo neſsi, id eſt, princeps, leuare, eleuare: & neſsi omnem eleuatum ſuper alios. *Cõmittẽdo aliquid per ignorãtiam*, ut ex contextu apparet, contra prohibitiones Dei: & hoc eſt quod dicitur. *Per errorem uel ignorantiam.* Et quod ſequitur. *Et deliquerit*, id eſt peccauerit, aut & deliquerit, id eſt, diſsimulauerit relinquendo peccatum poſt tergum ſuum. Aut.3. Et deliquerit id eſt, cognouerit. ſ. ipſe per ſe delictum ſuũ. Vnde ſequitur. *Vel notificatum fuerit ei delictum ſuum in quo peccauit*, id eſt, uel alius ei oſtenderit peccatum ſuum. *Offeret hircum caprarum.* Dictio Hebraica ſceir ſignificat piloſum, & conſequenter hircum à piloſitate ſeu multitudine pilorum: uerbum uerò ſar, à quo ſceir, ſignificat horri pilare. *Expiabit eum à peccato eius*: aut liniet, ne ſcilicet peccatũ eius ad uindictam uideatur à Domino. *Sĩ anima una peccauerit*, id eſt, ſi homo priuatus peccauerit, quem uocat animam unam: quoniam tam ſacerdos quàm princeps, cum ſint communes perſonæ, non uidentur anima una, & quod ſequitur. *Per errorem*, intellige per ignorantiam, ut de alijs dictũ eſt. *Et fecerit unũ de præceptis domini, quæ non ſunt faciẽda*, id eſt, fecerit aliquid de prohibitis à Domino fieri. *Et deliquerit*, id eſt & peccauerit, aut & delictum cognouerit. *Vel notificatum fuerit ei peccatum ſuum.* Aut, & deliquerit, id eſt, reliquerit diſsimulãdo peccatum ſuum, quod peccauit. *Expiabit ſuper eum ſacerdos: & dimittetur ei.* Poſſet etiam uerti. Et liniet ſuper eũ ſacerdos. Et huiuſmodi expiationes peccati ſeu linitiones nihil aliud erant in ueteri lege, quàm non imputationes. Vnde peccatum dimitti apud Iudæos erat, non imputari ad pœnam: iuxta illud Pſal. Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates: quod ſuo more ſtatim explicans addit. Et quorum tecta ſunt peccata, ne. ſ. ad uindictam uideãtur. Et ſequitur textus. Beatus uir cui non imputauit Dominus peccatum. Et propterea tunc Iudæi arbitrabãtur ſibi peccatum eſſe remiſſum, cum ſibi non imputabatur ad pœnam. Sequentia, ut præcedentia interpretanda ſunt.

HVIVS CAPITIS. IIII. annotata ad noſtrã eruditionem.

A*Nima cum peccauerit per errorẽ.* Benedictus ſis domine Deus noſter: qui nobis uiã oſtendiſti, qua à peccatis noſtris mundaremur. Offerebant homines ante hac ſacrificia pro gratiarum actionibus, pro beneficijs ſibi exhibitis: ſed pro peccatis expiandis, non legimus ſanctos etiam aliquid obtuliſſe: licet Dominus nunquam eos ſine remedio, quo à peccatis abſoluerentur reliquiſſe credendum eſt. *Per errorem.* Nullus deberet aduerſus tam pium patrem ſtudioſè peccare, ideo nullum ſacrificij genus inſtitutum legimus licet fuerit, pro expiatione eorũ qui ſua ſponte in uicia prolabebãtur: ſed magiſtratui puniendi relinquebantur. Sicut enim Dñs neminẽ ut uidetur ſua ſpõte caſtigat ſed coactus: ita nemo deberet eum ſua uoluntate offendere: qua in re conſiderandum eſt, quàm grauia ſint peccata ex ſtudio commiſſa. quibus ante legem nullum ad expiandũ inſtitutum legimus ſacramentum aut ſacrificium. *Si ſacerdos unctus peccauerit.* Non deberet unctus ſacerdos unquam peccare: quoniã ſemper deberet eſſe ſuæ unctionis memor. Ad hoc enim ungebatur, ut peccatum ad eum non auderet accedere timẽs unctionem. Tu ergo ſacerdos Dei, cum tibi peccatum faciendum occurrerit, te unctum eſſe memento oleo ſancto: & uerere manibus quibus ſacra myſteria tangis ſpurcitias carnis contrectare: & ore quo diuina ſacrificia comedis, turpe ſcortum obſculari. *Secundum delictũ populi.* Conſidera queſo ſacerdos, quàm grauia ſint peccata ſacerdotij tui: quibus non inſtituitur expiatiuũ ſacrificiũ, ſed ſeuero Dei iudicio puniẽda ſeruantur: ſolũ inſtituitur remediũ peccato, quod ueluti homo communis & ex ignorantia cõmittis. Similiter ex hoc loco diſce, communia peccata, etiã grauiora eſſe in ſacerdote, quam in priuato homine: quod in oblatione facile depræhendes. Nã ſacerdos pro huiuſmodi peccatis, iuuencũ Domino offert: priuatus uerò iubetur offerre hircum caprarum. *Aſperget de ſãguine ſeptẽ uicibus corã Domino.* Expẽde queſo in hac ſeptena ſanguinis aſperſione quoties perſona publica datura eſt pœnas pro unico peccato. Similiter conſiderent qui publica munera adminiſtrant, ſe quaſi infinita committere peccata quoties contingit eos peccare. Niſi enim ſepties, quoties delinquunt uirtute peccarent, non

non eſſet opus ſanguinem hoſtiæ (qui ſangui
nem eorum adumbrat) ſepties contra uelum
aſpergi: Quia enim ſepties Dominus erat in eos
peccatum uindicaturus, toties ei irato uictimæ
ſanguine erat occurrendum. Neque arbitreris
ſomnium aut figmentum eſſe, peccatorem pro
unico peccato ſepties & pluries pœnas daturũ.
Audiſti ni fallor, quid Caino dixerit dñs Gene.
4. Quicũque (ait Dominus) occiderit Cain ſe-
pties punietur. Si ergo qui hominem homici-
dam occidiſſet erat ſepties pœnas daturus, quot
quæſo dabit qui occiderit pium & innocẽtem?
Legiſti puto eodem loco, eum qui Lemech oc-
cidiſſet ſeptuagies ſepties puniendum. Quid er
go mirum, ſi ſepties ſanguinem uictimæ tuę, cõ
tra uelum aſpergas? Age tamen gratias omnipo
tenti Deo, cuius ineffabili miſericordia ſanguis
uictimæ pro tuo effunditur: quæ coram Domi
no pœnas quas tu commerueras dare iubetur.
Et pellem iuuenci, & totam carnẽ eius.
Quantum deteſtetur Dominus peccatum cõ-
munis perſonæ, pulchre oſtendit locus iſte: ita
ut nihil uictimæ pro peccato, præter adipem ha
bere uelit. Non carnem non caput, non pedes,
non pellem, neque aliquid aliud: & quod mira
bilius eſt, non ſuſtinet in ſuo altari cremari: quo
niam his illud pollui timet: ſed cuncta hæc ex-
tra caſtra uehenda ſunt: & in loco cineris com-
burenda. Vbi ſimul docuit relegata procul à no
bis debere eſſe peccata: & ita extinguẽda, ut ni-
hil reliquiarũ peccati apud nos remaneat: quẽ-
admodum diximus de uitulo, quem adorarũt
in deſerto Iudæi: quẽ ſanctus Moſeh in puluerẽ
redactũ, ſup aquas ſparſit, & eũ potare Iudæos
coegit. Sed nõ uacat myſterio, quòd carnes ui-
ctimę ꝓ peccato ſup cineres cõburi iubẽtur, ut
hac ceremonia nobis oſtẽdat peccata humilita
te & pœnitẽtia quę ꝑ cineres deſignatur expia
ri. Iubetur etiam totus iuuencus comburi. Nõ
ſunt diuidenda peccata, ſed ſimul cremanda:
quod enim diuiditur diuulgatur & detegitur,
quod nõ eſt in peccatis propter ſcãdalum faciẽ
dũ. *Si omnis ſynagoga Iſrael peccauerit.*
Vbi tot oculi ſunt, non deberet peccatũ igno-
tanter committi. Sed ſi committatur adeſt re-
medium. Neque pręſumat communitas ſe nõ
poſſe errare. Vbi ſimul aduerte maioris dignita
tis eſſe ſacerdotem, quam ſit totus populus &
principes. Similiter populum principem exce-
dere, ſi ex ordine litteræ licet argumentũ ſume
te. *Et ſcitum fuerit peccatum eorũ.* Po-
teſt locus iſte oſtendere, quantum cõmunitas,
& ſacerdos, & principes cauere debeant, ne pecca-
ta eorum à populo ſciantur, propter graue ſcã
dalũ quod inde orietur. *Vel oſtenſum fue-
rit ei peccatum eorum.* Ægre ferunt hodie
principes de peccatis ſuis admoneri: à quibus
prælati didicerunt hoc nom audire. Quut para
bolis & ſimilitudinibus cum eis utendum ſit,
ut peccata ſua audiant, teſtis eſt propheta Na-
tan, teſtis & ſanctus Dauid: qui ſaltem ut ab
eo expiarẽtur, æquo animo illis ferẽdum eſſet.
Sed quis tam fortis, ut eos audeat admonere,
aut tã ſanctus, ut audire hoc patiatur? *Expia
bit eum ſacerdos.* Iam ab olim munus ſacer
dotum fuit, populũ à peccatis ueluti inſtrumẽ
ta Dei expiare, ut adumbratum ſciamus in an
tiqua lege quod in noua credimus inſtitutum.
Sed mirum ualde eſt, quòd pro peccato ſacer-
dotis & totius populi offeratur iuuencus, pro
peccato uero principis hircus, & pro priuati de
licto capra iubeatur offerri. Roborata & for-
tia ualde ſunt peccata ſacerdotis & cõmunita-
tis, quæ non niſi morte fortioris animalis ex-
piantur. Sic in ſacrificij diſtinctione uidere lice
bit, quid interſit inter principis & ſimplicis ho
minis delicta, ut illud capri iſtius uero fœminę
ſanguine deleatur.

CAPITIS. V. IVXTA LITERAM annotationes.

ET *anima cum peccauerit & audie
rit uocẽ iuramenti, & ipſe teſtis uel
uidit uel cognouit, ſi nõ indicauerit, por-
tabit iniquitatem ſuã.* Hebraiſmũ reddidi
mus: ſenſus reddẽdus eſt. Sed antequã ſenſum
reddamus, explicãda eſt ſignificatio uocis alah,
quam omnes fere iuramentum uertunt: licet
eam Gene. 1. expoſuerimus, ubi diximus de no
mine heloim. Eſt autem alah uerbum, à quo
alah nomẽ, iurare execratoriè, ſeu maledicere,
ut cũ dicimus. Hæc mihi addat aut faciat deus,
ſi non fecero hoc: ut Iudicum. 17. Et alit, id eſt,
execrata es ſeu maledixiſti, & dixiſti in auribus
meis, ubi eſt ſermo de matre, mala imprecanti
ei, qui abſtuliſſet pecuniam eius. Item Gene.
26. Sit queſo alah, id eſt, iuramentum execrato
rium, aut execratio inter te & me: quale inter
paciſcentes eſſe ſolebat. Quo præmiſſo uidetur
textus ſic intelligendus, ut ſcilicet loquatur de
eo qui peccauit iurando aliquid execratoriè,
quod non impleuerit: ut ſit ſenſus. Anima, id
eſt homo cum peccauerit, ſcilicet non im-
plendo quod execratoriè iurauerit, & aliquis
audierit uocem talis iurantis execratoriè, &
ipſe

ipſe eſt teſtis talis iuramenti, quo ſcilicet pollicitus eſt aliquid, uel uidit, uel ſciuit huiuſmodi taliter iuraſſe: talis ſi non indicauerit, ſcilicet ei qui ſic ꝑmiſit, aut magiſtratui, portabit ſeu leuabit pœnā iniquitatis ſuæ. Secūdo modo pōt eſſe ſenſus. Si homo peccauerit, ſcilicet occultè & aliquis uidit uel audiuit, uel cognouit eum peccaſſe: & audiuit uocem, ſcilicet iudicis execratoriè facientis iurare: ſicut ſi dicat. Quicunque ſciuerit aliquem occultè peccaſſe, niſi hoc reuelauerit hoc ſibi faciat uel addat Deus mali: & ipſe teſtis fuerit, ſcilicet perpetrati peccati, uel uidit, uel audiuit talem peccaſſe: is ſi nō indicauerit. ſ. iudici iuramento execratorio exigenti ueritatem, talis portabit pœnam iniquitatis ſuæ, aut illius qui peccauit. Tertio modo ſenſus eſt. Si peccauerit homo: & ipſemet homo audierit uocem execrantis, ſeu iudicis ſub execratione eum inquirentis: & ipſe fuerit teſtis, ſcilicet delicti ſui, aut uiderit uel cognouerit, ſcilicet ſe deliquiſſe, niſi iudici ſic inquirenti indicauerit, ſcilicet peccatum ſuum, portabit pœnam iniqnitatis ſuæ, & iſte ſenſus uidetur ſimplicior. Aliqui ex Hebræis hoc intelligunt de maledicente ſeu blaſphemante nomen Domini: ut ſit ſenſus. Cum homo peccauerit, ſcilicet blaſphemando, ſeu maledicendo nomen Domini, & fuerit aliquis alius qui audierit uocem maledicentis, ſeu execrantis, ſcilicet nomen Domini: niſi annunciauerit, ſi ſit teſtis, &c. portabit iniquitatem ſuam; neque ſenſus diſplicet. Poſſet etiam eſſe ſermo de peccato immunditiæ, propter ſequētes leges, quæ de illa loquūtur. *Vel anima quæ tetigerit omne immundum, uel cadauer beſtiæ immundæ, uel cadauer iumenti immundi, uel cadauer reptilis immundi & ignorauerit ipſe.* Aut & latuerit eum. *Et ipſe immundus & deliquit.* Immunda erant cadauera omnium animalium quibus non licebat ueſci: ideo dicit, cadauer beſtiæ immundę. Eſt autem diſcrimen inter hæc.3. ſ. Chaiah, id eſt, beſtia, Behemah, id eſt, iumentum, & Scheres, id eſt, reptibile, quòd Chaiah ſignificat animal quatenus uiuum, & profera ut plurimum accipitur, Behemah uerò pro domeſtico, licet inueniatur aliquando ſilueſtre ſignificare, ut pſal. 8. ubi dicitur. Etiam Bahamot, id eſt, animalia agri. Et Micheh. 5. Bebahamot, id eſt, in animalibus ſiluę. Idē Iohelis. 1. Scheres uero ſignificat reptile, quod in magna copia multiplicatur. Poteſt autem eſſe duplex ſenſus huius legis. Alter, quòd quicunque tetigerit cadauer

Diſcrimen inter beſtiā iumentum & reptile apud Hebræos.

animalis uel reptilis immundi, & ignotus fuerit ipſe: cognoueritque ſe immundum, ipſe immundus eſt, & deliquit: ac ſi dicat. Non reputet ſe mundum, qui immundum cadauer tetigerit, ſi ab alio ignoretur: & lata eſt lex hæc, ne ſe ſolum mundatione indigere putarent, cum ab alijs uiderentur. Alter ſenſus eſt, quòd qui hæc tetigiſſet immunda ignoranter, nihilominus immūdus eſſet: & poſtquam ſciret ſe immundum, tenebatur hoſtiam pro mūditia ſuā offerre, & lata eſt lex, ne putarēt ſe non peccaſſe aut mundatione non indigere ſi peccaſſent ex ignorantia. Poſſent iſtæ duæ leges intelligi de peccato immunditiæ ſeu de immūditia, ita ut præcedens obliget eum qui ſciuerit aliquem immundum reuelare eum adiuratus: hæc uerò obliget immundum expiare ſe ſacrificio, cū ſe nouerit ipſe immundum. *Vel ſi tetigerit immunditiam hominis, ex omni immunditia eius in qua polluitur, & latuerit eū, & ipſe ſciuit, deliquit.* Per immunditiam hominis intelligitur homo immundus: ſiue eſſet cadauer, ſiue homo fluens ſanguine aut ſemine, uel mulier menſtruata, aut patiens tales fluxus: quicunque enim hæc tetigiſſet caſu aliquo & ignoraret ſe pollutum: ſi poſtea ſciuiſſet, talis delicto erat obnoxius: & tenebatur mundare ſe. Poſſet ſecundo hæc lex ſic intelligi, quoniam uerba illa, & latuerit eum, in Hebræo ſonant, & occultum fuerit de eo, ut ſcilicet lex loquatur de eo qui ſe pollutum nouit & ignoratur ab alijs: talis ſi ſciuit immunditiā ſuam, deliquit, & eget munditia legali: etiam ſi alij eum immundum ignorent: ſed prior ſenſus germanior apparet. *Vel anima cum iurauerit, ut proferat labijs ſuis malefacere aut benefacere, ſecundum omne quod profert homo cum iuramento, & occultum fuerit ab eo, & ipſe ſciuit, deliquit.* Obſcurus eſt ſenſus huius literæ: & doctores Hebræorum & noſtri, uarie locum interpretātur. Et eſt aduertēdum uerbum (Bata) quod promittere uertimus, non plene notum eſſe Hebræis: quoniam rarum eſt in ſacris literis. Dicunt tamen ſignificare proferre, pronuntiare præſertim ſubmiſſa uoce, aut promittere. Pſal. 106. habetur. Irritauerunt eum iuxta aquas contradictionis: & malum fuit ipſi Moſeh propter eos: quia exacerbauerūt ſpiritum eius. Vaiebate, ideſt, & protulit labijs ſuis, aut & iurauit labijs ſuis. Non diſperdiderunt populos, quos dixit Dominus illis. Ponitur etiā

Prouerb,

Prouerb.12.ubi dicitur Boteh.i.proferẽs quaſi confeſsiones gladij: lingua autẽ ſapientum eſt ſanitas.Et ex loco ꝓuerbiorũ in quo nõ bñ quadrat ꝓmittẽs, & uidetur potius ſignificare proferre quã promittere:quod noſtri uertunt. Eſt qui profert uerba quæ ſunt ueluti cõfoſsiones gladij. Nomen etiam mibtah.Numeri.30.uidetur ſignificare prolationem, aut promiſsionẽ. Eſt ergo ſenſus huius legis. *Anima cum iurauerit proferendo ſeu promittendo labijs ſuis malefacere, id eſt, affligere ſe,* quod textus uocat male facere: quoniam eſt punire ſe, *aut bene facere*, id eſt, facere aliquod opus uirtutis ſicut eſt offerre aliquid Domino, dare eleemoſynam, aut aliquid ſimile, *ut proferre ſolet homo cũ iuramẽto, & occultũ fuerit ab eo,* id eſt, tradiderit obliuioni quod iurauit, *& poſtea ſciuit.* i.recordatus fuerit, *aut alius iuramẽti ſui illũ admonuit: talis deliquit.* i. delicti reus erit, ut ſcilicet faciat quod lex ſequens fieri præcipit. Et iſte mihi uidetur planus & ſimplex hui⁹ legis ſenſus, qui iuuatur ex his quæ pſal.15.dicũtur: ubi textus habet. Qui iurauit ad malefaciendũ, & nõ mutabit. Ex quo apparet huiuſmodi iuramenta ſolita apud Iudæos fieri,ut.ſ. quis ſeſe ꝓpter peccata ſua affligeret.Poſſet etiã illud, ut male faciat uel bene faciat,referri ad iuramentũ, ut ſit ſenſus. Anima cũ iurauerit proferẽdo labijs ſuis ad malefaciendũ,uel ad benefaciendũ.i.iurando,Deus mihi male faciat, aut faciat mihi hoc uel illud malũ: aut dicẽdo, ita Deus mihi faciat hoc uel illud bonũ: iurãdo iſto modo aliquid quod homines ſolẽt iurare,& occultũ fuerit ſibi,&c.ut in priori expoſitione.Aut,& occultũ de eo fuerit.i.& alij ignorauerint,ipſe uerò ſciuit,talis deliquit.Et hoc modo puto intelligendam ultimã clauſulam huius legis,legendo.Et occultum fuerit de eo,potius quã ab eo. *Et erit cum deliquerit in uno ex iſtis, & confitebitur qđ peccauit ſuper illud.* Senſus eſt.Cũ peccauerit in uno ex iſtis,quę p̃dicta ſunt in.4.mẽbris huius legis. Quod autẽ ſequitur. Et cõfitebitur quod peccauit,ſeu ſup illud quod peccauit.Aduerte uerbũ iadah.i. cõfiteri,duo ſignificare.ſ.proijcere ſeu deijcere,& cõfiteri p̃ſertim confeſsione laudis: & huius ſecũdæ ſignificationis ſunt pene infinita in ſcripturis ſanctis exẽpla:præſertim in pſal.ut pſal. 75.Hodenu lecha.i.cõfeſſi ſumus tibi Deus,confeſsi ſumus tibi.Et.33.Hodu.i.confitemini dño quoniã bonus.Prioris uerò ſignificationis non tot ſunt.Habetur tñ Ieremiæ.50.Iedu.i. proijcite eã.Quod Hiero. uertit. Debellate eam.Et Iſaiæ.11.Ablactatus manũ ſuam hadah.i. proijciet. Cui autẽ faciẽda eſſet huiuſmodi cõfeſsio aut qualiter,textus nõ explicat: & crediderim Deo fieri: qua p̃miſſa, afferendũ erat ſacrificiũ pro peccato,& à ſacerdote immolãdũ: & ſic expiabatur ſeu liniebatur,ut dñs peccatum illi ad pœnã non imputaret. Dicunt autẽ Hebræi hoc modo faciendã eſſe huiuſmodi cõfeſsionem,ut offerens manus ſuas habens inter animalis cornua,diceret. Obſecro dñe, peccaui, inique egi, præuaricatus ſum corã te,ſic & ſic feci:ecce pœnitet me,& pudet me operum meorum, nunquam reuertar ad iſtã rẽ.Scribũtque nihil profuiſſe ſacrificia per ſe,neque expiaſſe peccata:niſi pœnitentia & confeſsio acceſsiſſent: iuxta illud quod Numerorũ.5.cap.dicitur. Cõfitebuntur peccatũ ſuũ quod fecerunt. Vbi uides quã particularis fuerit Iudæorũ confeſsio, quã nũc Lutherani uolũt eſſe cõmunem. Sed neſcio,an hic confitendi modus à modernis Hebræis confictus ſit,an ex aliqua illum habeat traditione. Et putarẽ huiuſmodi confeſsionẽ fuiſſe uocalem:& ex uerbis textus haberi poſſunt uerba, quibus hæc confeſsio fiebat: uerbi gratia. Confiteor me non annunciaſſe peccatũ hominis, cuius teſtis fui, uel quem uidi uel audiui. In.2. uero mẽbro ſic. Confiteor me tetigiſſe cadauer, aut aliquid immundũ, & ſic conſequenter de alijs. *Expiabit ſuper eum ſacerdos.* Nõ conſtat de modo expiandi, niſi quòd ipſa oblatio erat expiatio: & forte ſacerdos uerbo prõnũciabat eum expiatũ poſt ſacrificium. *Et ſi nõ attigerit manus eius ſufficientiam pecoris.* i.ſi nõ fuerit ei poteſtas, quę per manũ deſignatur, ad pecus offerendum. Vbi aduerte, quòd dictio dee ſeu dei ſignificat ſufficientiã, ut patet Malachiæ.3.ubi dicitur. Niſi aperuero uobis feneſtras cœli, & euacuauero uobis bñdictionẽ ad beli dai.i. uſq; quo nõ ſufficiãt uaſa. Et p pec⁹ itelligit agnã uel hircã. *Trũcabit caput eius cõtra ceruicẽ eius, & nõ diuidet.* Verbi malach ſignificatio nõ eſt plene nota Hebræis,ut diximus priori huius libri capit. quoniam uerbum bis tantum in ſacris literis reperitur: dicunt tamen ſignificare ſcindere: Faciebat enim ſacerdos ſciſſionem capitis non omnino ſeparando illud à collo: quoniam manebat p pelliculã colli ſuſpẽſum. Et qđ Sanctes uertit, cõtra ceruicẽ eius, uerti poſſet, circũcidẽdo ceruicẽ eius, aut à circũciſione ceruicis eius: quoniã huiuſmodi ſciſſio fiebat ad modũ circũciſiõis,ſcindẽdo in rotũdũ collũ, licet nõ oĩno.

Modus cõfitendi Iudæorum.

Et dictio mul, licet inueniatur ſignificare e regione, radix tamẽ eius ſignificat circuncidere: unde uerti poſſet. In rotundum ceruicis, ut diximus. *Sparget de ſanguine oblatiōis pro peccato.* Hæbraice eſt. De ſanguine peccati: ſed ſenſus redditus eſt. Et quod ſequitur, ſcilicet *Peccatũ ipſum*, ſignificat hoſtiam eſſe pro peccato. *Secundum* ſcilicet turturem *faciet holocauſtum ſecundum morem.* Hæbraice ad literam eſt. Secundum iudiciũ, ſed ſumitur iudicium pro conſuetudine. *Decimũ ephah ſimilæ.* Continet ephah, teſte rabbi Dauid. 3. ſata, cuius. 10. pars erat homer, de quibus ſæpius diximus: & erat aridorum menſura. *Nõ ponet ſuper eam oleum, & non ponet ſuper eã thus, quia oblatio pro peccato eſt.* Diſquirendum hic merito eſſet, quare in ſacrificio pro peccato nõ miſcebatur oleũ, neque adiungebatur thus: & crediderim hoc ideo factũ, quoniam oleũ iocunditatem & lætitiam ſignificat. Solebant enim homines in lætitia ſua uti huiuſmodi delitijs. ſ. olei, & aliorum odoriferorum, iuxta illud Matthæi. 6. Tu autem cum ieiunas, unge caput tuũ. i. utere ſignis lætitiæ. Vt ergo oſtenderet peccatorem nõ debere eſſe hilarẽ, neque Deum cũ illa hilaritate ſuſcepiſſe eorum ſacrificia, qua ſuſcipiebat ſacrificia iuſtorum, prohibebat dñs, oleum & thus in huiuſmodi ſacrificijs adiũgi. *Accipiet ſacerdos ex ea plenum pugillum.* Hæbraice. Pugillabit ſacerdos, ſi ſic loqui latinis auribus liceret. *Et memoriale eius.* Fuit hæc locutio ſæpius in hoc libro expoſita: & eſt ſenſus. Accipiet partẽ eius, quod eſt ſignum quòd dñs offerentis memoratur, aut quòd reſiduũ ſit dño ſãctificatũ. *Super oblationem Domini.* Hebraicæ. Super ignitũ dñi: per quod intelligit holocauſtũ quod in altari præcedebat omne aliud ſacrificij genus. *Et erit ſacerdotis ſicut mĩchah.* Quemadmodum reſiduum ſacrificij farinacei, quod vocabatur minchah, oblato pugillo illius per ſacerdotẽ pertinebat ad eũ, ita & reſiduum hoſtiæ ꝓ peccato aut delicto, ut hic explicatur. *Anima cũ præuaricata fuerit præuaricationẽ, & peccauerit per errorẽ de ſanctificationibus dñi, adducet oblationẽ pro delicto ſuo.* Subobſcura utcũque eſt lex hæc: & uerti poſſet. Anima quia præuaricata eſt præuaricationem & peccauit. Admonui ſæpius ſignificationem uerbi maal non eſſe plene notã Hebræis, qui dicunt ſignificare præuaricari, negare, mentiri. Mihi uerò uidetur ſignificare mentiri iuratum, aut id de quo quis eſt interrogatus iuridice: ut patet Ioſuah. 22. ubi textus habet. Nõne Hachan filius Zerach maal, maal. i. præuaricatus eſt præuaricationem, aut mentitus eſt mendacium in anathemate. Secundo modo targhum exponit. Ezechie. 17. Et iudicabor cum illo ibi, maalo aſſer maal bi. i. propter præuaricationem eius, qua præuaricatus eſt in me. Prouer. etiam. 16. ponitur uerbum: quo in loco uidetur ſignificare mentiri: ubi dicitur. In iudicio non limal. i. mentitum eſt os eius, aut non præuaricatum eſt os eius. Targhum omnibus his locis uertit mentiri: & re uera ſignificatio ignota eſt. Eſt tamen cõiectura quòd ſignificet occultare ſeu malum occulte facere, quoniam à maal deriuatur meil. i. pallium, ſic meo iudicio dictum à tegendo: rem nõ definio, quoniam non dum mihi ueritas omnino comperta eſt. Eſt autem iſte uerborũ iſtorum ſenſus. Anima cum præuaricata fuerit præuaricationẽ ſ. furãdo aliqd ſiue accipiẽdo aliquid, & peccauerit ꝑ errorẽ. ſ. furãdo aliqd de ſãctificatis dño q̃. ſ. ignorat eſſe dño ſanctificata, adducet oblationem pro delicto ſuo. Secũdo modo ſic. Anima cum mentita fuerit mendacium. ſ. mentiẽdo quæ dño pollicita eſt, & peccauerit. ſ. non reddẽdo deuotum dño, & peccauerit per errorẽ tradendo. ſ. obliuioni reddere quòd dño ſanctificauit: adducet oblationẽ pro delicto ſuo. Poteſt eſſe lex hæc de homine qui de his quæ iam dño cõſecrata ſunt furatur, & ignorat illa eſſe dñi, ſed poſtea ſcit. Secundo de eo qui furatur & mentitur quod dño deuouit, qui tenebatur reſtituere æquale ſeu rem ipſam, & ſecũdo addere quintam partem præter ſacrificium. Hebræi ſic locum reddunt. Si abſtulerit quiſpiam ex conſecratis dño, & neſcierit fuiſſe conſecratum, tunc offerat dño pro delicto ſuo. *Secundum æſtimationem tuam.* Poteſt hæc æſtimatio referri ad arietem, ut. ſ. ſit immaculatus ſecundum æſtimationem Moſeh, quemadmodum inferius ad arietem refertur, & ad argentum ſiclorum, ut bonum ſecundum ipſius æſtimationem, aut melius ut argenti quantitas ſit ſecundum ſacerdotis æſtimationem. Et aduerte, quòd erech. i. æſtimatio ſignificat etiã diſpoſitionẽ, & ordinationem Exo. 27. *Si homo peccauerit & fecerit unum ex omnibus præceptis quæ non ſunt facienda.* i. fecerit aliquid cõtra negatiuum ꝓceptum, ſeu cõtra dñi.

prohi

ꝓhibitionē. Et poſtquā poſuit legē quæ decernit reſtitutionem ſanctificatorum Dn̄o, ponit nunc eam generalem, & debet intelligi iuxta præcedentis legis diſpoſitionem, quòd. ſ. ſi ſit furtū addat quintā partē, & offerat ſacrificiū. *Portabit pœnā iniquitatis ſuæ.* Senſum reddit interpres: quoniā Hæbraice eſt. Portabit iniquitatem ſuā. *Secūdū æſtimationē tuā.* Conſtat ex hoc loco æſtimationem ſacerdotis referendam ad animal offerendū: & meo iudicio, æſtimatio præcipue erat cuius ætatis & ualoris deberet aries eſſe, cū hoc tn̄ omnia alia q̄ concurrebant ad uictimę integritatem, iudicio Moſeh & poſtmodū ſacerdotū relinquebātur. *Expiabit eum ſacerdos*, id eſt, expiatum denunciabit, aut liniet: ut. ſ. peccatū eius amplius non uideatur ad uindictā à dn̄o. *Delictū eſt*, id eſt, hoſtia pro delicto.

CAPITIS. V. LEVITICI IVXTA mores annotatio.

H*Omo cum peccauerit, & audierit uocem iuramēti.* Vſitatum (inquit Grego.) humani generis uicium eſt, peccatum latendo committere, & negando defendere, & defendendo multiplicare. Rari ſunt qui ꝑ ſanctum Dei nomen adiurati ueritatem dicant. Docet autem locus iſte rum ſuper peccato ſuo legitime interrogatum, ueritatem dicere debere: quod niſi fecerit, iniquitatis ſuæ pœnas daturum. Itidem de eo qui peccatum alterius nouerit, niſi iudici recte inquirēti reuelauerit. Admonemur etiam hic, quanti ſit nomen Dn̄i faciendum nobis: & quòd per illud adiurati reticenda non ſit ueritas. Audi quàm egre ferat nō ſeruare q̄d per nomen eius iuraſti q̄d. Ezechie. 17. dicit de Iechonia rege. Spreuit iuramētum ut irritaret pactum. Propterea ſic dixit dominus Deus. Viuo ego, niſi iuramentum meum quod ſpreuit, & fœdus meum quod irritauit, dedero in caput eius. Similiter habes hic ſecundum unum huius literæ intellectum, hominē teneri indicare peccata alterius ad bonū ipſius, cum ipſe illud expiare neglexerit. Et mirū ualde eſt, hominem ſic erubeſcere ſe peccatorem uideri, qui tamen non erubeſcit eſſe: quos beatus Bernar. in ſermone circuncisionis uehemēter arguit. *Homo qui tetigerit omne immundū.* Qnid ſic bone Deus immundiciam corporum prohibes, ut tangens quodcunque cadauer, immundus apud te fiat? Nūquid pluris facis corporum quam animarum maculas, ut ſæpiſsime illas prohibeas, has uerò raro uel nunquam? Sic Iudæi perperam uoluntatē dn̄i interpretabantur: qua de cauſa illas maxime fugiebant, has uerò nihil formidabant. Sed audi qualiter eos de his apud Iſaiam priori capite docuerit. Lauamini (inquit) mundi eſtote. Et ne putarent ſolam corporis munditiam ab eis exigere, addidit. Auferte malum cogitationum ueſtrarum ab oculis meis. Non tam (inquit) abhorreo ab immūditijs corporū quam cogitationum: quoniā etſi me non lateant corporis maculæ quas etiam homines uident, cordis tamen quas ſolus uideo ferre nequeo. Cogitaui apud me aliquando, unde hominis tātum corporalis munditię deſiderium. Videbis enim eos ad horam uix ferre immunditiam in ueſte in calceo, aut pileo, minuſque in corpore, uel facie, aut quouis alio corporis membro. Et crediderim nosita ab immūditia abhorrere, quòd facti ſimus ad imaginem Dei qui mūdiſsimus eſt, & immunditiam ferre nequit. Vnde uox illa tam ſæpius in ſacris literis repetita. Sancti. i. mundi eſtote: quoniam ſanctus. i. mūdus ſum dn̄s Deus ueſter. *Et latuerit eum.* Nō iactes o homo poſt tergum tuū omnia peccata tua: quoniam ponet ea dn̄s ante oculos tuos. Si tu ea uideris, dn̄s eorum obliuiſcetur: ſi neglexeris perſpicere dn̄s eorum memoratur: non arbitreris te nō habere: ſi nolis ea uidere. *Immūdus (inquit) talis eſt, & deliquit.* Non te mundum arbitreris, quia te non uides immundū, immūdus es corā Deo tuo in cuius oculis immūdū apparere maximū malū eſt. *Hō ſi iurauerit bene facere uel male facere:* Placuit dn̄o ſumme hominem eſſe ſuorū peccatorum ultorem: & in ſe uindicare, quod dn̄s erat ab eo exacturus. Neque ſunt iuramenta irritanda, licet in incommodum noſtrum uertātur. *Cū confeſsus fuerit id ſuper quo peccauit.* Quemadmodum dilexit dn̄s ſemper, ut peccata noſtra debita ultiōe puniremus, ita ut ea confiteremur. Magna enim peccatorū ſatisfactio confeſsio eſt. Neque tamen erat ſatis ea confiteri, ſed opus erat offerre munus præceptū. Sed cōſidera muneris imperfectionem & infirmitatem. Iubebat enim dn̄s non maſculū ſed fœmellam pro peccato offerri, agnam. ſ. uel hircam caprarū. Infirma res peccatum & debilis. Quemadmodum enim nihil iuſtitia & uirtute fortius, ita nihil peccato & peccatore infirmius. Audi quid Pſalmus de hac re dicat. Super populum tuum calidè egerunt conſilium: & conſiliati ſunt ſuper abſconditos tuos. Dixerunt. Venite, ſuccidamus eos de gente:

& non memoretur nomen Iſrael vltra. Tabernacula Edom, & Hiſmahelim, Moab, & Agharim, Gebal, & Hāmon, & Hamalech, & Peleſet cum habitantibus Sor. Etiam Aſſur copulatus eſt eis. Expende queſo multitudinem, & fortitudinem omnium iſtorum: & aduerſus quos ſic multiplicati ſint. Aduerſus abſcōditos Dei. Aduerſus eos qui nō audēt coram hominibus apparere. Aduerſus homines à Dño perſequu
Pſal. 68. tos. Quoniā quē tu percuſsiſti perſecuti ſunt, & ſuper dolorem uulneratorū tuorū addiderunt.
Matt. c. 22 Sic etiā in euangelio apud Matthæū legis Phariſeos audiētes Ieſum ſilenciū Saduceis im poſuiſſe, in unū aduerſuſeū conueniſſe, & (ut Chryſoſto. dicit) à ueritate ſe nudatos profeſsi ſunt, qui multitudine ſe armauerunt. *Si non attigerit manus eius ſufficientiā pecoris.* Grauiora ſunt peccata diuitum peccatis pauperum: quod ex hoſtia cōijcere licebit. Soluit diues pro peccato agnā uel hircā, offert autē pauper par turturū aut duos filios columbæ. Cōſideret etiā pauper, ſe præter paupertatē hoſtia indigere: neq; arbitretur ſe paup egeſtate omnibus ſuis ſatisfeciſſe delictis. *Vnum pro peccato, alterum in holocauſtum.* Aufert peccatum Dño debitū honorē: ideo præter ſatisfactionē pro peccato, iubetur alterū inholocauſtū offerre. Et cōſidera Deū præcipere, ut pro peccato prius offeratur: quoniā non acceptat munus ad altare ſuum, niſi prius fratri tuo ſatisfeceris. *Adducet. 10. epha ſimilæ pro peccato.* Mirum ualde eſt, quod non expiet dñs ſine aliqua oblatione peccatū, quantūcunque pauper eſſet, aliquid illi erat offerendū dño: ut diſcas, Deum aliquam, immo poſsibilē à nobis exigere pro peccato ſatisfactionē. Sunt multi qui peccata in immēſum multiplicant: neque pro minimo illorum Dño ſatisfacere uolunt. *Non ponet ſuper eam oleū, & non ponet ſuper eā thus: quoniā oblatio p pctō eſt.* Quid faciunt qui lætantur cum male egerint, & exultant in rebus peſsimis? Nō uult dñs peccatorē lætari, aut lætum uidere: ſed gaudet aſpicere ſacco indutum, cinere capite conſperſum, qualem legimus poſt peccatum appruiſſe Achab coram eo: flentē, eiulantem, totiuſque læ
Pſal. 67. titiæ expertem. Iuſti (ait Dauid) lætabuntur & exultabunt coram Deo: & gaudebunt in lætitia. Non eſt autem gaudere impijs, dicit dñs. Prohibet etiam thus, ne putaret peccator aliquid boni odoris in ſe eſſe, quod dñs libēter olfaceret. Si etiam per thus oratiōes intelligas, deprehendes, quàm ægre ferat Dñs bona malis in uoluta. Tā horribile & fetidum peccatum eſt, ut quibuſcunque illud odoribus miſceas, aut reſpergas, fetorem non perdat. *Accipiet ſacerdos ex ea pugillum.* Mala, immo peſsima res, peccatum eſt, ut Dñs ſolam portiunculam ſacrificij pro eo uelit acceptare: ita quòd non ſolum peccata ipſa reijcit, ſed etiam ſacrificium, particula excepta. *Erit ſacerdoti, ſicut ſacrificium.* Expendant hoc in loco ſacerdotes qui peccata populi manducant, ſe pro peccatoribus, niſi pro eis orent & à peccatis auertant daturos pœnas. *Anima ſi peccauerit per errorē de ſanctificationibus Dñi.* Abſtinendum ualde eſt laicis, ne ſanctificata dño contrectare præſumant: quod ſi contigerit quintam partem addant. *Dabit illud ſacerdoti.* Cōſtat ex hoc loco, quēadmodum ex multis alijs ſcripturæ, ſacerdotes eſſe hæredes Dei: ut quod illi ablatum eſt, ſacerdoti reſtituatur. Audis etiā quam graue ſit ſacrarum rerum furtum: qđ cū quinta parte ei⁹ qđ aufertur reſtitnēdū eſt.

CAPITIS VI. LEVITICI
iuxta literam annotata.

A*Nima ſi peccauerit.* Antequā huius legis ſenſum explicem, Hebraicam literam præmittam, quoniam interpretes aliqua ex ſuo hic addidere. Eſt autem iſte hebraiſmus. *Anima cum peccauerit, & præuaricata fuerit præuaricationem in dño, & negauerit ſocio ſuo depoſitum, uel datum in manu, uel raptū uel extorſit à proximo ſuo, uel inuenit perditū, & negauerit illud, & iurauerit ſuper mēdacium: ſuper unum ex his quæ faciet homo ad peccandum in eis. Et erit cum peccauerit & deliquerit: reſtituet raptū quod rapuit, uel extortū qđ extorſit, uel depoſitū qđ depoſitū eſt apud eū, uel pditū qđ inuenit.* Capite ſuperiori & multis alijs locis admonui, ignotam Hebręis propriā ſignificationē uerbi maal. i. pręuaricari, quod dicūt ſignificare puari cari, aut mentiri, præſertim inratam aut promiſſam ſeu deuotā rem: ut deduximus ex. 17. cap. Ezechielis. Aduerte etiam dictionem pecadon, eſſe à pachad, quod ſignificat recordari, & uiſitare, & poſſet hic ſignificare memoriale: ſiue illud ſit chirographū, ſiue pign⁹. Eſt tamē locus

locus Gene.41. in quo uidetur non poſſe aliud quàm depoſitum ſignificare: ubi dicit Ioſeph. Et ſit eſca lepichadon.i. in depoſitum. Poſſet tamen uerti. Ad memoriale. Videtur autē hic potius uertendum memoriale quā depoſitū: quoniā ſtatim ſequitur. *Vel datū in manu*, per quod depoſitum intelligere uidetur: propter quod Chaldęus hic uertit. *Vel pecuniā poſitā in manu eius, negociatiōis gratia.* Aut per depoſitum intelligit pecuniam depoſitam, & per traditum ſeu datum in manu alias res traditas in cuſtodiā alterius. Tertio eſt aduertendū nomen gazal quod rapinam uertimus, à gazal quod eſt rapere, ortum habere, ut Hebræi dicunt, iuxta id quod ſequitur. Reſtituet hagazelah.i.rapinam, quam gazal.i.rapuit aut accepit à quo gozal.i. pipio, ſic dictus meo iudicio, quod a roſtro patris aut matris cibum capiat aut rapiat. Ponitur dictio Gene.15.ubi dicitur. Et turturem ue gozal.i. pipionem ſeu pullum columbæ. Et Deuterono.32. Super gozalau.i.pullos aut pipiones ſuos cubabit. Aliud autem uerbū quod ſequitur. ſ. & ſach, proprie uidetur ſignificare occupare, detinere alienū: ut patet Iſaiæ.52. Aſſur pro nihilo aſſacho.i. occupauit uel detinuit eum.ſ.populum. Sic.1. Semuelis.12. Et dixerunt. Non aſſacthani.i. occupaſti, ſeu detinuiſti nos, aut bona noſtra. Eſt ergo his præmiſsis, hui⁹ legis ſenſus iſte. *Anima cū peccauerit, & præuaricata fuerit præuaricationem in Domino, iurādo ſcilicet per Dominum mendacium, negando uidelicet cum iuramento proximo ſuo depoſitū.ſ.pecuniæ, aut quācunque aliam rē poſitam in manu eius: uel negauerit raptū. i. id quod rapuit proximo ſuo: uel negauerit qđ ui extorſit à ꝓximo ſuo: uel inuenit amiſſū, & negauerit illud, & iurauerit falſum ſuper uno ex omnibus quæ facit homo peccando in ipſis, ſeu quæ homo facere ſolet peccādo. Et erit ſi peccauerit & deliquerit. ſ. diſſimulando delictum: aut rapiendo ſeu faciendo aliquod ex his peccatis, aut peierando, reddet raptum quod rapuit, uel ui extortum quod extorſit, uel depoſitum quod depoſitum eſt apud eum, uel amiſſum quod inuenit, uel de omni ſuper quo iurauit falſum. i. uel omne ſup quo falſum iurauit, & reddet illud cum ſorte eius aut cū capitali ſuo, & quintū ipſius addet ſuper illud ei cuius erat: ei dabit illud die oblationis pro delicto.* Et loquitur lex hæc de his delictis quę probari teſtibus nequeunt, ſuper quibus ſolet iudex a reo iuramentum exigere, & ipſe iuramento negat ſe in his rebus deliquiſſe: is tenebatur rem reſtituere cū quinta parte ipſius. Statuit etiam tempus reſtitutionis, quòd.ſ. fieret in die oblationis: quo uoluit Dominus oſtendere ſe non placādū ſacrificio, niſi homini eſſet ſatisfactum. *Secūdum æſtimationem tuā*, quantū.ſ. ad ualorem, aut ætatem, ut ſupra diximus: & ſermo dirigitur ad Moſeh & ad ſacerdotes: & littera per parentheſim legenda eſt, quemadmodum Sanctes legit. *Hæc eſt lex holocauſti.* i. hæ ſunt cęremoniæ obſeruandæ circa holocaſtum, de quo iam diximus prio ri cap. huius libri. Tradit enim nunc modum offerendi omne genus ſacrificij. *Eſt holocauſtum propter uſtionem eius, ſuper altare tota nocte uſque mane.* i. debet holocauſtum manere tota nocte ſuper ignem, ut totū comburatur. *Induet ſe ſacerdos ueſte ſua linea.* Mirum ualde eſt, quòd tam noſtri quā Hebræi, negent dictionē mido ſignificare menſurā, cū radix eius ſit madad quod eſt metiri. Significat ergo mad ueſtē, non qualēcunq;, ſed ſtrictā, & quæ eſt ad menſurā corporis induentis eā. Vñ.2. Semuelis.20. habes Et Ioab accinctus erat middo.i. tunica ueſtimēti ſui. Aut melius, menſura ueſtimenti ſui.i. ueſtimēto ad mēſuram ſuam. Quare in libro radicum dicit rabbi Dauid (lebus) eſſe generale nomē ſignificās omnem ueſtē: middo uerò ſpeciale, cuius diſpoſitio nota erat apud illos. Quòd uerò ſignificet ſtrictā ueſtē ad menſurā corporis diſpoſitā, quā nos iuſtā uocam⁹, patet.1. ex loco Samue. citato. Secūdo ex pſal. 109. ubi dicitur Induit maledictionem chemado.i. ſicut Arctū ſuum, ſeu ſicut ueſtem ſtrictam ſuā: & intrauit ſicut aqua interiora eius. Vñ ſicut aqua eſt intima potatori, ita ueſtis huiuſmodi, erat intima induētis: quē admod ū camiſia, quę ſolet eſſe cæteris ueſtibus ſtrictior. Tertio ex priori Semue. capit.17. ubi dicitur Induere fecit Saul Dauid madau, ideſt, ueſtes ſuas, ubi eſt ſermo de ueſtibus quas milites induere ſub armis ſolebant

quas conſtat eſſe cæteris ſtrictiores. Probatur etiam ex hoc loco: ubi ſignificat ueſtem inferiorem lineam, quæ erat ueluti camiſia: quã ſacerdos induebat ut expeditius miniſtraret. *Et fœminalibus lineis induet ſe.* A uerbo chanas quod eſt colligere, diriuatur michneſſe. i. colligationes, ſeu michneſagim, ideſt, fœminalia: ſic dicta quòd colligantur cũ ſtringuntur. *Tollet cinerem, quem comedet ignis holocauſti.* Senſus eſt. Tollet cinerem holocauſti, quod deuorabit ignis. Solet enim hebraiſmus, non curare huiuſmodi uerborum ordinem. *Induet ſe ueſtibus alijs.* Hebraicæ reſiduis, ideſt, quas reliquerat. *Iſta eſt lex oblatiõis.* Non rectè hic Sanctes uertit oblationem: quoniam nõ eſt ſermo de communi oblatione, ſed de peculiari ſacrificij genere, quod ex farina ſeu ſimila fiebat, quod dicitur Hebraicæ minchah, ut diximus: ideo aut relinquendum erat nomẽ Hebraicum minchah, aut cum alijs uertẽdum munus farinaceũ. *Offerent eam filij Aharon coram Domino, coram altari.* Dubiũ eſt, an ſacerdos debebat cum huiuſmodi offerret munus, ſe uertere ad locum ubi erat Dominus, & uerſus altare thimiamatis: uel idem dictu eſt coram Domino, quod coram altari holocauſtorum: & textus uidetur priorẽ ſenſum prętẽdere. *Memoriale eius Domino.* Ideſt, partem quæ Deum memorem faciat offerẽtis, aut quæ teſtetur totam eſſe Domino oblatam. *Non coquetur cum fermento, aut non coquetur fermentatum.* Prohibet ne ſacerdotes reſiduum minchah fermento miſceant, ut comedant, ſed azymo ueſcantur. Aliqui hic uertunt. Non pinſetur. Sed locus Iſaiæ cap. 44. conuincere uidetur, uerbum aphah ſignificare potius coquere quã pinſere, ubi dicitur. Et etiã aphiti, ideſt, coxi ſuper prunas. *Partẽ eorũ.* ſcilicet ſacerdotũ *dedi ex oblatiõibus meis,* ideſt, uolui ut reſiduum cederet in partem ſacerdotũ. *Sãctum ſanctorum eſt,* ideſt, ſanctiſsimum, quod comedere alijs quàm ſacerdotibus non licet: quemadmodum neque ea quæ ex ſacrificio pro peccato & pro delicto ſacerdoti cedebant. Aut ſanctum ſanctorum ipſum, id eſt, non ſolum ſanctum in ſe, ſed ſanctificans tãgentem: ut ſtatim ſequitur. *Omnis qui tetigerit ea ſanctificabitur.* Dupliciter hoc poteſt intelligi. Vno modo, quod nullus poterit hæc tãgere, niſi ſit prius mũdus & ſanctus, aut niſi illi qui ſanctificati ſunt, quales ſacerdotes erant, & hoc modo uidetur legem intellexiſſe Achimelech ſacerdos. 1. Samuelis. 21. qui poſtulanti Dauid dedit ſanctos panes inquirens an uaſa puerorum eſſent ſancta & mũda: & poſtquam munda eſſe cognouit conceſsit. Alio modo ſanctificabitur. i. ſanctificatione indigebit. *Iſta eſt oblatio Aharon.* Incipit hic tractare aliam ſpeciem oblationis, quæ cap. ſequenti dicitur conſecratio: quæ erat oblatio facienda à ſacerdote in die conſecrationis. *Decimum ephah ſimile ſacrificium iuge,* id eſt, pro iugi ſacrificio: & eſt ſermo de minchah. Et de menſura ephah diximus. Exodi. 16. & multis alijs locis. *Dimidium eius ueſperi,* ideſt inter ſolis occaſum & noctem. Diximus enim Gene. 1. duplicem eſſe ueſperam Hebræis. ſ. ſpacium inter ſolis occaſum & noctem, & hæc uocatur propriè ueſpera: & ſpacium hoc cum nocte. *Super ſartaginem in oleo fiet.* Videtur ex hoc loco Macabat, de quo. 2. cap. huius libri diximus ſignificare ſartaginem, uel uas frixoriũ: ibi abunde de ea re diſputauimus. *Fictã adduces eam.* i. offeres: & eſt ſermo de minchah. *Coctas oblatiões fruſtrorũ offeres.* Hebraicæ eſt. Coctiones minchah fruſtrorum appropinquare facies. Et debet littera legi. Coctiones fruſtrorum minchah: appropinquare facies. Erat enim munus illud farinaceũ, quod Itali fritellam uocant, in fruſtra diuidendũ, & ſic Dño offerendum. *Sacerdos unctus ꝑ eo.* Ideſt, illi ſuccedens *è filijs eius faciet eã.* Munus erat ſacerdotis, huiuſmodi fritellas Domino facere: & qđ ſequitur. *Tota ſuffietur.* Hoc dicit, quia ſacerdos non poterat comedere aliquam partem ſacrificij ſui, maxime huius. Vñ ſequitur ſtatim. *Omnẽ ſacerdotis oblationem eſſe quaſi holocauſtum,* quod totũ cõburebatur, neque à ſacerdote aut ab alio comedi poterat. Hebraica tamẽ ueritas habet. Omne minchah ſacerdotis totum erit, id eſt, integrum, ita quod nulla pars illius alicui cedet: aut totum erit Domino. In hoſtijs enim pro peccato nel pro delicto, & pro gratiarum actione, ſuam partem habebat ſacerdos: niſi in holocauſtis & in ſacrificijs quæ pro peccato ſuo offerrebat. *Iſta eſt lex oblationis pro peccato.* Hebraicæ eſt hæc eſt lex peccati ſed ſenſus bene redditus eſt, & deſcribit qualiter

ſ. oblationis ſpecies

Duplex ueſpera apud Heb.

liter offerenda eſt hoſtia pro peccato & pro delicto: & textus clarus eſt. Et qd dicitur. Sanctificatio ſanctificationũ eſt, expone ut ſupra hoc eodẽ capite. *Sacerdos expians illud, comedet illud.* Id eſt, ſacerdos offerens hoſtiã pro peccato hominis expiando, comedet quod ſupereſt de ſacrificio illo poſt oblationem Domini. Erat enim ius, ut ſacerdos qui hoſtiam pro expiando hominis peccato offerret, dempta portione Domini, haberet reſiduum: & uerbũ chata, quod in multis locis peccare ſignificat, hic ſignificat expiare ſiue mundare à peccato. Et quod dicitur *in atrio tabernaculi eccleſiæ.* Comedebatur ibi, tempore quo tabernaculum durauit: poſtea uerò ædificauit. Salomon domunculas in atrio, ubi ſacerdotes huiuſmodi hoſtias comedebãt. *Qui tetigerit carnem eius.* Eſt ſermo de prophano tangente carnem hoſtiæ pro peccato. Non enim poterat quiſpiã tangere huiuſmodi carnes: & quod dicitur. Sanctificatur, id eſt, egebit ſanctificatione, aut ſanctum reputabitur. *Si aſperſum fuerit è ſanguine eius ſuper ueſtẽ, illud ſuper quod aſperſum fuerit lauabis in loco ſancto.* Hæc ſententia utcunque aliter habetur in Hebræo, quã Sãctes uertit. Nẽpe ſic. *Et qui aſperget de ſanguine eius ſuper ueſtem, qui aſperget ſuper eam lauabitur in loco ſancto,* & poteſt lotio hæc ad hominem referri, & ad ueſtẽ: ſed melius uidetur ut ad ueſtem quam ut ad hominẽ referatur: quoniam homines ſeculares non conſueuerant in loco ſancto lauari. *Omnis oblatio pro peccato, cuius adducetur de ſanguine eius in ſanctuarium.* Id optimus linguę eſt, pro omnis oblatio pro peccato, de cuius ſanguine introducetur in ſanctuarium, aut aſpergendo contra uelum, aut liniendo cornua altaris thimiamatis. *Non comedetur ſed igni comburetur.* Et ſi eſt ſermo de peccato ſacerdotis, tota uictima cõburebatur: ſi uerò de alijs, pars Dñi cõburebatur & pars ſacerdoti cedebat.

CAPITIS VI. LEVITICI ADnotata ad morum compoſitionem.

Anima ſi peccauerit, & præuaricata fuerit præuaricationẽ in Dño. Arbitrãtur homines bene ſecum agi, ſi delictã quæ in proximos cõmittunt, probari nequeãt, non curantes an interueniat ius iurandum, quod pro nihilo reputant: ſed qui cordis in ſpector eſt, non relinquet hæc uicia impunè tranſire: ſed reddendũ præcipit alienum, addita quinta parte ipſius. Et conſidera hominum uecordiam, ut pluris faciant, ſi ab hominibus, quàm ſi a Deo uideantur. Pij hominis eſt, non facere Deo præſente quæ homine uidente non auderet facere: ſed ſtulti filij Adæ arbitrantur ſe à Domino non uideri, poſtquam ipſi Deum præſentẽ nõ uident: quod extremæ dementiæ eſt. *Vel inuenit amiſſum.* Occupauit cupiditas totum orbem, ut pauci, aũt rari ſint, qui inuenta reſtituere uelint. Similiter aduerte, quanti uoluerit Dominus nomen ſuum à nobis fieri: ut ſ. tanti faciamus illud, immò pluris quàm ſi mille teſtes haberemus. Excedit enim diuinũ teſtimonium omne humanum ſine ulla comparatione. *Dabit illud die oblationis.* Nõ ſinit habere uſque ad diem oblationis, ſed non permittit ultra differre reſtitutionẽ & ex hoc loco conijcere licebit quàm ægre ferat Dominus alieni detentionem, ut nullo modo ſacrificium ſine præuia reſtitutione acceptet. Quid facitis, qui alienum detinetis inuito Domino, & ſacrificia Domino ex rapina offertis, aut peccatis facere ſatis putatis, ſine reſtitutione eorũ quæ abſtuliſtis? Non eſt vera pœnitentia ſine reſtitutione. *Et oblationem pro delicto adducet Domino.* Vt ſcires peccata quæ in proximũ fiunt Domino iniuria eſſe, ſtatuit ut præter ſatiſfactionem quam proximo facis, hoſtiã illi offerres, qua illi honorem debitũ reſtitueret. Qui enim mala facit, iniurius illi eſt, qui prohibuit fieri. *Secũdum æſtimationẽ tuam.* Æſtimator diuinæ iniuriæ conſtituitur ſacerdos, qui eius uices gerit: ut talis fiat Domino ſatiſfactio, qualem ſacerdos æſtimauerit: ipſe autem uiderit qualis huius rei æſtimator exiſtat, ne de hoc à Domino in iudicio exigatur. *Hæc eſt lex holocauſti.* Tenentur ſacerdotes ſcire ſtatuta ſacrificiorum, & omnium aliorum quæ ad ſuam pertinent functionem: ac diſcrimina inter ſacrificia, ne errare cõtingat, & pœnas dare. Sed proh dolor, qđ nũc vix inuenias ſacerdotẽ, q recte nouerit ritũ colẽdi. Legim᷒ aũt quas pœnas dederint Samaritæ: qui ſine ſciẽcia hac, Deũ ſacrificijs ſuis colere pſumebãt. *Induet ſe ſacerdos ueſte linea, & tollet cinerem.* 4.Regum.

Dedignantur ſacerdotes noſtri, inferiora ſui muneris officia facere. hic uero uides munus ſacerdotum eſſe, cineres ab altari remouere. Diſcant ergo uilia, ut uidentur, templi miniſteria magnificare ſacerdotes: neque dedignentur hæc facere qui faciunt maiora: & dicant cum propheta. Elegi abiectus eſſe in domo Dei mei, magis quàm habitare in tabernaculis peccatorum. Ad idem pertinet, quòd iubetur ignem in altari fouere. Nunc omnia inferiora fiunt in eccleſia per uiles aut ſæculares. *Ignis ſemper ardebit in altari* Ad quid quæſo Domine, perpetuus in altari tuo ignis à ſacerdote fouēdus? Vt oſtendat tibi, nullam horam præterire debere ſine oblatione. Nam quia iuge debet eſſe ſacrificium noſtrum, iugis erat in altari ignis. Similiter, ut oſtenderet ſe ſemper paratum ad ſacrificia noſtra, & ad condonanda tibi peccata, iubet parare miniſtrum & ignem ad ſacrificia tua Parce quæſo Dn̄e deſidię meæ: qui enim ad momenta ſingula holocauſta labiorum ſaltem tibi deberem offerre, uix ſemel in die ea offero. Ignis tuus paratus eſt ad holocauſta cremāda, ſed quæ crementur non apponuntur à me. Docet etiam te, ne ſinas extinguere ſpiritus ignem, quem ſemel accenderit in te. Foue illum & nutri, ne extingui contingat. Tribus enim ſolet ut dicunt ſancti, ignis foueri, nempe lignis, flatibus, & cineribus: ſic & diuinus ignis bonis operibus, quæ per ligna deſignantur. ſuſpirijs, & gemitibus, ac humilitate, quæ adumbrātur flatu & cinere. *Iſta eſt lex oblatiōis ſeu minchah.* Admonui ſupra, quàm uigiles eſſe debent ſacerdotes, ut diſcant ceremonias cultus diuini, & cultus diſcrimina: & quali ueneratione ueneranda ſunt ſacra. Præcipitur enim hic, ut nemo non ſacerdos ſacrificia offerat, nemo niſi conſecratus ad altare accedat, nullus ſæcularis hæc Domino præſentet, ſed filij ſummi ſacerdotis patri, & pater Deo. *In fermentata comedent ea, in loco ſancto* Non [illegible]bet famulus delicioſius uiuere quàm D[illegible]nus. & debet ſacerdos contentari ci[illegible]s [illegible]ini, nec uelle comedere fe[illegible]me[illegible]ata, [illegible]nus comedit azima. *Omnis m[illegible]ulus in filijs Aharon comed[illegible]t ea.* Q[illegible]adm[illegible]dum ſoli mares Domi[illegible] [illegible], & portabant pœnam iniquitati[illegible] [illegible]arij & popul[illegible] ita [illegible] comedebāt hu[illegible] [illegible] ſacrificia. *Oīs oblatio ſacerdotis, holocauſtū erit, nō [illegible]ur* Arrigant hic utr[illegible] [illegible] ſacerdo[illegible] ut ſciāt nullum eſſe, qui eorum portet iniquitates & punitiones, ſed ipſi d[illegible] [illegible] pœnas iniquitatum ſuarum. Licebat [illegible]edere partem ſacrificij populi pro peccato, quoniam ipſi eius iniquitates portabant: ideo eis dicitur. Peccata populi mei comedent. ſed non erat qui illorum comederet peccata & diuinam pro eis ultionem ferret. *Sacerdos expians illud, comedet illud.* Nouerat optime ſapiens Dominus, homines proper retributionem illi ad miniſtratu[illegible] os. & ut ad miniſterium inuitaret, ei qui plura offerebat, plura dabat, & crediderim hac de cauſa uigilantiſsimos tunc fuiſſe ſacerdotes, nunc uero qui plus in eccleſia laborat minus manducat. *Vas teſteū in quo coquetur cōfringetur.* Mirabile eſt odium, quo Dominus peccata proſequitur, ut non ſolum peccata longe à ſe abijciat, ſed etiam uas quod ſanguis hoſtiæ pro eo tetegit: confringi [illegible]piat: quo nos docet, tergere in [illegible] quicquid reliquiarum peccati nobis adhęſit. Adumbrat etiam locus iſte, quam [illegible]ola res peccatum ſit: ut nullo modo à uaſe luteo poſsit defricari, ſed opus ſit uaſa confring[illegible]. Et conſidera, te non eſſe uas ęreum, aut ęneum quod poſſit detergi, ſed luteum: cui ut diximus, ita peccatum [illegible]ret, ut non antea mundetur quàm frangatur. Hoſeh.4.

CAPITIS. VII. LEVITICI annotationes iuxta literam.

ISta eſt l[illegible]oblationis pro delicto. Hebraice habetur. Iſta eſt lex delicti, ſed ſenſus bene ab interprete redditus eſt. & eſt ſenſus. Iſti ritus ſeu ceremoniæ ſunt obſeruandæ, quando oblatio pro delicto offerenda eſt. Admonui in principio huius libri, non ſatis conſtare, quid ſit oblatio pro delicto, propter ignorātiam ſignificationis uerbi aſſam, quod noſtri & hebræi dicūt ſignificare delinquere, peccare, & deſolare. Ex ca[illegible]e.4. præcedenti, coniectura ſumitur [illegible]re peccatum factū per errorem, au[illegible]tiam, contra præcepta nega[illegible]a. Di[illegible] enim ibidem. Anima cum peccauerit per errorem aut ignorantiam, ex omnibus præceptis Domini: quæ non ſunt facienda, & fecerit unum ex his. Poſſet etiam ſignificare peccatum, quod quis ſolus & ſine arbitrio facit, iuxta ſignificationē uerbi qua ſignificat deſolare, ſolum relinquere. Res ad huc [illegible]certa eſt: ideo non auſim diffinire eam. Neq; arbitreris paruum eſſe peccatum, quo[illegible]iā aliqui dicunt

dicunt delictum eſſe paruum peccatum, quod pro derelicto habetur. quoniam peccata contra præcepta negatiua non tam ... ut furtum, adulterium, falſum teſtimonium, & id genus peccata: ſed dicitur delictum, quoniã homo ignorat cum illud facit ſe feciſſe, & ideo dereliquit illud ac ſi non peccaſſet, & poſtea cognoſcit. Aut quia nullus uidit eum peccare: diſsimulat Domino pro illo ſatiſfacere: ita quòd delictum eſt peccatum derelictum, ſiue quia ignorantia factum, ſiue quia alij ignorãt autorem, ſed non paruum. & nihil explicatius de eo habemus quàm quod. 4. capite dicitur, ubi ſic habetur Et ſi omnis ſynagoga Iſrael errauerunt, & latuerit res ab oculis congregationis, & fecerint unum ex omnibus præceptis Domini quæ non ſunt facienda, & deliquerint, & ſcitum fuerit peccatum ſup quo peccauerunt. Ex quibus uerbis conſtat, delinquere, eſſe ex errore peccare, aut errare ex ignorantia, quia dicitur. Et latuerit res ab oculis cõgregationis. Secũdo cõſtat hũc errorẽ ex ignorantia eſſe cõtra præcepta negatiua, quia dicitur. Et fecerit unum de præceptis Domini q̃ non ſunt facienda. Tertio conſtat ſore poſtea ſcitum, quia ſequitur. Et ſcitum fuerit peccatum. Ex quibus poſſemus diffinire delictum eſſe peccatum contra præcepta negatiua, quod quis cum committit ignorat, & poſtea ſcit. Non tamen hanc diffinitionem quaſi omnino certam lectori trado: quoniam coniecturis agor. *Sanctum ſanctorum ipſum.* Admonui iam, duplici de cauſa aliquid dici ſanctum ſanctorum. Aut quia contactu ſuo alia ſanctificabat aut quia ſolis ſanctis conueniebat: ſicut comedere hoſtiam pro peccato. poteſt & 3. addi: quia ſcilicet erat præ cæteris ſanctum. ſicut locus in quo erat arca dicebatur ſancta ſanctorum, quia erat locus præ cæteris ſanctior.

Quid delictum apud Hebræos.

Diffinitio delicti.

In loco quo immolabunt holocauſtum, immolabunt delictum. Id eſt, hoſtiam pro delicto. Poteſt hoc intelligi de loco mactationis: ſed melius de altari holocauſtorum, in quo offerebatur holocauſtum & hoſtia pro delicto. Et qđ dicitur. *Sãguinẽ eius ſparget.* ſubaudi ſacerdos. *E fibram cum hepate.* Expoſuimus hunc locum ſuprà capite 3. quem aliqui ſic uertunt. Duos renes & adipem qui eſt in eis, qui eſt in ilibus, & fibram cum hepate, cum renibus remouebit. Hebraice eſt pro. Et fibram cum hepate. Et reſiduum ſuper graue, ſuper renes aut iuxta renes remouebit. Et p reſiduũ poteſt intelligi reſiduum adipis, qui ſuper graue, id eſt iecur aut hepar quod ſcilicet eſt iuxta renes, remouebit. Hebræi per reſiduũ intelligunt rubeam carnem, epar complectentem, quæ quaſi hepatis abundantia eſt, iuxta nominis interpretationẽ, ſpeciem pinguedinis habentẽ. Et qđ additur. Quod eſt ſuper iecur. Rabbi Dauid kimi idem ualere dicit, ac ſi legatur cum iecore, ut Sanctes legit, ut præpoſitio al, ualeat præpoſitionem im, ſeu cum, parum enim ex hepate cum reticulo tollebat. Aduerte autem hic, quod dictio hebraica caſel, id eſt ilia, ſeu ilium, ignotæ ſignificationis eſt apud Hebræos, qui dicunt chelil ſignificare ſtultum, diuitem, & orionem: cheſel uero ſplen, & chaſel ilia: quæ ſignificata nullam cõuenientiam habent inter ſe: mihi uero uidetur nomen ſignificare inflatum: & ilia ab inflatione aut plenitudine: res tamen nondum mihi certa eſt. *Oblationem Domino,* Hebraice Igni Domino: ſicut quod ſequitur Oblatio pro delicto eſt. Hebraice habetur. Delictũ ipſum. Sed ſenſus redditus eſt. *Sctũ ſanctorũ eſt.* Id eſt Sanctum, quod ſoli ſancti tangere ſeu comedere poſſunt. *Sicut oblatio p peccato, ſic & oblatio pro delicto.* Senſus redditus eſt. Nam ad literam habetur Sicut peccatum, ita & delictum, id eſt, eædem ceremoniæ ſeruabuntur in hoſtia pro delicto: quę in hoſtia pro peccato, quas ſtatim explicat. *Sacerdotis qui expiabit illum.* Scilicet delinquentem. *erit.* Scilicet reſiduum hoſtię, dempta parte quæ Domino offerebatur. *Pellis holocauſti quod obtulit: ſacerdotis* Eius. ſ. qui obtulerit *erit* Admonui iam excoriationes uictimarum, munus fuiſſe ſacerdotum: ideo pellis hoſtiæ ad eum pertinebat: & licet Caietanus hic oppoſitum dicat, ſentẽtiam tamẽ mutauit. 2. Paralip. 29. *Omne ſacrificiũ quod coquetur in clibano, & omne factum in lebete, uel in ſartagine.* Confuſe reddit Sãctes noſter hunc locum, uertendo per commune nomen ſacrificij, ſpeciale ſacrificium, quod dicitur minchah, quod erat ex farinæ flore. Ideo uertendum eſt. Et omne minchah ſiue farinaceum ſacrificium: & quod ſequitur. In lebete uel ſartagine Diximus. 2. capite huius libri quod ſentiebamus de ſignificatione horum duorum nominum, ſcilicet marcheſet, quod hic Sanctes uertit lebetem: & machabat quod uertit ſartaginem: quorum ſignificatio Hebræis & noſtris incerta eſt. Radix machabat ſcilicet chabah & chaba cum aleph in fine, ſignificant latere,

modo unctæ. Et quod dicitur ſimilam frictã, poteſt uerti, ſimilam toſtam: quoniam murbechet ſignificat toſtum quid, quale ſolet eſſe frictum: ut præcedenti capite, & primo Paralipo.23. dicitur. Et per ſimilam toſtam, aut frictam: poſſumus intelligere farinam conſperſam, ſeu aqua dillutam, & coctam in frixorio noſtri uocãt filhoos. Dilluitur enim farina cum aqua, & mittitur in ſartaginem, & extenditur fere ad menſuram ſartaginis, & ibi decoquitur, & poſtea extrahitur, & melle miſcetur, & ſic comeditur: & huiuſmodi farina fricta, uocat hic placentas, quoniam huiuſmodi panes, formam habebant placentarum: & litera ſic legenda eſt. Offeret ſimilam frictam modo prædicto, factam in placentis oleo mixtis: & ex hoc loco uidetur chalot, id eſt placentæ ſignificare panes non altos, ſed extenſos, & utcunque groſſos: quos nos bollos uocamus. *Super placentas panis fermentati appropinquare faciet munus ſuum, ſuper uictimam laudis pacificorum uel integritatum ſuarum.* Sẽſus eſt. Hoc ordine offeretis. Prius offeret, ſcilicet offerens aut ſacerdos placentas panis fermentati, poſtea appropinquare faciet munus ſuũ, nempe uictimam gratiarum actionis, pro integritate domus. Neque mireris hic fermentatum offerri Domino contra eius prohibitionẽ, capite ſecundo huius libri: quoniam non offerebatur panis fermentatus ad comburendum Domino ſuper altare: ſed bene ad eſum miniſtrorum & offerentium: ideo poterat offerri: quoniam lex lata ſecundo capite huius libri habet. Quia de omni fermento, & de omni melle non ſuffire facietis oblationẽ Domino. Vbi prohibetur ſuffire, non autem ad cibum offerre. *Et offeret ex eo unum ex omni munere, eleuationem Domino.* Quia dixerat. Offeret placentas infermentatas, & lagana, & ſimilam: explicat modo quòd ex his omnibus unum tantum erat Domino offerendum: ſcilicet ex placentis una, ex laganis unum: & ſic de alijs. Vocat autem eleuationem Domino: quia ut ſæpius dixi, munus licet cederet in ſacerdotis uſum, prius tamen eleuabatur ſurſum, ut præſentaretur Domino qui in cœlis eſt. Solent enim munera eleuari, cum principi præſentantur. *Sacerdotis ſpargentis ſanguinem erit.* ſcilicet illud unum quod ex omnibus Domino offerebatur. Et lata eſt hæc lex: quoniam ſolet inter miniſtros etiam Dei, eſſe diſſenſio: cuius erunt ea quæ offeruntur. *Caro uictimæ laudis, ſeu gratiarum actionis integritatum eius, in die qua obtulerit ſacrificium ſuum comedetur.* Senſus eſt. Caro uictimæ laudis, id eſt quæ offertur in laudem ſeu ad laudandum Dominum, pro domus integritate, non ſeruabitur in ſequentem diem: ſed eadem qua offertur die, comedetur. *Si autẽ ex uoto, uel ſponte.* i. non pro beneficio accepto, utpote pro incolumitate domus, ſed pro accipiendo ſ. ex uoto: ut ſi Dominus dederit mihi ſobolem, offeram hoc & hoc: quemadmodum fecit Anna primo Samuelis primo, aut ſponte, id eſt neque pro accepto particulari, neque pro accipiendo, ſed ad laudem Dei, quemadmodũ multi offerunt: hoc ſacrificium poterat comedi prima & ſecunda die, modo nihil illius uſq; in tertiam ſeruaretur. *Non placebit offerẽs illud, neque reputabitur illi.* i. neque offerens placebit Domino offerendo: neque reputabitur illi pro ſacrificio. Perinde erit ac ſi non obtuliſſet: & uerbum chaſab ſignificat reputare, computare. *Abominatio erit.* Significat dictio hebraica pigul, abominabile: licet Hebræi dicant ſignificare carnem, cuius odor & aſpectus immutati ſunt. Ezechielis quarto dicitur. Non ingreſſa eſt os meum caro pigul, id eſt rei abominabilis. Et Iſaiæ ſexageſimo quinto. Et ius pigulim, id eſt abominabiliũ rerum. Significatio non eſt omnino certa: quoniam dictio in ſcripturis rara eſt. Et quod ſequitur. *Portabit iniquitatem ſuam,* idem eſt quòd portabit pœnam iniquitatis ſuæ, quam ſcilicet Dominus illi infligere uoluiſſet. *Et caro quæ tetigerit omne immundũ non comedetur.* Aliqui hoc intelligunt de carnibus pacificorũ, iuxta ſubiectum ſermonem. Alij uero generaliter: ut. ſ. prohibeat cõmedere omnem carnẽ quæ immundum aliquid tetigerit: ueluti cadauer hominis, aut reptilis, ſeu animalis immundi. *Excidetur aĩa illa è populis ſuis.* Expoſui ſæpius hanc locutionem, quam quidam interpretantur. Non pertinebit amplius ad populum Iſraeliticum, quæ interpretatio non placet, quoniam hoc non eſt proprie ſucciſio. Hebræi uero exponunt. Immatura morte morietur, ſeu non perueniet ad ſenectam conſuetam, ſed neque hæc multum arridet, licet germanior præcedente ſit, quoniam uide-

tur

tur homo ſeu uita hominis ſuccidi, cum ante tẽp⁹ maturũ moritur: iuxta illud Ezech. Præciſa eſt uelut à texente uita mea. Tertius ſenſus eſt, quòd homo ille hac de cauſa morietur ſeu exterminabitur, ut amplius non uiuat in populo ſuæ ciuitatis uel loci. Et licet aliqui peccãtes non ſtatim ſuccideręntur Dei miſericordia, digni tamen erant qui delerentur, quemadmodum diximus de Adam: cui Dominus dixit. Moriendo morieris, id eſt dignus morte eris.

Eſai. 38.

Anima cum tetigerit omne immũdum, tam immunditiam hominis quàm animalis immundi. Per hominis immunditiam intelligere uidetur cadauer hominis: ſimiliter hominem fluentem ſemine aut ſanguine. Per immunditiam animalis immundi, ipſum animal intelligit, & cadauer ipſius: ſimiliter reptilis immundi. *Omnem adipem bouis, & agni, & capræ, non comedetis.* Videtur lex hæc explicare id quod tertio capite præcedenti dictum eſt: ubi omnis adeps uidetur prohibitus, quòd uidelicet non prohibetur niſi adeps, qui d dño immolari ſolebat: qui uero eſt inter partes carnis, nõ uidetur prohibitus: quẽ tamen iudæi huius temporis non audent comedere: & oleo ius carniũ perfundunt & permiſcent. Moueor autem ad hoc, quoniam hic ſtatim ſequitur. *Omnis qui cõmederit adipem animalis, ex quo offeret oblationem Domino, excidetur.* Quibus uerbis uidetur lex præcedens modificari. Non enim omnis adeps ſolebat Domino offerri: ſed qui erat ſuper renes, ſuper ilia, & cætera: ut ſępius dictũ eſt. *Offerens uictimam integritatum ſuarum Domino, adducet munus eius dño.* id eſt adducet ea Domino quæ ei ſolent offerri, ſcilicet omnem adipem: & quæ ſint alia ſtatim explicat: nempe adipem cum pectuſculo: pectuſculum inquàm ad eleuandum ipſum, eleuationem coram Domino. Aut meli⁹ adducet menſuram ſimilæ & olei ac uini quæ offerri cum carnibus ſolebant. Ne putaret offerens hoſtiam pacificam ſeu integritatis ſibi licere totam comedere, prohibet Dominus comedere partem ſuam, quæ cremanda erat, & quæ in uſum cedebat ſacerdotis. Eleuabatur autem pectuſculum, ut Domino præſentaretur, quemadmodum iam diximus. *Offerentis ſanguinem integritatum, & adipem ė filijs Aharon.* id eſt armus dexter cedet in partem ilii ex filijs Aharon, qui ſanguinẽ & adipẽ dño obtulerit. Negligit enim ſæpius hebraiſmus uerborum ordinem. *Quoniã pectꝰ uẽtilationis, & coxa eleuationis, tuli à filijs Iſrael.* Dixi alibi de ſignificatione harũ duarum dictionum, ſcilicet tenuphah, & terumah, quarum prior eſt à radice nuph quod ſignificat ſuffire, & eleuare, quemadmodum eleuatur ſuffitus: iuxta illud Prouerbiorum ſeptimo. Naphti, id eſt ſuffiui cubile meum myrrha. Altera uero eſt à rum, quæ ſignificat etiam eleuare: ideo aliquando interpretes utrunque nomen eleuationem uertunt. Dicunt autem hebræorum doctores, duplicem fuiſſe eleuationem. Priorem ſurſum ac deorſum, quam dicunt uocari terumah. Alteram antrorſum & retrorſum, dextrorſum & ſiniſtrorſum, quæ dicebatur tenupah: quæ an uera ſint ignoro: & huiuſmodi eleuationibus ſignificari dicunt, Deum eſſe totius orbis dominum. Vide quæ diximus Exodi uigeſimo nono. Soch autem, id eſt armus eſt à radice ſuch, quod eſt currere, diſcurrere: inde ſoch, id eſt coxa, ſic à currendo dicta: unde Canticorum quinto habes. Soche, id eſt coxæ eius columnæ marmoreæ, quare hic melius coxam quàm armum uertas. *Hæc eſt unctio Aharon, & unctio filiorum eius.* i. ius quod ratione ſuæ unctionis ſacerdotalis habent. *De ignitis domini.* i. de his quæ Domino ad adolẽdum offeruntur, quod quidem ius incæpit in die, qua eos ad miniſtrandum appropinquare fecit. Aut germanius. Hæc eſt unctio Aharon, id eſt ſacrificium, quod ratione ſuæ unctionis offerẽt, & modus ſacrificandi: *& filiorũ eiꝰ quã offerẽt in die ſuæ unctiõis.* i. quãdo in ſacerdotes dñi cõſecrãtur: cap. enim 6. dictum eſt. Iſta eſt oblatio Aharon & filiorum eius, quam offerent Domino, in die qua ungetur ipſe. Et hic infra fit mentio inter ſacrificiorum genera de ſacrificio conſecrationis, quod erat ab alijs diſtinctum. *Hæc eſt lex holocauſto, minchah, oblationi ꝓ peccato, oblationi pro delicto, & conſecrationibus, & ſacrificio integritatum.* Enumerãt ex hoc loco hebræi: ſex ſacrificiorũ ſpecies: ex quibus conſtat latinos theologos, non bene eas ſupputare, cum ſolum enumerẽt tres, ſcilicet holocauſtum, pro peccato, & pacificorum: neque rectè aliàs reducas ad iſtas.

Diſcrimẽ inter tenuphah & terumah apud He.

Duplex hoſtiarũ aut munerũ eleuatio apud Heb.

Quot genera ſacrificiorũ fuerũt apud hebræos nẽpe ſex.

CAP-

CAPITIS. VII. LEVITICI AD eruditionem annotatio.

Iſta eſt lex oblationis pro delicto. Sapientes in colendi modo, debent eſſe ſacerdotes Dei, & ſcire omnium ſacrificiorum diſcrimina: unde à pueris deberent in eccleſia doceri: nunc uero (proh dolor) ex aula ad ſacerdotium etiam ſummum uocantur. *In loco quo immolabunt holocauſtum, immolabunt oblationem pro delicto.* Noluit Dominus ſacerdotes ſuos multum laborare: ideo non inſtituit diuerſa loca ad immolandum diuerſa ſacrificia. Inſtituit ſimiliter eadem de cauſa altare non longe à loco ingulationis, ut facilius poſſet ſanguis ad illud deferri: qua in re docuit officinas eccleſiarum, non debere multum ab inuicem diſtare. *In loco ſancto comedetur.* Voluit Dominus hac lege, ſacerdotes admonere ſobrietatis: ut uidelicet expédentes locum in quo comedebant, modum in ter epulandum ſeruarent. Sic antiqui ſancti, hac de cauſa mandabant ſanctorum imagines in eccleſiis depingi: ut qui in eccleſiis epulabātur, eas ob oculos habentes: in cibo & potu nō excederent. *Pellis holocauſti quod obtulit, ſacerdotis eius erit.* Vnicuique dabatur ex ſacrificijs, ſecundū ſuum laborem: & qui plus laborabat, plus prouentus obtinebat. Quid ergo faciunt idola illa, qui in curijs principū agétes, in labores illorum qui portant póndus diei & æſtus introire uoluut, & nihil miniſterij facientes, operas auferunt miniſtrorum? *Si pro gratiarū actione obtulerit illud.* Gratitudinem locus iſte commendat: unde non ſunt obliuioni tradenda beneficia dei, ſed pro eis offerendum munus Deo. Iſthuc tendit, quòd caro huius uictimæ, non erat in craſtinum ſeruanda: ut oſtenderet non differendas gratiarum actiones, aut ut doceret non de bere nos ſinere ſancta inquinari. *Si uotū uel ſpontaneum eſt ſacrificium.* Vt ſcires Domino Deo tuo eſſe propter ſe ſeruiendum, admonuit aliquid ſibi fore ſponte offerendum, non omnia ex debito uel obligatione: & liberalior erat Dominus in huiuſmodi ſacrificio quod libere fiebat, quàm in eo quod fiebat pro gratiarum actione: quoniam de hoc comedebat offerens, & licebat die oblationis & ſequenti cōmedere, quod non erat in ſacrificio gratiarum actionis. *Anima quæ comederit carnem pacificorum, & immunditia in ea, excidetur.* Si tanta munditia requirebatur ad eſum carnium pacificorum, quantā putas requiri ad cōmedendas carnes immaculati agni Chriſti? *Omnem adipē bouis, agni, & capræ non comedetis.* Sunt Deo ſua peculiaria ſeruanda: ut non uelit ſeruus enutriri ex cibis Domini ſui, quemadmodū non debet eius unguētis uti: ut de thimiamate diximus. *Quia pectus eleuationis.* Habet Dominus iura ſua, quæ uult ſuos miniſtros habere, neq; ſunt eis fraudandi. Multa alia quæ eſſent hoc capite notanda, adnotauimus capitibus ſuperioribus, à quibus hic ſuperſedendū putamus.

CAPITIS. VIII. LEVITICI. iuxta literam annotationes.

Locutus eſt Dominus ad Moſeh dicens. Deſcribitur hoc capite conſecratio Aharon & filiorum eius: qui cum ſacrificijs & unctionibus Domino conſecrabantur. Et uidetur hoc caput eſſe executionem eorū: quæ præcepit Dominus Moſeh capite uigeſimo octauo & uigeſimo nono Exodi: ubi ueſtes fieri præcipiuntur, & modus conſecrationis eorum traditur: & ea quæ hic dicuntur explicauimus illis duobus capitibus citatis, ad quæ recurrere licebit: & per ueſtes intelliguntur ſacerdotales, & per oleum thimiama. *Atque ſportam infermentatorum.* Dixi de dictione ſal, id eſt caniſtrum uel ſporta Geneſis quadrageſimo, & Exodi uigeſimo nono, cuius radix eſt ſalal, quod Hebræis eſt eleuare: unde ſal, id eſt caniſtrum, ſic ab eleuatione ſeu ſuſpenſione dictum. Sed meo iudicio, uerbum ſalal potius ſignificat calcare, & aſſuefcere, quàm eleuare: licet non inficias eamus, poſſe ſignificare etiam eleuare. Quod uero calcare ſignificet, ex multis ſcripturæ locis monſtrabimus: & primo ex Ieremiæ quinto capite ubi dicitur. Salauah, id eſt calcate eos ſicut aceeruos, ſcilicet manipulorum. Sic Prouerbiorum decimo quinto. Semita rectorum ſelulah, id eſt trita, in qua ſcilicet nullum eſt offendiculum: ubi noſtri uertunt, ſed non tam bene, eleuata. Idem Ieremiæ decimo octauo. Via non ſelulah, id eſt trita: quod etiam eleuatā uertunt: licet Hieronymus uertat. Itinere nō trito. Et Iſaiæ quinquageſimo ſeptimo. Solu

ſolu

ſolu, id eſt eleuate eleuate uiam. Quod tu germanius uertas. Terite uiam, id eſt facite eam aſſuetam. Illud etiam Iiob decimo nono, ubi dicitur. Vaiaſolu, id eſt. Et eleuauerunt ſuper me uiam ſuam. Targhum uertit. Et calcauerunt ſuper me uiam ſuam. Quo modo etiam exponit rabbi Abraham peruſol: qui interpretatur. Et calcauerunt corpus meum, quemadmodum calcat quiſpiam uiam. Locus autem Exodi nono, quem citant noſtri & hebræi ad probandum ſignificare eleuare: ubi dicit Dominus Paroni. Adhuc tu miſtollel, id eſt eleuas te ſuper populum meum? Poſſet retenta propria uerbi ſignificatione uerti. Adhuc tu cõculcas populum meum. *Omnẽ congregationẽ cõgrega: ad oſtiũ tabernaculi eccleſiæ.* Ad tria uoluit Dominus populum congregari. Primum ut pro eo ſacerdos offerret, eũq; expiaret. Secundo ad inſtituendum ſacerdotem, ut ſciret populus Aharon & filios eius pręfici ſibi in ſacerdotes & mediatores: & de cætero commendaret ſe illi. Tertio ne eſſet inter eos aliquis, qui poſtea ſacerdotium ambiret, poſtquàm omnes ſciebant Aharonẽ à Deo ſacerdotem inſtitutum. *Induit eum pallio.* Diximus de dictione meil, id eſt pallium quid ſcilicet ſignificaret Exodi uigeſimo octauo. Erat enim ueſtis ſub ephod, & ſuper tunicam inferiorem. Nam prima ueſtis quæ ſcilicet primum induebatur, erat tunica quæ cingebatur cingulo, ſcilicet ſtricto. Dicit enim rabbi Dauid in libro radicum, nomen abnet ſignificare cingulum fœminalium: quod probat ex eo quod dicitur infra decimo ſexto capite: ubi habetur. Et fœminalia linea erunt ſuper carnem eius. Vbeabnet, id eſt & cingulo lineo cinget. Hic tamen non ſignificat cingulum fœminalium, ſed cingulum abſolute, quo ſcilicet cingebatur tunica inferior. Poſt hanc tunicã ſic cinctam erat meil, id eſt pallium, de quo hic eſt ſermo: quo cingebatur ephod. Significat autem ephod hic ſuperhumerale. Et dicit rabbi Dauid, quòd colentes Deum accingebãt ſe ephod, ſcilicet ſacerdos, leuita, & Iſrael. Et de ſacerdote conſtat primo Semuelis uigeſimo ſecundo ubi dicitur. Et mortui ſunt illa die octoginta quinque uiri portantes ephod. Et de Semuele qui erat leuita, primo Semuelis ſecũdo. Puer accinctus ephod. Et de Dauide ſecundo Semuelis ſexto. Et Dauid accinctus ephod.

Quot hominũ genera utebãtur ephod,

Et cinxit eum cingulo ſuperhumeralis. Non plene conſtat, an ſit ſenſus, quod eum cinxerit cingulo quod eſt ſuperhumerale: uel potius quòd cinxerit eum alio cingulo quo cingebatur ſuperhumerale. Et prior ſenſus germanior uidetur: non eſt tamen ſecundus abiiciendus. *Poſuit in pectorali urim tummim.* Diximus abunde Exodi uigeſimo octauo de ſignificatione harum duarum dictionũ: quòd. ſ. prior ſignificaret ſplendores ſeu inflammationes lapidum pręcioſorum, ſecunda uero plenitudines ſeu lapides quatenus implebant pectorale. *Et poſuit mitram.* A ſanaph quod eſt inuoluere, ortum habet miſnephet id eſt inuolucrum ſeu mitra, ſic ab inuoluendo dicta: ea namque caput inuoluebatur.

Qpid urim & tũmim Hebræis.

Eregione faciei eius. A uerbo mul, quod eſt præcidere uel circuncidere, eſt mul quod Hebræis eſt coram uel eregione. Sed ſi ad uerbũ debeat nomen alluſionem habere, ſignificabit præciſionem, diuiſionem, uel aliquid ſimile: & uenit cum præpoſitione el, id eſt ad: ita ut liceat uertere. Ad diuiſionem uel ad circunciſionem faciei: quoniam lamina deſcendebat ad locum quo facies à capillis capitis diuiditur. Sic Exodi decimo octauo dicitur. Eſto tu populo mul haelohim, id eſt ad diuiſionem Dei, id eſt quaſi limes ſeu diuiſio inter deum & populum. Erat enim Moſeh, medius inter deum & populum: prior tamen ſignificatio communior eſt. Et quod interpretati ſumus laminam auream, uerti poſſet florem auri. Eſt enim ſaijs florere, ſeu egredi ueluti flos: & per hunc florem intelligit florem qualis eſſe ſolet in coronis. Eſt enim corona aurea circulus cum floribus aureis aſcendentibus ex eodem auro: unde ſequitur. *Coronam ſanctam,* quaſi explicans quid per florem ſeu laminã intellexerit. Aut intellexit eã laminã q̃ erat ſup ſacerdotis frontem. Vide quæ de his diximus Exodi. 29. *Sãctificauit illa.* i. à prophanis uſibus ſeparauit dedicando ea cultũ diuino: & ſic intellige omnes ſequentes ſanctificationes: quoniam huiuſmodi ſanctificatio nihil aliud erat quàm ſeparatio à prophanis, & applicatio ad cultum ſeu miniſterium Dei. *Appropinquare fecit iuuẽcum peccati.* i. pro peccato oblatum. *Et expiauit altare.* Verbum chata contrarias habet ſignificationes: nam & peccare, & à peccato mundare ſeu expiare ſignificat. *Ad expiandum ipſum.* i. ad mũdandũ, aut ad liniendum ipſum, ne maculæ eius coram Domino appareant. *Arietem conſecrationum.* Hebraice plenitudinum, quia eius

carni-

carnibus manus ſacerdotum implebantur: ut in Exodo diximus. *Tulit Moſeh de ſanguine eius, & poſuit ſuper fibram auris Aharon dextræ.* Hebraice eſt. Super tenerũ ſeu teneritudinem auris: per quam intelligit inferiorem auris extremitatẽ, quę tenerior pars totius auris eſt. Conſtat ex hoc loco ſacerdotes in tribus locis unctos, ſcilicet in fibra auris dextræ, in pollice dextræ manus, & in pollice dextri pedis: per quæ ad litteram ſignificabatur ſacerdotem debere habere aurem ſanctam, ad audienda diuina reſponſa, & manum ad operanda diuina, & pedem ad exequenda opera Dei: & ut unico uerbo dicatur, uoluit Dominus ad hoc miniſtros inungi, ut ſcirent ſe ad hoc principaliter inunctos, ut uidelicet audirent mandata Dei, & opere complerent quæ audierãt: & facta eſt unctio potius in aure dextra, pollice & pede, quia dextram aurem magis ad audiendum accommodamus, quemadmodum manum dextram ad operandum, & pedem dextrum ad ambulandum. *Et armũ dextrum.* Admonui ſuperius melius uertendum, & coxam dextram: quoniam hebraica dictio coxam potius quàm armum ſignificare uidetur. *Eleuauit ea eleuationem corã domino.* Ad quid fieret huiuſmodi eleuatio, diximus ſæpius, quod ad præſentandum hæc Deo: quemadmodum ſolent facere qui exenia ſeu munera magnis dominis deferunt. *Conſecrationes ſunt.* Hebraice plenitudineſ ipſæ, *in odorem quietis: ignitum ipſum,* id eſt oblationes ignitæ ſeu combuſtæ Domino, id eſt ad honorem Domini ſunt. Sic cum dicitur. *De ariete conſecrationum,* tu uerte *plenitudinum,* id eſt quo manus impleban tur ſacerdotũ. *Coquite carnem.* ſ. arietis immolati. *In caniſtro conſecrationis.* hebraice plenitudinum, id eſt in quo erant panes quibus manus ſacerdotum implebantur. Quod autem huiuſmodi plenitudines, ſint ſacrificia qui bus manus implebant ad offerendum Domino, ex hoc eodem capite conſtat. Dicitur enim paulo ante, Moſeh tuliſſe adipem, & caudam, & fibram iecoris, & duos renes, & armum dextrum, & tortam infermentatam de caniſtro, & tortam panis oleati, & laganum unum: & poſuiſſe omnia hæc ſuper uolas Aharon & filiorum eius: & eleuaſſe ea eleuatione coram Domino. *Ex oſtio tabernaculi eccleſiæ non egrediemini ſeptem diebus, uſque in diem quo completi fuerint dies plenitudinum ueſtrarum.* i. uſque in diem quo complebitiſ offerre Domino manus plenas ſacrificiis: undę ſequitur. Quia ſeptem diebus implebitis man^9 ueſtras. Alij pro implebitis uertunt conſecrabitis. *Quemadmodum fecit in die hac.* ſcilicet quiſque ueſtrum. Aut quemadmodũ fecit, ſcilicet Moſeh. Conſueuit enim hebraiſmus frequenter perſonam mutare, ut in hebraiſmis admonuimus: & quemadmodum fecit, poſuit pro quemadmodum feci. *Ad expiandum uos.* Aut ad liniendum ſuper uos. Erant enim hæ ceremoniæ linitiones, quæ tegebant immũditias ſacerdotum, ne ſcilicet dominus eas uideret ad puniendum: quemadmodum ſacræ ueſtes tegebãt ſacerdotem, ne eiuſ immunda uiderentur à Domino. *Cuſtodietis cuſtodiam Domini.* Per cuſtodiam poſſumus templum & alia ſacra quæ in eo erant intelligere: & etiam ea quæ ipſe cuſtodire præcepit, ſcilicet leges ſibi perſcriptas. *In manũ Moſeh,* id eſt per manum aut eo intermedio, ut in hebraiſmis diximus: quoniam manibuſ conſueuimus operari.

CAPITIS. VIII. IVXTA mores annotationes.

PAuca ſunt quæ hoc capite iuxta moreſ notanda occurrunt: quoniam ferme omnia quæ hic dici poſſent tractata ſunt Exodi uigeſimo octauo & trigeſimo nono. *Omnem congregationem congrega.* Arguit locus iſte negligentiam noſtram in diuino miniſterio: qui expectamus, ut ipſe à nobiſ exigat cultus ſui miniſtros. Iſthuc enim tendit hæc eccleſiæ congregatio: ut ſcilicet offerat domino miniſtros, qui illi miniſtrarent. Similiter admonet: qualiter debeat eccleſia ſcire & cognoſcere illos, qui ſibi in miniſtros à Deo dantur. Vt etiam ſacerdotes aduerterent non huius aut illius eſſe ſacerdotes, ſed totius populi; ultimo ut nemo de cætero ſuper ſacerdotio contenderet, ſcientes eos quos Dominus in ſacerdotes ſuos delegiſſet. *Lauit eos aqua;* Primùm quod ſacerdos mundare debet eſt intimũ ſuum. Quid enim proderit ſi ueſtes habeas præcioſiſſimas, auro & gemmis fulgeas, ſi intus

tus plenus ſis rapina & dolo? Hac de cauſa, ut reor, præcipit corpora lauari, ne interiores ſordes, ſanctas ue ſtes ſuperinduta macularent. *Poſuit ſuper eum tunicam.* Admonui ſupra, nihil noſtrum Deum uoluiſſe in nobis ſuidere: quoniam inquinata ſunt omnia noſtra: ideo uoluit ſacerdotem ueſtibus ſanctis indui, & inungi oleo ſancto: & ſic cuncta tabernaculi utenſilia. Similiter ſacerdotes hac unctionis ceremonia admonere uoluit, poſt conſecrationem ſuam non debere eſſe qui ante conſecrationem fuere, ſed debere in alteros uiros mutari, quemadmodum legimus de Saule adepto Regno. *Appropinquare fecit iuuẽcũ pro peccato.* Ne ſe ſacerdos putaret ſine peccato coram Deo, quoniã aliorum expiabat peccata: uoluit Dominus eum ſe publice in ſacrificio ſuo fateri peccatorem. *Expiauit altare.*

1. Sam. 10.

Eccleſi. 34. Ab immundo (ait Salomon) quis mũdabitur? Poſtq ſacerdos mundus effectus eſt, omnia alia conſecrat & expiat: ut oſtendat ſacerdotes prius debere ſeipſos mundare, quàm alios mũdare præſumant. *Cõbuſſit igni extra caſtra.* Duo locus iſte (ut ſæpius diximus) adumbrat. Alterum quòd nihil reliquiarum peccati debet manere apud peccatorem poſtquàm mũdatus eſt. Secundo quàm longe abiiciendæ ſunt à nobis peccatorum reliquiæ: ſed omnia comburenda ut nihil memoriæ eius relinquatur. *Appropinquare fecit arietẽ holocauſti.* Aufert peccator quoad poteſt Deo debitũ honorem, ideo præter iuuencum, iubetur arietem in holocauſtum offerre. *Tulit de ſanguine eius, & poſuit ſuper fibram auris dextræ Aharon.* Voluit Dominus hac ſanguinis linitione oſtendere, ut quoties ſacerdoti aliquid occurreret faciendũ, memor eſſet ſuæ unctionis: & debere lenes aures habere ad audienda diuina mãdata. Similiter ut intelligigeret ſe ſanguinis pœnas daturum, ſi mandata diuina, aut non audiret, aut non opere compleret. *Eleuauit illud eleuatione.* Non ſat eſt, Domino munus tuum offerre, niſi illud debita maieſtate offeras. *Tulit ex oleo unctionis & ſanguinem: & aſperſit ſuper Aharon & ſuper ueſtes eius.* Nõ debet in ſacerdote eſſe ſine oleo ſanguis, neque ſine ſanguine oleum: cum enim conſtitueretur populi iudex, non ſolum miſereri ſed punire reos debebat: neque habere ſine iuſtitia miſericordiam, neque ſine miſericordia iuſtitiam. Similiter oſtendit nullũ eſſe uere ſanctum, in quo ſit iuſtitia ſine miſericordia, aut miſericordia ſine iuſtitia: quoniam ſequitur. *Ad ſanctificandum eos. Coquite carnem & comedite ad oſtium eccleſiæ.* Conſtat ex hoc loco, licere ſacerdotibus iuxta templa cibos parare & comedere: quod etiam ſancti patres in primitiua eccleſia permittebant. *Quod ſupereſt de carne, igni comburetis.* Non ſunt omnia reſidua pauperibus eroganda: præſertim quæ non poſſunt licite in eorum uſum uenire. Clamabat Iudas, Vt quid perditio hæc? Potuit hoc unguentum uendi ac pauperibus erogari: ſed à Chriſto audiuit: bonum opus operata eſt in me. Nam ſemper pauperes habebitis uobiſcũ: ac ſi diceret. Eleemoſinæ opus ſemper ad manum eſt, poſtquàm pauperes ſunt apud uos: ſed opus hoc religionis non ſemper erit in ueſtra poteſtate: quoniam me non ſemper præſentem habebitis. Quæ autem ſequuntur ad cuſtodiam rerum diuinarum pertinent. Vnguntur autem ſacerdotes Domini, etiam ut miſericordes ſint: quoniam non decet miſericordis Domini miniſtrum eſſe crudelem.

Dona & oblatiões dei cũ maieſtate offerẽda.

Matth. 26.

CAPITIS IX. LEVITICI. ANnotationes iuxta literam.

ET fuit in die octaua. Sunt qui hanc octauam diẽ dicunt fuiſſe octauã mẽſi Martij, ſecundi anni exitus iudæorum ex Ægypto, licet rabbini dicant hæc geſta primo anno egreſsionis eorum: mihi uero uidetur hanc octauam diem fuiſſe poſt ſeptem præcedentes dies conſecrationis ſacerdotum. Dictum eſt enim præcedenti capite Moſeh præcepiſſe Aharoni & filijs eius, ut non egrederentur oſtium ſanctuarij ſeptẽ diebus. Fuit ergo in die octaua ſcilicet poſt iſtos ſeptem dies quibus ſacerdotes fuerunt ad oſtium tabernaculi. *Et ſacrificium conſperſum oleo.* Admonui ſæpius Sanctem pro minchah uertere ſacrificium, ſed non bene: quoniam licet aliquando minchah ſignificet ſacrificium in communi, hic tamen ſignificat certum genus: ipſum de quo ſuperiꝰ diximus, capite ſecundo. Et quod dictum eſt. Pro pacificis, tu uerte, pro integritatibus: quoniam ut ſæpius admonuimus, hoc genus ſacrificij fiebat pro domus integritate. *Quia hodie conſpectus eſt Dominus uobis.*

Acci-

Accipitur hic præteritum pro futuro, ut ſæpiꝰ hebræis accidit. Namhucuſque non legimus Deum ſacerdotibus apparuiſſe: ſed bene inferius dicitur eos gloriam Domini in ignis miraculo uidiſſe: neque aliter Dominus illis conſpectus eſt, quàm in effectu immiſsi ignis. *Hoc uerbũ quod præcepit Dominus, facietis.* Sumitur hic uerbum pro re præcepta, ut communiter in Hebraiſmo accipitur. *Et conſpicietur uobis gloria Domini.* Admonui ultimo capite Exodi ſuper illud.

Quid per gloriã Domini hebraiſmus intelligat.

Gloria Domini impleuit tabernaculũ: per gloriam Domini intelligi illa quæ præſentiã Domini oſtendebant, & quæ illum ſtipare ſolent: quemadmodum lux, nebula, ignis, & alia quæ Dominum adeſſe ſignificabant: unde omne ſignum inſolitum ſeu miraculũ poteſt dici gloria Domini: quoniam & præſentiam illius oſtendit & eum glorificat, ſeu glorioſum nobis reddit. Hic autem uidetur ſignificare miraculoſum ignem, quem Dominus miſit ad deuorandum ſacerdotis oblationem: quod in ueteri lege erat complacentiæ ſignum: ſicut de Abel legimus, Geneſis quarto, & de Dauide. I. Paralipo. uigeſimo primo, & de Salomone ſecundo Paralipo. ſeptimo, & de Helia ſecundo Regum decimo octauo. Iſte autem ignis durauit uſque ad templi Salomonici inſtructionem: quo tempore rurſum renouatus eſt de cœlis: & ab eo tempore uſque ad tempora Menaſſeh: ut tradunt hebræi: ſecundo uero Machabæorum dicitur, tempore babilonicæ captiuitatis fuiſſe abſconditum, uſque ad reditum Iudęorũ inde. Conſulto omittimus hic iudæorũ fabellam, de figura leonis in hoc igne. *Fac oblationem pro peccato tuo.* Senſus redditus eſt. Hebraice habetur. Fac peccatum tuum. *Expia te & populum.* Aut. *Expiationem fac pro te & populo.* Verbum chappar, ut ſæpius admonui, ſignificat linire, & etiam expiare: & quod dicitur pro te & populo. Hebraice eſt. In uſque ad te, & in uſque ad populum. *Parauerunt ei filij Aharon ſanguinem.* Verbum maſa quod hic ponitur ſignificat inuenire: extendunt tamen hebræi illud ad ſignificandum ſufficere, & parare, propter aliquot locos ſcripturæ, in quibus non bene quadrat inuenire: quemadmodum hic, & Iehoſuah decimo ſeptimo ubi dicitur. Non limaſe, id eſt ſufficiet nobis mons. Quo in loco non tã belle uertas. Non inuenietur nobis mons. Sic Zachariæ decimo. Et non limaſe, id eſt ſufficiet eis. Licet hũc locũ rabbi Dauid cũ Hier. uertãt. Et non inuenietur eis locus. Et hic uerti poſſet. Et inuenire fecerunt ei filij Aharon ſanguinem, id eſt obtulerunt. *Et fibram hepatis.* Hebraice. Reſiduum grauis: quod Munſterus uertit, abundantiam iecoris: de quibus ſæpius diximus. *Parauerunt ei filij Aharon ſanguinem* Hebraice inuenire fecerunt ſanguinẽ, ſeu occurrerunt ei ſanguine, aut obtulerunt, ut ſtatim diximus. Sic cum cõſequẽter dicitur. *Et holocauſtum inuenire fecerunt eum, cum fruſtis & capite.* Omnia enim hæc, filii patri ſuo offerebant: ita ut non opus eſſet amplius querere. *Suffire fecit ſuper holocauſtum.* Erat enim holocauſtum primũ ſacrificium mane: & poſt illud poterant alia offerri: ultimum uero ueſperi etiã erat holocauſtũ. *Pro peccato fecit illum ſicut primũ.* Sanctes noſter in priori editione uertit. Et mũdauit: ſed uerbum chata peccare, aut pro peccato offerre ſignificat: & etiam à peccato mũdare: & ad hanc ſignificationem reſpexiſſe uidetur, quæ tamen parum loco huic conuenit. *Fecit illud iuxta morem.* Hebraice habetur. Secundum iudicium: quod uerti poteſt. Secundum ſtatutũ ſeu præceptum: licet ſæpius miſpat morem & conſuetudinem ſignificet. Radix tamen nominis. ſ. ſapat, iudicare ſignificat. *Obtulit minchah, & impleuit uolam ſuã ex ipſo.* Admonui ſæpius, quòd cum minchah ſit certum ſacrificij genus, non debet uerti, ſacrificium aut munus, niſi aliquid addatur qđ illud explicet. Et quod ſequitur. *Præter holocauſtum matutinum:* poteſt per holocauſtum matutinum agnus qui offerebatur intelligi: & minchah quod cum illo offerebatur: & uidetur quòd ſit potiꝰ intelligẽdũ de minchah. *Poſuerunt adipes ſuper pectora.* ſ. bouis & arietis. *Pectora & armum dextrum eleuauit Aharon, eleuationem coram Dño.* Iam dixi nomen hebraicum ſoch, quod noſtri uertunt armum, ſignificare potius coxam. Diximus etiam qualiter hæc coram dño eleuarentur ſurſum: ut ſcilicet præſentarentur Domino cuius ſedes in cœlo eſt. *Et eleuauit Aharon manũ ſuã ad populũ, & bñdixit eis.*

Modus benedicẽdi apud Heb.

Confueuerunt iudæi filios benedicere eleuando manum, & ponendo apertam ſuper caput

benedicendi: quẽ modum ex duobus ſcripturæ locis ſe habere putant. Primum ex hoc:ubi dicitur Aharonem manum eleuaſſe ad benedicendum populum. Secundo ex capite quadrageſimo octauo Geneſis, ubi dicitur Iaacob trãſuerſas manus poſuiſſe ſuper capita Menaſſeh & Ephraim. Verba autem quæ ſacerdotes dicturi erãt cum alicui benedicerent, ponuntur Numeri ſexto. *Conſpecta eſt gloria Dñi omni populo.* i. præſentia. Aut per gloriam Domini intelligit ignem, quem Dominus de cœlo miſit ad ſacrificium comburendum: quod fuit apud patres ſignum diuinę acceptationis: ut ex multis ſcripturæ locis conſtat: ut Iudicum ſexto de Gedeone. Et ſecundo Paralipo. ſeptimo de Salomone: & tertio Regum decimo octauo de Helia. Et Iudicũ decimo tertio de Manoach. Vocantur autem ignis, nebula, & lux, gloria domini: quoniam his ſtipatus aut tectus Dominus uidebatur cum loquebatur: de quibus habes Pſal. 103. Domine Deus mi, magnificatus es uehementer, gloriam & decorẽ indutus es: & ſequitur. Qui operit ſe lumine ſicut ueſtimẽto, qui ponit nubes currum ſuum. Et Salomõ primo Regum octauo. Dominus dixit quòd habitaret in nebula. Et Pſalmo decimo ſeptimo. Poſuit tenebras latibulũ ſuum. *Vidit omnis populus, & laudauerunt.* Verbũ hebraicum ranan quod hic ponitur, ſignificat ꝓpriè clamare, ſeu uociferando laudare, ut patet Threnorum ſecundo. Surge roni, id eſt clama in nocte. Et Iſaiæ uigeſimo quarto. Ipſi eleuabunt uocẽ ſuam, laronu, id eſt clamabunt aut canent. Vnde rabbi Dauid dicit in libro radi. quòd ranan eſt fortiter clamare, ſiue cantando, ſiue lugendo, ſiue ob præconium & laudem.

IN CAPVT. IX LEVITICI AD mores annotationes.

PAuca hoc capite iuxta mores annotanda occurrunt, ideo ſub breuibus tranſibimus illud. *Tolle tibi uitulũ filiũ bouis pro peccato.* Admonet hoc cap. dñs ſacerdotes, quales accedere debeant ad aliorum peccata expianda: nẽpe ſine peccato, & ut hoſtiam prius pro peccato ſuo q̃ populi offerant: & quẽadmodum populus pecunia ſua, hoſtiam qua expiandus eſt emere debet, ita & ſacerdos. *Et minchah conſperſum oleo, quia hodie Dominus conſpectus eſt uobis.* Docetur hic homo qualiter ſe debeat præparare, cũ deo ſuo occurrere debet: nempe omni genere ſacrificiorum. Debet enim eum cognoſcere peccatorum ſuorum condonatorem, & beneficꝫ ctorem. & ſe peccatorem: ac ſe omnibus indigere. Neque ſine cauſa additur minchah oleo conſperſum: ſed docetur lenimine quodam: Deo peccatis ſuis offenſo occurrere. Omnia autem hæc adumbrãt, peccatorem nunquàm ſine munere placatiuo debere coram Deo ſuo apparere, quẽadmodum de beata Magdalena legim⁹. *Steterunt coram Domino.* Solebant iudæi quondam ſtantes orare, quemadmodum conſtat ex multis ſcripturæ locis, uſque ad tempora Chriſti. Nam Lucæ decimo octauo habes. Phariſæus autem ſtans: hæc apud ſe orabat. Idem Mathei ſexto de hypocritis. Licet primo Regum capite octauo dicatur Salomonem flexis genibus leuatiſque manibus oraſſe. *Obtulerunt filij Aharon illi ſanguinẽ.* Debent inferioris gradus miniſtri, & minores ſacerdotes, ſuperioribus miniſtrare. *Lauit inteſtinũ & crura.* Omnia quæ Domino offerri debent, prius eſſe mundanda docet locus iſte neq; aliquid ſordidum, etiam corpore, illi offerendum: quoniam mundiſsimus eſt. *Suffire fecit ſuper holocauſtum.* Fœdiſsimus & fetidus eſt peccatorum odor, ut non acceptaret Dominus odorem hoſtiæ pro eo, niſi illum p̄ceſſiſſet odor holocauſti. *Pectora & armũ dextrum eleuauit Aharon.* Non debet ſacerdos ſacrificij primitias accipere, antequàm ſint Dño oblatæ, ſed expectare ut prius Deo p̄ſentẽtur: quod quia ſummus ſacerdos Heli omiſit, grauiſsimas pœnas dedit. *Eleuauit Aharõ manũ ſuã ad populũ.* Munus ſacerdotum ſemper fuit, populo uice Dñi benedicere: & quomodo id fiebat textus clare explicat. Sacerdotes uero nouæ legis eleuata manu, cruce facta, benedicere ſolent: ut uirtus crucifixi ſuper benedictum copioſe deſcendat. Habes etiã hic quid ualeat ſacerdotalis benedictio: quã ſequutus eſt ignis miraculoſe datus, & uiſio gloriæ Domini. *Vidit omnis populus, & laudauerunt.* Nullus debet miracula & ſtupenda Domini facta uidere, quin in eius laudes prorumpat: & cum hoc Deum timeat, qui poteſt nos mirabiliter punire: quod inſinuat caſus ſuper facies ſuas.

Modus orãdi apud Hebræos.

1. Samu. 2.

Mun⁹ benedicẽdi populum ſacerdotibus demãdatum.

Miracula & alia p̄clara Dñi geſta non ſunt ſine laudibus eius uidẽda.

CAPITIS. X. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

A Ccipientes filij Aharon Nadab & Abihu uir thuribulum ſuum.

Dictio

Dictio hebraica machtah, id eſt thuribulum à chata quod eſt accipere ortum habet, licet ſignificatio non ſit omnino perſpicua: ſunt tamen aliquot in ſcriptura loci, quibus hoc ſignificare uidetur: ut patet Iſaiæ.30. ubi dicitur. Lachtot es, id eſt ad accipiendum ignem de incendio. Et Prouerbiorum uigeſimo quinto. Quia prunas tu choteh, id eſt accipis ſuper caput eiꝰ: unde machtah non ſolum acerrã ſeu thuribulum, ſed omne uas quo ignis accipitur ſignificare uidetur. *Obtulerunt coram Domino ignem alienum: quòd non præcepit eis.* Dicitur hic alienus ignis, omnis qui non erat Domini, ſeu ex altari holocauſtorum deſumptus: ille uero dicebatur ignis Dñi, quoniam à Domino fuerat mirabiliter conceſſus ut dictum eſt ꝓcedenti capite. & præ ſe fert textus duplex iuuenum peccatum. Alterũ, quòd thimiama poſuerunt, antequàm ignem coram Dño introducerent. Dicit enim textus, eos poſuiſſe ignẽ & ſuffimentum: poſtea obtuliſſe coram Domino. Alterum, quod ignem alienum acceperunt, ut in eo thimiama ſuffirẽt. Aduerte etiam circa dictionem zarah quam alienum uertimus, hebræos grammaticos confundere meo iudicio, radicem zarah cum radice zur: & ideo ſignificata unius alteri tribuunt: & etiam nazar: cui eadem tribuunt ſignificata quæ zarah & zur. Putarem ego nomen zarah, id eſt alienus non à zur (ut hebræi dicunt) diriuari: ſed à zarah, ut ex ſignificatione conuincitur. Nam zarah ſignificat ſpargere, uẽtillare, quod uentillans diſpergat id quod uentillat: ut patet Ruth tertio. Ecce ipſe zoreh, id eſt uentillat aream hordei, Item Ierem.4. Non lizrot. i. ad uentillandum. Hinc zarah. i. alienus quaſi uentillatus hinc inde, iuxta illud Ieremiæ.49. Ventillabo eos in omnes gentes. Et Ezechie.5.&.22. Zur uero uidetur proprie ſignificare præmere, & comprimere. Quod autem uentillare in radice zur ſignificare dicuntur, ea potius à zarah diriuata crediderim: & iuxta eius ſignificationem interpretanda: quæ aũt ſunt à zur iuxta eius ſignificationẽ & non iuxta ſignificationem zarah, quẽadmodum illud Pſal.78. Non zaru. i. ſunt alienati à deſiderio ſuo: ubi uerbum zur iuxta ſignificationem zarah noſtri & hebræi interpretantur: ſed poſſet melius retenta propria uerbi ſignificatione uerti. Nõ ſunt cõpreſsi ſeu repreſsi à deſiderio ſuo: ac ſi dicat. Cõceſſum eſt eis qđ deſiderabant. Illud etiam Iiob.19. quod noſtri uertunt. Cognoſcẽtes me uerũtamen zaru. i. alienauerunt ſe à me, uerti poteſt. Retraxerunt ſe à me. Quod nos ſignificantius efferimus. Encolh eram ſe pa mim, aut reſtrinxerunt ſe mihi, ſeu erga me: non tñ prohibeo ſi hebræorum ſententiam tenere uelis: & forte alienus dicitur zarah à zur, quod eſt comprimere: quòd quaſi ab omnibus comprimatur. Diximus de uerbi ſignificatione Exodi.25. *Egreſſus eſt ignis à facie Domini.* i. à loco uerſus quẽ erat facies Dñi, aut qui erat ante faciem dñi. Loquitur ſcriptura de deo more humano, quaſi haberet faciem uerſus oſtium tabernaculi. Nam quemadmodum egreſſus eſt ad cõburenda ſacrificia Aharonis: itª & ad comburendos iuuenes. *Et comedit eos.* i. illorum præcordia: infra enim dicitur corpora illorũ, & quod plus eſt ueſtes lineas in quibus miniſtrabant, nõ fuiſſe cõſumptas ab igne. *Hoc eſt quod loquutus eſt dominus.* Nõ plene conſtat quo loco, aut tẽpore Dñs dixerit uerba hæc. Ex quo cõuincitur multa à Dño fuiſſe dicta, quæ non ſunt ſcripta. Hebræi tñ citant illud quod dictum eſt Exodi decimo nono ubi dñs dicit. Sed & ſacerdotes qui applicati ſunt ad Dñm, ſanctificent ſe, ne forte Dñs diſsipet eos: qui locus uidetur hoc ſonare. *In propinquis meis ſanctificabor, & corã omni populo glorificabor.* Prædixi ſæpius uerbũ chadas, id eſt ſanctificare, ſignificare potius ſeparare, ſeu idem eſſe ſanctum eſſe, quòd ſeparatum eſſe à pollutionibus. Per ꝓpinquos aũt hic domeſticos ſeu ſacerdotes intelligit, & eſt ſenſus horũ uerborũ. Oſtendã me ſeparatũ à peccatis & immunditijs, ſeu me mundũ ab omni peccato caſtigando peccata propinquorũ meorũ. Qui enim aliorum peccata caſtigat, debet eſſe à peccato immunis, iuxta illud Pſa. Exiſtimaſti inique quòd ero tui ſimilis, arguã te, & ſtatuam cõtra faciẽ tuam: & ex hoc apparet Dñs glorioſus, aut glorificatur à populo: quoniam non parcit peccatis domeſticorũ ſuorum. Reputat enim populus eos principes iuſtos, qui à domo ſua, iudicium & punitionẽ incipiunt: & iſte meo iudicio, eſt huius literæ germanus ſenſus. Sunt qui exponunt. Agnoſcar ſanctus ex mũditia & ſctĩtate miniſtrorum nõ permittẽs malos mihi miniſtrare: neq; iſte ſenſꝰ diſplicet. *Et ſiluit Aharon.* Ne forte Aharon prorumperet in blaſſema uerba ex inopinata filiorum ſuorum morte & occideretur à deo, præuenit Moſeh enim præcedentibus uerbis dicẽs Deum dixiſſe, quòd ſanctificaretur in propinquis ſuis: qđ cognoſcens Aharon ſiluit, ut hic dicitur. Verbum autem dum. i. ſilere quod hic ponitur, ſicut damam proprie ſilere ſignificat:

Locus utcunq; difficilis.

ſed ſunt aliquot in ſcriptura loci, qui ſignificationem hanc turbare uidentur: ubi nullo modo uidetur hæc ſignificatio cōuenire: ſicut Ioſuah.10. ubi dicitur. Sol in Gibon dem. i. expecta uel ſta. Vbi nō recte uertas ſile: poſſet tñ ꝑpria ſignificatio ſuſtineri uertēdo. Sol in Gibō ſile. i. ad modum ſilentis qui uerba reprimit, te habe. Sic primo Reg.19. ubi noſtri uertunt. Et poſt ignem uox demamah. i. tenuis, ut noſter uertit: ubi poſſet tam bene uerti, uox ſilentij. i. ſummiſſa, qualis in ſilentio eſſe ſolet. Sic Iſaiæ 21. ubi noſtri uertunt. Onus dumah, ad me clamat eSehir, quo loco ſi uertas onus ſilentij ad me clamat eſehir, nullo modo uidetur loco cōuenire: ſed ſi dumah non eſt proprium nomen loci, retenta propria ſignifitatione uerti poſſet. Onus ſilentis. i. dura captiuitas populi Iſraheli tici ſilentis, clamat ad me eSehir. i. ex Edomea, ubi captiuus detinetur. *Filios Vziel patrui Aharon.* Significat dictio hebraica dod patruum, ut patet hic. Dad tñ quod uidetur eſſe radix dod, ſignificat māmam, ut patet. Ezechie. 23. ubi dicitur. Ibi confregerunt dade. i. ubera uirginitatis earum. Et Prouerbio.5. Dadeha. i. ubera eius inebrient te. Dicūt autē hebræi dod ſignificare ꝑter patruum dilectū: qđ probant ex cap.5. Cantici cantic. ubi interpretantur dilectum, ſed re uera ſignificat collactaneum: quod probatur tum ex radice q̃ ſignificat māmā, tū quia cap.8. ille qui aliis cap. uocatur amor ſeu dilect⁹, uocatur collectane⁹. Dicitur enim ibidē Quis det te ueluti fratrem meum ſuggētē ubera matris meę, ut te inueniā foris? Quo in loco uides ſpōſam explicare quis fuerit ſponſus: unde ubi iſti uertunt dilectus, tu uertere potes collactaneum. Qđ uero ſignificet patruum, ex cap.18. huius libri cōuincitur, ubi habetur. Ad uxorē eius. ſ. fratris patris tui nō accedes. Dodatecha. i. patruus tuus. *Appropinquate & leuate fratres ueſtros ē cōſpectu ſanctificationis, extra caſtra.* Senſus eſt. Accedite ſeu intrate tabernaculum, & leuate. ſ. à terra cadauera fratrum ueſtrorū. i. conſanguineorū. Qđ autem dicitur. Extra caſtra, erat mos in Iſrael, mortuos extra caſtra ſepelire: ut patet Lucæ.7. de filio uiduæ, qui extra portā ciuitatis efferebatur. Ratio quare extra urbem mortui ſepeliebantur eſt: quia locus in quo mortuus iacebat immundus reputabatur, quemadmodum cadauera ipſa. *Capita ueſtra non nudabitis: & ueſtimenta tua non ſcindatis.* Iguota eſt Hebræis propria ſignificatio uerbi para, id eſt nudare: ideo ei multas ac diuerſas tribuunt, ſcilicet deficere, rebellare, elongare, ceſſare, nudare, ulciſci, occultare, & retrocedere: & denique eam mutant prout contexturæ conuenire cognouerint. Sed ſi quis recte uerbi ſignificationem expendat ex locis quibus ponitur, deprehendet proprie ſignificare nudare, denudare, manifeſtare: ad quod probandum multa loca citauimus ex ſacris literis. Exodi trigeſimo ſecundo, quem locum cōſulere licebit, ne toties eadem repetamus. Mos enim lugentis erat caput nudare, ueſtimentaque ſcindere. Et de ueſtium ſciſsione habes Iiob ſecundo capite, ubi legitur amicos Iiob, ueſtimenta ſua ſcidiſſe. De capite uero ex hoc loco conſtare uidetur, & Iſaiæ tertio ubi dicitur Deum capita filiarum Sion nudaturum. Neque te turbet id quod dicitur ſecundo Semuelis decimo nono de Dauide, quòd operuerit ſe lugens Abſalon: quoniam non dicitur ibidem eum caput operuiſſe ſed faciem. Iubet autem Dominus ſacerdotibus capita nō nudare, ſcilicet mitris, & alijs ſacerdotalibus indumentis capitis, aut melius non radi. *Et ſuper omnem ſynagogam non iraſcetur.*

Solebant iudæi luctus gratia ueſtimēta ſcindere ac caput nudare.

Significat uerbum caſſaph feruere, bullire ira, ut patet Geneſis quadrageſimo primo, ubi dicitur. Paroh chaſaph, id eſt ferbuit ira in ſeruos ſuos. Hinc cheſeph, id eſt ira, feruor, & etiā ſpuma, quòd aqua bulliens, ſpumam emittat. Hoſeph decimo Checheſeph. i. ſicut ſpuma ſuper faciem aquarum. Inde etiam cheſaphah, quod noſtri & hebræi uertunt decorticationem Iohelis primo. Poſuit, ſcilicet inimicus ficū meam lichſaphah, id eſt in decorticationem: ubi uerti poſſet. In decoctionem. *Vinum & ſechar non bibes, tu & filij tui.* Colligunt ex hoc loco hebræi iuuenes iſtos filios Aharō, bene potos fuiſſe: & ex potus turbatione non aduertiſſe ignem eſſe alienum: & propter hoc Dominus potum omnem inebriatiuum ſacerdotibus interdixiſſe. Significat autem ſechar omnem potum inebriatiuum: & nomen latinum ſicera à ſechar hebraico nomine ortū habuiſſe crediderim. Inde eſchar, qđ hebræi munus interpretantur: ſed crediderim non quodcunque munus, ſed potabile ſignificare. Neq; illis perpetuo potus uini interdicitur: ſed ſolum cum eſſent in tabernaculum Domini intraturi: ut textus dicit: *Ad diuidendum inter ſanctum & prophanum.* Vidētur ſctū & ꝓphanū hic referēda eſſe ad locū ueſtes & alia ſctā tu. ſ. diſcernat inter rē ſctām. i. diuinis u-

ſibus

ſib⁹ applicatã, & ꝓphanam,id eſt quæ pertinet ad uſus humanos. Mundum uero & immundum ad homines & animalia munda uel immunda refertur Debebat enim ſacerdos iudicare de munditia uel immunditia leproſi,& aliarum rerum. *Et ad docendũ filios Iſrael.* Propter tria ſacerdotis munera, illi uinum & potus inebriatiuus interdicuntur, ſcilicet quia intraturus erat domum Dei, & coram deo miniſtraturus: in cuius conſpectu turpe erat ebrium apparere: & etiam miniſtrare. Miniſter enim epotus facile in miniſterio impingit, & errat. Secundo quia iudicaturus erat de munditia & immunditia: iudex uero ebrius non recte diſcernere poteſt. Tertio quia docturus erat plebem: doctorem autem nõ expedit ebrium eſſe. Et aduerte quòd dictio chol, quod ꝓphanum uertimus, à chalal quod eſt polluere ortum habet: & quia prophanum reputatur pollutũ, textus bene redditus eſt. *Accipite* minchah reſiduũ de ignitis dñi. Sanctes uertit. Tollite ſacrificiũ relictũ ex oblatiõib⁹ dñi: ſed hebraice habetur ut diximus, & eſt ſenſus. Accipite reſiduum minchah, de his quæ Dño incenduntur. Pertinebat enim ad ſacerdotem reſiduum ſimilæ, præter pugillum eius: qui Domino incendebatur. *Sãctũ ſanctorum eſt.* i quia ſic ſeparatum eſt, ut alijs non liceat ex eo comedere: ſeu res cuius uſus ſolis ſanctis cõuenit. *Quia ſtatutum tibi, & ſtatutũ filijs tuis eſt.* id eſt portio. ſtatuta dari tibi á Domino, ſeu pars decreta tibi dari. *De ſacrificys pacificorum filiorũ Iſrael.* Melius, integritatum: quoniam ut frequenter admonnimus huiuſmodi ſacrificium pro domus integritate offerebatur: & de hoc ſacrificij genere poterant etiam fœminæ ueſci filiæ ſacerdotũ. *Armum exaltationis, & pectus eleuationis ſuper oblationes adipum adducẽt, ad eleuandum eleuationem coram Domino.* Admonui iam ſupra armũ & pectus, prius coram dño eleuanda, ut ſcilicet illi quaſi in cœlo reſidenti præſentarentur: poſtea uero in ſacerdotis uſum cedebant. Dixi etiam, non facile eſſe inuenire diſcrimen inter illa duo nomina, ſcilicet tenuphah & terumah. Videtur tamen tenuphah ſignificare eleuationem per modũ ſuffitus. Aliqui pro armo coxam interpretantur: & forte germanius. *Ad leuandum iniquitatem cœtus.* i. ideo uobis huiuſmodi portiones dant filij Iſrael: ut pœnam iniquitatis eorũ portetis coram Domino, præſertim quam cõmittunt in ſanctitatem. Aut ſi iniquitas pro peccato accipiatur, ſenſus eſt: ut ab eis leuetis peccata, ſacrilegij præſertim, expiando eos à peccatis. Prior tamen ſenſus ſimplicior eſt. *Euenerunt mihi ſicut hæc.* i. ſicut in præſenti uides. *Nunquid placebit in oculis domini.* quod ſcilicet ego uultu triſti, & mœſto animo, coram eo comedam? Quaſi dicat. Nõ.

CAPITIS. X. AD MORUM COMpoſitionem annotationes.

OBtulerunt coram Domino ignẽ alienum, quod non præcepit eis. Non conſtat quo in loco Dominus præceperit, ignem de altari holocauſtorum accipiendum ad thimiama ſuffiendũ corã ſe, ſed multa ſunt præcepta, uerbo ipſi Moſeh à Domino, quæ ſcripta non ſunt: quemadmodum infra hoc eodem capite dicit Moſeh. Hoc eſt quod dixit Dominus. Sanctificabor in his qui appropinquant mihi: neque facile eſt uidere ubi hoc Dominus dixerit: quare quidam putant hoc non fuiſſe præceptum, ſed quemadmodum litera ſonat, puniti ſunt quòd de hac re non conſuluerũt Moſeh, aut Deum: qua in re docetur omnes, præſertim ſacerdotes, in rebus dubiis expectare dei imperium: legimus enim quoſdã dediſſe pœnas, alios uero redargutos, quòd in huiuſmodi os Domini nõ interrogauerint: quemadmodum Ioſuah. 9. de pacto cũ Gabaonitis qb⁹ incõſulto Dño cõfœderati ſunt. Qui dã ex Lutheranis ex hoc loco eruere nititur, nullo pacto ſacros cultus ſine Dei uerbo eſſe inſtituendos, cuius ſunt hæc uerba. Diſcamus ergo hinc, ſacros cultus inſtituere, non ex humanæ rationis iudicio, neque ex noſtris affectibus, ſed ex certo Domini uerbo. Affectus enim bonus non excuſat factum aduerſus uerbum Dei. Sed iſte bonus uir noluit aduertere, longe aliud eſſe inſtituere cultus aduerſus dei uerbũ, aliud præter illud. Nulli enim unq̃ licuit, cultum aut ceremoniam inſtituere contra uerbum Dei: quoniam peccaminoſa eſſet talis inſtitutio. Nihil enim aliud peccatum eſt (Diuo Ambroſio teſte) quàm dictum factum aut cõcupitum contra uerbum Dei: licuit tamen ſemper aliquid præter uerbum Dei inſtituere ad cultum pertinens Dei, ſi quis arbitretur illud Dño gratum fore. Dicant quæſo mihi Lutherani, an placuerit Abelis ſacrificium Deo, & cũ

An liceat ꝓter Dei expreſſũ uerbũ ad cultũ dñi inſtituere ceremonias.

non poſsint inficias ire illi placuiſſe, dicant mihi, ubi habuit Abel expreſſum Dei uerbum ad offerendum? Antequàm Sanctus Dauid templum Domino conſtrueret, mente penes ſe cogitauit, & cum propheta Nathan tractauit de ædificanda domo Dei ad eius cultũ; de quo maxime à Dño cõmẽdatur neq; tamẽ ædificare permittitur: licet ergo ſine uerbo Dei expreſſo ex deuotione aliquid ad Dei cultum inſtituere. De Diua uirgine etiam doctores ſentiunt, uotum uirginitatis Domino emiſiſſe. Sed ubi certum & expreſſum uerbum Dei ad huiuſmodi uotum? Sacrificauit Dauid ſanctus in monte Moriah, Helias ſuper Carmeli montis uerticem, Salamon in Gabbaon ſine expreſſo uerbo Dei: & placuerunt Domino ſacrificia. Sinant ergo eccleſiam ſuas habere ceremonias, ſuos cultus & ritus habere colendi: cum pie omnia hæc aut inſtituerit aut inſtituta ab apoſtolis acceperit. *Egreſſus eſt ignis à facie Dñi, & conſumpſit eos.* Audiant hoc ſacerdotes & timeant: ſciantque Deum penes ſe habere ignem, & alia ſpicula, quæ mittat in impios, & immundos cultores. *In propinquis meis ſanctificabor.* Qualis iudex, tales & miniſtri eius. Non ſinit Dominus ſe habere impios miniſtros: ſed à domo ſua iudicium incipit: in quo ſe ſanctum eſſe oſtendit, qui miniſtros ſuos quantumcunque intimos arguit & caſtigat. Solent miniſtri qui ſe principibus ſęculi charos ac acceptos uident, impune peccare, nihil timere, ſcientes neminẽ poſſe eos arguere, oẽs eis conniuere: queádmodũ angelus Diuæ uirgini dicebat. Ne (inquit) timeas Maria: Inueniſti enim gratiã apud deũ: ac ſi apertius diceret. Non habes ullam timendi cauſam: quoniam totius orbis Domino grata es. Qui enim principibus ſunt grati timorẽ depoſuerunt. Sed ſerui Dei quemadmodũ peccare & offendere dñm ſuum timent: ita ab eo puniri. Serui autem principum quia puniri nõ timent, peccare non metuũt: illi ſciunt ſe dñm qui uicia impunita non relinquat habere, iſti uero putant principem omnia ſua uicia diſsimulaturum. *Capita ueſtra non nudetis.*

Lucæ. 1.

Admonet locus iſte, ſacerdotes: nihil pter diuina debere curare. Nõ filiorum mortem, nõ bonorum ſuorum amiſsionem, ſed ſolum q̃ Dei ſunt: nunc autem eò res uenit, ut nulli magis curent negocia ſæcularia quam ſacerdotes & clerici. Omnis confabulatio inter eos eſt de pecunijs, de redditibus & fœnoribus, & alijs temporalibus rebus, om[1]iſsis his quæ ad cultum Dei pertinent. *Et ſuper omnem ſynagogam non iraſcetur.* Luit populus ſæpiſsime ſacerdotum peccata. Vnde & ſi non propter ſe aut Deum à peccatis abſtinent, abſtineant tamen ne ſuper populum oriatur indignatio Domini. *Fratres ueſtri, omnis domus Iſrael, flebunt conbuſtionem quã combuſſit Dominus.* Apertiſsime admonet locus iſte duces & principes, non debere mala ſua curare, ſed ſe totos dedere communi utilitati, populum uero eius mala ſentire. Æquum enim eſt, ut populus, principis qui ſua bona negligit neque mala conſiderat, curet. De Cæſare autem prophanæ hiſtoriæ tradunt quòd ſe ipſe non habuit poſtquàm mũdus eum principem cœpit habere. *Ex oſtio tabernaculi eccleſiæ non egrediemini, ne forte moriamini.* Etiam ſi me occiderit (ait Iiob) in eũ ſperabo. Licet Dominus nos caſtiget & flagellet, non eſſe ab eius miniſterio recedendum, docet locus iſte: ne forte uincula aſtringat, & grauius percutiat: comminatur enim ſacerdotibus hic mortem, ſi percuſsi, à ſuo miniſterio receſſerint. *Vinũ & ſechar non bibes.* Audiant miniſtri dei hæc, & ſobrietatem diſcant, pręſertim cũ Domino Deo miniſtrandum ſit. Nam & ſi omne uitium in ſacerdote damnandum ſit, potiſsime tamen crimen ebrietatis. Et ſimul conſidera dei ſapientiam, quàm latenter arguat ſuorum ſacerdotum peccata. Non enim dicit ſe iuuenes propter ebrietatem occidiſſe, ſed prohibendo id in quo peccauerant, latentis peccati, eos arguere uidetur: quod ualde aduertant prælati, & diſcant quàm prudenter, peccata eorum qui alicu ius ſunt dignitatis in communitate debeant arguere. *Ad diſtinguendum inter ſanctũ & prophanum.* Ecce quàm ſobrios oportet eſſe ſacerdotes, & iudices, & doctores, neque ebrioſos, aptos eſſe ad huiuſmodi miniſteria. Habes etiam hic munus docendi ſacras leges, ſacerdotibus demandatum. *Comedite illud cũ infermentatis iuxta altare.* Mutantur cũ tẽpore leges. Malum erat tunc temporis, ſacerdotes extra ſacra loca oblationes populi comedere, nunc uero templa prophanare uiderẽtur ſacerdotes, ſi ibidem ueſcerentur. *Adducent ad eleuandũ eleuationem coram domino.* Non licebat ſacerdotibus partes habere ſuas, ante-

Cap. 3.

Artificioſe ualde & occulte Dñs arguit peccata ſacerdotũ & magnatum.

Hominũ tria genera oppor tet maxime ſobrie tate polle re. ſ. ſacerdotes doctores & iudices.

antequàm Domino præſentarentur: ut diſcerent Deum revereri. Et memento duos filios Heli hac de cauſa ſimul cum patre periiſſe.

Cur non comediſtis oblationem pro peccato in loco ſancto? Oſtendit locus iſte aperte, non eſſe Diuina præcepta omittenda propter quamcunque turbationem aut malum euentum: ſed curãda magis diuina quàm noſtra. Similiter diſce, qualiter ſanctus Moſeh non pepercerit fratri, ſed eum aperte arguerit: ut ſcias non eſſe ſanguini parcendum ſi peccet.

Non eſt dño triſti uultu ferendum.

Nunquid placebit in oculis Domini? Ex hoc ſcripturæ loco adnotaui ſæpius, non eſſe Domino ſupercilio aut triſti uultu ſeruiendum: quoniam ut Paulus dicit. Hilarem datorem diligit Deus. Mauult enim Dominus te non adminiſtrare ſibi, quàm quòd te uideat triſtem ad eius accedere miniſterium.

Debẽt ſuperiores rationabiles excuſationes ſubditorũ acceptare.

Audiuit Moſeh, & placuit in oculis eius. Diſcant ex hoc loco ſuperiores, æquo animo ferre ſubditorum infirmitates, eorumque legitimas acceptare excuſationes. Sunt enim aliqui domini, qui ueluti feræ in ſuos ſæuiunt, nullam audientes excuſationem, nihil rationis ab eis acceptantes, eoſque ſiue mœritos ſiue innocentes puniunt. Sic ſe cum rege Abimelech habuiſſe deprehendes: cui cum mortem

Gene. 20.

minaretur ob ablatam coniugem Abrahæ, & ille excipiens diceret, Non debere Deum gentem innocentem ueluti nocentem caſtigare, reſpondit. Ego (inquit) noui quòd in perfectione cordis hoc feceris: idcirco non te permiſi alienam uxorem contrectare.

IN CAPVT. IX. IVXTA LITFRAM annotationes.

L*Oquutus eſt Dominus ad Moſeh & Aharon.* Hucuſque ad ſolum Moſeh ſermo diuinus directus eſt: nunc uero etiã ad Aharonem, cuius muneris erat (ut præcedẽti capite dictum eſt) diſcernere inter mundũ & immundum. *Hæc eſt beſtia quam comedetis ex omni animali.* Poſſet etiam uerti. Hoc eſt uiuum, quod ex omni animali comedetis: quoniam chaiah uiuere & uiuum ſignificat. *Omne diuidens ungulam, & findens fiſſuram ungularum, ſuperius ruminans inter animalia, illud comedetis.* Tres conditiones exigit ad animalis munditiã: & eſt ſermo de munditia uel immũditia ad æſum & ad tactum. Prior eſt, quòd ungulam diuidat. Secunda quòd findat fiſſuram. Tertia quòd ruminet: quem locum ſic hebræi explicant. Dicunt enim hoc intereſſe inter ſeſah. i. ungulam & parſah. i. diuiſionem, ut ſeſah ſignificet ungulam ſuperne & inferne diuiſam, ut eſt in bobus, uaccis, ouibus, capris, & id genus alijs: parſah uero ſignificet ungulam diuiſam quidem, ſed non per totum: ut cum ſuperne quidem diuiſa eſt, inferne uero connexa: ut in camelo, urſo, cane, cato & ſimilibus. Vt ergo unico dicatur uerbo. Parſah ſignificat ungulã diuiſam non per totum, id eſt ſuperius, non inferius: ſeſah uero ungulam ſuperius & inferius diuiſam, ſeu per totum. Quod autem ſequitur, ſuperius ruminans. Aduerte nomen gerah, ortum habere à uerbo garar, quod hebræis eſt attrahere: inde gerah. i. ruminatio: qđ ſit q̃dã cibi à ſtomacho ad os attractio. Eſt ergo ſẽſ⁹ ſecundum hebræos, huius ſententiæ. Omne, ſcilicet animal diuidens ungulam, id eſt habens ungulam diuiſam, & findnes fiſſuram, id eſt habens eam totaliter fiſſam: inferne ſcilicet & ſuperne, & ruminans ſuperius. i. attrahẽs à ſtomacho ad os cibum ad ruminãdum, illud inter animalia comedetis: ac ſi unico uerbo dicatur. Omne animal quod inferius & ſuperius ungulam diuidit, & ruminat: comedetis. Vt autem rem hanc penitius inſpiciamus, aduerte hic poni duo uerba, ſcilicet paras & ſchaſal, cum ſuis nominibus, ſcilicet pareſah & ſceſah quorum ſignificata non plene nota ſunt hebræis. Prius autem uerbum, ſcilicet paras ſignificare uidetur ꝓprie ſcindere, & diuidere, ut patet ex multis ſcripturæ locis, ſcilicet Iſaiæ. 58. Nonne paros, id eſt ſcindere, aut diuidere eſurienti panem tuum? Et Threno. 4. Paruuli petierunt panem, pores. i. frangens ſeu diuidens non erat eis. Idem Michch tertio capi. Oſſa eorum confregerunt, upareſſu. i. & diuiſerunt. Sic Ieremi. 16. Non lipreſſu. i. ſcindent, ſcilicet panem ſuper luctum, ad conſolandum eum ſuper mortuo. Mos enim conſolantiũ erat (inquit rabbi Ioſeph) ut lugenti panem frangerent. Nam ſequitur. Neque dabunt eis potum calicem cõſolationum. Hinc eſt nomen parſah, id eſt ungula, non quæuis ſed diuiſa ſeu ſciſſa, licet non totaliter: ut patet Iſaiæ quinto. Parſot. i. ungulæ equorũ eius. Poſſet tamẽ textus iſte aliter explicari, præmittẽdo eſſe quædam animalia quæ diuiſam habent unicam ungulam ſed non o-

omnino fiſſam,ita quòd ſcindatur in duas, quē
admodum equus,mulus,aſinus,& id genus a-
lia:quæ ex altera parte tantum habent ungu-
lam diuiſam, ſed diuiſio non diuidit ſeu findit
totam ungulam.Alia uero ſunt animalia,quæ
non ſolum diuiſionem aliquam in ungula ha-
bent,ſed eam in duas findunt: quemadmodū
bos,ouis,& capra,& præter hoc ruminant: &
hæc ſunt quæ Iudæis conceduntur ad eſum.
Eſt ergo iſto modo ſenſus. Omne animal qđ
unam ungulam habet diuiſam, & omnino fin-
dit fiſſuram ungularum,id eſt habet totam un
gulam in duas ſciſſam, & ruminat: comedetis.
Ab hac regula excipiuntur canes, cati, cameli,
leones,& alia id genus:quoniā multos ungues
habent,neque unicam ungulam findunt:& li-
cet multos ungues habeant, nullus tamen illo
rum fiſſus eſt.Dictionem uero gerah à gerar or
tum habere cum hebræis arbitror: ſed non ui-
deo eos dicere ſignificare attrahere:ſed ſuccide
re,excidere,& ſerrare: ad quam ſignificationē
probandam citant illud primi Reg. ſexto. O-
mnes ij lapides præcioſi, ſecundum menſuras
exciſionis megorarot bamegerah. i. ſerrati uel
exciſi ſerra.Sic illud Prouerb.uigeſimo primo.
Rapina impiorum tegorē.i.excidet eos. Sed ſi
quis bene rem expendat,deprehendet uerbum
proprie ſignificare deglutire, aut attrahere ad
ſe:cui rei argumento eſt nominum ab hoc uer
bo deriuatorum ſignificatio,ſcilicet garon,qđ
ſignificat guttur ſic dictum à deglutiendo uel
attrahendo.Et gerah,id eſt ruminatio quæ, ni
hil aliud eſt quàm iterata deglutio. Neque lo-
ca ab eis citata hanc ſignificationem turbant;
modo bene intelligantur. Nam illud quod ex
libro Regum citatū eſt, melius uertas. Omnes
ij lapides præcioſi, ſecundum menſuras exci-
ſionis incluſi incluſione: & intellige alluſio-
nem. Nihil enim aliud eſſe uidetur incluſio,
ſeu incaſtratio lapidis in auro uel argento,
quàm quædam deglutio ſeu morſus:quod no
ſtri uocant encaſtoar. Sic etiam quod ex Pro-
uerbijs citatum eſt, optime uertas. Rapinā
impiorū diglutiet eos. *Camelus quia ſupe-
rius ruminat, & ungulam non diuidit,*
ſcilicet omnino. Dicitur autem animal ſupe-
rius ruminare, quia à ſtomacho ad os cibum
attrahit, & facit cibum aſcendere. *Et Cuni-
culus quoniam ſuperius ruminat.* In ca
nonibus quos operis ueſtibulo præfiximus,
admonuimus Hebræos nihil certi habere de
nominibus horum animalium: idcirco hic
eorum non innitemur ſignificationibus, ſed
ad radicem confugiemus: & ad alias quas in-
uenerimus coniecturas. Dictio ſaphan, id eſt
Cuniculus, rara in ſcripturis eſt. Hoc certi ex
Pſalmo centeſimo quarto habemus, eſſe ui-
delicet animal, quod in petra domicilium ha-
bet. Dicitur enim ibidem. Petra tegmen ſeu
operimentum liſphanim,id eſt Cuniculis. Pro
uerbiorum uero trigeſimo dicitur.Sephanim
id eſt Cuniculus populus non fortis:& ponent
in petra domum ſuam. Septuaginta uerte-
runt. *Herinaceis,* alij porcum ſpinaceum,
græci & uulgatus chirogrillum animal eſſe
uolunt, quod latini Herinacium ſiue Eritium
uocant. Hic uero arbitror Cuniculum ſignifi
care: quemadmodum dicunt hebræi. Pſalmo
autem citato inter aues ſupputatur: & forte
eſt etiam auis nomen. Dicitur enim ibidem.
Vt ibi aues nidificent Ciconiæ, abietes ſunt
domus. Montes excelſi ibicibus. Petræ hoſpi-
tium ſunt liſpanim, id eſt auibus certi gene-
ris. Sed quia hic inter animalia computatur,
putarem potius animalis nomen. *Et lepus.*
Ignota eſt etiam ſignificatio huius nominis ar
nebet, quam Hebræi leporem uertunt: & no
men hebraicum hoc, eſt fœminini generis,
cum omnia alia animalium genera maſculi-
na ſint: quod ideo factum quidam putant,
quòd in ea ſpecie maſculus non inueniatur:
quidam tamen hoc inficias eunt dicentes le-
porem quandoque marem, & nonnunquàm
fœmellam. Dictio ponitur Deutero. decimo
quarto,ex quo loco nulla coniectura eſt ad ue
ritatem ſciendam.Enumerant autem Hebræi
decem animalium quadrupedum ſpecies, qua
rum æſus eis licitus eſt,ſcilicet bouem, ouem,
& capram. Aliæ uero ſeptem ſilueſtres ſunt
ſcilicet ceruus,caprea, capra ſilueſtris, aries ſil-
ueſtris,unicornis, bos ſilueſtris, & beſtia quæ
uocatur zamar: in quibus inueniuntur tria
quæ munditiam animalis conſtituunt, ſcili-
cet diuiſio ungulæ, fiſsio, & ruminatio.
*Omnia quibus non ſunt pinnæ & ſcam-
mæ in maribus & in fluminibus, tam de
omni reptili aquatili quàm de omni ani-
ma uiuente quæ eſt in aquis, abominatio
ſunt uobis.* Dictio hebraica ſenapir.i. pina ra
ra eſt in ſcripturis,ideo non eſt certa coniectu
ra ad eius propriam ſignificationem ſciendam,
præter hebræorum autoritatem.Sequens uero
dictio.ſ.ſchaſceſſet,id eſt ſquamma aliquot lo-

cis inuenitur: ſicut Ezechielis. 29. ubi dicitur. Et adhærere faciam piſcem fluminum tuorū bechaſcheſſotecha, id eſt, ſquāmis tuis. Sic primo Semuelis decimo ſeptimo. Et lorica chaſcaſsim, id eſt, ſquamarum erat indutus, ſcilicet Philiſtæus: quā noſtri uocant Iubanete, Coiraças. Dixit aūt textus in aquis, in maribus, & fluminibus, nulla mentione facta ſtagnorum: ob quam cauſam putauit ſapiens Aben Ezrah, nō licere Iudæis ueſci ſtagnalibus piſcibus: ſed dicēdum eſt, ſcripturam Hebraico more ſub maribus ſtagna compræhendiſſe. Addit autem textus. *Immunda erunt uobis:* ad inſinuādum non eſſe immuuda ex natura ſua, aut alijs nationibus, quæ non ita ut Iudæi munditiam curabant.

Pulchra q̄ſtio, an aliquod animal ſit ſuapte natura immundum.

Sed ſcrupulo non caret cur à tot animalium, auium, piſciūque ſpeciebus uſque hodie poſtquam conceſſa omnibus ſunt, homines abhoreant. Omnia (inquit Paul. ca. 14. ad Rom. loquens) munda mūdis. Nemo tamen eſt, qui uſque hodie Equum, Aſinum, Mulum, Leonem, Vrſum, & id genus multa comedat: inter aues nullus eſt qui rapacibus ueſcatur, ſicut neque Coruis, Graculis, Picis. In piſcibus etiam multi ſunt, à quibus omnes fere abſtinent. Si enim omnia poſt Chriſtū munda, cur non omnes omnibus ueſcuntur? Neque ualet dicere, eſſe quædam guſtui inſuauia: quoniam quædā ſunt à quibus abſtinemus, quæ ſuut ſuauiora his quæ comedimus: qualia ſuut carnes humanæ, & equinæ. Ad quod duo poſſumus dicere. Alterum, hoc ex conſuetudine proceſsiſſe non ex natura: quia enim multi, aut propter inſuauitatem, aut alia quacunque ex cauſa ab aliqua animalium ſpecie abſtinuerunt ortum eſt ſequentes ab ea abſtinuiſſe. Alterum hoc ex antiquis & primis patribus deſcendiſſe, qui inſtinctu Dei, aut aperta reuelatione à Domino didicerunt, quædam munda, alia immunda, ut patet de Noach Geneſis nono, antequam de ciborum delectu lex data eſſet. Quare ab huiuſmodi patribus per ſucceſsiōes homines habuerunt quorundam ciborum delectum: qui cum quaſi ab initio creaturæ ſit, naturalis putatur, cum tamē non ſit: quòd ſi aliam meliorem adduxerit quis rationem, obuijs manibus amplectar eam. Poſſet. 3. dici nullam eſſe animalium, auium, aut piſcium ſpeciem, quam non comedat aliqua natio. Multa enim Hiſpanis immunda reputantur, quibus Itali ueſcuntur: ſicut ranæ, teſtudines, & alia id genus. *Iſta abominabimini ex uolatilibus.* Supputant Hebræi. 24. Species auium mundarum; omnes uero alias immundas reputant: & ad cognoſcendas immūdas ponunt tria ſigna, ſcilicet rapacitatē, digitum exceſsiuum uel redundātem, & ſtrumam. *Aquila, Griphus, & Halietus.* Non plene conſtat quid ſignificet dictio Hebraica Neſſer: quam Aquilam uertimus. Ex ſcripturis quatuor de hac aue conſtāt. Primum quod ſit grandis. Ezechie. decimo ſeptimo. Neſſer echad, id eſt, Aquila una grandis. Quod comedat oculos. Prouerbio. 30. Comedant eum, ſcilicet oculū filij Neſſer. i. Aquilę. Tertio quod alte uolat. Iiob. 39. Nunquid ad os ſeu præceptum tuum, eleuabit ſe Neſſer. i. Aquila. Quarto quod eſt feſtina in uolatu ſuo, ut patet Abachub. 1. ubi dicitur. Cheneſſer, id eſt, ſicut Aquila feſtinat ad comedendū. Idem ſecundo Semuelis primo, & Threnorum quarto, quæ conditiones omnes uidentur Aquilæ conuenire: ideo recte Hebræi hic Aquilam interpretātur. *Griphus.* A uerbo paras quod eſt frangere & ſcindere, eſt Peres quod noſtri hic Griphum interpretantur: quam interpretationem quidam non recipiunt, quod ſcriptura ab his maxime hic dehortetur, quæ facile ædi & inueniri potuiſſent. Eſt autem Griphus rara auis, & quā uix habere quis poſſet ad comedendum: niſi dicamus, Paleſtinam huiuſmodi auibus abundare. Quare uerius credo ſignificare auem rapacem magnarum ungularum: quoniam Parſah quod eſt ab hac radice ſignificat ungulam, aut auē quæ diuiſas ungulas habet & magnas: quam aliqui Accipitrem eſſe arbitrantur. Rabbi Dauid putat magnam eſſe auem deſerta incolentem. Rabbi uero Ionah dicit uocari Arabice Achab. Hieronymus Griphum uertit. Res incerta omnino eſt. Poſſet etiam dici ſequēdo uerbi ethimon ſignificare auem, cuius ungues maxime ſcindunt. *Halietus.* Dictionē Hazniah quam noſtri Halietum uertuut, aliqui dicunt ſignificare Aquilam marinam: inter quos eſt Hierony. & ſeptuaginta, & ſic uocari à piſcatione: radix nominis uidetur eſſe azaz, quod eſt fortificare, roborare: & ſic ſignificat auem magni roboris. Rabbi Dauid dicit, ſic uocari à forti uolatu. *Vultur, & Miluus ſecundū ſpeciem ſuam.* Dictio Hebraica Daah quam noſtri hic Vulturem interpretantur, a uerbo daah, quod eſt uolare ortū habet: ideo meo iudicio, ſignificat auē q̄ uolatu p̄ſtat: & putarē eſſe generis accipitris. Nō audeo aūt Vulturē uertere quoniā Vultur auis ignotiſsima eſt, quā comedere nequirent, etiam ſi uellent. Dominus

autem

autem loquitur hic de his quæ facile in hominum uſum uenire poſſunt, ut diximus. Hieronym. hic uertit Miluum. Deuterono. uero. 14. Ixõ, quę eſt auis è genere Vulturis alba, ſed minor uulture. Sequẽtem uero dictionẽ, ſcilicet aiah aliqui Iudæorum putant Miluum rubeũ ſignificare, Chaldaice à rapacitate nomen ſortitur. Alij ex Hebræis putant aiah, à notis inſulis quas inhabitat ſic uocari (I) enim Hebraice inſulam ſignificat, & Iiim inſulas. Rabbi uerò Dauid picam interpretatur. Si uerò ab, iii, ſortiatur nomen quod eſt ueh, putarem auẽ triſtem uocẽ emittẽtem ſignificare. Annotauit hic rabbi Selomoh, omnes aues de quibus dicitur, iuxta genus uel iuxta ſpeciem ſuam, eas inter ſe ſpecie differre, tametſi eiuſdem generis ſint: ita ut neque forma, neque nomine, inter ſe ſint ſimiles. *Omnis Coruus ſecũdum ſpeciem ſuam.* Conſtat dictionem oreb ab arab quod eſt miſcere & coniungere ortum habere: à quo ereb, id eſt, ueſpera, ſic dicta quòd in ea coniungatur dies cum nocte: quod latini crepuſculum uocant: unde meo iudicio, ſignificat auem fuſci coloris, qualis eſt Coruus: aut auẽ coniunctam, ſeu mixtam ex albo & nigro: & forte ſignificat Picam: ſed magis uidetur ſignificare Coruum, tum propter fuſcedinem ut diximus, tum quia dictio ponitur Geneſis. 8. ubi dicitur Noach coruum emiſiſſe: quo in loco hæc dictio ponitur: quam omnes ibi Coruũ interpretantur: ideo de hoc non dubito. *Et filiam ſtructionis.* Dicunt Rabbini ſtructionem eſſe auem deſerta incolentem, ſic ab ululatu dictam: quæ Hebraice dicitur Taenah. Eſt enim Ianah Hebræis ululare. Sed ſatis mirari nequeo quare dicãt radicem eius ianah. Si enim non ſit dictio quadrata, uidetur potius eſſe à radice iaan, quod eſt propterea in qua eam Pagniuus poſuit, aut abanah quod eſt reſpondere, cuius radicis eã eſſe potius credo, & per taenah proprie ſignificari ululam, aut auem quæ in uacuis ędibus, aut deſertis locis reſpondere ſeu ululare ſoleat: ut patet Iſaiæ. 13. ubi dicitur Veanah, id eſt, & reſpondebit ulula, in ædibus eius. Dicitur autem de natura huius auis, quòd matres ſemper uolent, ſuosque pullos dimittant, qui ob cibi defectum flent atque ululant: ad quam naturam ſæpe ſcriptura alludit, ut Michea. 1. Faciam planctum ſicut dracones, & luctum ſicut filiæ iaenah, id eſt, ſtructionis ſeu ululę. Et threno 4. Filia populi mei crudelis, caie enim. i. ſicut ululæ uel ſtructiones. Dicitur autem filia ſtructionis, eo quòd homines femella ueſci ſoleant, cum adhuc parua eſt (teſte rabbi Dauid in michol.) Sed mihi hoc de matribus ſemper uolantibus, mendacium & fictio Hebræorum uidetur, quia cũ textum interpretari neſciunt, ad fabulas conuertuntur. Mihi uero uidetur, nihil aliud dictu eſſe, filiam ſtructionis, quàm ululam aut ſtructionem, quemadmodum eum dicitur filius hominis, id eſt, homo & filia Ieruſalem, id eſt, Ieruſalem: & ſi aliqua ratione dicitur filia ululæ, eſt quia ululare & flere ſolet, quemadmodum filia matrẽ ſuã deflet. Eſt & alia coniectura ad hoc, quòd ſcilicet dictio ululam ſignificet, quia in locis quibus nomẽ in ſcriptura ponitur, magis quadrat ulula quàm quodcunque aliud: ut patet Iſaiæ. 13. Habitabunt ibi filiæ Iaanah, id eſt, Vlulæ. Solẽt enim Vlulæ deſerta & uacua habitare loca. Et cap. 34. Erit habitaculum draconum, atriũ filiabus Iaanah, id eſt, ululę. *Nicticorax.* Nomen Hebraicum thahmas, à chamas ortum habet, cuius ꝓpria ſignificatio Hebræis & noſtris non plene nota eſt. Dicunt tamen ſignificare rapere, unde putant thachmas ſignificare auẽ rapacem, quibus & Thargũ Ieroſolimitanum ſubſcribit: qui habet hãtuphitha, à rapacitate Chaldaice uero ab elatis plumis nomen ſortitur. Sunt qui putant nocturnum accipitrem. *Larus.* Eſt Larus auis parua & nigra, habitãs iuxta aquas, & tam in aqua quã in terra degit: quæ & Fulica appellatur Iudæi Germani Cuculum interpretantur. Dicuntque dictionem Hebraicam Sachaph ſignificare Thiſin infra 26. & Deutero. 28. ubi dictio ponitur. Sentiuntque Hebræi, dictionem ſignificare auem, cui talis infirmitas ineſt. Putarem potius dictionem ſignificare tremorem, quoniam Leuit. 26. terrori coniungitur, ubi dicitur. Viſitare faciam uos terrore & haſachephet, id eſt, tremore, aut ſi malueris Thiſi. *Accipiter ſecundum ſpeciem ſuam.* De hac ſic ſcribit rabbi Dauid chimin. Nomen eſt auis immundæ ignota nobis, & rabbi noſter Selomoh dicit eam eſſe, quæ uulgo dicitur Falco, uerum ea quam Falconẽ uocant, inuenitur eſſe domeſtica auis, qua homines reliquas uenantur, ſed quia dicit ſcriptura Pſal. 102. Factus ſum chechos, id eſt, ut Bubo ſeu Falco in ſolitudinibus, conſtat non eſſe domeſticam, ſed ſolitudinem incolere, unde conſtat nõ eſſe Falconẽ, qui eſt auis domeſtica ut dictum eſt: & ut dicit Aben Ezrah ſunt quidam qui arbitrãtur hãc auem, Chos, hebraice dictã, ab occultãdo, quòd. ſ. refugiat oculos hominũ Chaſah enim abſcondere & occultare ſignificat. Significat etiam Chos calicem. Gene. quadrageſimo. El Chos. i. ad calicẽ, & forte ſignificat

eat auem, quæ ſpeciem calicis habet. Melius tamen puto eos ſentire, qui bubonem uertunt 70. pſalm. citato, Nicticoracem uerterunt Targhum uero chiphupha, ideſt, noctuã. *Et Mergulus*. Dictio Hebraica ſcalach, à qua nomen ſcalach, ſignificat proijcere, & exinde Hebræi & noſtri putant nomen ſcalach mergulum ſignificare, quòd uidelicet ſe in aquam ad uenandos piſces proijciat: Aben Ezrah tamen arbitratur ſic dictã, quòd pullos ſuos ꝓijciat. *Et ibis*. Eſt ibis auis Ægypti, eſtque ſecundùm Hieronymum duplex. Altera tota nigra. Altera ciconiæ non ab ſimilis, diuerſa tamen ab ea. Hæc roſtri aduncitate, per ſe partem perluit, qua reddi ciborum onera conſueuerunt, & ſerpentibus ueſcitur, Hebræi tamen dicunt non eſſe Ibim, quoniam Ibis noctu non uolat. Videtur autem ſolitariam ſignificare, quoniam Iſaiæ. 34. de ea dicitur Veiam ſoph, id eſt, & ibis & coruus habitabunt in ea, ſcilicet deſerta urbe: unde coniectura magna eſt, ſignificare auem quæ deſerta loca incolere ſolet. Dicitur Hebraicè ianeſchuph, quòd Hebręis crepuſculum ſignificat, ideo arbitrantur multi ex Hebræis nocturnam auem eſſe: & noctuam interpretantur: & meo iudicio uerum dicunt. *Porphirio*. Sic ſeptuaginta uertunt. Eſt autem Porphirio auis, quæ pulchritudine omnes alias excedit, & acerrima riualitate ardet, ita ut ſe ſtrangulet, ſi ſtuprum fieri cognouerit, de qua uide Ariſtot. libro. 8. cap. 6. & Celianũ. 14. libr. cap. 35. Vocatur hæc auis Hebraice tinſchemeth quàm Hebræorum quidam ſic dictam uolunt, quòd non ſine horrore & ſtupore uideri poſſit. Schom enim Hebreis ſtupere ſignificat Rabbi Scelomoh dicit eſſe ſimilem muri, noctu uolanti, hoc eſt ueſpertilioni: ſed qualiter hæc porphirioni conueniant, ipſi qui hoc dicũt uiderint. Vulgatus Cignum uertit. Sed re uera dictio Hebraica tinſemet, à neſamah quod ſignificat flatum & halitum, ortum habet: ut patet intuenti radicem: & ex uerbis Deutero. 20. ubi dicitur. Non uiuificabis omnem Neſamah, id eſt, animam quæ in flatu conſiſtit, ſeu omne ſpirans. Et Iſaiæ. 2. Quieſcite uobis ab homine, cuius neſamah, id eſt, halitus ſeu ſpiritus eſt in naſo eius. Itẽ Gene. 2. Et ſufflauit in faciem eius Niſmat chaijm id eſt, flatum uitarum hoc ſignificare conſtat. Vnde timſemet uidetur ſignificare auem magni flatus, aut frequenter flantem: forte quam noſtri uocant coreixam: quæ domeſtica fit, & pueros flatu deterrere ſolet. De his nihil certi eſt, tũ quia Hebræi, ſignificatiões horũ nominũ ignorãt, tũ quia huiuſmodi aues nõ ſunt forte, apud nos. Quæq; n. patria ſuis abũdat auib⁹ & animalibus. *Pellicanus*. Vulgatus onocrotalum uertit, quod nomen mutuatum à Græcis eſt, & auem dicunt eſſe cigno ſimilem, ſic dictã quòd collum in aqua mergens ſpiranſque, ueluti ruditum aſini ædat. Hebraice hæc auis dicitur kaath ab eo, ſcilicet quòd euomat cibum ſuum, uti Aben Ezrah ſcribit. Eſt enim kaah Hebræis euomere. In thalmut ſcribitur eſſe ſolitariam auẽ. Quod autem auis ſit ſolitaria locũ incolens, ex uerbis Iſaiæ haberi uidetur: qui cap. 34. ſic habet. Hæreditabunt eã chaat, id eſt, Onocrotalus & Eritius. Sic pſal. 102. Similis ſum lichat, ideſt, Onocrotalo, aut Pellicano, ut 70. uerterunt. Nulla huius auis mẽtio eſt apud Ariſt. Plinius dicit Onocrotalum auem Olori haud diſſimilẽ, Iſidorus uero lõgo eſſe roſtro, guloſam, & q̃ multũ anguillis inſidietur eſſe dicit. Aliqui hic Vpupã uerterũt. Sed in his nulla eſt melior coniectura, quàm quæ ex radicis ſignificatione deſcẽdit. *Et Cignus*. Aliqui hic Picam uerterũt, uulgatus Porphirionem, qui Cignum uertũt ſequuntur ſententiam. 70. interpretum. Hebraice uocatur racham, quod ſignificat ex intimis miſereri, ſeu intus commoueri, unde uidetur ſignificare auem miſericordem erga pullos aut alias aues, aut quæ uoces emittat miſerabiles. *Ciconia*. Dictio Hebraica chaſidah, à cheſed quod eſt miſericordia ortum habere uidetur: unde ſignificare uidetur auem nimis miſericordem, neque dictio cheſed, tam miſericordiam ſignificat, quàm rem quæ ad miſericordiam prouocat: latinus uertit Herodionem, cuius neque Ariſt. neque Celianus meminerũt, Liranus falconẽ putat, thalmudiſtę Miluum album interpretantur, forte eſt Aquila, quæ cibos ſuos cum ſodalibus partitur, quod etiã Cinonia facere dicitur, ideo hic fere omnes Cinoniam uertũt. Chaldaice à candore nomen hæc auis ſortitur. *Charadrius ſecundum ſpeciem ſuam*. Sic uulgatus uertit. Eſt autem auis magnitudine turture par, colore luteo, nemora colens, habẽs hoc à natura beneficium, ut ſi quis ictericus in eam intueatur, & auis è contra, hominem ad ſanitatem reducat. Vide de ea Ariſto. lib. 9. cap. 1. & Celianum. Aliqui Graculum uertunt. Veteres Hebręi Miluum facile irritabilẽ. Dictio Hebræa anaphah ab anah originem habere uidetur, quod eſt iraſci, unde auem ad iram facilem, aut in ea pertinacem, ſignificare uidetur *Vpupa*. Sic Hieronymus uocem Hebraicam duchiphat Deutero. decimoquarto interpretatur, Hebręi Gallũ

ſiluestrem,

ſilueſtrem, duplicem criſtam habẽtẽ. Eſt autẽ upupa auis criſtis à capite exeuntibus galeata, quæ in fimo ſemper cõmoratur. *Veſpertilio* Ponitur dictio hebraica hotaleph quæ hic ueſpertilionem ſignificare dicitur Iſaiæ ſecundo ubi dicitur. Imaginibus talparum & ueſpertilionum: iudæi moderni hirundinem interpræ tantur, neque eſt aliqua coniectura ad ſignificationem propriam uenandam *Omne reptile uolucris, ambulans ſuper quatuor pedes, abominatio eſt uobis.* Intelligendum eſt de auibus quibus ſuper pedes non ſunt crura, & ponitur hic generalis immunditiæ regula in auibus, ſcilicet non habere duos pedes ſed quatuor. *Hoc comedetis ex omni reptili uolucris, qđ ambulat ſup̄ quatuor pedes cui ſunt crura ſuper pedes eius.* Legitur hic in hebræo pro cui ſunt crura, cui non ſunt crura, & dicunt hebræi, hunc eſſe unnm ex locis ubi legitur lo.i.nõ cum aleph, pro lo, id eſt illi cum uau: quoniam ut dicũt ab illa regula quæ prohibet reptilia ambulantia ſuper quatuor pedes comedere, excipiuntur illa quæ crura ſuper pedes habent: qualia ſunt locuſtę, & ideo pro cui non ſunt crura, legendum putant, cui ſunt crura. Sed ſi per crura intelligas crura eleuata, qualia habent galinæ & aliæ aues: poteſt litera ſuſtineri ut iacet, & ſenſus erit. Reptile in auibus, ambulãs ſuper quatuor pedes, abominatio erit uobis: ſed ex huiuſmodi reptilibus, quæ ſuper.4. pedes incedunt, poteritis comedere eã, quibus non ſunt crura eleuata ſcilicet ad modum gallorum: qualia ſunt locuſtæ & cetera. *Locuſtam ſecundũ ſpeciem ſuam.* Hebraice arbeh, ab arbah quod eſt multiplicare, & arguere, & uocantur ſic locuſtæ quòd in maxima ſint multitudine. Alij bruchũ uertunt, & mirum ualde eſt, quòd fere nemo ſit, qui huiuſmodi locuſtis ad cibũ utatur: ute-
Matth. 3. batur tamen eis diuus Ioãnes in deſerto ut ex Euãgelio didicimus. *Attacum ſecundum ſpeciem ſuam.* Sic. 70. & uulgatus tranſtulere. Dicunt autem attacum genus eſſe uolucris, ſuper quatuor pedes ambulantis, longioraque retro crura habentis, hebraice uocatur ſaleam, de quo ſcribit kimhi eſſe unam ex ſpeciebus locuſtæ, quæ apud rabbinos dicitur. Raſchon, eſtq; ei caluities, & cauda caret: ſed caput oblongum habet Aben Ezrah ſic uocatam putat, quòd ſaxis inſideat. Sela enim ſaxũ ſeu petrã hebræis ſignificat. *Ophio machũ.* Eſt ophiomachus, ut quidam ſcribunt, genus uolucris aut lacertæ, cum ſerpente pugnantis ut Simon genuenſis exponit. Sed probabilius uidetur, hargol, eſſe locuſtę genus, quemadmodum præcedentia: & aduerte noſtros in his ſequi græcos, cum potius hebræos ſequi deberẽt & memẽto ſeptuaginta gręce ſcripſiſſe licet eſſent Hebræi. Enumerãtur enim hic quatuor locuſtarum genera. *Bruchum ſecũdum ſpeciem ſuam.* Significat nomen hebraicum chagab, aliam locuſtarum ſpeciem: neque iudei habent propria nomina quibus has ſpecies explicent locuſtarum: ſed cõmuni nomine eas locuſtas appellant. Eſt autem reptile quod blada & alia terræ naſcentia, depaſcitur, ut colligitur ex eo quod dicitur ſecundo Parapomenon ſeptimo. Ecce præcipiam al chagab, id eſt locuſtæ ut comedat terram. *Muſtella.* Hebraice choled, quod à cheled quod tempus ſignificat ortum habet, ſed non uideo quid alluſionis habeat muſtella ad tempus, niſi dicamus ſignificare reptile quod longo tempore uiuat. Et ſi ſignificatio cheled nota eſſet, forte notius eſſet reptilis nomen: ſed tam hebræis quàm noſtris ignota eſt ſignificatio. Nam quidam tempus, alij ſæculum, tertij uero orbem, ſignificare putant: propter illud. 49. Pſal. Auribus percipite habitatores chaled, id eſt orbis. Et pſal. 17. Auiris mecheled, id eſt de orbe: pars eorum in uita. *Mus.* Hebraice achbar. Nil certi de hoc habetur Dictio ponitur Iſaiæ. 66. ubi dicitur comedentes carnem ſuillam abominationem, & murem. Et primo Semuelis. 6. Et achbere, id eſt mures auri, pro aurei. *buſo* Sanctes noſter cum ſeptuaginta & uulgato cocodrillũ uertũt: ſed non uidetur loco conuenire, ut ſcilicet cũ muſtella & mure iungatur. Eſt autem Bufo ranæ ſimilis, quare aliqui rubetam uertunt Hebraice ſab, quod poteſt eſſe à iaſſab & à naſab qnod eſt eleuare: quòd uidelicet ſit reptile ſaltãs qualis eſt rana. *Eritius.* Hebraice Anachah, quod ſi ſit à nachah quod eſt muudum eſſe, non uideo quid alluſionis habeat reptile hoc ad munditiam. Si uero radix nominis ſit Anach, quod ſignificat clamare tunc optime conuenit Eritio. Solet enim Eritius dum onuſtus incedit, rugitum quaſi curruum emittere. Aliqui Eritium reijciunt hic quoniam non reptat, hic uero de reptilibus ſermo eſt. Sed hoc parui refert, quoniam fere reptat. 70. migale uerterunt, quod alij mureã araneũ interpretantur. *Chameleon.* Vocatur hebraice hoc animal choach quod eſt

fortitudo

quod eſt fortitudo, & ſic à fortitudine diceretur quod non bene chameleoni conuenire uidetur: ſed quia dictio etiam uiriditatem ſeu uirorem ſignificat, ideo ad chameleonem ſignificandum ſe extendet: & uidetur reptile uiride ſignificare, ſed quod illud ſit ignoratur: forte quod nos uulgo uocamus ſardão, quod eſt lacerta maior & groſsior, alij ex noſtris uocant lagarto. De eo ſic ſcribit rabbi Dauid kimı Scripſit (inquit) rabbi Ionah eſſe animal, qnod arabibus uocatur chardnn, & eſt ſpecies bufonis. Verum rabbi Selomoh ſcribit eſſe animal, qnod unlgo lacertam uocant. Eſt autẽ Chameleon animal apnd indos naſcẽs, figura & magnitudine lacertæ, coloris natura mirabilis, mutat enim ſubinde eum, & oculis & cauda & toto corpore. Vide Plinium libro.8.capite.33.

Lacerta. Vertit Hieronimus ſtellionem. Harabice dicitur letaah kimhi dicit genus eſſe reptilis: rabbi Scelomoh in commentario ſuo lacertam exponit, à radice n ulla eſt coniectura. Eſt autem ſtellio reptile lacertæ ſimile, tergo circulis quibuſdam depictum, lucentibus guttis ad modũ ſtellarũ. Vide plini.3.lib.cap.10. *Limaca* Hebraice chomet, id eſt teſtudo ſeu choclea terreſtris. Alij lacertam: nihil certi eſt, neq; ex radice ſignificationem potuimus uenari. *Talpa.* Hebraice timſamet & eſt nomen non ſolum reptilis, ſed animalis: nam ſupra hoc eodem capite, inter animalia poſitum eſt. Erant autẽ omnia hæc immunda ad cibum, & ad tactum. *Ad medium eius.* Idem eſt dictu Ad mediũ eius, quod intra ipſum: ſicut in medio maris, id eſt intra mare, in medio noctis, id eſt intra noctem: ſic qđ ſequitur. *Quod eſt in medio eius* Id eſt intra ipſum. *Immundum erit ſuper quẽ uenerit aqua.* Scilicet illius uaſis in quo aliqnod horum cecidit. *Immũdus erit cibus* Et idẽ de potu intellige. *Clibanus & chitropodes.* Melius uertas Clibanus & fornax. *Si ceciderit ſuper omne ſemen ſatũ.* Id eſt quod eſt in herba, aut iam ſatum eſt. *Mundum eſt Si poſita fuerit aqua ſup ſemẽ.* Ponitur diſcrimen inter ſemen iam ſatum, quoniam iam ſatnm nõ reddebatur immũdnm, ſed bene qđ nondum erat ſatum, ſi aqua in qua cecidiſſet morticinũ reptilis, perfunderetur. Poſſet etiã textus de leguminibus exponi, quoniam dictio zeroim ſignificat legumina. Danielis primo: & ſenſus erit. Si poſita fuerit aqua ſuper legumina, & ceciderit de cadauere eorum ſuper illud: ſed quia præceſsit ſatum ſemen, uidetur potius de omni ſemine intelligendum. *Ambulãs ſupra pectus.* Ambigua eſt dictio gachon, ad pectus & uentrem ſignificanda, communiter tamen interpretes pectus uertunt: ut patet geneſis.3. *Ambulãs ſuper pectus.* ut coluber, *ſuper quatuor.* ut lacerta, & loquitur textus de reptãtibus ſiue habeãt plures ſiue paucos pedes *Ne polluatis animas ueſtras.* Alij ne abominemini, id eſt ne reddatis animas neſtras polutas, aut abominabiles huiuſmodi immũdorũ tactu: & ſumitur anima pro toto homine ac ſi diceret. Ne polluatis uos ipſos uiuos. Nã dictio nephes proprie halitũ ſignificat, & ex conſequenti animam: quoniam halitus dei eſt & in halitu conſiſtere uidetur, ſignificat etiam totũ hominem animæ ratione. Ponuntur autem hic tria nerba quaſi idem ſignificantia: ſcilicet. ſachas, id eſt abominari, thama, quod eſt immũdum eſſe. Et tamah quod ſecundũ hebræos ſignificat obturare & claudere, quibuſdam uero coinquinari: & ſic reddit hic noſter ſanctes. Alij uero. Et non obturetis cor in illis: ſed Sanctis lectio germanior eſt. *Sancti ficabitis uos.* Dixi ſæpius chadas, id eſt ſanctificari, hebræis eſſe ſeparari ab immunditijs: quę ſignificatio ex hoc loco clare colligitur: ubi de ſeparatione ab immunditijs ſermo eſt. *Qui aſcendere facio uos.* Dicit aſcendere facio, quoniã Ægiptus humilior eſt terra promiſsionis, & quia adhuc in uia erant. Nam alijs in locis dicit. Aſcendere feci, poſtquam ſcilicet ſedes adepti erant. *Hæc eſt animalis & uolucris.* Id eſt hæc eſt lex diſcriminãs animalia, & uolucres, mundũ ab immundo diſcernẽs, aut interdicẽs immũda & concedẽs munda: quod ſtatim more ſuo explicat dicẽs. Ad diſtinguendum inter mundum & immuudum.

CAPITIS. II. AD NOSTAM eruditionem annotatio.

HÆc eſt beſtia quam comedetis. Egit à mundi huius exordio ſummus Deus, medicum homnis. Sentiẽs enim quot morbos, ciborum exceſſu eſſet incurſurus, uirides herbas primum ad cibum conceſſit, poſt modnm uero cernẽs eum nt cunque deficere: carnes prebuit tempore. Noach. Sed qnia etiã carnibus abutebatur ad ſui pernitiem, certa hic

hic eis animalia aues piſceſque interdixit, ſed quia in uetita deperibat, & prohibitio concupiſcentiam augebat, omnia iterum conceſsit. Omne quod in macello uenit (ait Paulus) comedite. Comedat autem nobis caput hoc, cor porum animorumque munditiē. Quid putas ſibi uult, quod in calce hnius capitis habetur. Non abominetis animas ueſtras in omni repti li quod reptat, & nō polluetis uos in eis, neque coinquinabitis uos, niſi ut mundi ſimus intus & extra? Autoribus enim medicis, omnia quæ hic interdicuntur, naturæ noſtræ cōtraria ſunt, & ualetudini aduerſantur. Vnde q̃ſo o homo talem meruiſti medicum habere, qui tam curioſe & ambitioſe requireret, quid tibi comedendum, & à quibus abſtinendum eſſet? Nun quid aliquando angelorum ſuorum ſe medicū exhibuit, quemadmodum tuum? Et qui uix tui memorari deberet, curam egit ualetudinis tuæ. Quid illi quæſo, pro operarum ſuarum di ligentia impēdiſti? Vix obſeruaſti ſapientis me dici decreta? Quid ultra facere debuit ægroto ſuo, quod non fecerit? Expectauit operarum ſolutionem, & ingratitudinem meſſuit. Expēdēdum etiam hic eſſet, quàm occulta ſit in hu iuſmodi animalibus nobis immūditia, quæ tamen nobis Deus immunda eſſe prædicat. Ex quo diſcimus multa in nobis immunda latere nos, quæ ipſe ſuis præſpicacibus luminibus in nobis depræhendit. Vt etiam nos à rapina deterreret, omnes rapaces aues nobis in æſum in terdixit. *Omne reptile uolans ambulās ſuper quatuor pedes, abominatio eſt uobis.* Suſpecta nobis eſſe debent omnia monſtra, in ſuetū eſt, auem uidere cūm quatuor pedibus: ideo prohibetur à cibo. Iſtuc pertinet quod inferius dicitur de animali ambulanti ſuper uolas ſuas, cuius æſus prohibetur: quoniam homi nem geſtit cū homo non ſit. *Locuſtā ſecundum ſpeciem ſuam.* Commendare uidetur locus iſte Ioannem Baptiſtam, qui ut legē Do mini ſeruaret, & cōceſſum cibum comederet, locuſtis (ut Matthæus meminit) uſus eſt. Fuerunt aliqui ex noſtris, qui forſitan huius conceſsionis immemores, Ioannis locuſtas, in her barum radices commutare uoluerūt. Matthæi 3. dicentes non re uera locuſtis Ioannem in de ſerto uſum: ſed cum lege hicad cibum concedantur, & in deſerto earum copia ſit: nō uideo cur Ioannes eis non uteretur, quod & Caietanus annotauit ibidem. *Immūdus erit uſque ad ueſperam.* Curioſus aliquis à nobis hic pe teret, cur cum ſole aut ſolis occaſu huiuſmodi immunditiæ ceſſarent, cui non facile reſponde

Roma. 14.

Capit. 3.

bimus, dicimus tamen hoc ideo factum: quia macula non apparet niſi in luce, qua ceſſante amplius maculæ non uidentur. Secundo, quia odor ille malus ſi eſſet, aut ex cōtactu hæreret, ceſſaret cum tēpore. Tertio, quia difficile erat hominē diutius in immunditia manere. Quar to quia tunc. ſ. in ſolis occaſu, facilius lotio cor poris fiebat, cū homo domi ſe colligeret, q̃ tota die. Quod ſi nulla harum rationū curioſo ſa tiſfaciat lectori, det nobis ipſe ſubtiliores & ue riores, & obuijs eas acceptabimus ulnis. *Verū tamē fons & ciſterna erit mūdus.* Conſi dera dei pietatem. Difficile erat homini ciſternam habenti propter huiuſmodi reptiliū iniectionē, amplius ex aqua non bibere: nel ea ad ſuos uſus nō accommodare, ideo noluit immū da reddi. *Eritis ſancti, quia ſanctus ego.* Admonet locus iſte ſequi quoad poſſumus factorē noſtrum, maxime in munditia. Quid ergo fratres, tota uita ſordeſcimus? Mundemus ergo nos (ut Paulus admonet) ab iniquinamēto carnis & ſpiritus: ut mundi noſtrum referamus ad uinum autorem, qui eſt ſuper omnia benedictus in ſęcula. 2. Corin. 7.

CAPITIS. XII. AD LITERAM annotatio.

MVlier cū ſeminificauerit & peperit maſculū, immunda erit ſeptem diebus. Tractauerat Moſeh de mūditia & immunditia animalium: hic uero de immūditia hominum. Annotauit pius Bernardus & ante eum ſi rite recolo Origines Homilia. 8. in hoc caput & poſt eum Albertus cognomento magnus propter uerba quæ in uulgata habentur editione, Moſeh ab hac lege uirginem puriſsimam excipere uoluiſſe, quæ non ſuſcepto ſemine filium peperit, quod optime annotatum eſſet ſi hæc lex ita in hebræo, ut in uulgata æditione haberetur, ſed cum longe aliter ha beatur, non eſt (iudicio meo) locus myſterio, licet uulgata æditio, facile ad ſenſum hebraicorum uerborū reddi poſſet. Eſt autem aduer tendum, frequentiſsime in ſacris literis ſemen accipi ꝑ filio uel prole, ut patet Geneſis. 15. ubi Abraham Dn̄o dicit. Mihi autem non dediſti ſemen. i. prolem, &. 1. Samue. 2. dicit Heli ſacerdos Helcanæ patri Semuelis. Ponat Dn̄s tibi ſe men de muliere hac, quibus in locis ſemen pro prole accipi apertiſsimum eſt. Accipitur ergo hic ſemen non pro ſpermate hominis aut mulieris, ſed pro prole: & eſt ſenſus uerborum

rum . Mulier cum ſeminificauerit, id eſt, cum ſemen habuerit ſeu prolem: & ut unico uerbo dicatur cum habuerit prolem. Si maſculum peperit, immunda erit ſeptem diebus. Dicebatur autem immunda, quoniam tunc temporis nihil ſacrum tangere poterat,& qui eam tetigiſſent immūdi reddebātur:& hoc(ut Hebręi dicūt) ꝓpter ſanguinē quē pariēdo emittebat. *Secundum dies ſeparationis menſtrui.* Propter menſtruum ut infra.15.cap. uerſu.16. dicitur, fœmina ſeptem diebus immunda reddebatur,& totidem (ut hic dicitur) immunda propter partum decernitur, ideo dicit hic fore immundam ſeptem diebus, quod immunda propter menſtruum reddebatur:& tot diebus ſeparabatur ſicut propter menſtruum, ſcilicet ſeptem . Aduerte hic dictionem Hebraicam nidah,ideſt,ſeparatio,a nadad quod eſt elongare, ſeparare ortum habere:ut patet Iſaiæ.22.ubi dicitur. Omnes principes tui nadedu,ideſt, elongauerunt uel ſeparauerunt ſe . Sic Pſalm.68. Reges exercituum lidodun lidodun,ideſt, elongabunt elongabunt ſe.Sequens uerò dictio,ſcilicet deuotah,infirmitatem Hebręis ſignificat: unde textus iſte ad literam reddendus eſſet.Secundum dies ægritudinis ſuæ, & quia communis fœminarum ægritudo eſt mēſtruum, ſignificat etiam menſtruum Hebræis. Sed ſi quis recte expendat, luce clarius deprehendet, dictionem dauah ſignificare potius fluere & defluere,unde daueh,ideſt,fluxus ſeu defluxus Threnorum enim.5.habetur.Propterea fuit daueh. i.fluens ſeu defluēs cor noſtrum,& cap.1.toto die daueh.i.fluētem, ſcilicet lachrimis infra etiam.2.cap.dicitur. Vir qui dormierit cum muliere dauah,ideſt,fluēte, ſeu à qua fluit ſāguis, uel ſemen: ubi non recte uertas infirmam. Vnde illud Iob.6. Quæ renuit tāgere anima mea, uertēdum puto, coactus ſcilicet ſum modo tāgere,panis enim meus eſt ſicut defluxus,ideſt, tā immūdus ac ſi eſſet defluxus ſeu menſtruū. *Sedebit in ſanguine purificationis ſuæ.* Putarunt antiqui ſanguinem huius mulieris, tranſactis ſeptem diebus purificatum eſſe,ideo in textu dicit eam māſuram in ſanguine purificationis ſuæ, ideſt, in ſanguine purificato, ſed quia infra dicitur eam non debere ſancta tangere,neque ad ſanctuarium uenire,douec compleantur dies purificationis eius: clare apparet eam non purificatam uſque ad quadrageſimū diem,ideo textus ſic exponendus eſt . Sedebit in ſanguine purificatiōis,ideſt,à quo debet.40. die purificari. Et quod dictum eſt . Die. 8. circūcidetur caro præputij eius,ſcilicet pueri. Nō intelligas circuncitionem in templo ſeu tabernaculo iuſſam fieri, ſed domi,quemadmodum uſque hodie Iudæi faciunt. *Omnem ſanctificationem nō tanget.* Videtur textus ponere diſcrimen inter immunditiam puerperæ: illis primis ſeptē diebus, & iſtis.33. quòd uidelicet prioribus ſeptem, non ſolum eſſet immunda in ſe, ſed tangentia inquinaret,quemadmodū illa quæ menſtruum patiebatur, alijs uerò.33. licet in ſe eſſet immunda,non tamen alia inquinabat:ſed ſola duo,illi interdicebantur,ſcilicet ſacrum aliquid tangere,& intrare tabernaculū ideſt, atrium tabernaculi in quo forte etiā fœminæ ingrediebantur, licet hoc non plene ex ſacris literis cōſtet. *Si fœminam pepererit: immunda erit duabus hebdomadibus.* Eſſet hic merito diſquirendum, cur fœmina pariens maſculū, immunda fieret. 40. diebus: pariēs uero fœminā duplicatis diebus, & qdā dicunt hoc ideo eſſe,quoniam peccatum per mulierem cœpit,ideo uoluiſſe Deum, illud in fœmina etiam puerpuera uindicare: & etiam in prole, mihi tamen magis arridet quod gerundenſis dicit, quòd ſcilicet mulier pariens fœminam patiatur maiorum humorum fluxum,& ſanguinis eruptionem, quia enim maior ſanguinis & humorum eruptio fit in matre in partu femellæ,quàm maris:& impurior reddebatur,ideo dilata eſt in ea purificatio. Sed in hoc ſtandum eſſet iudicio medicorum & obſtetricū . Cum enim huiuſmodi prohibitio facta ſit ratione immunditiæ: non duplicarentur dies in fœmina, niſi in partu eius maior immunditia contingeret. *Secundum ſeparationem eius.* ſ.a menſtruo.Nam quemadmodum maſculū pariens , immunda erat ſeptem diebus,ſecundum dies ſeparationis menſtrui, ita fœminam pariens , immunda fiebat duplicatis diebus iuxta immunditiam menſtrui. *Adducet agnum anniculum in holocauſtum,& filium columbæ uel turturem pro peccato.* Diſquirunt hic aliqui,& locus hoc uidetur exigere, quod eſſet mulieris peccatū,pro quo hic iubetur offerre columbæ filium uel turturem. Non enim poſſumus dicere in actu coniugali peccatum interueniſſe,cum actus matrimonialis ſine peccato fiat: modo debitis circunſtantijs honeſtetur,neque ꝓ peccato originis pueri uel puellæ, quoniam textus expreſſe præcipit fœminam offerre pro peccato ſuo non pro íis. Et licet poſſet dici, raro actum coniugalem ita ſuis honeſtari circunſtantijs, ut non ſit aliquis libidinis exceſſus ; & pro hoc in eo

fieri

fieri huiuſmodi oblationem. Verius tamen puto textum: uocare hic peccatum, immũditiam illam ſanguinis, qua mulier polluebatur, quemadmodum capite. 14. ſequenti iubetur leproſus mundatus offerre eãdem oblationem quã mulier hic, pro peccato ſuo, quod tamen nullũ aliud erat quam immunditia lepræ unde textus ibi dicit. Facietq; ſacerdos oblationem pro peccato, expiabitque mundandum ab immunditia ſua: quaſi explicans peccatum à quo mũdandus erat, eſſe immunditiã ipſius lepræ. Nõ enim apparet quod ſit leproſi peccatum, cui ſine ulla culpa ſua morbus lepræ accidiſſet, pro quo iuberetur offerre. Et idem eſt de ſeminifluo, cui eadem iubentur pro peccato offerre, cui ſine ulla culpa infirmitas fluxus accidiſſet. Suffragatur etiam ad hoc ratio hæc. Nam illud mulier peccatum incurrebat, à quo per ſacrificium oblatum à ſacerdote mundabatur, ſed mundabatur ab illa ſanguinis immunditia, ergo illa hic eius dicitur peccatum, quòd uero ab illa immunditia à ſacerdote expiaretur, patet quia textus dicit, qui ſacerdos adducet illum. ſ. pullum columbæ aut agnum, in cõſpectu Domini: & expiabit illam, mundabiturque à fonte ſanguinis ſui. Ecce peccatum, ecce immunditia, à qua à ſacerdote expiabatur. ſ. à fõte ſãguinis ſui. Ne autem tibi hoc nouum uideatur lege hic Dominum Burgenſem & uidebis eum nobiſcum ſentire. Fateor tamen legem hic adũbrare utcunque uoluiſſe originale peccatum, iuxta illud Pſalmi. Ecce in iniquitatibus conceptus ſum: quemadmodum ſancti patres intellexerunt. Neque reijcio illam expoſitionẽ quæ per peccatum intelligit concupiſcentiam conceptus: ſed quia uideo in leproſo & in ea quæ ſanguinis aut ſeminis patiebatur fluxum nullũ, quod ſciam præceſsiſſe peccatum, pro quo offerat pręter egritudinis ipſius immũditiam, uidetur mihi ultima expoſitio germanior.

Si non potuerit offerre agnum. Sẽſus redditus eſt, in Hebræo tamen habetur. Si nõ inuenerit manus eius ſufficientiã pecoris, & eſt Hebraiſmus pro ſi non ſuffecerit labor eius, ad emendum uel acquirendum pecus. Ponitur etiã dictio eſſeh ſępius pro agno, & quod dictũ eſt. Adducet agnum anniculum Hæbraice eſt filiũ anni, ſed idẽ eſt. Diſputant hoc loco Hebræi & ex noſtris Munſterus de cauſa generatiõis maris & fœminę, & quidam ad hoc diuerſas cauſas adducunt. Sed hanc diſputationem carnalibus relinquamus Iudæis, indigna enim ſunt q̃ in ſacris literis diſputentur.

CAPITIS XII. AD MORVM honeſtatem annotatio.

LOquere ad filios Iſrael. Viris traduntur etiam fœminarum leges, quoniam hij ſunt q facere debẽt eas ſeruare unde cõmuniter leges miniſtris iuſtitiæ traduntur: qui eas exequutioni mandare debeant. *Si ſeminificauerit & maſculum pepererit.* Fuerunt ſemper uiri, fœminis præpoſiti & prælati, quoniam utiliores reipublicę eſſe cognoſcuntur. Vir (inquit apoſtolus) non debet caput uellare aut comam nutrire, quoniam Dei imago eſt: fœminã uero caput uellare p̃cipit, etiam propter angelos comamque nutrire: neque permittit fœminam in eccleſia docere, immo neque loqui: ſed ſubditã eſſe. Aduerte etiã hic, quàm diſplicuerit Deo fœminę peccatum, quod etiam nunc uindicat & punit immunditia partus, prohibitione ingreſſus in ſacrum locum & contactus ſacrorum. Voluit etiam Dominus hac legis ſeueritate, lætitiam parturientis temperare: ut ſi de prole gauderet, de immũditia & irregularitate triſtaretur. *Immunda erit ſeptem diebus.* Diligit Dominus ſeptimam diem, neque uoluit quemquam illum cum aliqua immunditia p̃terire. *Omnem ſanctificationem non tanget.* Vbique nos admonet Deus, quali reuerentia habere loca ſacra, & ſacra omnia debeamus, quoniam nouit quàm p̃cipites ſ.mus in ſacra: quo in loco docere nos uoluit non ſolum peccatorum immunditias uitare, ſed & corporum: & q̃dam quibus nullum peccatum ineſt nobis poſſe prohiberi, & hinc ortũ habuiſſe crediderim pœnas illas, quas ſacri canones irregularitates appellant: quas hominem ſinę ullo uitio incurrere poſſe doctores docent. Aduertes etiam hic Deũ male te ſacrum non intrare, aut eũ non orare, quã hoc facere ſordibus inuolutum. *Si fœminam pepererit immũda erit duabus hebdomadibus.* Quid meruiſtis fœminæ, quæ fertis in ubere nectar (ut Pithagoras ſcripſit.) Admonet lex ut quanto impurior es, tanto longiori tempore à ſacris abſtineas: etſi ea quæ ſine peccato conceperat & pepererat, ſic arcetur à ſacratis, quid faciendum eſt his qui grauiſsimis criminibus obrupti, loca nõ uerentur ſacra intrare? *Cũ impleti fuerint dies purificationis eius pro filio uel filia: adducet agnũ.* Oſtenditur tibi hic o homo, quantum ſit bonum ab immunditijs præſertim peccatorũ mũdari, & pro ei ſacrificium Deo offerre iubearis, & etiam cognoſcas autorem purificationis tuæ

2. ad Corin. 11.

tuæ Deum. *Si non potuerit agnum offer
re.* Docet pius Dominus legiſlatores, paupe
rum ſemper in ſuis oneroſis legibus habere
rationem, ut in collectis & angarijs, nõ ſicut
diuites grauentur, ſed nunc omnia hæc confu
ſa & inuerſa ſunt, ubique uexantur pauperes
diuites uerò ab huiuſmodi oneribus exépti
ſunt, ſed eſt qui ex uſuris & iniquitate, redi-
mat animas eorũ, & animas pauperũ ſaluas
faciet: cui gloria in ſecula ſempiterna, amen.

CAPITIS XIII. LEVITICI ad literam annotatio.

L*Ocutus eſt Dominus ad Moſeh,
& ad Aharon.* Poſtquam ſuperiori
capite egit de immunditia fœminæ parturié-
tis, agit hoc capite de lepra hominis & ueſtis,
ſequenti uero de lepra domus, unde apud Iu
dæos hæc triplex lepra fuit. ſ. hoís ueſtiméti,
& domus. *Homo cum fuerit in cute car-
nis eius tumor, uel ſcabies.* Dictio Hebrai
ca ſepachat, quam tam Hebræi quàm noſtri
ſcabiem uertunt, à ſapach quod eſt coniunge
re, congregare & colligere ortú habet, & pro-
prie ſignificat aliquid coniunctum cuti: &
quia ſcabies cuti adhæret, Hebræi & noſtri
hic ſcabiem interpretantur. *Vel macula cã
dida.* Abahar quod eſt ſplendidum & candi
dum eſſe, deſcendit baheret, id eſt, candidum
ſplendidum & ſunt iuxta hoc tria ſigna le-
præ in homine, ſcilicet tumor ſeu eleuatio,
ſcabies, & ſplendor ſeu macula ſplendens.
Adducetur ad Aharon. Diſquirit hic qui
dam, cur lepræ examen penes ſacerdotis iu-
dicium ſitum fuerit cum potius apud medi-
cos ſtatuendum eſſet. Reſpondet autem ſacer-
dotem non ut talẽ, ſed ut reipublicæ guberna
torem ad quem pertinet contagioſos morbo
ſos à ſua republica pellere, hoc feciſſe. Sed ne-
ſcio an hæc ſolutio nodum diſſoluat, quoniã
quemadmodum ſacerdos ut ſic, artem medi-
cinæ ignorat, ita & princeps: unde non magis
aptus eſt princeps ad lepræ iudicium quam ſa
cerdos: quare meo iudicio, lepra, non ut mor
bus curandus, ad ſacerdotem pertinebat, ſed
ut immunditia quæ hominem ineptum red
debat ad ſacra, & ad conſortium aliorum: li-
cet ergo lepra ut langor, ad ſacerdotem non
ptineret, ut immunditia tamẽ à ſacris homi-
nem repellens ad eum pertinebat, cuius mu-
neris erat munditiam diuini cultus curare, &
immunditiam depellere. Non ergo ſacerdos
ut princeps, neque ut medicus de lepræ mor-
bo iudicabat: ſed ut ſacerdos de immunditia
in ordine ad ſacra Domini. *Et fuerit in cu
te carnis eius ſecundũ plagã lepræ.* He-
braice, ſecundum contactum aut percuſſio-
nem lepræ, id eſt, ſi fuerit à lepra tactus aut
percuſſus. Dictio enim Hebraica naga, ſigni-
ficat tangere, contingere, aut percutere ut pa
tet Geneſis trigeſimo ſecũdo ubi dicitur. Na
ga, id eſt, tetigit aut percuſſit neruum femo
ris eius. *Vel ad unum è filijs eius ſacerdo
tibus,* intellige poſtquam talis eſſet ętatis &
& iuditij, ut ſciret & poſſet hoc diſcernere &
iudicare: quod erat quando iã ſacerdotio fun
gebatur, unde dicitur ſacerdotibus. *Et pilus
in plaga uerſus eſt in albedinem.* Senſus
bene redditus eſt, Hebraice habetur. Et pilus
in plaga uerſus eſt albus. *Et aſpectus
plagæ,* id eſt, plaga aſpecta *profundior eſt
cute carnis eius.* Comedit enim lepra &
corrodit intus carnẽ, & ideo ubi eſt lepra loc9
humilior eſt reliqua carne & cute. Cõſtat ex
hoc loco non oportere ſacerdotem eſſe medi
cũ, quoniã ei Dñs pręſpicua ſigna dabat ad
cognoſcendũ an lepra eſſet uel nõ, & ut non
poſſet in hoc falli, uoluit eum nõ ſtatim iudi
care, ſed expectare tempus, quo plane poſſet
hoc cognoſcere. *Et ſi macula alba eſt in
cute carnis eius.* Melius uertendum pu-
to. Et ſi ſplendor albus, aut album ſplendens
eſt in cute: quoniam baheret non maculam
ſed ſplendorem (ut iam diximus) ſignificat.
Claudere faciet ſacerdos plagam. i. homi
nem plagatum. *Si plaga ſtetit in oculis
eius.* i. nõ creuit ſecundum iudicium oculo
rum eius, unde ſequitur. Neque creuit plaga
in cute. *Si ſubnigra eſt plaga.* Miror Sã
ctem noſtrum, qui in Lexico ſuo dicit uer-
bũ chalah ſignificare reſtringere, uertiſſe hic
nigrum eſſe: cum propria ſignificatio hic op-
time conueniat, unde uertendũ eſt. Et ecce
reſtrinxit ſe plaga, quod ſtatim explicat dicẽs.
Neque creuit. *Scabies eſt.* Non eſt (inquit)
lepra, ſed ſcabies. *Immundam iudica-
bit eam.* In Hebræo unicum eſt uerbum,

ſcilicet immundabit eam, ſeu contaminabit eam. *Si tumor albus in cute, & ipſe uerſus eſt in pilum album, & pinguedo carnis uiuæ eſt in tumore, lepra inueterata eſt.* Dictio michiat quam hic Sanctes pinguedinem uertit, à chaiah quod eſt uiuere ortum habet, unde uertendum potius eſt. Et uiuacitas carnis uiuæ, in tumore eſt, id eſt, & tumor ille habet in ſe carnem uiuam; id eſt, nõ opertam cute: illa enim uocatur caro uiua, etiam noſtro idiomate. Quãdiu enim uulnus opertum cute nõ eſt, dicimus illud eſſe in carne uiua. Et quod ſequitur, lepra inueterata eſt, Hebraicè dicitur, lepra duplicata eſt, id eſt anuoſa quod Sanctes uertit inueterata. Quatuor ergo requirebantur ad iudicandum lepram eſſe inueteratam, ſcilicet eleuatio carnis ſeu tumor, albedo in tumore. Tertio quod capilli operientes tumorem eſſent albi. Quarto uiua caro in tumore. Sed quia non poterat eſſe albedo in tumore, & caro uiua quæ præ ſe fert colorem ſanguineum: uidetur quod eſſe uerſum in pilum album ſit explicatio eius quod dictum eſt. Si tumor albus in cute eſt. *Si germinando germinauerit lepra in cute.* Quidam non tam germane uerterunt. Si florẽdo floruerit, quoniam uerbum parach, potius creſcere aut germinare, quàm florere ſignificat: & eſt ſenſus quod ſi lepra, id eſt, color lepræ omnem carnem operuerit, ita ut nullus ſit tumor albus, aut albus pilus, aut uiua caro, mundus debet talis iudicari à ſacerdote. Sed ſi poſtea caro uiua ſeu recẽs uideatur, ſtatim iudicabit leproſum. *Cum fuerit in cute carnis ulcus.* Loquitur modo de lepra quæ in ulcere generatur. Dicunt autem rabbini ſcechin, ſignificare ulcus ex caliditate ꝓcedens. *Fuerit in loco ulceris tumor albus.* Erant hæc quatuor ſigna certiſsima lepræ, ſcilicet tumor albus: ſplendor albus ad modũ lucis, aut ſubrufus, plaga profundior cute, & pilus in alborem degenerans: per aſpectum autem intelligerem aſpectam, quoniã hebraiſmus ſæpiſsimè utitur actu ꝓ obiecto. *Sed fuerit ſubobſcura.* Melius reſtricta, & iſtuc tendit quod ſequitur. Et ſi creſcendo creuerit. *Et ſi in loco eius ſteterit macula alba.* Melius uertas. Si in loco ſuo ſteterit macula alba, id eſt, reſtricta fuerit, & non creuerit ut ſtatim ſequitur. *Cum fuerit cõbuſtio ignis*, loquitur de lepra quæ oritur in carne quæ fuit igne combuſta, & pro, fuerit pinguedo, uerte. *Et fuerit* uiuacitas cõbuſtionis, id eſt, in loco combuſtionis aut cõbuſta, *Subrufa uel alba.* Ab adã quod eſt rubeſcere, diriuatur. Adamdam quod eſt aut impenſe rufum, aut ſubrufum. Diſceptant enim rabbini de ſignificatione huiuſmodi geminatorum, quibuſdam aſſerẽtibus quod augeant ſignificatum, alijs ecõtra uidetur diminuere ſignificationẽ uerbi, ideo utroque modo uerti poteſt: aut ſcilicet ſubrufa aut impẽſe rufa: germanius tamen ſubrufam uertas. *Si uerſus eſt pilus albus in macula alba.* Tranſpoſita uidentur uerba, & eſt ſenſus. Si in macula alba uerſus eſt pilus in alborem. Et quod ſequitur. *Et eſt ſubobſcura* melius uertas. *Et eſt reſtricta*, & ſic infra uerte ubi inueneris ſubobſcura. Sic qđ dicitur. *Si in loco eius ſteterit.* Verte. *Si in loco ſuo. Vir autem ſiue mulier cum fuerit in eo plaga: in capite uel in barba.* De plaga lepræ eſt ſermo. Aduerte autem Hebraiſmum uocare barbam zachan, à quo etiam zachen, id eſt, ſenex: quod illa ſoleat ſenectam oſtendere aut quod ſenes communiter prolixam habere ſoleãt. *Si aſpectus eius eſt ꝓfundior cute*, id eſt, ſi locus qui aſpicitur ſit profundior alia cute propinqua illi loco. *Pilus flauus ſubtilis.* Significat Sahob Hebræis, colorem flauum: ſed ſignificatio non multum certa eſt. Ponitur dictio Eſdræ octauo ubi dicitur. Et uaſa eris muſehab, id eſt, fulua, aut fului coloris. An uero pilus fuluus & tenuis ſignum lepræ ſit, ut hic dicitur, medici melius iudicabunt. *Macula nigra capitis uel barbæ eſt.* Vbicunque in hoc capite, noſter Sanctes uertit maculam nigram: tu uerte corroſionem, quoniam dictio Hebraica nethech, annatah qđ eſt eradicare, ortum habet unde ſignificat euulſionem pilorum ſcilicet aut carnis, ut in plaga fieri ſolet: unde Munſterus hic melius corroſionẽ uertit. *Si uiderit ſacerdos plagam maculæ nigræ.* Melius plagæ corroſiuæ, uel euulſionis, id eſt, aqua pili euulſi ſunt. *Et pilus niger non eſt in ea.* Solet enim lepra facere pilos albos: & ideo pilus niger, ſignum

gnum non eſſe lepram. Aduerte etiam, hic dictionem ſcachor, id eſt, niger, fuſcedinem ſeu fuſcum potius ſignificare quam nigrum, qualis eſt fluuius turbatus: unde ſcaſchar ſignificat lucem dubiam, qualis in crepuſculo eſt. *Recludere faciet ſacerdos plagam maculæ corroſiuæ*, id eſt, hominem plagatum tali plaga. *Radetur, ſed maculam corroſiuā non radet*: ut ſcilicet in ea & pilis, experiatur ſacerdos ſanitatem uel morbū leproſi. *Si creuit macula nigra in cute, non quæret ſacerdos pilum flauum*: quoniam ſcilicet augmentum corroſionis ſufficit ad iudicandam lepram. *Cum fuerint in cute carnis eorū ſplendores, ſplendores candidi.* Vertit hic Sanctes quemadmodum in toto capite maculam albam, ſed ut diximus dictio Hebraica potius ſignificat ſplendorem, aut quid ſplendidū quam album. Solet enim in cute leproſi ſplendor quidam quaſi tranſparens apparere: quod lepræ indicium eſt. *Subobſcure albæ*. Legendum potius eſt. Si in cute carnis eorū, ſplēdores reſtricti ſeu rugoſi, albi *Lentigo* eſt. Dicunt Hebræi boach ſignificare lentiginem, ſed ſignificatiò mihi utcunque ſuſpecta eſt. De hoc morbo ſeu lentigine ſic ſcribit kimmi. Species plagæ candidæ & multum lucentis eſt, minus quàm baheret, ſæeth, & ſappachath: de quibus ſupra. Alij dicunt bahak eſſe maculam albam in homine rubicundo, quem Hebræi lenticuloſum appellant: qui quaſi lentibus perfuſus apparet. *Cum depilatum fuerit caput eius, caluus eſt*. Eſt ſermo cum totum caput fuerit depilatum. *Et ſi à cincino faciei*. Duplices inueniūtur calui, quidam, qui ſolam partem anteriorem capitis depilatam habent. Alij uero qui totam partem capitis ſuperiorem: & quod ſequitur. *Si acincino faciei*, intelligēdum eſt de eo qui ſolam anteriorem partem capitis ſeu frontem depilatam habet. Diſcrepant autem Hebræorum rabbini in diſtinguendis ſignificationibus uocabulorum quæ hic ponuntur, ſcilicet kereach quod caluum reddunt, gibbeach quod recaluaſtrum interpretantur: & quidam dicunt kereach, id eſt, caluum dici, qui capillos habuit ſed defluxerunt, gibbeach uero eſſe, cui nulli unquā capilli fuere. Alij dicūt prius nomen ſignificare cui totum caput depilatum eſt. Secundum uero cuius ſola frons depilata eſt. Tertij dicunt prius ſignificare eum, cuius uertex ſine pilis eſt. Secundū uero cuius frons depilata eſt. De his ſic ſcribit kimhi in radicibus ſuis. Gabbachath eſt locus in quo non fuit capillus, ſed charchath eſt in quo fuit capillus. Sic quoque gabbachath recaluatio ueſtis dicitur, cum ueſtis adhuc noua eſt & non habet pilos propter plagam lepræ. Caluicies uerò eſt, quādo propter uetuſtatem, pilus ab ea defluxit, & propter lepræ plagam. Quod autē hic dicitur. Et ſi acincino faciei. Alij melius uertunt. Si ab angulo faciei, pro ſi abangulis faciei. Eſt enim duplex caluitij modus, & per conſequens duplices calui: quidam in toto capite in quibus caluities incipit ab obcipite, & in fronte deſinit & hæc proprie dicitur caluities, alij qui in lateribus frontes habent duas quaſi uias ſeu ingreſſus ad caput abſque capillis: in medio tamen frontis capillos habēt, & iſti non dicuntur proprie calui, neque huiuſmodi depilatio dicitur proprie caluitium: unde ſic textus iſte reddendus eſt. Et ſi abangulo pro angulis faciei depilatum eſt caput eius, id eſt. Si non eſt totus caluus ſed ſolos angulos frontis depilatos habet. caluus eſt & mundus. *Cum fuerit in depilatione uel in caluitie, plaga alba ſubrufa.* Sanctes uertit in caluitie uel recaluatione, & per plagam albam ſubrufam, intellige plagam albam tendentem ad rubedinem: plaga lepræ eſt in depilatione eius, uel in caluitie, id eſt, in loco ubi fuerunt pili, uel ubi ſemper fuit caluitium: & ex hoc uidetur conſtare diſcrimen inter duo prædicta nomina, ut ſcilicet charchat ſignificet depilationem, ſeu depilatum locum quacunque ex cauſa: gibbeach uero caluitiem ſiue totius ſiue partis capitis, ſeu locum ubi nūquam fuere capilli neque erūt *Veſtimenta eius erunt ſciſſa*. Hic decernit lex ſigna, quibus leproſus ſe leproſum tenebatur oſtēdere, neque explicat textus ſciſſionis ueſtis modū: ſed credendum eſt quod ſciſsio fuerit à parte anteriori. Erat autem hoc in eis inſuetū, quoniam ſupra capite decimo prohibeutur ueſtes ſcindere ob luctū. *Et caput eius erit diſcoopertum*. Hoc etiam nouū in eis erat, quoniam capita nudare prohibebantur. *Et ſuper labium operiet*. Intelligo altera ala ueſtis ſciſſę, quam ſuper humerum iactabat ut noſtri ſæpius faciunt: & crediderim hoc facere, ut os fetidum operirent: ne halitus alijs officere poſſet. Habent enim leproſi fetidum halitum, &

qui aerem facile poſſet inficere. *Et immun-
dũ, immundũ, ſe appellabit.* Quotiẽs homi
nibus occurreret, tenebatur ſe immũdũ clama
re: ut ab eo alij declinarẽt. Iſta ergo quatuor ſi-
gna oſtendebat leproſus occurrentibus: quę a-
pud Iudæos erant ſigna lugentis, quibus ſignis
diſcebant leproſi, reliquam uitam in luctu ſibi
fore tranſigendam Chaldæus uertit. *Labia
ſua inſtar lugentis inuoluet. Veſtis cum
fuerit in ea plaga lepræ.* Agit nunc lex de
plaga lepræ in ueſtibus. Scribunt Hebreo-
rum quidam, lepram ueſtium & domorum, in
uniuerſo mundo nunquam apparuiſſe, niſi in
ſola Iudæa & populo Iſraelitico: & hoc cum le
gibus Dei aduerſabantur, cum uero iuxta le-
ges eius uiuerent, ab hac plaga fuiſſe omnino
liberos: ſed hoc non puto uerum, putarem po-
tius Deum uocare lepram, ueſtium putredinẽ
aut corroſionem ipſarum: quacunque id cauſa
accideret in eis, quas putrefactiones & corroſio
ſiones aliæ gentes minime curabant: quemad-
modum neque alias corporum immũditias ex
contactu cõtractas: quoniam populum illum
mundiſsimum eſſe uoluit Dominus. *Inſta-
mine uel ſubtegmine linorum & lanæ.*
Dicunt tam Hebræi quàm noſtri, à ſatah quod
eſt bibere, diriuari ſeti, id eſt, ſtamen: ſed non
uideo quam alluſionem habeat ſtamen ad po-
tum, niſi dicamus eſſe tenue & ſubtile queãd-
modum aqua. Putarem potius eſſe aſut, quod
eſt ponere, à quo eſt ſet, id eſt, fundamentum,
unde ſeti, id eſt, ſtamen quod ſit quaſi telæ fun
damentum. Ereb uerò quod eſt ſubtegmen
ab arab, quod eſt miſcere cõiungere ortum ha-
bet: quaſi mixtum cum ſtamine. Poterat autẽ
non ſolum ueſtis ipſa lepra infici, ſed materia
ueſtis: nempe ſtamen uel ſubtegmen. *Vel in
omni opere pelliceo.* Vocat opus pelliceum,
quod ex pelle fit, ut ueſtis cuiuſcũque generis.
Fuerit plaga uiridis uel rufa. Cum ueſtis
aut pellis incipit corrodi, apparet in ea macula
uiridis aut rufa: quam hic lepram appellat. Et à
uerbo larach qđ ſignificat excreare præſertim
uiridem excreationẽ, eſt lerachrach quod eſt
uiride, ſed aliqui putãt huiuſmodi nomina ge
minata ſignificare augmentum, alij diminutio
nem ſignificati. Nam aliqui dicunt ſignificare
ſubuiride, alij impenſe uiride: quemadmodum
adamdam, quidam impenſe rufum, alij ſubru-
fum ſignificare putant. *Lepra pungens eſt.*
Non plene cõſtat quid proprie ſignificet maar,
id eſt pungens, quoniam rara eſt in ſcripturis
dictio. Ponitur tamẽ Ezechielis uigeſimo octa
uo ubi dicitur. Spina mammir, id eſt, pungens,
aut dolore afficiens: quod Hieronymus uertit.
Amaritudinem afferẽs, aut offendiculum ama
ritudinis: & uidetur non ſignificare pungens,
cum dicatur de plaga in ueſte, quæ ueſtis pun-
gi nõ põt cũ ſit inſenſibilis, niſi eã dicamus ex
ſua natura pũgere. *Igne comburetur.* Ne
uidelicet alias ueſtes inficeret. *Et omne uas
pelliceum.* Vocat uas pelliceum, omne quod
ex pelle fit, ſiue ueſtis ſiue quodcunque aliud
Solet enim hebraiſmus omnem rem, uas uoca
re: iuxta illud Pſal. Cantabo tibi in uaſe Pſalmi
id eſt, muſico inſtrumento: quemadmodum
uocat omnem rem, uerbum. *Non mutauit
plaga oculum ſuum.* Sic eſt in Hebræo, ſed
ut in hebraiſmis admonuimus, utũtur Hebræi
ſæpius in communi ſermone, potẽtia pro obie
to, ut uiſu ꝑ re uiſa, oculo pro re q̃ oculo uide
tur: ſicut Num. 11. ubi de colore mãnæ dicitur.
Veeno, ideſt, oculus eius ſicut ocul⁹ Bedolach,
id eſt, color uiſus, ſicut color lapidis Bedolach.
Corrodens eſt, ſcilicet lepra *in depilatio-
ne ſua, in caluitio ſuo.* Diximus ſupra hoc
eodem capite de hijs duabus dictionibus: ſic
in ueſte ſi erat omnimoda corroſio, dicebatur
caluitium. Si autem attonſio ſeu non omnimo
da depilatio dicebatur depilatio. *Ecce reſtri
cta eſt.* Sic melius uertas quàm Ecce ſub ob-
ſcura. *Igne combures eam*, ſcilicet ueſtem:
Cum illo in quo eſt plaga, aut *quia in eo
plaga*, ſcilicet adhuc. Nam ſi ablata aut com-
buſta plaga lepræ à ueſte, adhuc in ueſte uide-
batur aliquid plagæ, comburenda erat ueſtis.
Et receſſerit ab eo plaga. Si enim propter
lotionem plaga receſsiſſet, nondum ueſtis erat
munda ad uſum: ſed ultra hoc ſecunda lotio
requirebatur. Mouet hic Caietanus dubium,
cur inter tot humani corporis morbos etiam
contagioſos, non prohibuit alios niſi lepram,
non peſtem quæ magis graſſatur in populo, ne
que alias infirmitates. Ad quod reſpõdeo quod
cum legiſlatoris mens fuerit, immunditias cor
porales prohibere, illos morbos prohibuit: qui
quandam præ ſe ferũt corporalem feditatem,
qualis eſt lepra, fluxus ſanguinis & ſeminis mẽ
ſtruum & id genus morbos.

CAPITIS. XIII. LEVITICI ad morum honeſtatem annotata.

H*Omo cũ fuerit in cute carnis eius tumor uel ſcabies: adducetur ad Aharon.* Voluit Dominus ueteris legis ſacerdotes, lepræ medicos agere, ut in eis adumbraret nouæ legis miniſtros deterioris lepræ, ſcilicet peccatorum iudices conſtituendos. Debebant enim cæteris omnibus eſſe mũdiores, qui de aliorum maculis indicare debebant. Docet etiam reipublicæ rectores eos morboſos à ſua republica expellere, qui facile alios inficere poſſunt. *Claudere faciet plagã ſeptẽ diebus.* Sũt homines qui ea facilitate alios de malo iudicant, acſi quæ in corde eorum ſunt, eo acumine uiderent, quo Deus ſcruptatur renes & corda: quos locus iſte arguere uidetur, qui nõ permittit ſacerdotem facilè hominem leproſum iudicare: ſed prius multis diebus recludere, & iudicium ſuſpẽdere. Quod ſi Dominus non ſinit ſacerdotem ſuum, ſtatim de lepra quam oculis cernit decernere, quomodo te permittet de cordis malitia, ꝓximũ temere iudicare? Nolite ergo fratres mei iudicare, & non iudicabimini, nolite condemnare, & nou coudemnabimini: quoniã quo iudicio iudicaueritis iudicabimini. Suut tamẽ quædam tam apertè mala, ut de eis nobis iudicare permittatur: de quibus ſtatim ſequitur. *Neque claudere faciet eã. Si operuerit lepra omnẽ cutẽ plagæ.* Mirum ualde uidetur hominem iudicari mundũ, ſi totum corpus eius ſcabie eſſet infectum: nõ autem ſi alternatis partibus, alteram ſanam atque alteram morboſam haberet: ut oſtendat nobis, eũ deterius curari, & periculoſiori morbo laborare, qui bona opera mixta malis habet, quã qui omuia mala. Quoniam qui mixta habet, in bonis fidit, & mala nou curat pro-
Cap.7. pter bona. Nolite (ait Ieremias) confidere in uerbis mendacibus, dicentes templum Domini templum Domini eſt. Putabant enim Iudęi
Cap.10. omnia tuta (ut Iſaias habet) ſi boues mactarẽt, ſuffitum apponerent, Kaleudas & alias ſolẽnitates ſeruarent, manuſque ad cœlum extenderent. Sed quoniam manus fędatas habebant innocentum cruore, audierunt omnia hæc odiſſe animam Dei. Sic inter Chriſtianos ſunt multi criminoſi & uitijs onuſti, qui ſecure degunt, poſtquam omni die ſacrum audierint, horarias præces perſoluerint, ſtatutis diebus ieiunauerint, quorum typum geſsit Phariſæus ille leproſus, qui ſe ſanum arbitrabatur, cum leproſus eſſet, & Chriſtum non prophetam iu- Lucæ.7.
dicabat, & peccatricem morboſam: qui cum ſe ſoluendo nou eſſe arbitraretur, parabolam audiuit, quæ eum debitorem arguebat: illos uerò peccatores peccatrix illa adumbrabat qui in ſe nihil præter mala cognoſcunt, qui ſe intus erubeſcentes, facile omnia peccata ſuo omnipotẽti medico oſtendere non uerentur. *Lauabit ueſtimenta ſua & mundus erit.* Si mũdus eſt Domine, quid eum lauare præcipis ueſtimenta? Docet hic pios, culpam timere, ubi culpa non eſt. Qui lotus (inquit) eſt nou indi- Ioannis.13
get, niſi ut pedes lauet, ubi pulchre docet non ſolum timendum eſſe, ne malus ſis, ſed etiam ne malus appareas. Quoddã euim genus culpæ eſſe uidetur, etſi non ſit, malum apparere. Neque tamen pius præcipit pater, corpus lauare ſed ueſtem, quouiam ſat eſt illi qui ſolũ malus apparet, extergere famam malam. *Si creuerit macula nigra, poſtquam mundam iudicauerit eam.* Nõ putent ſacerdotes Dei, ſe in iudicãdo errare nõ poſſe, cum audiant hic ſacerdotem deceptum: ſed laborandum eis eſt, ut errorem corrigant. *Leproſus ueſtimenta habebit ſciſſa: caput eius erit nudum, & labrum operiet, & immundum proclamabit ſe.* Vtinam ſic reſpublica Chriſtiana omnis eſſet inſtituta, ut omnes morboſi, maxime qui ſuo cõtactu alios inficere poſſunt: ſua ſigna deferrent. Et ſi, qui aliorum corpora, ſua contagione lædere poſſunt, ſic notãtur: cur qui animas aliorum ſuis peccatis maculant & inficiunt, ſuis notis nou diſtingantur? Mirum ualde eſt quod leproſus, ue alios lædat ſignum deferre teneatur, & ſe proclamare leproſum. Peſtiferum omues fugiant, peccatorem uerò qui qualibet hora mille animas in baratruũ deijcit, omnes admittant, nemo fugiat. Quis nũc daret maleficos & maleficas, meretrices, anus, qui ſuis blandis uerbis puellas decipiunt, alioſque omni peſte ac lepra deteriores ſua ſigna diſtinctiua deferrent, ſeſeque tales dum alijs occurrerent, proclamarent. *Solus habitabit.* Solebant quoudã boni reipublicæ rectores, meretrices & alias perditas fœminas, in ſequeſtrẽ locũ, à ſuis ciuitatibus reijcere, ne illarũ malos mores, & impudicitiã, honeſtæ fœminæ diſcerẽt, & eorũ pc̃tis ſcãdalizarẽtur. Nũc uerò oĩa cõfuſa ſunt, oĩaq; ꝑmixta, ita ut neſcias iuter ca

ſtam & peccatricem diſtinguere, eadem ueſtis, idem ueſtiendi modus, omnia ſimilia: ita ut uix ſcias inter eas diſcernere. Det ergo nobis Dominus tales reipublicę duces qui poſtquam curauerint omnes corpore morboſos, à ſua republica ablegare, curent etiam & maxime, publicos peccatores ab ea reijcere. Audiant quid Paulus Corinthijs dicat. Omnino auditur inter uos fornicatio qualis neque inter gentes nominatur, ut uxorem patris ſui quis habeat. Et uos inflati eſtis, & nō magis luctum habuiſtis, ut tollatur de medio ueſtrum, qui hoc opus fecit. 1. ad Co. 5.

CAPITIS XIIII. LEVITICI ad literam annotatio.

D*Ixit Dominus ad Moſeh. Iſta eſt lex leproſi.* Agit hoc capite lex, qualiter mundandus ſit homo leproſus, quomodo à ſacerdote inſpiciendus, tertio de purgatione domus leproſæ. *Accipiet pro mundando duos paßeres uiuos mundos.* Quæ aues mūdæ & immundæ eſſent, undecimo capite notatum eſt. Eſt etiam Sippor aliquando nomen proprium cuiuſdam auis, quam quidam paſſerem arbitrantur: nonnunquam uerò auem in communi ſignificat Geneſis enim ſeptimo habes. Omnis Sippor, id eſt, auis, ubi uidetur eſſe commune nomen. Idem Deuterono. decimo quarto. Omnem Sippor, id eſt, auem mūdam comedetis. Pſal. 102. uidetur peculiarem ſignificare, ubi dicitur Cheſippor, id eſt, ſicut paſſer ſolitarius ſuper tecto: & eſt aliquando maſculini, aliquando fœmini generis. Eſt autem aduertendum uerbum Sappar, à quo Sippor, id eſt, auis, dubiæ ſignificationis eſſe apud Hebræos: qui dicunt ſignificare mane ſurgere, aut diſcere, ſed ut diximus Geneſis ſeptimo, & decimo quinto, uidetur potius ſignificare uolare, aut coronare, licet ſignificatio nondum mihi certo cognita ſit. *Coccum bis tinctū & yſopū.* Significat (ſeni) Hebræis colorem rubeū, quē noſtri carmeſinum uocant. Alij granam putāt. Dicunt etiam radicem eius eſſe ſen, id eſt dens: ſed quia nihil alluſionis habere uidetur grana, aut carmeſinus ad dētem, arbitror potius eſſe à radice ſanah, quod eſt duplicatio: quare puto ſignificare potius filum duplicatum ſericum, quod noſtri uocant retroos, & crediderim hoc duplicatum filum eſſe ad ligandum ramum cedri cum yſopo, ex quibus aſperſoriū ſanguinis faciendum erat. Aliam uerò dictionem ſequentem, ſcilicet tholaat, iam in Exodo diximus ſignificare uermē rubei coloris: quod ibi 25. 15 & 38. multis exemplis probauimus: unde hic pro cocco uermiculi, poſſet legi duplicatum uermicumiculum, ſeu duplicatum rubeum, ſcilicet filum. Quod uerò ſeni ſignificet filum, conſtat ex cap. trigeſimo octauo. Geneſis: ubi dicitur. Et ligauit manum eius ſani, id eſt duplicato, ſcilicet filo: aut filo rubeo. Aliqui hanc duplicitatem quam ſani ſignificat, referunt ad colorem, ut ſcilicet color iſte fuerit intēſus ualde: & ideo dicit duplicatum. *Super aquam uiuentem.* Vocat Hebraiſmus aquam uiuentem, quæ decurrit, quoniam uiua à mortuis, motu & ſenſu diſcernere ſolemus: ideo aqua quæ mouetur uiua dicitur, qualis eſt aqua fluminum & fontium decurrentium, mortua uerò quæ non decurrit, qualis eſt ſtagnorum & puteorum. Hinc illud canticorum. Fons hortorū, puteus aquarum uiuentium. Et Ioannis quarto. Tu forſitan petiſſes ab eo: & dediſſet tibi aquam uiuā. *Dimittet auem uiuam ſuper faciē agri.* Adūbrabat hæc auis dimiſsio in agrum, abijſſe à leproſo morbum, eumque ab ea liberum remanſiſſe. *Supercilia oculorum.* Dicūtur ſupercilia Hebraicè gabbot, quod eleuationes ſignificat: eo qđ ſint partes eleuatę in homine. *Duos agnos immaculatos.* Iam ſæpius dixi hic non agi de macula uelleris, unde Hebraicè habetur, pro immaculatis integros, id eſt, quibus nihil deſit. *Tres decimas ſimilæ minchah mixtam oleo.* Non conſtat cuius menſuræ fuerint iſtę decimæ. De minchah diximus ſecundo cap. huius libri fuiſſe munus ex farinę flore, quod Domino offerebatur: unde ut ſæpius diximus, non bene in multis locis uerti poteſt munus: licet munus in genere nōnunquā ſignificet. *Et ſextarium olei unū.* Vocatur Hebraice ſextarium Log, & ſecundū rabbi Dauid continebat ſex oua, & forſitan hac de cauſa. Noſtri uocant ſextarium: ſed cum oua ſint inęqualia, & menſuram oporteat eſſe certam: non uideo qualiter ex ouis potuerint certā colligere menſuram. Erat autem Log ut Hebræi dicunt, minima menſura: quæ per uiginti quatuor multiplicata conſtituebat ſatum, ſcilicet 144. oua, quod ſi ſatum per tria multiplices proueniet menſura ephi, quæ cōtinet. 432. oua quæ mēſura deties accepta, cōtinet quatuor milia &. 300. atque. 20. oua. *Eleuabit ea eleuatione corā Dño.* Quid hac eleuatione ſignificabatur, ſæpius diximus: ea uidelicet pſentari Dño munus oblatū, cuius ſedē offerēs in cœlo

Menſura Log qualis apud Hebræos fuerit. Satū quid Hebræis ſimiliter qđ Ephi.

munus

eſſe proteſtabatur. *Et holocauſtum in loco ſancto.* Non arbitreris aliũ eſſe locum, in quo hoſtia pro peccato immolabatur, atque aliud quo holocauſtum: quoniam in textu iubetur agnum immolari in loco ubi immolatur hoſtia pro peccato: holocauſtum uero in loco ſancto: quoniã utrunque in loco ſancto immolabatur. *Sanctitas ſanctitatum eſt*, id eſt ſanctũ, q̃d nullus prophanus comedere debet. *Ponet ſuper cartilaginẽ auris mundãdi.* Aliqui pro cartilagine uertunt teneritudinem. Hoc enim ſignificat tenuch, id eſt, teneritudinem. Alij fibram uertunt. Eſt autem fibra extrema pars cuiuslibet rei, ideo hic quidam fibram uertunt. Diximus de hoc nomine Exodi uigeſimo nono, & hoc libro capit. octauo. Quid hæc unctio in ſacerdote adumbraret: diximus Exodi uigeſimo nono, in leproſo uero uidetur ſignificare eum liberum, ad audienda & operanda diuina. Antea enim non poterat ſe alijs cõiungere, neque adire ſacra loca ad hæc facienda: uel ſignificabat, capitis & corporis totius munditiam adeptam. *Sparget de oleo ſeptem uicibus, coram Domino.* Quid huiuſmodi aſperſio ſignificaret, iã alias diximus, quòd ſcilicet fieret ad occurrẽdum iræ diuinæ: & fiebat olei huiuſmodi aſperſio: ut Deum diliniret humano more de Deo loquẽdo. *Super ſanguine oblationis pro delicto.* Liniebatur prius auris fibra ſanguine, poſtea oleo ut dictum eſt, ideo dicit ſuper ſanguine oblationis pro delicto, id eſt, quæ pro delicto oblata fuerat. Neque aliud hic putes interueniſſe delictũ à lepra ipſa, quoniam leproſus, lepram ſine peccato incurrerat, ut diximus de puerpera. 12. capit. præcedenti: unde ſtatim ſequitur. *Facietq́ ſacerdos oblationem pro peccato, expiabitq́ mundandum ab immunditia ſua*, quo datur intelligi, peccatum à quo leproſus erat à ſacerdote mũdandus, nullum aliud eſſe: præter lepram. *Non fuerit manus eius appræhendens.* Significat uerbum naſag, à quo maſeget, attingere comprehendere, & ſumitur hic manus pro facultate & poteſtate: ac ſi dicat. Et facultas ſeu poteſtas eius, non pertingit, ſcilicet ad emendum hæc omnia & uidetur Hebraiſmus. Non eſſe alicui manum, ad attingendum aliquid, id eſt, non habere ad illud facultatẽ. *Pro eleuatione*, id eſt, ad eleuandũ Domino iuxta morem. Quoniã ut ſæpius adnotauimus, quod Domino offerebatur, eleuabatur ſurſum, ut Domino in cœlo reſidẽti præſẽtaretur. *Pro ſacrificio.* Hebraice pro minchah. *Quos appræhendet manus eius*, id eſt, appræhendere poterit facultas eius. Arbitrabatur enim neminem tã pauperem eſſe, quin poſſet emere duos Turtures, aut duos pullos columbæ. *Erit unus pro peccato*, id eſt, pro immunditia lepræ. Nullum enim alias peccatũ hic interueniſſe uidetur. *Super loco ſanguinis delicti.* Vngebatur pri⁹ cartilago auris, & polex dextræ manus & pedis, poſtea uero huiuſmodi loca, oleo ungebantur. *Vnum in holocauſtum in ſacrificio.* Hebraicè pro in ſacrificio, legitur cũ Minchah, id eſt, cum illa oblatione farinacea. Vnde Muſterus hic uertit, cum oblatione Minchah. *Cuius non appræhenderit manus ad mundationẽ ſuã*, id eſt, cui non fuerit facultas, ad omnia quæ neceſſaria ſunt ad mundationem ſuam. *Et dedero plagam lepræ.* Conſtat ex hoc loco, lepræ morbum, non caſu inter Hebræos accidiſſe, ſed à deo, ad eos puniẽdos immiſſum: neque eos ſemper fuiſſe tales, ut fabuloſe ſcripſit Menathon Ægyptius hiſtoriographus, & alij gentiles ſcriptores: qui dicũt, eos quos Moſeh exules ex Ægypto, in terram chenahan duxit, pulſos eſſe metu contagionis ab Ægypto, propter ſcabiem & lepram, ne peſtis in plures ſerperet. Sentiunt itaque Iſraelitas non fuiſſe niſi colluuiem ſcabioſorum & leproſorum: quorũ Moſeh dux factus, inſtituerit, ut peregrinis non cõmunicarent, ne eadem de cauſa, inuiſi apud incolas forent, teſtis horum eſt Ioſephus antiquitatum libro tertio, & de bello Iudaico libro ſeptimo: ideo lex exigit diligentiſsimum iudicium de lepra, & religioſe ſeparat leproſos à cõuictu aliorum hominum, ut uanitas & impudentia gentium, præſpicue refutetur. Si enim ut iſti dicunt, Iſraelitæ fuiſſent tantum colluuies leproſorum, ad quid leproſos à ſe Dei mãdato ablegarent? *Expurgabunt domũ antequam ſacerdos ingrediatur.* Videtur huiuſmodi expurgationem fiendam, non ſolum à ſordibus, ſed ab omni ſupellectili quæ erat in ea: ne ſcilicet contaminaretur. Ante iudicium enim ſacerdotis, de cõtaminatione, nihil q̃d in ea eſſet erat immundũ: ſed bñ poſt ideo ante ingreſſum ꝑcipit oĩa inde extrahi, ne poſt iudiciũ cõtaminatiõis manerẽt immũda. Aduerte aũt

quod nerbum Hebraicnm panah, quod hic Sã ctes nertit expurgare, ſignificat proprie uertere ſe, ut patet Deuteronom.31. Quia panah, id eſt, uertit ſe ad Deos alienos. Et quia uerrere nihil aliud eſſe uidetur, quã uertere id quod mundatur, ideo ſignificat etiam uerrere & mundare: ut patet Malachiæ. 3. ubi dicitur Vpinah, id eſt, uerret ſeu uertet uiam, ante me. Et Geneſis uigeſimo quarto habes. Et ego piniti, id eſt, uerri ſeu uerti, aut mundaui domum. Significat etiam reſpicere, ſed nõ tam proprie cuius ſignificationis multa ſunt in ſacris literis exempla.

Si in plaga quæ eſt in parietibus domus, fuerint nigredines, flauedines, uel rubedines, & aſpectus earum fuerit humilior pariete. Hebraicè ſic habetur. Videbit plagã, & ecce plaga in parietibus domus, nigredines, uiredines, uel rubedines, & dictio ſechaharot, id eſt, nigredines, uidetur compoſita ex ſacha, quod eſt profundum eſſe, in profundum mittere, ut Hebræi dicunt. Sahar uero, eſt cogitare. Sed ſi hoc uerum eſt, neſcio quomodo nomen compoſitum, poterit ſignificare nigredinem: cum nulla pars componentium, eam ſignificet. Vertendum enim potius erat, profunditates cogitatas, quam nigredines. Sed cum ignorent propria ſignificata partium cõponentium, non mirum ſi ignorent nominis compoſiti propriam ſignificationem. Eſt autem ſignificatio utriuſque nominis meo iudicio Hebręis ignota. Dicunt enim ſachar ſignificare cogitare exiſtimare, ſachar uerò cum duplici patach menſuram, de qua Geneſis uigeſimo ſexto diximꝰ quod ſentiebamus: ſaharuriiah uero turpitudinem, ſicut ſaparurah & ſaharurit. Sahar uero portam, quæ omnia nihil alluſionis adinuicem habent. Sed loco Gene. citato diximns, ſahar uerbum, potius ſignificatione diſcooperire aut diſcooperiri ſeu apperire: licet ſignificatio non plene nobis ſit nota: ſed ex coniecturis quas ibi adduximus: ſentimẽtum noſtrum utcunque probauimus: quoniam hæc ſignificatio, ad portam, quam ſahar ſignificare conſtat alluſionem habet, ratione apertionis, quod etiã probari poteſt ex eo quod habetur Ieremiæ uigeſimo nono: ubi dicitur. Et dabo eos tãquam ficus haſoharim, id eſt, aptas, qnod alij uertunt turpes fœdas, quales apertæ eſſe ſolent. Neque arbitror ſignificare quamcunque aperturam, ſed turpem ſeu putridam. Sahar uerò ſignificare menſuram, quæ formam portæ apertæ habet: & ita ſolent menſuræ fieri, quæ ſcilicet in parte ſuperiori habeant formam oſtij aperti. Aliud uero uerbum, ſcilicet ſacha, non profundnm eſſe: arbitror ſignificare ut Hebræi dicũt: ſed potius turbidum eſſe. Moueor autem ad hoc ex locis ubi uerbũ ponitur, in quibns magis quadrat turbulentum quàm profundum, quemadmodum Hamos.9. ubi dicitur Ve Sochah, id eſt. Et turbidum erit ſicut fluuius Ægypti, qui liqueſcẽtibus niuibus turbulentiſsimus eſſe ſolet. Et cap.8. Et eijcietur Veniſchah id eſt, & turbabitur, ſicut fluuius Ægypti: ubi noſtri uertunt. Et profundum erit. Item Ieremiæ. 15. ſi ſic tiſcha. i. turbabitur Babel, quo in loco noſtri uerterunt, demergetur Babel: unde ſechaharot aut ſechaharurot, obſcuras aperturas ſignificare puto, aut profundas, ſi Sacha ſignificet profundum eſſe ut Hebræi dicũt. Quidam profundas nigredines interpretantur. Sequens uero dictio, ſcilicet ierachracot, quod uirides uel ſubuirides ſuuiꝰ interpretati: à iarach quod excreare uiridẽ excreationem ſignificat, ortum habere Hebræi putant, ſed (ut iam diximus) aliqui ex Hebræis putant huiuſmodi geminata nomina, ſignificatum augere, alij uero diminuere: ideo aliqui impenſe uirides uertũt: alij ſubuirides, quos noſter Sãctes in ſuo Lexico ſequitur. Tertia uero ſcilicet adamdamot ab adam quod eſt rubeſcere ortum habet, & ſicut præcedẽs ſignificat aut impenſe rufum, aut ſubrufum: & putarem potius ſubrufum quàm impenſe rufum ſignificare. Eſt ergo textus ſic reddendus. Et uidebit, ſcilicet ſacerdos, plagã uidelicet domus, & ecce plaga in parietibus domus, ſcilicet uerſa eſt in obſcuritates putidas aut apertas aut in profunditates apertas, ſi Hebreorum ſignificationem ſequaris. Vocat autẽ profũditates apertas, aperturas profundas, quę quaſi ſciſiones in carne leproſa apparent. Caro enim putris, facile diuidi & ſecerni ſolet, in uiriditates aut rubedines. Cum enim ſacerdos niderit maculã ſeu plagã domꝰ, uerſam aut in obſcuras aperturas ſeu putres, aut uirides, aut rubeas: & cũ hoc aſpectũ eorũ pariete humiliorẽ: egredi edomo debebit, & facere eã claudere.

Eruent lapides inquibus eſt plaga. Ignorant meo iuditio Hebræi propriam ſignificationem nerbi chalats, ideo multas & uarias illi tribuunt. Dicunt enim ſignificare recedere, ad qđ citant illud Hoſeh.5. ubi dicitur Chalats i. receſsit ab eis. Secundo dicunt ſignificare educere, iuxta id quod dicitur Threnorum. 4. Serpentes chaleſu. i. eduxerunt mãmam, aut nudauerunt ut Hiero. uertit Deuter. nigeſimo quinto dicunt ſignificare ſoluere, quo in loco dicitur Vechaleſah, id eſt ſoluet calciamẽtum eius. Numeri uero trigeſimo ſecundo accingere, ubi ſic habes. Tranſibit uobis omnis caluts,

id eſt

id eſt accinctus: & ſic uariant ſignificationes & multiplicant, prout exigit locus quem interpretantur. Sed cum loca quibus uerbũ ponitur attente expendiſſem, arbitror uerbum proprie ſignificare ſeparare, diuidere, diſſoluere, & ſi uis adde cum hebræis accingi: & ne libere loqui uideamur, quæ diximus ſcripturæ exemplis probabimus. Pſalmo enim centeſſimo decimo ſexto habes. Quoniam chillaſta, id eſt remouiſti ſeu ſeparaſti animã meam de morte. Et Pſalmo ſexto challeſah, id eſt. Erue animam meam. Illud uero ex Threnis citatũ. Sic uertendum puto. Sed ſerpentes diuiſerunt mammam pro mammas: lactauerunt catulos ſuos. Solent enim animalia, quæ multos habẽt filios, ubera illis diuidere: præſtantes aliud uni atque aliud alij, uel diſſoluerunt mammam, licet prior interpretatio ſit germanior. Quod autem ex numeris citant, ſic uertere potes. Tranſibit uobis omnis ſeparatus ſeu diuiſus: pro accinctus. Solent enim armati, eſſe ſeparati & diuiſi à uulgo inermi. Ab hac radice eſt chalaſaiim, id eſt lumbi ſic dicti, quòd ſint ab inuicem diuiſi, & ſeparati. Mediat enim inter eos ſpina dorſi: inde etiam chaliſah, id eſt mutatoria, ſcilicet ueſtis, ſic dicta, quòd ſit diuiſa & ſeparata ab ea quam quotidie portamus. Nondum tamen rem omnino diffinio, quia nondum plene compertam habeo. *Radere faciet intrinſecus.* Hebraice eſt. E domo, & iam hunc hebraiſmum explicuimus in hebraiſmis. *Poſtquàm extraxerint.* Melius ſeparauerint, *Lepra pungẽs ipſa.* Poſſet uerti. Dolore afficiẽs. Dictionis tamen ſignificatio, non plene nota eſt. *Ad expiandũ illam domũ.* Hebraice eſt ad expiandam illam à peccato, poteſt tamen uerti ut uertit Sanctes, & conſtat ex hoc loco immunditiam domus uocari peccatum. *Et maculæ albæ.* Sanctes uertit hic nomen netech album, in lexico uero nigrum, ut uideas quàm bene nouerint noſtri & Hebræi nominum ſignificationes, uerbum ſignificat rumpere aut excoriare, nomen uero ruptionem aut excoriationem. Multi legentes nigram, putant eſſe maculam quam nos uulgo appellamus tinha: quæ eſt macula nigra, & cõmuniter caput corrodit. Si ergo teneas uerbi ſignificationem, uertendum eſſet. Hæc eſt lex omni lepræ, & maculæ euulſionis aut ruptionis, id eſt in qua cutis aut caro rupta eſt. *Et tumoris, & ſcabiei, & candenti maculæ.* Prima dictio eleuationem ſignificat, ideo bene per tumorem uerſa eſt, ſecunda uero, ſcilicet ſapach coniunctionem, & bene per ſcabiem uertitur, quæ nihil aliud eſſe uidetur, quàm coniunctio ſeu coniunctum quid. Nos uocamus boſtellas. Tertia, ſcilicet baheret, ſignificat quid ſplendidum, & maculam ſplendẽtem, aut candidam ut nix. *Ad docendum in die, quod immundum eſt: & in die quod mundum eſt.* Ad docendum, ſcilicet populum, in die, id eſt per ſingulos dies: quod immundum eſt: & per ſingulos dies, quod mũdum eſt. Aut ad docendum in die, ſcilicet ſeptimo poſt reclusionem, id quod immundum eſt: & quod mundum eſt, ſed prior ſenſus legitimus.

IN CAPVT. XIIII. AD MORVM ornatum annotationes.

I*Sta eſt lex leproſi, in die qua mundãdus eſt: adducetur ad ſacerdotem.* Sunt multi qui proximorum peccata cognoſcere & indicare optime norunt, ſed nullus aut rarus, qui illis remedia adhibeat, non ſic autẽ Dominus Deus, ſed quos per ſacerdotem leproſos iudicat: per illum mundos diſcernit. Similiter docet proximos leproſos ac peccatores, adducere ad ſacerdotes: ut ab eis uideantur & iudicentur. Tertio admonet ſacerdotes non ſeſe graues oſtendere, ſed domos & urbes ad ægrotos exire. Aduerte etiam hic hominẽ à lepra ſanatum, non ſtatim admitti ad aliorum conſortium, ſed prius à ſacerdote explorari, an uere ſanus ſit, quo exemplo nos docet, non ſtatim ad ſanctorum conſortium admittendum hominem: qui diu in peccatis fuit, ne forte ſanus appareat, & non ſit: & ſanos inficiat lepra ſua. Vbi ſimul aduerte, quot ablutionibus erat opus, antequàm leproſus ad gregem Domini admitteretur: Iubetur enim ueſtimenta abluere, pilos radere, corpus lauare, ac extra tabernaculum ſuum ſeptem diebus manere. Et ſimul aduerte diuinam dignationem, qui non ſolum apud iudeos ducem, ſed etiam corporum medicum agebat. Conducit enim huiuſmodi raſio pilorum, & corporis lotio, ad ſanitatem uiri leproſi: ut medici dicunt. *Sparget de oleo ſeptem uicibus corã dño.* Rigidus ualde eſt Dominus in uindicandis peccatis noſtris: ideo illi oleo & ſanguine occurrebatur, ut mollis fieret: & miſericors. Audis hic quot ceremonijs opus erat ad mundandum leproſum, ut hinc diſcas quanto pluribus

ribus opus ſit, ad mundandum peccatorem à lepra peccati *Si pauper fuerit accipiet agnum unũ.* Sunt multi qui ſolum erga Deũ paupertatem oſtendunt, qui pecunias ſufficiẽtes habent ad cibum, & potum, & quod eſt deterius ad ludum, ad fornicationem, & ad uitia, nihilque ad pauperes & ad pia opera ſe habere dicunt: hic uero Dominus pręcipit, ut quãtumcunque ſit pauper, offerat tamen agnum Domino: quoniam qui ad nutrienda uitia diues eſt, pauper eſſe non debet ad ſuſtentandũ Dei miniſtrum. *Die octaua tollet duos agnos.* Sunt qui ſola miraculoſa Deo referũt, & pro eis gratias agunt, nempe ſi ſubito ex ægritudine conualeſcant, aut ab incurabili ſanentur morbo, & id genus alia, quæ uero beneficio naturæ, aut medicorum ope, proueniunt, negligunt in Deum collocare: ac ſi ipſe nihil in huiuſmodi effeciſſet: quos locus iſte redarguit, qui pro ſanitate ope naturæ adepta, ſacrificium offerre iubet, ut alioqui mundatus cognoſceret, hoc ſe à Deo recepiſſe, & illi gratus eſſet *Dedero plagã lepræ in domo poſſeſſionis ueſtræ.* Punit Dominus peccatorem hominem, non ſolum in perſona, ſed in filios, agros, uineas, oliueta & in domum: quã inficit lepra. *Veniet ille cuius eſt domus, & nunciabit ſacerdoti dicendo: Tanquã lepra conſpicitur mihi in domo.* Verentur ut plurimum peccatores peccata ſacerdoti indicare, malentes potius in eis mori: quàm ea detegere. Alij uero ad exomologeſim euntes: expectant ſacerdotem tanquàm diuinum, eis ſua peccata prædicturum, qui ex hiſce uerbis arguuntur. Cum enim quis, domus ſuæ leprã adhuc dubiam, ſacerdoti indicare teneatur, qui fit ut deteriorem animæ lepram, peccatũ dixerim, periculoſe uelit occultare apud ſe.

Aduerte qualiter homines pauperes ſe erga Deum fingũt

Expurgabunt domum antequàm ingrediatur ſacerdos. Audis hic, quæ reuerentia ſit præſentia ſacerdotis exhibenda, cum domum tuam fuerit intraturus, nempe domus ipſa mundanda, ne ſordes domus, eius oculos offendere poſsint. Dei enim uicarius & miniſter eſt, & domum ad ſalutem tuendam ingreditur. Suſcipe ergo eum ſicut angelum Dei, ſordes exterge, domum munda, cuncta interiora & externa repurga: ne quid in ingreſſu, eius oculos offendat. *Reuertetur ſacerdos die ſeptimo.* Sunt ſacerdotes & paſtores, qui poſtquàm ſemel morboſum hominem inuiſerint, ad eum amplius non reuertũtur: ſed mori ſinunt dicentes. Quod meum erat feci, Sacramenta adminiſtraui, quid amplius illic facturus ſum? Multum per omnem modum Solaberis infirmum, ut leuius morbũ ferat, hortaberis ad pacientiam, roborabis ad uiam ſi abire contingat, iuuabis ad mortem, & multa id genus facies apud eum. Si enim ſacerdos totiẽs leproſam inuiſit domum, ut lepram deprehẽdat, cur nõ tu ægrum, ut facias omnia quæ prædiximus. *Præcipiet ſacerdos & eruent lapides.* Diſce ex his qualiter debeas curare peccatorem. Prius recludendus eſt. Secũdo eos qui ei adhærent remouẽdi. Tertio ſi nulla ſit ſpes deſtrue. Omnis enim lapis mouendus prius, antequàm eum deſtruas, aut è medio tollas, quòd ſi malo aliorum aliter occurrere nequeas, deſtrue eum. Satius enim eſt eum perire, quàm quòd totam uiciniam aut communitatem inficiat. *Puluerem alium tollet: & liniet domum.* Lubet hic adnotare, quales fuerint domus antiquorum, & qualiter reparandæ, ut temporis noſtri domorũ ſuperbiam taxare poſsim. Nempe ex lapidibus & luto, neque calce aut geſſo, ſed eodem luto liniebantur quo fiebant, ut hoc loco cernis. Quid nunc de domibus dicam, quas ex politiſſimis lapidibus, cedrinis & præcioſioribus lignis conſtruimus? Omitto interim amplitudinem, & magnitudinem, ut ſoli uelimus habitare ſuper terram. Prætereo cælaturas, picturas & id genus alia. Audi quid Dominus dicat apud Iſaiã. Scient (inquit) omnis populus Ephraim, Cap. 9 & qui habitat Somrom in ſuperbia, & in magnitudine cordis, dicendo. Lateres ceciderunt, ſed leuigato lapide ædificabimus. Sicomori ſuccisi ſunt, ſed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hoſtes Reſin ſuper eum, & inimicos eius confundet. Audi quid quinto capite eiuſdem libri comminetur. Si non multæ domus in deſolationem erunt. Sed quales? Nunquid quæ ex lapidibus & luto cõſtructæ ſunt? Abſit. Sed quæ? Grandes & pulchræ, abſque habitatore erunt. *Qui ingreſſus fuerit domum, immundus erit uſque ad ueſperã.* Aliter immundus efficiebatur, qui leproſam ingrediebatur domum, atque aliter qui in ea dormiſſet: aut comediſſet, ut cognoſcamus illos deterius inquinari, qui diutius in ſordibus moram traxerint: atque aliter purgandum eſſe eũ, qui ſolum peccata ut ita dixerim tetigit, quàm

c

qui

qui cum eis dormierit, aut comederit. *Tollet ad purificandam domum.* Nõ ſatis eſt te mundum ſeruare, ſed omnia tua munda eſſe debent, corpus, domus, uaſa, & omnia alia.
1.ad Co. 5. Si uaſa puerorum ſunt munda (ait Abimelech Dauidi) licet ſctũ panem comedere, aliàs non. *Purificabit domum in ſanguine paſſeris.* Cuncta mundantur ſanguine, neque ſuo ſed alieno, & quod omnia inquinare ſolet, cuncta
Cap.63. mundat. Audi quid Meſsias apud Iſaiam dicat. Aſperſus (inquit) eſt ſanguis eorum ſuper ueſtimenta mea, & omnia indumenta mea in quinaui. Mira res. Veſtimenta huius ſangui-
Apoc.22. ne inquinantur, & alios mundat ſanguine ſuo. Lauauerunt (inquit beatus Ioannes) ſtolas ſuas, & candidas eas fecerunt, in ſanguine agni. Sed hæc ad miſterium pertinent, iuxta literam ſignificatur omnia immunda, ſanguinis uindicta mundari. Sed ſit ille benedictus, qui permiſit nos alieno ſanguine mundari, & paſſeres ſoluere domus immunditiam. *Dimittet autem paſſerẽ uiuum ſuper faciem agri.* Addumbrant iſti duo paſſeres eundem mun-
1.Samu.22. dandum. Tradatur (inquit Paulus) corpus Sathanę in interitũ carnis, ut ſpiritus ſaluus fiat in die Domini. Alter paſſer mactatur, alter libertate donatur, in mortuo ſignificatur mors peccati, in uiuo libertas ſpiritus, qui carnis interitu liberatur. Sed mutatio hæc, dexteræ excelſi eſt, cui gloria.

LEVITICI. XV. AD LITERAM annotationes.

Locutus eſt Dominus ad Moſeh, & Aharon dicendo. Agit hic legiſlator de uiro ſeminifluo, de muliere menſtruata, & ſanguiniflua, & de purgatione eorumdem. *Vir, uir cum fuerit fluens de menta eius fluxus ſuus: immundus eſt.* Solent hebræi loco omnis, uti eiuſdem nominis geminatione, & ꝑ omnis uir, dicunt Vir uir, qui hebraiſmus in ſacris literis, præſertim in libris legalibus, frequentiſsimus eſt. *Cum fuerit fluens de mẽta eius.* Significat uerbum hebraicum zud, fluere quocunque modo, ſiue more aquę, ſiue ſanguinis. Exodi tertio. Ad terram zabad, id eſt fluentem lacte & melle, quo in loco non nihil diximus de uerbi ſignificatione. Sic iſaiæ quadrageſimo octauo. Et ſcidit petram: uaia zubu, id eſt & fluxerunt aquæ. Eſt tamen locus Threnorum quarto, ubi hæc ſignificatio non bene quadrare uidetur, ubi noſtri uertunt. Meliores fuerunt occiſi gladio, occiſis fame, quoniam hij iazubu, id eſt fluxerunt, perfoſsi propter defectum fructuum agrorum: ſed hic ſenſus (meo iudicio) alienus eſt à uerbis illis, quoniam multa ſuplet, quę in textu non habentur: & literam repugnantem trahere uidetur. In textu enim ſic ad literam habetur. Meliores fuerunt occiſi aut polluti gladio, præ occiſis aut pollutis fame, qui ipſi fluxerunt perfoſsi à prouentibus ſeu fructibus ahri. Vertimus occiſi uel polluti, quoniam uerbum chalal utrumque ſignificat & magis proprie polluere quam occidere: quoniam non ſignificat occidere niſi quia occiſus pollutus reputatur & fœdus, aut ſanguine, aut quia mortuus: & eſt ſenſus illorum uerborum. Meliores fuerunt occiſi gladio, quàm occiſi fame, qui ſcilicet occiſi fame fluxerũt, id eſt fluxum uentris paſsi ſunt, quaſi perfoſsi à fructibus agri. Cum enim fugientes ciuitatem, & errantes in agris, nihil præter arborũ fructus ad comedendum haberent, diſsinteriam paſsi, cadebant & moriebantur: unde clarius uerti poſſet. Meliores fuerunt polluti gladio, id eſt ſanguine gladii, pollutis fame: quod ſtatim explicat dicens, quoniam ipſi, ſcilicet polluti fame, fluxerunt, id eſt uentris fluxum paſsi ſunt, perfoſsi à fructibus agri, quemadmodum alij pei foſsi gladio. Non tamen priorem ſenſum reijcimus, quoniã bonus eſt, licet aliquid ſuppleat. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Quoniam ipſi fluxerunt, id eſt ceciderunt à fructibus agri, id eſt propter fructus agri. Cum enim nihil ad comedendum haberent, egrediebãtur aliqui ad querendum fructus agri ad cibum: & à Chaldæis inuenti occidebantur. Aduerte etiam quòd in hebræo nõ habetur. De menta eius, ſed de carne eius, honeſtis enim uerbis hebraiſmus men tam carnem uocat, ut ad oculum uidebis Ezechielis uigeſimo tertio, ubi dicitur de Chaldæis. Adamauit ſeruos eorum, ſcilicet Chaldæorum, quorum caro, id eſt mẽbrum uirile ut caro, id eſt membrum aſinorum, & ut fluxus equorum fluxus eorum: & ubique in hoc capite, ubi noſter Sanctes mentam uertit, in hebræo habetur caro. Eſt ergo ſenſus legis, quòd omnis uir, cum de menta eius ſeu carne fluxerit fluxus ſeminis, talis immundus iudicandus eſt. Eſt autẽ duplex modus huius fluxus ſeminis, quidam qui foris erũpit, alter qui coagulatur inter uaſa ſeminaria, de quibus ſtatim ſequitur. *Fuit menta eius fluxum ſuũ. ſ. emittendo foras ſemen, per modum ſali-*

uæ

cato. Conſtat ex hoc loco quemadmodum ex multis alijs, facere, hebræis eſſe ſacrificare: ut facere agnum, id eſt ipſum immolare, in quē ſenſum quidam interpretantur illud Apoſtoli primæ ad Corinthios undecimo. Hoc facite, in meam commemorationem, id eſt hoc immolate ſeu ſacrificate. Et quod ſequitur. Vnum ꝓ peccato, debet peccatum accipi pro illa immūditia ſeminali quemadmodum de leproſo & de partnriente diximus cum Burgēſi. *Vir, cū egreſſa fuerit ex eo effuſio ſeminis.* Hebraice eſt cum egreſſum fuerit ex eo, accubitus ſemen: quod Munſterus uertit ſemen ſomniale, unde dicunt tam noſtri quàm hebræi, legem hic ſtatuere, de eo cui in ſomnis accidit immunditia, ſeu ſeminis effuſione pollui: & eſt linguæ idiotiſmus, accubitus ſemen, pro ſemen qui accūbentibus accidere ſolet. *Mulier cum qua iacuerit uir, accubitu ſeminis.* Dupliciter poteſt locus iſte intelligi, uno modo ut ſit ſenſus. Mulier cum qua coierit uir, ſcilicet ſemen fundendo in ea, & eſt ſermo de eo qui patitur ſeminis fluxum. Alio modo ſenſus eſt. Mulier cum qua iacuerit uir, patiens fluxū ſeminis, qui ſolet accidere accumbentibus: & iſte ſenſus eſt germanior. Et quidam legem intelligunt de ſimplici accubitu ſine concubitu: alij uero de concūbente. *Mulier cum fuerit fluens ſanguine, fueritque fluxus eius in carne eius: ſeptē diebus erit in menſtruo ſuo,* ſenſus eſt. Cum permanſerit fluxus eius in carne eius, aut deſcenderit fluxus eius ad carnem eius. Septem diebus erit in menſtruo ſuo, quoniam non diutius durare ſolet menſtruū. Et aduerte quòd licet ante ſeptimū diem fluxus ſanguinis ſeu menſtruum ceſſaret, non tamen ante ſeptimam diem poterat mundari. Aduerte etiam, à nadad quod eſt elongare: deſcendere niddah, id eſt elongationem ſeu menſtruum. Vocatur autem menſtruum elongatio uel ſeparatio, quia propter illud, mulier elō gabatur & ſaparabatur ab aliorum conſortio: & ſtatuit lex hæc de mēſtruata ſeu polluta mēſtruo ſuo *Si coeūdo coierit uir cū ea: et fuerit menſtruum eius in eo immūdus erit.* Dupliciter poterat uir cum menſtruata coire. Vno modo poſt ceſſationem fluxus ante tamē ſeptimam diem: & ſic non fiebat homo immūdus. Secundo durante fluxu, & ſic lex hæc locum habebat, ideo in textu dicitur & fuerit menſtruum eius, ſcilicet fœminæ in eo, ſcilicet uiro. Cayetanus autem de ſimul iacentibus ſine concubitu eum intelligit, ſi aliquid menſtrui illum tetigiſſet: quoniam textus habet. Si iacēdo iacebit uir cū ipſa: & iſte ſenſus uidetur germanior, quoniam alia pœna, ſcilicet morte plectitur qui cum menſtruata coiret. *Mulier cum fluxerit fluxum ſanguinis eius diebus multis, ſuper tempus menſtrui ſui, uel cum fluxerit in menſtruo ſuo, omnes dies fluxus immunditiæ eius, ſecundum dies menſtrui ſui erunt, immunda eſt.* Tractat nunc lex, de fœmina quæ ultra menſtruum patitur fluxum ſanguinis, & etiam de menſtruo: & ſtatuit quod cum mulier fuerit paſſa fluxum ſanguinis præter tempus menſtrui, uel cum fuerit menſtruata, ita immnnda erit omnibus diebus quibus paſſa fuerit fluxum ſanguinis, ſicut eſt immunda propter mēſtruum. *Sicut ſtratum menſtrui ſui erit ei.* id eſt ita immundum erit, ſicut ſtratū menſtrui ſui: & idem iudicium eſt de ſtratu eius. *Numerabit ſibi ſeptem dies,* ſcilicet à ceſſatione fluxus *& poſtea mundabitur:* ſcilicet offerendo ea quæ in lege offerri præcepta ſunt. *Faciet ſacerdos unum pro peccato,* id eſt immolabit, ut ſupra diximus: & capitur peccatum pro immunditia illa ſanguinis. *Separabitis filios Iſrael ab immunditijs ſuis.* Ad ſacerdotes ſermo eſt, qui populū mūdum ſeruare tenebantur. *Non morientur in immunditijs ſuis,* id eſt propter immunditias ſuas: contaminando ſancta Dei, dnm immundi ad ea accedebant. *Et eius à quo egreditur effuſio ſeminis.* Hebraice iacentia uel accubitus ſeminis: quod alij uertunt ſomniale ſemen: & quod dicitur. Hæc eſt lex fluentis, intellige iugiter uel ad tempus. Eſt enim ſermo de duplici fluxu.

IN CAPVT. XV. LEVITICI AD morum honeſtatem annotatio.

L*ocutus eſt Dominus ad Moſeh & Aharon.* Munus ſacerdotum & prophanorum eſt, homines ab immunditijs ſeparare: ideo in fine capitis ſacerdotibus ꝑcipit dicēs *Separabitis filios Iſrael ab immunditijs ſuis.*

ſuis. Quod uero hoc etiam ad prophetas pertineat, habes Lucæ primo: ubi beatus Iohannes miſſus perhibetur, ad parandam Domino plebem perfectam, quæ maxime in munditia conſiſtit, ideo hic, ſermo munditiæ ad ſacerdotes dirigitur *Vir cum fuerit fluens de carne eius fluxus ſuus.* Parui facere ſolent homines uoluntarias immunditias, & ut conſiderarent quâti eſſent faciendæ: phibet hic & punit etiam inuoluntarias: & totum hoc caput quemadmodum præcedentia, munditiam ſummam nobis commendant. *Omne ſtratum in quo dormierit qui fluit, immundum erit.* Audis hic, quàm uiſcoſum malum immunditia ſit, quæ non ſolum illum cui inhæret immundum reddit, ſed omnia quæ tangit, immũditia afficit. *Lauabit ueſtimenta ſua, & lauabit ſe aqua: & immundus erit uſque ad ueſperam.* Mirum ualde eſt unicam ſordem, tot lotionibus indigere, ut non ſatis eſſet tunicam quę ſordem tetigerat lauari, niſi etiam caro lauaretur: & ſolis occaſus expectare tur, ut hinc diſcas, quanta ambitione, lauare debeas ſordes mentis: qui tot lotionibus præciperis, ſordes corporis abluere. *Si ſpuerit fluens ſuper mundum.* Impuri hominis omnia ſunt impura: ita ut etiam ſputum tam uirulendum ſit, ut mundum reddat immundum. Ad Titum primo habet Paulus. Iniqui hominis, impuram eſſe mentẽ & cõſciẽtiã. *Si mundatus fuerit fluens à fluxu ſuo, numerabit ſibi ſeptem dies.* Sunt multi, qui quàm primum peccatum reliquerint, ſtatim ſe omnino mundos arbitrantur, parum curantes an malus peccatorum odor, adhuc in eis perſeueret: quos locus iſte docet, tempus ſtatutum expectare. Audi quid de Magdalena beatus dicat Abbas. Interſtitij (inquit moroſitas, inter pedes eſſe debet & caput: quia profecto difficillimus & præſumptuoſus ſaltus eſt: à ueſtigijs ad uerticem Domini trãſuolare. Neque enim eadem quæ unxit pedes, unxit & caput, cum illa mœretrix nihil horum feciſſe legatur, ſecundum illud. Verte impios & non erunt. Vnxit ergo Maria ſanctũ Domini uerticem, profecto iam electa, iam familiaris effecta, longeque à peccatricis illius obuoluta ueſtigijs, quam infœlix ille Septenarius confundebat *Die octaua ſumet duos turtures.* Si lauero me (inquit Iiob) aquis niuis, immundum reputabit me. Ne ergo putares tuam lotionẽ, tibi ad munditiã ſufficere: pcepit ut eius mũdationẽ expectares, ſine quo nihil eſt mũdũ Sunt multi qui ſe ſtatim mundos arbitrantur ſi peccata ſua ipſi defleant, ieiunia multiplicauerint, elemoſinas largiantur, bona ſunt hæc fratres mei: ſed debitum pro peccatis non adæquant, niſi adſit gratia acceptantis, quam ſi ipſe largiatur, minima noſtra, magna reputantur in conſpectu eius. *Vnũ p peccato, & alterũ in holocauſtũ.* Voluit Dominus (ut iam aliàs admonuimus) in peccati expiatione, nobis occulte oſtendere: quod in peccato noſtro grauius eſſet: ſcilicet eum qui ſumme bonus eſt offendiſſe: ideo holocauſtum quod honorem diuinũ reſtituebat, peccato adiunxit: ac ſi nobis apertius indicaſſet, honorem ſibi ablatũ p peccatũ, holocauſto reſtituẽdũ. *Mulier cum qua dormierit, lauabunt ſe aqua.* Nouerat ſapientiſsimus legiſlator, hominem etiam immundum difficile ab uſu fœminæ cõtinere: ideo noluit pœnam aggrauare: ut hinc diſcant legiſlatores, non eſſe cum magna ſeueritate punienda, ad quę homines maxime proni ſunt. Aduerte etiam in hoc capite & præcedẽtibus, multis pœnis affici, qui immunditias non ſua ſponte contraxerunt: ut hinc expendas, quàm grauiores ſint daturi, qui uoluntarie eas admittunt & amplexantur. *Separabitis filios Iſrael ab immunditijs ſuis, & non moriantur.* Docet locus iſte, quantum ſit nobis cauendum, ne immundi Dei ſacra tãgamus: & ſi qui corporali tantum immunditia ſacra Domini tangunt, ſic iudicantur & puniũtur: quales dabunt pœnas, qui immunda anima, & inquinata conſcientia, Sacraméta ſumere præſumunt? Similiter inſtruimur, quanti facienda ſit domus Dei apud nos: qui licet familiariſsime in medio noſtri ſit, cautiſsime tamen cum eo etiã familiari, agendum eſt. Hac enim de cauſa Deũ iudæis præſentiam illam familiarem abſtuliſſe crediderim: quòd eum inter ſe habentes, non debita tractauerint reuerentia. Sunt autem nonnulli, qui propter huiuſmodi fœminarum immunditias: putant polygamiam in populo dei permiſſam.

In ſermone Magdalenæ.

Prouer 11

Capi 9.

IN CAPVT. XVI. AD LITERAM annotatio.

LOcutus eſt Dominus ad Moſeh, poſtq̃ mortui ſunt duo filij Aharõ. Credide-

Crediderim hoc caput ſtatim poſt decimum huius libri locandum, quemadmodum præ ſe fert textus iſte: & tria in hoc capite ſtatuuntur. Primum ne pontifex omni, ſed certo tempore, ſanctum ſanctorum ingrediatur: Secundo traditur modus expiandi ſanctuarium & omnia uaſa & miniſtra illius, Tertio ſtatuitur feſtum expiationis. *Dum appropinquare ſacerent corã Dño.* Subaudi ignem alienũ. Et licet noſter Sanctes uerterit offerrent, uerbum tamen hebraicum appropinquare ſignificat. *Non ingrediatur omni tempore ſanctuarium, intra uelum, coram propiciatorio.* Forte ante hanc prohibitionẽ intrare ſolebãt: ideo prohibet. Hebraice pro intra uelum eſt de domo ueli, ſed iam in hebraiſmis admonui, hebræos quod eſt intra uocare de domo: & ratio hebraiſmi ibi reddita eſt. Et quod ſequitur. *Ad conſpectum propiciatorij.* Vocat cõſpectum propiciatorij, ſpacium quod erat inter uelum & arcam: ſeu propiciatorium. Cauſa quare Dominus nolebat ſacerdotem locum illum ſecretum intrare niſi ſemel in anno: fuit ne ſacerdos curioſitate quadam deceptus, uellet ipſum uidere, & ſic moreretur: iuxta illud Exodi trigeſimo tertio. Non uidebit me homo & uiuet. *Quoniam in nube conſpiciar ſuper propiciatorium.* Nomen hanan (ut Exodi decimoquarto probauimus) potius nebulã, quàm nubẽ ſignificat: licet etiam ſignificet nubem, quoniam nubes uidetur quædam nebula: & quod dicitur, in nube, intellige nube ſeu nebula tectus, conuincitur autem nebulam ſignificare, quoniam ut infra hoc eodem capite habetur, nebula quæ ex ſuffitu aromatico aſcendebat, tegebatur Dominus ſuper propiciatorium. *Cum hoc ingredietur Aharon.* i. hoc prius facto, hac præparatione. *Cum uitulo filio bouis*, id eſt maſculo, aut adhuc iuuene. Poteſt etiam eſſe linguæ phraſis, ſicut filius hominis, id eſt homo. *Fœminalia linea, erunt ſuper carnem eius.* Vocantur hebraice fœminalia michneſaiim. i. collectiones, quòd colligentur dum ſtringuntur, *baltheo lineo cinget ſe.* Non plene conſtat (ut Exodi uigeſimo octauo & trigeſimo nono diximus) quid proprie ſignificet abnet, uidetur tamen conſtare ex hoc loco ſignificare cingulum, ſed cuius formæ fuerit, non conſtat. *Et mitra linea amiciet ſe.* Verbum ſanaph ſignificat inuoluere circundare, inde miſnephet, id eſt inuolucrum. Erat enim ornamentum, quod capiti inuoluebatur: & hebraice ad literam eſt. Et mitra linea mitrabit ſe (ſi ſic latinis loqui fas eſſet) *Expiationem faciet pro ſe & domo ſua.* Poſſet etiam uerti liniet uſque ad ſe, & uſque ad domum ſuam, & ſic in hebræo eſt: & (ut ſæpius dixi) hæc linitio nihil aliud erat, quàm tegmen quo peccatum eius tegebatur: ne à Domino ad ultionem uideretur. Dicunt autem hebræi hanc expiationem fuiſſe confeſsionem, qua pontifex confitebatur peccata ſua, & iniquitates domus ſuæ, ſuper uitulum immolatũ: ſed neſcio an hoc uerum ſit. Expiatio enim ſæpius fiebat ipſa immolatione, ſine alia confeſſione: quam ſi Dominus exegiſſet à ſacerdote, expreſsiſſet. *Sortem unam pro capro emiſſario.* Videtur uox hebraica Azazel, eſſe compoſita ex Ez, quod eſt capra, & à zal, qđ eſt abijt, id eſt caper abiens: & qui hoc ſentiũt phazazel uertunt, caprũ emiſſariũ ſeu abeũtẽ: et ſic uulgatus uertit. Tharghum reliquit nomen hebraicum ſine interpretatione. Hebræi putant eſſe nomen proprium montis, prope montem Sinai: ad quod firmandum citant id quod inferius hoc eodem capite dicitur: Vt mittat illũ ad Azazel in deſertum: ubi non bene uertas ad caprum emiſſariũ in deſertũ, quoniã caper non mittebatur ad caprũ in deſertũ, licet Sanctes noſter uertat, pro capro emiſſario in deſertum, mihi magis arridet hebræorum ſentẽtia, ut. ſ. ſit ꝓpriũ mõtis nomen nõ appellatiuũ. Rabbi Selomoh dicit hazazel eſſe montem fortem, & difficilem, anguſtum, & altum. Si ergo teneas nomen hazazel eſſe propriũ montis nomen, ſic textum interpretare. Et dabit Aharõ ſuper ambos hircos ſortes, ſortem unam Domino, & ſortem alteram pro hazazel, id eſt pro monte ſic appellato, ſeu pro capro in montem Hazazel mittendo. Primo Semuelis uigeſimo inuenitur hazel ſignificare lapidem itenerariũ, ubi dicitur. Apud lapidem Haazel, id eſt itinerarium: qui eſt ſignum tranſeuntibus per uiã. Si queras qualiter huiuſmodi ſortes mittebantur, uidetur ex textu colligi, quòd Aharon ordinabat ſortes, aut in manu ſua, quemadmodũ apud nos qui mittere uult ſortes inter aliquos, claudit ſtipulas aut uirgulas inæquales paruas in manu ſua: ita ut ſola capita illarũ appareant, quas ſignat aut diſtinguit, quia una eſt unius, alia alterius mẽſuræ: & ſtatuit quid unaquæq; ſignificet penes ſe, uel alios inter quos ſortiendum eſt: & uocat unum ex aſtantibus, aut eomur

ii

infra dicitur. *Complebit autem expiare ſanctuariũ, tabernaculũq; eccleſiæ, & altare. Confitebitur ſuper illud.* ſ. caput hirci, *omnes iniquitates filiorũ Iſrael.* Oẽs tã noſtri q̃ hebræi, interpretantur hic uerbũ hituadah, confiteri. Verbũ tamen non ſolum cõfiteri, ſed etiam proiicere ſignificat ut patet Iere. 50. ubi dicit textus., Iedu. i. proiicite, ne parcatis ſagittæ. Item. Zacha. i. leiadot. i. Deiicite cornua gentium: in quibus locis, nullo pacto quadrat confiteri, & meo iudicio, etiam hic magis conuenire uidetur proijcere, q̃ cõfiteri. Admonui etiam frequentiſsime dictionem on, nõ ſolum peccatum, ſed peccati punitionem ſignificare: ut patuit in regulis, quas ueſtibulo operis præpoſuimus: quibus præmiſsis hebraiſmus reddendus eſt, qui ſic habet. *Proiicere faciet* ſ. ſacerdos, *ſuper ipſum.* ſ. captum emiſſariũ *pœnã omnium iniquitatum filiorum Iſrael, & oẽs p̃uaricationes eorũ, cũ omnibus peccatis eorũ:* & ut paucis abſoluam, à pœnis & culpis, iſraelitæ illa die abſoluebãtur. Moueor aũt ad hãc interpretationẽ ex multis. Primo ex ipſa uerbi ſignificatione, qđ (ut diximus) ſignificat p̃iicere. Secũdo quia nõ proprie ſignificat cõfiteri peccata, ſed cõfiteri cõfeſsione laudis: ut ex infinitis locis ſcripturæ cõſtat. Pſalm. 9. habes. Odah. i. confitebor Domino in toto corde meo. Et centeſſimo trigeſimo octauo. Veodeh, id eſt confitebor nomini tuo. Et ſeptuageſsimo quinto. Hodinu, id eſt confeſsi ſumus tibi Deus. Tertio quia rei factæ, ſeu ceremoniæ, magis conuenit. Intẽtio enim legiſlatoris fuiſſe uidetur, pœnas quas populus merebatur: in hircum transferre ut ille eas portaret, quare in locum deſertum mittebatur, q̃uo ſtatim à feris erat deuorandus. Quarto quia alter hircus immolabatur pro peccato, & iſte non, ſed portabat peccata, id eſt peccatorum pœnas. Conuenit etiam iſte dicendi modus, cum aliis in ſcriptura poſitis. Iſaiæ enim quinquageſsimo tertio legimus Deum poſuiſſe ſuper Chriſtum ſuum, iniquitates omnium noſtrum, id eſt earum pœnas. Ridiculum etiam uidetur dicere, hircum peccata uere portare, quoniam peccata non ſolent niſi ratione pœnæ, ex uno ſubiecto in aliud migrare ut. 2. Sem. 12. habes Deũ tranſtuliſſe peccatũ Dauidis. i. pœnam in paruulum filiũ. Omitto quòd hircus iſte emiſſarius, adumbrat illũ, qui nõ peccata ipſa, ſed peccatorũ noſtrorũ pœnas: ſuper ſe portauit. Quod ſi his non obſtantibus antiquæ adhæreas lectioni: non prohibeo: nos quod ſentimus explicamus. Dicunt autẽ hebræi, ſacerdotem in hunc modum peccata ſuper caprũ confeſſum. O Domine peccarũt, inique egerunt, præuaricati ſunt in te populus tuus, domus Iſrael. Obſecro Domine, dimitte nunc peccata, iniquitates, & præuaricationes, quibus peccauerunt, inique egerunt, & præuaricati ſunt coram te populus tuus, domus Iſrael: ſicut ſcriptum eſt in lege Moiſi ſerui tui: quoniam in die iſto expiationem faciet pro uobis, ut emundet uos, ab omnibus iniquitatibus ueſtris, & coram Domino mundi ſitis. Sed hæc ad figmenta iudæorum pertinẽt. Si enim Dominus uerba precatoria uoluiſſet, credendum eſt, ea ſacerdotes docuiſſe: quod non legimus. Dicunt etiam ſacerdotem præter illam orationem, alias precationes coram Domino effudiſſe. Nempe iſtas. Prius enim bona tempora precabatur. Secundo ne à tribu Iehudah, ſceptrum auferretur. Tertio ne quis egeret in pp̃lo Iſraelitico. Quarto ne de⁹ſtultas hominum preces exaudiret, contra bonum commune petentium: quemadmodum itinerantes, qui ſæpius precantur ſibi ſolem ad iter, non conſiderantes an pluuia illo tempore magis expediat. Tradunt etiam tunc temporis iudæos ualde anxios & ſollicitos fuiſſe, ne in feſto expiationis, ſummo pontifici caſus aliquis malus accidiſſet. Hoc eſt, ne quo modo in offerendis ſacrificiis reliquoque miniſterio abſoluendo erraret alicubi, quod ſi fieret, pro malo & infauſto habebant omine: ideo pridie feſti expiationis cum alijs iuuenibus afferentibus coram eo, omne ſacrificiorum genus: ſeipſum exercitabat. Quod ſi omnia illi bene & fœliciter ſucceſsiſſent, magno totius populi applauſu ex ſanctuario, domum deducebatur.

Mittet per manum uiri, qui diu conſueuit ire in deſertum. Hebraice eſt. Per manũ uiri temporis, aut temporis mei, in deſertum, & per uirum temporis, intelligunt quidam hominem, qui diu, ſeu multo tempore fuerit in deſertum uerſatus. Poſſes etiam interpretari per uirum temporis, hominem ſenem. Quemadmodum enim hebræi dicunt, uirum terræ, id eſt agricolam, ita uirum temporis, id eſt ſenem dicere poſſunt: unde hircus per ſeniorẽ aliquem, iuxta hanc interpretationem: in deſertum mittendus eſſet. Et aduerte quòd quẽadmodum per paſſerem uiuum, in mundatione leproſi, qui permittebatur uolare in agrũ, ſignificabatur libertas uiri leproſi, à lepra ſua: & quod deinceps liber poterat inter alios cõuerſari: ita per caprum emiſſarium qui in de-

E ſertum

Locus difficilis explicatu.

Noua & bona explicatio huius textus.

Modus cõfitendi ſacerdotis ſuper capus hirci.

ſertum portabatur, ſignificabatur libertas iſrae litarum à peccatis ſuis: aut à pœna peccatorũ ſuorum. *Portabit hircus ſuper ſe, omnes iniquitates eorum.* Senſus eſt. Portabit pœnam iniquitatum eorum, ut iam explicuimus. *In terram inhabitabilem.* Hebraice. In terram ſeparatam, ſeu ſeparationis. Verbũ enim gazar, à quo gezerah, ſignificat proprie ſeparare, diuidere, ut patet Chabachu tertio ubi dicitur. Gazar. i. ſeparabitur ſeu elongabitur ab ouili pecus. Et primo Regum tertio. Giſru. i. Diuidite infantem uiuum. *Affligetis animas ueſtras.* Verbum anah duo ſignificat, ſcilicet reſpondere, & humiliare ſeu humiliari: unde pro affligetis poſſet uerti humiliabitis animas ueſtras. Et uidetur ſignificari coarctatione ſpiritus, ſeu halitus quẽ dictio nephes ſignificat. Eſt autem animam ſeu ſpiritum humiliare, non ſuperbire, ſed corde & corpore deiici: iuxta illud Iſaiæ. 58. Quare ieiunauimus & non aſpexiſti, humiliauimus animas noſtras & neſciſti? quod fiebat ieiunio, & aliis carnis macerationibus. Pſal. Humiliabã in ieiunio animam meam. Hebræi per iſtam afflictionem animi, intelligunt omnium delectabilium ſubtractionem, ſcilicet cibi potus, unctionis, delectationis, & coitus. Et dicit Aben Ezrah humiliare animam eſſe ieiunare, ut iam diximus, & menſis iſte tertius eſt Tiſri, qui accidit circa æquinoctium autumnale, & pro parte reſpondet noſtro Seprembri. *Sabbatum requiei eſt uobis.* Hebraice, Sabbatum ſabbaton, ſeu ſabbatum ſabbati, id eſt potiſsimum ſabbatũ ſeu inter ſabbata, & quia ſabat ſignificat ceſſare & quieſcere: & ſabbatum requiem, idem dictu eſt, ſabbatum ſabbati, quòd quies quietis, id eſt maxima quies ſeu ceſſatio: quoniam non ſolũ erat á ſeruilibus, ſed etiam ab his quæ diebus feſtis licebant, ut eſt cibus, potus, & aliæ delectationes ceſſandum. *Expiabit ſacerdos, qui unctus eſt.* Hebraice eſt. Qui unget illum: & poteſt eſſe ſenſus, quòd ſacerdos qui tabernaculum unxit, debeat expiare. Sanctes uertit. Expiabit ſacerdos, quẽ unget ungẽs. i. unctus. *Et qui implebit manum ſuam: ut ſacerdotio fungatur pro patre ſuo.* Solebat ſacerdos cum initiabatur, manus muneribus & oblationibus implere ad offerendum Domino: & quia hæc ceremonia ad conſecrationem ipſius pertinebat, aliqui uertunt. Cuius conſecrabit manum, ſcilicet conſecrans. Alij cu-

Humiliare ſeu affligere animã qd ſignificat h.

ius conſecrata fuerit manus. *Expiabit ſanctuarium ſanctitatis,* id eſt ſanctũ ſanctorum, *& tabernaculum eccleſiæ,* id eſt ſanctum, *& altare,* id eſt atrium in quo eſt altare aut altare atrij *& ſacerdotes,* ſcilicet alios & populum.

IN CAPVT XVI. IVXTA mores annotatio.

LOquere ad Aharon fratrem tuum, & non ingrediatur omni tempore ſanctuarium intra uelum. Ne arbitrarẽtur ſacerdotes ſe omnia dei impune poſſe ſcrutari: admonentur hic ſecreta Domini uereri, ne mori cõtingeret. *Cũ hoc ingrediatur, cũ uitulo filio bouis.* Audis hic quibus muneribus, quib⁹ ornamẽtis, debeas coram Dño Deo tuo apparere. Inprimis cum oblatione pro peccato, Optimus coram Deo ingreſſus, cognoſcere te peccatorem: & illi peccatorum tuorum præceptam ſatiſfactionem offerre. *Tunica linea ſanctitatis induet ſe.* Admonui in Exodo Dominum nihil noſtrum reſpicere uoluiſ ſe coram ſe: ſed omnia operiri ueſtibus ſanctis. Inquinata ſunt omnia noſtra coram eo. Non enim iuſtificabitur coram eo omnis uiuens, ideo omnia muneribus & donis Dei tegenda ſunt, ne oculos diuinæ maieſtatis mũdiſsimos offendas. *A cœtu autem filiorum Iſrael, ſuſcipiet duos hircos.* Tenetur populus hoſtias, quibus expiandus eſt, ſacerdoti ſuppeditare. Satis enim eſt, ſacerdotem, hoſtiam qua peccatũ ſuum expiet quærere. Nam quẽadmodũ populus, diuiti ſacerdoti nõ tenetur hoſtias ad ſua peccata abluenda donare, ita neq; ſacerdos populo ſed quiſq; ex proprio, debet Deũ ſuũ placare. De fœminis enim quæ uenerũt ad ungẽdũ Dñm in ſepulchro legimus emiſſe aromata: ut unctionẽ quã Dño parabãt, ex ſuo & nõ ex alieno facerẽt. Sic & ſctũs Dauid noluit deũ ſuũ, mutuatis aut grato quęſitis holocauſtomatibus placare ſed propriis. *Offeret ꝑ peccato qđ eſt ſibi.* Ne ſe ſacerdos à peccato, à quo alios expiabat putaret immunẽ: primũ hoſtiã ꝑ peccato ſuo iubetur offerre, nõ ſe putet ergo ſacerdos alijs ſanctiorem, cum ſit ipſe peccati infirmitate circũdatus. Docet inſuper neminem immundum, alios mundare debere. 1. Para. 22.

Expiationem faciet pro ſe & domo ſua

Mundam

Mundam debet ſacerdos domum ſuam ſerua-
re: & ſi peccauerit mundare & expiare eam.
Oportet (ait Paulus primæ ad Thimoteũ.3.)
Epiſcopum domui ſuæ bene præpoſitũ, filios
habentem ſubditos, cum omni reuerentia. Si
quis enim domui ſuæ præeſſe neſcit, quomo-
do eccleſiæ Dei curam habebit? *Dabit ſuper
ambos hircos ſortes.* Adumbratum credide-
rim in his duobus hircis peccatorem, qui pro
ſceleribus ſuis, dignus eſt qui immoletur Do-
mino: ſed dei munere liber euadit, & in ſolitu
dinem mittitur ſeu libertatem. Et ſit Domi-
nus Deꝰ noſter benedictus, qui mortẽ quam ꝓ
peccatis noſtris cõmerueramus: in hircum trã
ſtulit, & poſuit in eo peccatum omniũ noſtrũ.
Voluit autem in ſortibus oſtendere diſcrimẽ,
in quo eſt peccator propter peccata ſua, quòd
uidelicet aut feris tradendus eſſet in mõtibus,
aut Deo in altari immolandus. Beatus ille do
mine, qui eſt de ſorte tua: etiam ad iugulum.
Pars autem Domini populus eius, Iaacob funi
culus hęreditatis eius. Selecta & immaculata
erant omnia animalia, quæ Domino offerebã-
tur, in his uero nulla eſt electio, ſed caſu com-
mittuntur cuncta, ut intelligas in peccatore, ni
hil fore Dei electione dignum. *Aſperget ſep
ties.* Expendimus in Exodo, quid huiuſmodi
ſeptena aſperſio adũbraret, quia enim ſepties
in die cadit iuſtus, ſepties ſanguis eius funden
dus eſſet coram Domino. *Et expiabit ſan
ctuariũ ab immunditijs filiorum Iſrael.*
Habemus in medio noſtri, non ſolum Domi-
ni templum, ſed Deum ipſum: & quia ipſum
non uidemus, immunditias noſtras non cura-
mus: neque aduertimus eis polluere (quod in
nobis eſt) templum Domini, quare admonet
nos locus iſte, in quanta reuerentia habere de-
beamus templum ipſum quod apud nos eſt, &
in maiori quòd nos ipſi ſumus. Hinc ortã exi-
ſtimo, annuam illam altarium ablutionem,
quæ in eccleſijs die Iouis cœnæ Dominicæ fie-
ri ſolet: ut illa die immunditiæ omnes, quibus
ſacra Dei polluimus abluantur & abſtergãtur.
*Proijciet ſuper illum omnes iniquitates
filiorum Iſrael.* Audis hic Chriſtum ad ui-
uum depictũ, in quo ut Iſaias capite quinqua-
geſimo tertio habet, Dominus poſuit iniqui-
tates omnium noſtrum: benedictus ſis Do-
minė Deus noſter, qui pœnas quas nos ſolue-
re tenebamur pro peccatis noſtris: in caput
hirci poſuiſti, & ut oſtenderes quàm longe á
nobis feceris iniquitates noſtras, caprum iubes
mittere in ſolitudinẽ. Michęæ ſeptimo legitur
Reuertetur, miſerebitur noſtri, ſubijciet iniqui
quitates noſtras, & proijciet in profunda ma-
ris: omnia peccata noſtra. *Egredietur & fa
ciet holocauſtũ ſuũ, & holocauſtũ populi*
Quales ad ſacrificia domini accedere debeamꝰ,
pulchre locus iſte adumbrat, expellenda enim
ſunt prius peccata, deinde litandũ *Qui dimi-
ſit hircũ, lauabit ueſtimẽta ſua.* Immũda
ualde res peccatũ eſt, quod non ſolũ habentẽ
inquinat, ſed portantem: ut corporis & ueſti-
mentorum opus ſit lotione. *Mẽſe ſeptimo
10. menſis humiliabitis animas ueſtras.*
Non ſolet Dominus peccata remittere ſine a-
nimæ afflictione. Vbi ſunt qui opera pœniten
tiæ ſic excludũt, ut ea pro nihilo exiſtimẽt? Au
diant hic deũ ſtatuere, ut in die remiſsionis pec
catorũ, affligant & humilient non ſolum cor-
pora, ſed animas ipſas. *Sabbatũ ſabbati uo-
bis: & humiliabitis aĩas ueſtras.* Sũt mul-
ti qui omnia negocia ſua curant, nihilq; ſuorũ
negligũt, in die quo peccatorum ſuorũ pœni-
tet eos: quos textus iſte patenter arguit, in die
enim quo peccata tua luges, nihil aliud cures,
nihil alienũ tractes: ab omnibus uacãdum eſt
operibus, cũ ſunt peccata delẽda. Audiſti (ni fal
lor) quid Dominus ꝑ Iſai. dicat. Ecce in die ieiu Iſaiæ 58
nij ueſtri, reperitur uoluntas ueſtra: & oẽs ſub
ſtantias ueſtras repetitis. Ecce ad lites & ad cõ-
tẽtiones ieiunatis: & percutitis pugno impie.
Induet ſe ueſtibus lineis. Cõſidera hic quòd
non iubetur ſacerdos in die expiationis indue
re ueſtimenta iocunditatis & feſtiua: ſed linea,
ut hac ceremonia adumbraret, quòd eo tem-
pore quo peccata expianda ſunt: repellenda
ſunt ueſtimenta gloriæ noſtræ. Hoc eſt quod
in Exodo annotauimus. Et nunc (ait Domi-
nus peccanti populo) depone ornatum tuum,
ut ſciam quid faciam tibi. *Ad expiandum
filios Iſrael ſemel in anno.* Docentur hic ꝓ
lati, omnia condonare ſubditis ſuis, ſemel ſal-
tem in anno. Dicunt autem iudæi quòd ſi quis
in affirmatiuum præceptum committat, & a-
gat pœnitentiam: remittitur illi peccatum, qui
uero negatiuum tranſgreditur, peccatum eius
non dilui pœnitentia: ſed in diem hunc expia-
tionis ſuſpendi. Si quis uero peccatum com-
mittat quo eliminari & interfici meretur, hoc
neque diem expiationis ſatis purgare, ſed ca-
ſtigationes diuinę: qui uero uiolat nomẽ Dei,
non poſſe niſi per mortem à peccato abſolui,

Sed multa horum falſa ſunt. Tranſgreſſus eſt enim Dauid & Achab negatiuum præceptum ſcilicet non occides, occidendo innocentem: & nihilominus peccatum illorum, pœnitẽtia dillutum eſt. Ezechie. decimo octauo habes. Cũ auerſus fuerit impius ab impietate ſua quam fecit, & fecerit iudicium & iuſtitiam: ipſe animam ſuam uiuificabit. Sic ſequẽtia falſa ſunt.

IN CAPVT XVII. LEVITICI AD LITERAM ANNOTATIONES.

L*Oquutus eſt Dominus ad Moſeh.* Statuit hoc cap. Dominus, non eſſe animal immolaticiũ mactandum, niſi portio adipum, Domino offerretur. Secundo non eſſe demonibus litandum. Tertio non eſſe ſanguinem aut morticinum comedendũ. *Quicũq; e domo Iſrael mactauerit bouẽ uel agnũ uel capram.* Hebraice eſt. Vir uir, è domo Iſrael, ſed ſenſus redditus eſt: & hic eſt ſermo de mactatione ad ſacrificium. Nam ad comedendum, licitum erat mactare ubi uellent. Inferi⁹ enim dicitur. *Vt adducant filij Iſrael ſacrificia ſua: quæ ſacrificant ſuper faciẽ agri* Et uidetur quòd immolatio, qua uiri iſraelitæ, aut gentiles in agris demonijs immolabant: cauſam huic legi dederit. *Sanguis reputabitur uiro illi.* Hebraiſmus eſt: & eſt idem ac ſi dicat. Perinde eſt, ac ſi ſanguinem effudiſſet humanum: quem ſenſum more ſuo ſcriptura ſtatim explicat dicens. Ipſe ſanguinẽ fudit, id eſt reputabitur ſanguinem. ſ. humanum effudiſſe. Similem locutionẽ habes Exodi uigeſſimo. ſecundo, ubi dicitur. Si in effoſsione inuẽtus fuerit fur, & percuſſus mortuus fuerit, non illi ſanguines: ſi autem ſol ortus fuerit ſuper ipſum: ſanguis ei. Et ex hoc loco, explicari poteſt ille: qui utcunque difficilis eſt. *Excidetur uir e medio populi ſui.* Si qui uictimam immolaſſet, & non adduxiſſet ſanguinem ad altare Domini, reus ſanguinis ſeu homicidij erat: nõ mirum ſi eſſet eliminandus è medio populi ſui, qui dijs immolaſſet. Hanc autem locutionem quidam intelligunt, quòd non amplius pertinebit ad populum iſraeliticum homo ille: ſed non placet ille ſenſus: quoniam neminem legimus qui hoc commiſiſſet, non amplius pertinuiſſe ad iſraelitas: ſed re uera à Domino erat exterminandus, quando illi placeret, an uero in eum magiſtratus animaduerteret, non ſatis conſtat. Nam Geneſis decimoſeptimo dicit Dominus Abrahæ. Anima cuius præputij caro circunciſa nõ fuerit, peribit de populo ſuo. Poſtea uero Exodi quarto dum Moſeh in Ægiptum pergeret, occurriſſe ei Dominum legimus, & uoluiſſe eum quòd filium non circumcidiſſet occidere, unde conſtat quòd idem dictu ſit. Peribit de populo ſuo, quòd dignus eſt, qui à Domino occidatur: quemadmodum uoluit occidere Moſeh, ob legem circuncisionis omiſſam conſtat etiam ex hoc capite. Inferius enim dicit Dominus. Quicunque è domo Iſrael, comederit ſanguinem, ponam faciem meam in omnem animam comedentem ſanguinem: & excidam eam è medio populi ſui: ubi ſuperiorem, & ſimiles locutiones, explicare uidetur. Si queras quare reus homicidij reputatur, qui ſanguinem uictimæ fudiſſet: & non immolaſſet Domino. Iam Leuit. primo admonui, & multis alijs locis, uictimam loco hominis offerentis immolari. Nam mortem quam homo commeruerat, Dominus in animal commutabat: & quia ſanguis animalis, loco ſanguinis hominis offerentis ſuccedebat, inde eſt, quòd qui illum alibi fundebat, ſanguinẽ dicitur humanum fudiſſe, unde homo effundens ſanguinem animalis, & non per ſacerdotẽ ad altare: ſoluturus erat ſanguine proprio, qđ non ſoluebat ſanguine alieno: ideo dicitur ex terminãd⁹ *Et nõ ſacrificabũt adhuc ſacrificia ſua capris: poſt quos fornicãtur.* Quidã & etiam noſter Sanctes, pro capris demonibus uertunt: quoniam demones in figura hircorũ hominibus apparebant: & homines eos in diuerſorum animalium figuram colebant, maxime ægiptij. Vox hebræa ſearim, piloſos ſignificat ſeu hirſutos, inde ſeir id eſt hircus ſic dictus à nimia uiloſitate. Dicuntur autem demones piloſi, aut à multitudine & longitudine pilorum: aut quòd eos uidentes ſoleant hirſuti fieri ex timore. Hos demones uulg⁹ indoctũ, deos agri putabat. Habes enim. 2. Reg. 17. Siros alios putaſſe Deos mõtiũ & alios ualliũ. Ex hoc loco colliges deũ, nõ p ſe ſacrificiũ animaliũ elegiſſe, ſed ne popul⁹ ſuus his aſſuetus, ea demonijs immolarẽt: ut hic textus expreſſe dicit. Secũdo deprehẽdes iudæos, ꝑter illã uituli uulgatã idolatriã: his hircis in deſerto immolaſſe: unde illud Prophetæ Hamos. 5. Nunquid ſacrificiũ obtuliſtis mihi in deſerto? uidetur intelligẽdũ. Mihi. ſ. ſoli, quoniã ſimul cũ eo huiuſmodi colebãt demones. Sed lubet explicare, quare demones in huiuſmodi horribilibus, & fœdis figuris hoib⁹ appareãt. Dũ enim Eburæ inquiſitorẽ agerem,

Aduerte Deũ nõ p ſe animaliũ uoluiſſe ſacrificia, ſed ne hominea demoniis immolarent

gerē, & fœminas quaſdã, q̃ cũ demonibus colloquebantur examinarem, petebam ab eis quibuſnam figuris Demones ſeſe illis oſtenderent, & an ipſę Demones eas pri⁹ uerbis adirēt, uel potius uice uerſa: & ab eis audiui, ſemper illis apparuiſſe in uili figura, & ſi in humana, in ſpecie hominis ſubnigri ſeu fuſci: quos nos mixtos uocamus, quoniam ex albo & nigro ut plurimum generantur, neque Demonem aliquam illarum allocutum, antequàm ab eis interrogaretur. Ne ergo cauſentur, ſe pulchra forma & ſpecie eorum deceptas: aut illos Angelos & non Demones eſſe credidiſſę, uoluit Dominus Deus eos, non pulchra ſed fœda forma apparere. Similiter ne ſe Demoniorũ uerbis, ad malum prouocatas mentirentur, uoluit eos, eas prę loquentes expectare. Narrabat enim mihi quædam ex eis, Demonem inuocatum, ad horam illam circuiſſe: expectaſſeque ab ea uerbum aliquod, quod cum illa diſtuliſſet: ab eo alapam ꝑpeſſam, qua conquærente aduerſus eum, ille loqui incepit. *Obtulerit holocauſtum.* Hebraice eſt. Aſcendere fecerit holocauſtum, uel aſcenſionem. Iam enim in principio huius libri diximus, holah, id eſt holocauſtum, ab halah, quod eſt aſcendere, ortũ habere. *Dabo faciem meam in animam comedentem ſanguinem.* Hebraiſmus eſt: prouertam me iratum ad illum percutiendum & occidendum. Eſt autem dare faciem, contra aliquem uehementer iraſci. Accipitur enim facies nonnunquàm pro ira, quoniam ira maxime in facie hominis relucet. Ieremiæ uigeſſimo primo habes. Et ponam faciem meam contra urbem hanc in malum, & non in bonum, id eſt iraſcar illi. Aut dare faciem idem eſt quod durum ſe oſtendere. Solent enim homines ira affecti, faciem iratam uertere ad illũ ex quo uindictam ſumere uolunt. *Quoniam anima carnis in ſanguine eſt.* Sumitur hic anima pro uita, ſeu halitu: quoniam dictio nephes, halitum ſignificat: & uult dicere, uitam ſeu halitum eſſe in animali, quàmdiu in eo eſt ſanguis. Aſsignat autem rationem quare eſum ſanguinis prohibeat, quoniam idem eſt ſanguinem comedere: & comedere uitam ſeu ea priuare, poſtquàm uita carnis conſiſtit in ſanguine. Si ergo comedere ſanguinem, eſt comedere uitam ſeu ea priuare, dignus eſt morte, qui ſanguinem comedit: quoniam uitam aufert non ſolum animalis, ſed hominis cuius loco ſanguis animalium immolatur: ut diximus, unde ſtatim ſequitur. *Ego dedi eum uobis ſuper altare ad expiandũ animas ueſtras.* Et ex hoc loco luce clarius conſtat, quod ſæpius diximus: uictimam ſeu animal, loco hominis immolari: & Dei pietate mortem quam nos merueramus, in pecudem commutari. *Quia ſanguis animam expiabit.* id eſt liberam á morte reddet, quoniam loco animæ ſeu ſanguinis noſtri funditur. *Quoniam anima omnis carnis, ſanguis eius, pró anima eius ipſe.* Sumitur ut diximus anima pro halitu ſeu uita, & dicitur ſanguis halitus ſeu uita quoniã uita ſequitur ſanguinem, & etiam halitus: quàmdiu enim eſt ſanguis in animali, eſt uita in eo, & halitus: quo abeunte, uita ceſſat & halitus. Sic intellige quod ſequitur. *Quia aĩa omnis carnis, ſanguis eius eſt.* Conſecutiue, ſcilicet, quoniam ut diximus uita ſequitur ſanguinem. *Portabit iniquitatem ſuã,* id eſt pœnam iniquitatis ſuæ, quamcunque ſ. Dominus uoluiſſet infligere. Videtur autē Dominus hoc capite, duas cauſas aſſignare, quare eſum ſanguinis prohibeat. Altera eſt, quia anima carnis in ſanguine eſt: & ex conſequenti idem eſt comedere ſanguinem, quod comedere animal uiuum ſeu animam illius. Altera, quia dederit ipſum, ad expiationem animarum, ut ſcilicet ſanguis qui eſt anima, ſoluat quod anima noſtra ſolutura erat. Sed meo iudicio unica eſt cauſa, hæc ſecunda ſcilicet. Ratio inquit quare non debetis ſanguinem animalium comedere eſt, quia expiat, id eſt ſoluit pro animabus ſeu uita noſtra, quæ ob peccata morti obnoxia erat. Nam mea miſericordia uita pro uita datur, uita pecudum pro humana: & cum uita ſit ſanguis, qui non dat uitam ſeu ſanguinem alienum, neceſſe eſt dare proprium. Eſt autē conſuetudo, ut uita pro uita detur, iuxta illud Prou. Iuſtus de anguſtia liberatus eſt: & tradetur impius pro eo. Prouer. 11

Dare faciẽ quid ſit hebræis

IN CAPVT. XVII. LEVITICI ad mores annotatio.

QVicunq; homo ex Iſrael mactauerit bouem, ouem uel caprã, & ad oſtiũ tabernaculi nõ adduxerit: ſanguis reputabitur ei. Admonui frequẽtiſsime, bonos prælatos ac legiſlatores, à ſuis tollere peccãdi occaſiones. Nouerat pi⁹ pater, q̃ facile homo ad cõſueta redit: ideo iudæis aſſuetis idolis immolare in agro, abſtulit oẽm

occaſionem: præcipiendo ut ſacrificia ſua, ad altare ad hoc ſtatutum in templo portarẽt, quo etiam nos docet, non ubique ſacrificare: ſed ſacris in locis, & hilariori uultu in tẽplo noſtra ſacrificia acceptare, quàm alibi, licet poſt Chriſtum (ut Chriſoſto. dicit) totus mundus altare ſit. *Non ſacrificabunt adhuc ſacrificia ſua piloſis.* Expende quæſo hic ſapientiam Dei, & quàm ſapientem agit reformatorẽ. Sũt multi qui malos mores & cõſuetudines hominum in melius mutare uolẽtes, ſtatim à principio cũcta mala euellere conãtur: & quia homines peccatores non ſtatim malos mores relinquere poſſunt, deſtruũt homines, neq; mores reformant, qui uero huius rei boni artifices ſunt, non ſtatim malas conſuetudines omnino auferunt: ſed eas relinquentes, malũ ab eis auferre conantur. Cũ enim Seruator noſter Mat. 6. uideret homines auaros, pecunias ſtudioſe includere, ac ſeruare, neque facile abduci poſſe, ne theſauros facerent: ut ſapiens, non præcepit pecunias non aſſeruare: quoniam hoc imperfectis & aſſuetis ad contrarium, impoſsibile uidebatur: quare non præcepit ne theſaurizarent, aut pecunias reconderent: ſed ut hoc facerent in locis tutiſsimis dicens. Nolite inquit theſaurizare uobis, theſauros ſuper terram: ubi erugo & tinea demolitur, & fures effodiunt & furãtur. Sed quid? Theſaurizate uobis theſauros in cœlo, ubi nihil horum, lædere poteſt reconditam pecuniam. Sic de timore. Cum enim difficile ei uideretur, ab hominibus timorem mor-

Matth 10 tis auferre: non præcepit non timere occiſorẽ, ſed ut timerent magis eum qui poteſt æternã mortẽ infligere. Illum (inquit) timete, qui poſt quàm occiderit, poteſtatem habet mittere in

1 ad Co 10 gehennam. Sic & Paulus, cum difficile reputaret hominibus perſuadere, ne gloriam quererent, nõ docuit gloriam omnino reſpuere: ſed quòd ſi gloriari uellent, non quererent uanam huius mundi, qui ſolũ ad momentũ durat, ſed qui gloriatur (inquit) in Dño glorietur. Sic Deum hic feciſſe deprehendes. Nouerat quippe hominũ conditor, iudæos ita ſacrificijs & culturæ deditos: ut uix hãc extirpare in eis cõſuetudinem poſſet. Nõ enim homo diu ſine uero aut falſo deo, cui culturã ꝑbeat eſſe poteſt: ideo non eos á cultura & ſacrificijs auocauit: ſed quæ Demonibus in campis offerebant, ſibi in templo offerri præcepit: ideo dicit. Et nõ ſacrificabunt adhuc ſacrificia ſua Demonibus. Diſcãt etiã hoc, qui reformãdis monaſteriis incũbũt: ut nõ ex imꝑfectis ſtatim adducere uelint ad ſummam ꝑfectionẽ: ſed quædã eis informia & imperfecta permittant, & ſic paulatim eos ducant ad ſummum perfectionis apicem. *Quicunque é domo Iſrael, & de peregrinis qui peregrinantur in medio ueſtri, comederit ſanguinem.* Sunt alicubi principes Chriſtiani qui peregrinis conniuere uolẽtes, eos ſuos exercere ritus, in ſuis terris permittunt: ex quibus ſubditi ſæpe ſcandalizantur, & à fide decedunt. Tamdiu enim chriſtianus poterit uidere Iudeum ſua feſta ſeruare, & Sarracenum ſuas facere lotiones: quod aliquando placeant hæc, & ad ea facienda inducatur. Noluit igitur Dominus, gentilem corã iudæo ſuis idolis immolare: aut ſanguinem comedere, uel in agro ſacrificare etiam ſibi, ne ex hoc ſerui ſui ſcandalum paterentur, & ſimilia facerent. Docet ergo exteros, non uiolare ſtatuta patriæ in qua morantur. Et quia præceptum de non comedendo ſanguine, fuerat datum Noach ante legem, uoluit ad illud peregrinos etiam obligare. *Omnis anima in uobis, non comedet ſanguinem.* Docuit hominem non ſæuire, aut ſanguinem ſitire, ideo prohibuit æſum eius: neq; uoluit etiam niſi in ſuo altari uidere: ubi quæſo conſidera quali medicina expientur peccata, in animabus noſtris: nẽpe ſanguine, ut ſcias te pro quolibet peccato & immunditia, occiſione dignum: & timeas Deũ offendere, cui ꝑ qualibet offenſa, uitam debes. *Operiet illum puluere.* Non uult Dominus nos uidere aliquid, quod poſsit ad peccatum prouocare, ſimiliter ea eſſe tegenda, quæ poſſũt aliquem in malum inducere. *Omnis anima quæ comederit cadauer, & diſcerptum.* Vult nos Dominus à rapina deterrere. Sunt enim multi qui rapere aliena non audent, aut uolunt, libenter tamen rapta ab aliis comedunt: putantes ſe in hoc non peccare. Prohibet autem Dominus hic non ſolum rapinam, ſed rapta comedere. Et ſi immundus apud Deum reputatur, qui raptum à beſtia comederit, immundiorem reputa illum: qui raptum ab alio homine, in ſuos uſus conuerterit. Diſcamus ergo fratres mei, munera & ſacrificia Domini, ad eius templum deferre, demonibus non immolare, pios & non ſæuos eſſe, leges patriæ in qua moramur ſeruare, aliena non rapere, aut comedere: quod ipſe nobis dare dignetur qui eſt ſuper omnia ſæcula benedictus.

Amen.

CAP-

IN CAPVT. XVIII. IVXTA literam annotatio.

Quare dñs antequam ꝓciperet ꝑmittebat Ego dñs Deus ueſter

LOcutus eſt Dominus ad Moſeh dicendo. Explicat caput hoc qui ſint illiciti concubitus, à quibus ſuos Dominus deterret. *Ego Dominus Deus ueſter*. Præmittebat Dominus uerba hæc, cum leges traderet: ut ſcirent eum poſſe eis leges præſcribere quaſi ſeruis, & ſe eas ſeruare teneri, ut patet Exodi uigeſimo ubi Dominus eis dicit. Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti: è domo ſeruorum. *Secundum opus terræ Ægypti in qua habitaſtis, non facietis.* Habebant gentiles ſtatuta quædam quæ diuinis & naturalibus legibus aduerſabantur: quoniam in eis ſopita uidebatur naturæ lex, habebant præterea opera, & conſuetudines quaſdam abominabiles, præter leges ſcriptas: à quibus Dominus ſuos arcere decreuerat, & contra hæc ſtatuere: maxime circa idololatriam, & circa fœdiſsimos congreſſus: quos forte à patre ſuo Cheuaham tam Ægyptus, quàm Paleſtina didicerant: qui illis regionibus nomen dederat. *In ſtatutis eorum non ambulabitis.* Non ſolum non ſequamini illorũ mala opera, ſed neque iuxta illorum leges, & ſtatuta faciatis. Sunt enim populi, qui licet mala operentur, bonas tamen habent leges & ſtatuta. Dicebat enim Chriſtus iudæis, de Phariſæis loquens: ut quæcunque dixiſſent facerent,

Diſcrimẽ inter ſtatutum & iudicium

ab operibus tamẽ eorum abſtineret. Et dictio hebraica (coch) quam hic ſtatutum uertimus, ſignificat proprie ſtatutum ſcriptum, aut leges quatenus limitant & coarctant hominẽ. *Iudicia mea facietis.* Significat miſphat, dictamen iuſtum, & menſuram iuſtam, & legibus conformem: & uidetur hic importare iudicia obſeruata inter homines. Dupliciter enim leges conſiderari poſſunt, ſcilicet in ſe, & in moribus utentium: & priori modo uocantur ſtatuta. Secundo uero iudicia, & opponit hæc duo, ad ſtatuta & opera gẽtiliũ. Poſſem etiam dicere, quòd ſtatuta uocat perpetua, quæ erant quæ ad legem naturæ pertinebant: iudicia uero leges, quas poſitiuas uocant: quæ dantur pro loco & tempore & mutari poſſunt, & hæc uidetur mens literæ, quia dicit. Iudicia mea facietis, & ſtatuta mea ſeruabitis. *Vt ambuletis in eis*, quia ut ſæpius admonui, uocat hebraiſmus legem uiam, per quam quis quaſi incedere uidetur, iuxta Pſalm. Beati perfecti uia: qui ambulant in lege Domini. *Quæ faciet homo & uiuet in eis.* i. quæ ſi fecerit homo, uiuet uita temporali propter illorum obſeruantiam: Eſt enim ſermo de uita temporali, iuxta illud Exodi uigeſimo. Honora patrem tuũ & matrem tuam: ut ſis longæuus ſuper terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi. Vnde Ezechielis uigeſſimo habes. Et ego dedi eis præcepta non bona, id eſt quæ eis non erunt bona, poſtquàm ea non ſeruant: lex enim non ſeruata, auget peccatum, & mala dicitur frangenti, quoniam propter illius fractionem punitur. Et ſequitur iudicia, in quibus nõ uiuent, id eſt propter q̃ nõ uiuent: cum obſeruantibus: uitam polliceatur. Probatur etiam quòd de uita temporali ſit ſermo, quoniam Ezechielis decimo octauo, de impio qui legem non cuſtodit dicitur. Nunquid uiuet? Non uiuet. Omnes abominationes iſtas fecit, moriendo morietur, ſanguis eius ſuper eum. Si ergo qui legem non cuſtodierit morte morietur, proculdubio temporali: quia ſequitur. Sanguis eius ſuper eum. Sequitur quòd qui cuſtodierit, uita uiuet temporali, unde nõ memini me legiſſe unquàm, legem ueterem, æternã uitam cuſtodientibus promiſiſſe. Hæc enim ꝓmiſsio nouæ legis eſt. Math. 25. Ibunt iuſti in uitam æternam. Sunt tamen quædam, quæ uitam æternam promittere, aut potius adumbrare uidentur, in ueteri lege: ut eſt illud Danielis duodecimo. Et multi qui dormierunt in terra pulueris reſurgent: alij ad uitam ęternam, alij ad obprobrium ſempiternum. Et Eccleſi. quarto decimo. Qui elucidant me: uitam æternam habebunt. Item Thobię duodecimo Eleemoſina à morte liberat, & uitam æternam inuenit. *Nullus ad propinquã carnis ſuæ accedetis.* Hebraice eſt. *Vir uir, ad omne reſiduum carnis ſuæ, non appropinquabitis ad reuelandum nuditatem eius.* Sed idem dictu eſt. Vir uir, quòd omnis uir. Reputat hebraiſmus unam cognationem, unam carnem: & quemque illius cognationis, reſiduum illius carnis, ſeu reliquias carnis. A patre enim uno, relinquuntur omnes ab eo deſcendentes: qui ſunt reſidui & reliquiæ parentum. Et uidetur eſſe ſenſus. Ad reſiduum carnis ſuæ non accedetis. i. ad partem carnis ſuæ non accedetis. Et licet lex hæc, omnem conſanguineam prohibere uideatur in coniugiũ: quia dicit. Ad propinquam ſeu reſiduam, à ſuis progenitoribus non accedat, limitationes tamen ſequentes, uidentur communem legem interpretari. Et reuelare

uelare turpitudinem alicuius, eſt eius pudenda detegere. *Nuditatem patris tui & nuditatẽ matris tuæ: non reuelabis.* Dupliciter hæc lex intelligitur. Nam hebræi unicam eſſe arbitrantes exponunt. Turpitudinem patris tui. i. quam nudauit pater tuus, cuiuſcũque ſit. ſiue ſit concubinæ ipſius, ſiue alicuius quam ui opreſsit, ſiue quã ſua ſpõte cognouit, nullo modo cũ ea congrediaris. Secũdã uero legis partẽ, de matre uxore. ſ. patris legitima, intelligũt. Vnde ſequitur. *Mater tua eſt. Non reuelabis turpitudinẽ eius.* Alij diſtinctã intelligũt, uoluntq; priorem eius partem ad filiã dirigi, ſecũdã uero ad filiũ, ut ſit ſenſus. Tu filia nõ reuelabis turpitudinẽ patris tui ſicut fecerunt filiæ Loth: & tu fili, nõ reuelabis turpitudinẽ matris tuæ. & hæc ſecũda expoſitio uidetur melior: licet nõ nihil duritiæ habeat, quoniã nõ ſolet fœmina reuelare turpitudinẽ uiri, ſed uice uerſa: ſed quia reuelare turpitudinẽ hic accipitur pro coire: ſuſtineri poteſt expoſitio tũ quia inferius dicitur. *Turpitudinẽ patris fratris tui, nõ reuelabis*: quod ſtatim explicans addit. *Ad uxorem eius non accedes.* Prohibentur aũt hoc cap. nouem mulieres à cõcubitu. ſ. mater, nouerca ſeu concubina, ſoror, ſoror patris, ſoror matris, ſoror uxoris: uxor fratris, uxor patrui, & mulier menſtruata. Addunt aũt rabbini has. ſ. auiam ſeu matrem patris, matrem matris, matrem aui & uxorem eius, auiam ex parte matris, uxorem fratris patris, nurum filij, & nurum nepotis. *Turpitudinem uxoris patris tui: nõ reuelabis.* Loquitur textus de ea quæ eſt uxor patris: licet nõ ſit mater, quoniã licebat tunc temporis multitudinẽ uxorũ habere. *Turpitudo patris tui eſt.* i. perinde eſt ac ſi turpitudinem patris tui detegeres: ſed eſt q̃ſtio, an mortuo patre liceret eã habere, & qui dã hoc licere putant, & Paulũ. 1. ad Corinthios 5. exponunt, de uxore patris adhuc uiuentis. Eſt etiam quæſtio de uxore patris, nondũ ab eo cognita, quemadmodũ Adonias petijt Sunnamitem, patris uxorem, incognitam ab eo, in uxorem: ut prioris Regũ hiſtoria teſtatur: ſed certe puto nullo pacto licere, uxorem patris, ſiue cognitam ab eo, ſiue non, ſiue eo ſuperſtite, ſiue uita functo, in uxorem accipere: & quòd eo defuncto non liceat probo. Quoniã nõ minor reuerẽtia debetur nouercæ mortuo patre meo, q̃ filiæ uxoris patris mei eo mortuo ſed ad filiã uxoris patris mei nõ licebat eo etiã mortuo accedere, ergo neq; ad nouercã: & fortius ſtringes, ſi de uxore fratris, cum liberis defuncti, argumentum agites: ad quam nullo pacto eo etiã defuncto accedere licebat, alias fruſtra lex adderet, de defũcto ſine liberis: & eadẽ ratio eſt de nouerca, & de nõ cognita à patre. Secundo quia lex hic pro cauſa adfert, quoniã turpitudo patris tui eſt, id eſt, quia perinde eſt, ac ſi eſſet turpitudo patris, & eã detegiſſes: ſed patris etiam mortui iniquũ eſſet uerenda detegere, ergo & uxoris eius. Tertio q̃a accedere ad uxorem patris eo uiuente, lege adulterij prohibebatur: ergo ſi hęc lex aliquid de nouo ſtatuit arcet à coniugio cum ea, eo defuncto. Qui hæc fuſius diſquiſita uidere cupit, legat Ioãnis Scoti ſententias, ſuper d. 21. & Maironis eadẽ diſt. qui hæc ex profeſſo inquirunt. *Turpitudinem ſororis tuæ filiæ patris tui, uel filiæ matris tuæ, quæ genita eſt domi, uel genita eſt foris.* Videtur lex hæc eadẽ cũ ea: quę poſt ſequentẽ ſentẽtiam ponitur, quæ ſtatuit. *Turpitudinẽ filiæ uxoris patris tui, quæ genita eſt à patre tuo, non reuelabis.* Quidam putant priorem loqui de ſorore carnali, ſcilicet ex parte patris & matris. Secundam uero de ſorore ex parte patris, nata ex nouerca. Alij uero putant priorem legem omnes ſorores excludere, ſiue ex altera ſiue ex utraque parte. Secũdã uero de nouerca ſtabilitã putãt, quoniã paſsim hoẽs putabãt ſibi licere cõiũgi ſororib⁹ ex altera tãtũ parte, queadmodũ legimus de Abrahã, qui Sarã ſe uxorẽ accepiſſe aſſerit: licet eſſet ex altera parte ſoror. Similiter de Thamar, q̃ ad Amon dicebat: ut ſe à patre peteret in uxorem, qui non eſſet eam ſibi negaturus. Quod autem dicitur. *Quæ genita eſt domi uel foris,* intelligendum eſt de filia patris, quã ſuſcepit, antequam domũ uxorem induxiſſet: uel de ea, quam habuit poſtquam uxorem domi habuit. Poterat enim filius putare, eam nõ eſſe ſororem, quæ nata eſſet ex matre, antequã eſſet facta uxor, & domi recepta. *Nuditatem filiæ filij tui,* id eſt, neptis tuæ, *quoniam nuditas tua eſt,* i. tã turpe eſt, quã turpe nudare propriã turpitudinẽ ſeu nuditatẽ: & in oĩb⁹ his locis ꝓ turpitudine legẽdũ puto nuditatem. *Nuditatem ſororis patris tui,* id eſt, amitæ tuæ. *Reſiduum patris tui ipſa,* id eſt portio carnis patris tui, idem dicendum eſt de matertera, id eſt, ſorore matris, eadem ratione.

Turpitudinem fratris patris tui, non reuelabis, id eſt, nuditatẽ uxoris eius, ut ſtatim explicat: quæ reputatur nuditas fratris patris tui, ubi uides nuditatem ſeu turpitudinẽ uxoris, reputari turpitudinem mariti eius. *Turpitudinem uxoris fratris tui, nõ reuelabis.* Excipitur ab hac regula quando frater ſine liberis moritur: quoniam tunc tenebatur frater ſuſcitare ſemen eius: ut dicitur Deuterono. uigeſimo quinto, & ex hoc uidetur haberi: quod neque liceret coniungi, uxori fratris, etiam defuncti, ſi filios reliquiſſet, quoniam lex excipit uxorem fratris ſine liberis defuncti, ergo ſi cũ liberis eſſet defunctus non liceret uxorem eius accipere. *Turpitudinem uxoris & filiæ eius*, intellige etiam ſi non ſit filia tua ſed uxoris tuæ tantum. Nam talis ſuccedit loco filiæ, & filia filij uxoris, loco neptis. *Caro tua ſunt.* Hebraicè. Reſiduum tuum ipſæ, id eſt, portiones carnis tuæ aut caro tua reputantur, quemadmodum uxor tua cuius ſunt filię uel neptes. *Scelus eſt.* Significat zimah, bonam uel malam cogitationẽ ſecundum Hebræos. Alij uerò dicunt ſignificare fœdum turpe: quod uero cogitationes ſignificet, colligitur ex Ezechi. ca. 16. ubi dicitur. Et non feciſti. Et hazzimah, id eſt, cogitationem: ac ſi dicat. Non expendiſti. Significatio dictionis: meo iudicio nõ plene nota eſt. *Vxorem, ad ſororem eius nõ accipies, ad ſtringendum uel anguſtandum: ad reuelandam nuditatem eius ſuper eam: dũ ipſa uiuit.* Senſus eſt. Non addas ad uxorem tuam, ſororem eius: ut ſcilicet uxorẽ anguſtia afficias. Noluit enim lex, odiũ fore inter illas: inter quas debet eſſe naturalis amor, & amicitia. Quod autem additur. *Dum ipſa uiuit*, concedit poſt mortem uxoris, poſſe ſororem eius accipere. Nouerat Dominus, qualiter Rachel, angebat Liam: ideo noluit talia cõnubia, in ſuo populo permittere. Verbum autem ſarar, quod uertimus ſtringere: ſignificat proprie ligare, & ex conſequenti anguſtiaria: quod homo anguſtia affectus, uideatur ſpiritum ligatum habere. *Ad mulierem in ſeparatione immunditiæ ſuæ, ſeu in menſtruo ſuo: non accedes.* Senſus eſt. Ad mulierem, dum propter immunditiam ſuam ſeu menſtruum, ſeparata eſt ut dictum eſt cap. 15. non accedes. Diſquirit hic Caietanus, an ſit mortale ad menſtruatam accedere: & diffinit quòd non, textus tamen ſcripturæ Ezechielis decimo octauo, oppoſitum inſinuare uidetur: ubi dicit. Ad menſtruatam non acceſſerit, uita uiuet: ergo ſi acceſſerit morietur: quemadmodũ infra cap. uigeſſimo ſtatuitur: quod accedens ad eam quæ patitur fluxum, morte moriatur. Non ſolet autẽ homo interfici, pro ueniali peccato, ideo dicendum eſt quod illo tempore, quo lex hæc uigebat: mortale erat ad talem accedere, & prohibet hoc etiam in uxore: & hac de cauſa multi dicunt Deum, in pluralitate uxorum diſpenſaſſe: quoniam Iudæi incontinentes, ad uxorẽ menſtruatam acceſsiſſent: ſi unicam haberent. Enumerant Iudęi adhuc uiginti perſonas, cum quibus non licet connubia iungere, ſcilicet matrem matris, matrem patris matris ſuæ, matrẽ patris ſui, matrem patris patris ſui. Quinto uxorẽ patris patris ſui Sexto uxorẽ patris matris ſuæ. Septimo uxorem fratris patris ex matre. Octauo uxorem fratris matris, ſiue ex patre, ſiue ex matre. Nono nurum filij ſui & nurum filij filij ſui. Decimo nurum filiæ ſuæ. Vndecimo filiam filiæ filij ſui. Duodecimo filiam filij filij ſui. Decimotertio filiam filiæ filiæ ſuæ. Decimoquarto filiam filij filiæ ſuæ. Decimoquinto filiam filiæ filij uxoris ſuæ. Decimoſexto filiam filiæ uxoris ſuæ. Decimoſeptimo matrem matris patris uxoris ſuæ. Decimooctauo matrẽ patris patris uxoris ſuæ. Decimonono matrem matris matris uxoris ſuæ. Vigeſsimo matrem patris matris uxoris ſuæ. Hactenus illi. *Vxori uicini tui, non dabis accubitũ tuũ ad ſemen, ad polluẽdã eam.* Dupliciter poteſt litera hæc intelligi. Vno modo. Ad ſemẽ. i. polluẽdo eã ſemine tuo, unde quaſi explicãdo ſequitur. Ad polluẽdã eã. ſ. ſemine tuo. 2. Ad ſemẽ. i. ad ſuſcitãdũ illi ſemẽ ex uxore ſua: ſi forte illa non haberet ſemen ex uiro ſuo: aut ad ſuſcitandum ſemen tibi, ſi forte ſterilis eſſet uxor tua, & uxor uicini fœcunda: & uocat uicinum uel ſocium omnem iſrahelitam. *De ſemine tuo non dabis, ad tranſire faciendum ſeu ut tranſire facias ad Molech.* Eſt Molech (ut conſtat ex undecimo capite prioris libri Regum) nomen idoli, quod filij Hamon coluerunt ibi enim ſic habetur. Tunc ædificauit Salomon phanum, Chemos idolo Moab, in monte qui eſt contra Ieruſalem: & Molech idolo filiorum Hamon. Quod nomen ipſum attinet, uidetur Molech, ortum habere à malach, quod eſt regnare: quod uidelicet idolum illud, tunc temporis dominium haberet ſuper alia idola, aut rex aliorum idolorum appellaretur. Sacrificabant autem iudæi filios ſuos (quos hic ſemẽ

Quid Molech idolum

textus

textus uocat) huic idolo, ut conſtat ex uerbis Ieremiæ capite trigeſimo ſecundo ubi ſic habetur. Edificauerũt excelſa Baal, quæ ſunt in ualle filij hinnon, ut tranſire facerent filios ſuos, & filias ſuas Molech. De modo quo ſeniẽ trãſire faciebant, tradunt hebræi, Molech fuiſſe æneum quoddam idolum, intus concauum: extenſa habens brachia: ſuper quæ puerum ponebant, incendentes intus idolum, quo uſque candens fieret: ne autem pueri uagitus, ad compaſsionem audientes prouocaret, timpanis ſonabant, quouſque puer ſpiritum exhalaret extremum. Sunt qui dicunt Molech idolum fuiſſe Acharon ciuitatis Philiſtinorum, quod alio nomine appellatum eſt Beelpeor, ſeu Belphegor & Milcon, quod gentes priapum uocabant: cuius ſcriptura prioris regum capite decimoquinto meminit: cuius cultũ pius rex Aſah è ſuo regno eliminauit. Et ſecundo Regũ uigeſimo tertio legimus, effœminatos, domũculas habuiſſe in domo Domini, quas fœminæ texebant. Alij uero putant, iudeos, ſequentes gentilium errores & impietatem: feciſſe tranſire filios ſuos per ignem, in honorem ipſius Molech tamdiu, uſquequo flatum extremum emitterent: ſed timeo hoc ad fabulas Iudæorum pertinere. Puto enim eos, quẽadmodum & nos, ignorare ritum quo puer traduceretur ad idolum Molech. *Non pollues nomen Dei tui.* Aliquẽ poluere nomẽ Dei, aut Domini ſui, eſt ſe ſeruum alicuius Domini mundi profiteri: & in ſe eſſe pollutum. Putant enim homines, quòd talis ſit Deus aue Dominus alicuius ſerui, qualis ipſe eſt. Si mũdus mũdum, ſi pollutus, polutum. Vocatur enim ſeruus nomine Dei ſui, ideo ſi ſit pollut⁹, polluit nomen Dei ſui: quo uocatur ſeruus eius. Polluere ergo iſtos nomen Dei, eſt eſſe pollutos, & nihilominus uocari ſeruos Dei. *Ego Dñs* qui ſcilicet hæc poſſum in uos uindicare: quemadmodũ Dominus in ſeruos male geſta. *Mulier non ſtabit ante iumentum ad proſtituendum ſe ei.* Mutant ut lubet Hebræi uerborum ſignificationes. Verbum enim raba qđ Munſterus uertit proſtituere, Sanctes uero noſter, in coitu, ſignificat proprie quadrare: unde rabu, id eſt, quadrum, uel quadratum, ut patet Exodi uigeſimo ſeptimo, ubi dicitur. Rabu, id eſt, quadrum erit altare, & quia putarunt hanc ſignificationem, hic non poſſe quadrare, mutarunt eam in proſtituere, uel in aliam, ut diximus: ſed ſi quis alluſionem expendat, uidebit quàm bene loco conueniat. Nam mulier quæ ſe iumento proſtituit, ad modũ quadrupedis ſe diſponit: ut brutũ quadrupedem eam exiſtimans, cum ea coeat: quemadmodum de Paſiphe uxore Minois cretenſium regis, fabulæ tradunt: quæ uaccam lineam, arte Dædali fabricatã ingreſſa, tauro ſe ſuppoſuit. Vnde locus iſte ſic reddendus eſt. Mulier non ſtabit ante iumentum, ad quadrandum ſe ei, id eſt quadrupedem agendo. & bene alluſionem aduerte, ut non facile de cætero diſtrahas uerba à ſua propria ſignificatione. Vnde reba, id eſt lectus, ſic dictus quòd quadrus ſit: ut patet Pſalmo cẽteſimo trigeſſimo nono ubi dicitur. Semitam meam, ueribi, id eſt & lectum meum ſeu quadratum meum: uentilaſti. *Polluit ſe terra huiuſmodi contaminationibus, & uiſitabo iniquitatem eius ſuper eam.* Ex peccatis fœdis hominum dicitur terra pollui, maxime ex congreſsibus illicitis, & contra naturæ ordinem. Et quod dicitur. *Viſitabo iniquitatem eius ſuper eam:* uerti poſſet. Et recordabor iniquitatis eius ſuper eam: ut ſcilicet puniam eam. Iam enim ſępius admonui, uerbum pachad, potius recordari, quàm uiſitare ſignificare: licet etiam aliquando ſignificet uiſitare. *Euomet terra habitatores ſuos.* Quemadmodum ſtomachus, indigeſtos & corruptos cibos ferre nequit, ſed ſtatim euomit: ita & terra ægre fert habitatores immundos, ideo eos à ſe reiicit: & uerbum chaali, ſignificat proprie euomere: ut patet Iouah ſecundo ubi dicitur. Et dixit Dominus piſci: uaiachi. i. & euomuit Ionam in arida. *Vt non faciatis ex ſtatutis abominationum, quæ facta ſunt ante uos.* Hoc fuit illarum gentiũ extremum malum, ut ſcilicet non ſolum hoc ex arbitrio facerent: ſed ueluti patria ſtatuta cuſtodirent. *Non polluatis uos in eis,* quemadmodum illi. *Ego Dominus* qui ſcilicet uos punire poſſum. Quoniam ex hoc capite multæ controuerſiæ ortæ ſunt, an ſcilicet omnes ꝑſonæ hic interdictæ: & earum connubia ſint lege naturali prohibita: operepretium duxi, hic non nihil de hac quæſtione ſcribere, ne res ſic inuoluta permaneret. Eſt autem pro huius rei declaratione præmittendum Deũ Op. M. ob tres aut quatuor cauſas, huiuſmodi matrimonia prohibuiſſe ut ex ipſo textu colligitur. Prima quia reſiduum tui eſt, ſeu portio carnis tuæ: & hanc cauſam adduxit ad reprobanda connubia inter nepotẽ & materteram,

&

Quomodo iudæi immolabãt filios & filias idolo Moech.

Quid polluere nomẽ dñi

An omnes gradus ſeu ꝑſonæ his lege ꝓhibitæ ſint etiã interdictæ lege naturali diſquiritur

& nepotem & amitam. Dicitur enim ibidem. Reſiduum patris tui eſt. Idem de filia uxoris, & nepte ipſius. Secunda quia nuditas uel turpitudo tua eſt: & hæc adducitur ad prohibendum connubium cum nouerca, & cum filia filij, uel filiæ, ſimiliter de uxore fratris. Tertia quia mater, quia uxor fratris patris, quia uxor filij. Quarta additur ad non prouocandam ſororem, in ſororem ſuam. Eſt ſecundo aduertendum, quòd prohibentur hic perſonæ duplicis generis: ſcilicet conſanguinei, & affines, conſanguinei ut mater, ſoror, filia, neptis, amita & matertera. Affines ut nouerca, ſoror ex parte patris uel matris tantum: filia uxoris, & neptis uxoris: uxor auunculi, nurus, uxor fratris, ſoror uxoris. Videtur ergo quòd omnes iſtæ, ſeu cõnubia inter oẽs iſtos, ſint iure naturali prohibita: quod ſic probatur. Accedere ad propriam carnem, eſt iure naturali prohibitum, ſed accedere ad omnes quæ hic numerãtur conſanguineas, eſt accedere ad propriã carnem: ergo: maior nota eſt, probatur minor. Accedere ad ſororem patris, ſeu amitam, & ad ſororem matris, ſeu materteram, eſt accedere ad propriam carnem: ergo à fortiori accedere ad matrem, ad filiam, ad neptem, & ad ſororem: cum iſtæ ſint mihi propinquiores quàm amita uel matertera. Antecedens ex text u conſtat. Dicit enim. Turpitudinem ſororis patris tui, non reuelabis, reſiduum carnis tuę eſt. Idem de ſorore matris. Eadem ratione ad eas quæ loco harum ſuccedunt, ſicut nouerca, ſoror ex parte alterius parentis. Secunda ratio ex parte reuerentiæ ſumi poteſt. Committere irreuerentiam erga ſuperiorem uel illum cui naturaliter reuerentiã debeo eſt impingere in ius naturale: ſed coire cum perſonis hic prohibitis conſanguineis, eſt committere irreuerentiam in ſuperiorem, uel in illum cui reuerentia debetur ex naturali lege, quoniam eſt reuelare nuditatẽ eius, quemadmodum reuelare pudẽda matris, nouercæ, ſororis ex parte alterius parentis. Tertia: Gẽtes non debebant puniri pro eo quod non eſt contra ius naturale, quoniam non tenebantur ad poſitiuam legem diuinam, quam non nouerant, ſed Dominus dicit eos feciſſe iſtas abominationes omnes, ante aduentum iudæorum, terramque polluiſſe ſe, & euomituram eos: ſequitur ergo omnia hæc naturali legi aduerſari. Sed his aliqua obſtãt, ſcilicet hæc. Quoniam non magis pertinet ad carnem meam, filia uxoris meę, quàm ſoror ipſius, ſed licet accipere ſororem uxoris, uxore defuncta: ergo & filiam uxoris. Ad hoc dicitur negando maiorem, quoniam filia uxoris ſuccedit mihi loco filiæ, non ſic ſoror uxoris meæ. Secundo quia nõ eſt credendum patriarcham Iaacob, in natura le ius impegiſſe, ſicut neque Abraham qui fuit dilectiſsimus Deo: ſed prior accepit ſimul duas ſorores uiuentes, & ſecundus ſororem ex parte alterius parentis, ergo hoc naturali iuri non aduerſatur. Dico quod aliquod eſt ius naturale, quod ſancti patres omnes nouerant, quemadmodum non eſſe cum conſanguineis, maxime proximis congrediendum. Aliud eſt quod non omnes nouerant, quemadmodum non eſſe ducendas affines in linea tranſuerſali, & hoc non nouerant niſi pauci ex ſanctis patribus: & ideo Abraham Sarah ſororem ex parte alterius parentis tantum, in uxorem duxit. Idem de Iaacob, licet ut diximus illud legi naturali non ſic aduerſetur ut primum. Tertio quia in principio mundi, fuit matrimonium inter fratres & ſorores. Ad quod dicendum, manifeſtam tunc fuiſſe autoris naturæ diſpeoſationem. Poſſemus etiam dicere Caim & Abel non accepiſſe uxores, niſi poſtquàm humanum genus erat à patre multiplicatum, & hoc litera Geneſis quarto inſinuat: quę dicit tempore Set: genus humanum multiplicatum: quoniam tunc cœptum eſt inuocari nomen Domini. Neque mireris, hic non prohiberi à matrimonio filiã, quoniam ſi prohibetur filia uxoris, multo magis prohibetur filia utriuſque parentis. Similiter non prohiberi auiam, & prohiberi neptem: quoniam ſi turpitudo amitæ non eſt reuelanda, neque materteræ, multo minus auiæ. Sed de his ſatis quoniam textum interpretandum ſuſcepi non digladiandum. Quarto quia ſummus pontifex ſæpiſsime in his diſpenſat, non poſſet autem diſpenſare, ſi hæc natura li iuri aduerſarentur. Dico quòd multiplex eſt ius naturale, ſcilicet primarium & ſecundariũ ut dicit. ſ.t.22.q.122.ar.1.&.4.ſ.d.33.q.1: hæc ad ad ſecundarium pertinent in quo ſummus põtifex diſpenſare poteſt occurrentibus alijs quæ in caſu ius naturale ſopire uidentur.

IN CAPVT XVIII. LEVITICI annotationes ad mores.

Ego Dominus Deus ueſter. Conſtat ex hoc loco eum qui leges condere uult, debere prius oſtendere dominium ſuum in eos: qnibus leges tradit. Similitet debere oſtendere: ſe poſſe in tranſgreſſores legum ſuarum animaduertere. *Secundum opus terræ Ægipti in qua habitaſtis: non facietis.* Non debet patria bene inſtituta, facile permittere

mittere, habitatores ſuos, peregrina regna, in quibus homines licentioſius uiuunt adire: ne mores malos diſcere poſsint, quoniam homo, facile diſcit mores eorum quibus conuerſatur.
Gene 24 Vnde ſanctus Abraham, noluit filium ſuum Iſaach, in Meſopotamiam ire, uxoris querendæ gratia: ſed potius uxorem ad ſe adducere, ut penes ſe bonos mores addiſceret & malos ſi forte haberet, deponeret. Similiter elaborãdum eſt, ne mala exempla uideas: quæ te facile ad malum adducere poſſunt. Tertio qualiter ſubditi à prælatis ſuis admonendi ſunt, quã do ituri ſunt ad loca in quibus mala exempla
Baruch 6 uidere poſſunt, quemadmodum ſanctus Ieremias, iudæos in Babilonicam captiuitatem ituros, ubi idolorum colluuiem uiſuri erant, de cauenda idololatria admonet. *In ſtatutis eorum non ambulabitis.* Eſſet ſatis impiis, impie uiuere, modo ſtatuta iniqua non ſtabilirent. Nam quemadmodum pijs, non ſat eſt bona facere: ſed ſeſe iuramentis, uotis, & ſtatutis ad ea facienda ligant, ita & impijs non ſat eſt mala facere, niſi ſe ſuis ſtatutis, uotis & iuramentis, ad ea facienda aſtringant. Iuraui (ait Dauid) & ſtatui: cuſtodire iudicia iuſtitiæ tuæ.
Pſalm 118 Et alio Pſalmo. Sicut iurauit Domino, uotum
Pſalm 131 uouit Deo Iaacob. Si dedero ſomnum oculis meis: & palpebris meis dormitationem, donec inuenero locũ Domino: tabernaculũ Deo Iaacob. Hoc intereſſe cernes inter malos & bonos, in malis & bonis faciendis: quòd boni faciunt mala, quaſi diſſigata. Nam ita ea facere uolunt, & promittunt, ut facile uota, uel iuramenta, reſcindant. Audi quid Dauid ſanctus, iniuriam paſſus à Nabal, uxori eius dixerit. Et quidem uiuit Dominus, quia niſi feſtinaſſes in occurſum mei: non remanſiſſet ipſi Nabal mingens ad parietem. Venit mulier ſapiens in occurſum eius, & ſtatim reuocauit malũ qđ facere decreuerat. De bonis operibus, qualiter ſe ad ea aſtringant diximus. Nunc de malis dicamus, qualiter ea faciant fixa: & ſe ad ea aſtringant. Cum enim nuncij quos miſerat Nabuc donoſor: uacui & ſine honore ab eis ad quos mittebantur remitterentur: iurauit ꝑ thronũ ſuum, quòd ſe ab eis defenderet: & ſtatim ad uindictam Holofernem miſit. Sic illi qui Danielem accuſabant, ne rex malum quod Prophetæ parabant, reuocare poſſet, eum ſtatuere fecerunt, ne quis triginta dierum ſpacio: alteri quàm ei quicquàm peteret. Quod uero bona diſciſſa faciant, conſtat. Si elemoſina, ieiunium uel quoduis aliud bonum opus faciendũ eſt, parua occaſio eos impedit ab exequutione eius, ita ut pulchre dixerit in Prouerbiis Salo- Cap. 21
mon, pigrum uelle & non uelle: quoniam: ſi aliquando uult bonum, ſtatim reuocare conatur quod bene uoluit. *Iudicia mea facietis, & ſtatuta mea ſeruabitis.* Facienda ſunt bona ſtatuta, contra mala. Non ſat eſt malis operibus, bonis obuiã ire, ſed ſtatutis bonis, eorum malis legibus obuiandum eſt. *Nullus ad propinquam carnis ſuæ accedetis.* Putarem conſanguineam cognoſcere, ad brutalitatem tendere, brutorum eſt diſcrimina in coitu non facere: licet de equo, qui cum matre congreſſus eſt: mira prodant hiſtoriæ, hominũ uero, conſanguineas ab aliis diſcriminare in actibus carnis. *Turpitudinẽ patris tui, et matris, non reuelabis.* Quanta reuerentia, habeat pater & mater honorari, docet ſententia hæc, & ſequentes omnes: ut cum his quibus naturaliter reuerentiam debemus, congrediendum non ſit: ad omnes enim has, eſt naturalis horror, quemadmodum ad menſtruatam. Habes etiam hic quàm fœdus, & immundus, immo & brutalis ſit coitus, cũ maſculo & cũ iumento. *Ne polluamini in his. Nam in his omnibus polluerunt ſe gentes.* Admonemur, non ſequi aliorum peccata: ne nos ſimilis pœna teneat: & conſiderandæ ſunt aliorum punitiones, & ob quæ peccata puniti ſint: ne nos ſimilis pœna inuoluat. Similiter expende qualiter hij qui naturæ iniurium ſunt, ſuis pelluntur ſedibus, quorũ loca iuſtis tradũtur. *Polluit ſe terra, euomet habitatores ſuos* Mirum ualde eſt, quòd non ſolum iſti brutales, ſeſe fœdent huiuſmodi congreſsibus: ſed etiam terra propter eos, & qualiter cupiat, eos quaſi corruptos cibos euomere, & quemadmodum, tales cupit à ſe reiicere, ita & bonos apud ſe ſeruare. Viæ Sion (ait Ieremias) lu- Thren 1
gent, eò quòd non ſint qui ueniant ad ſolemnitatem. Audis quàm anxie uiæ Sion, pios & cultores Dei deſiderabant. *Indigena & peregrinus, qui peregrinantur apud uos.* Nouit Dominus huiuſmodi uitia, ut plurimũ à peregrinis deferri: uolentibus peſsimis patriæ ſuæ moribus, ubique locorum uti, quam obrem maxime enitendum eſt, rectoribus: ut eos in officio contineant: neque libere uiuere ſinant. *Non euomat terra uos.* Expende hic qualiter terra, impios qui in ea, morantur

caſtiget,

caſtiget,unde credendum eſt, eam pollutam: cum fructus ſuos, ſuis habitatoribus & cultoribus negat. Sic per bella, peſtes, aut ſimilia incommoda à ſe eijcit: quo in loco ſimul aduerte, quàm malũ ſit, malos prædeceſſores habere in loco quo habitas.

IN CAPVT. XIX. LEVITICI ANnotatio ad literam.

L*Oquutus eſt Dominus ad Moſeh.* Fit hoc capite repetitio quorumdam præceptorum decalogi, ſcilicet de parentibus timendis, de cura pauperum, & proximi dilectione, de non ulciſcenda iniuria, cauendum à pythonibus & haruſpicibus, de barba non radenda, de filia non polluenda per fornicationem, canos & ſenes honorãdos, peregrino uim non inferendam, in omni re, eſſe æquitatem ſeruandam. *Sancti eritis, quoniam ego ſanctus ſum Dominus Deus ueſter.* Diſputaui ſæpius in hoc opere, de ſignificatione uerbi chadas: quòd proprie ſeparare ſignificet, præſertim ab immunditiis. Vide quæ Geneſis primo ſcripſimus de ſignificatione huius uerbi. Eſt ergo ſenſus. Eſtote ſeparati ab immunditijs & ſordibus gentium, quoniam ego qui ſum Dominus Deus ueſter, ſeparatus ſum. Rabbini dicunt ſignificare ſanctificare, præparare, immundum eſſe. Dicit enim rabbi Dauid Kimhi, inueniri in laudem, & uituperium. Ad probandum uero quòd ſignificet præparare, citant illud Micheh tertio ubi dicitur. Vechadeſſu, id eſt Præparabunt aduerſus illum prælium, ubi Hieronimus uertit ſanctificabũt, ſed explicandum eſt quid ſit prælium ſanctificare: & nihil aliud eſſe puto ſanctificare bellũ, quàm ſeparare homines quaſi pecudes quæ ſeparabantur ad ſacrificium Dñi. Solebant enim animalia dño immolãda, ab alijs ſeparari & recludi: ut ſacerdos exploraret qd haberẽt maculæ. Ne aũt ſine uerbo domini loqui uideamur, audi quid Ieremiæ duodecimo dicatur. Congrega eos quaſi gregem ad uictimam, & ſanctifica eos, id eſt ſepara quaſi pecudes mactandas, in diem occiſionis. Sic cum Iohelis primo dicatur, Sanctificate ieiuniũ, interpretãdũ puto ſeparate homines à cibis propter Deum: aut ſeparate eos ab immunditiis ut ſancte ieiunent: ubi uides quàm pulchre propria ſignificatio in locis quibus eam iſti mutant, quadret: neque eſſe facile uerba diſtrahenda à ſua genuina ſignificatione, quia nolunt (ut in canonibus diximus) alluſiones uocabulorum expendere, facile eas mutant ut lubet. *Vnuſquiſq; matrem ſuam, & patrem ſuum, timebitis.* Hebraice eſt. Vir matrem ſuam, & præponit hic matrem patri, quoniam ſolent filij plus patrem quàm matrem timere: immo pro nihilo reputant matrem. Cum uero honorare præcepit Exodi uigeſsimo, uice uerſa, præpoſuit patrem matri: quoniam pater magis honorandus eſt quàm mater. *Sabbata mea cuſtodietis.* Dicit ſabbata, quia non unicum ſed multa mandare ſeruabat ſabbata, aut propter ſabbatum ebdomadę dierum & annorum: qđ in anno iubilei celebrabatur, aut per ſabbata intelligit omnia feſta. Inculcat autem huiuſmodi pręcepta de ſanctificando ſabbato, de parentibus timendis, quoniã maximi erant momenti. *Ne uertatis uos ad idola, & deos fuſiles non facietis uobis.* Significat uerbũ panah proprie uertere, quod multis in locis exemplis monſtrauimus: ſed quia ex conſequenti ſignificat reſpicere, quidam hic reſpicere uerterunt: ſed magis quadrat uertere, quod dicit, quoniam hebræi iam in Ægipto idola coluerant. Dicit ergo. Poſtquàm relictis idolis, me Deum ſecuti eſtis: non reuertamini iterũ ad idola. Vocantur autem hic idola Elilim, quam uocem quidam compoſitam arbitrantur ab al, quod eſt non, & el quod eſt Deus, quaſi non dij: quoniam uere non ſunt dij. Si uero radix nominis Elilim, ſit alal, quod eſt uanum eſſe: tunc Elilim dicentur idola, quoniã res uanæ ſunt & nullius momenti, quam ſententiam ſequitur rabbi Dauid Kimhi, & probabilior uidetur. Vnde Iiob decimo tertio habes. Medici elim, id eſt uanitatis om[illegible]. Aut medici inutiles. Zachariæ etiã [illegible] habetur. Væ paſtori haeli, id eſt u[illegible]tis aut inutilitatis. Si uero Elilim ſit ab alali, quod eſt execrari, maledicere, dicentur idola Elilim, quoniam execrabilia & maledicta ſunt. Si uero ab el quod eſt fortitudo, dicentur à fortitudine deitatis, quam illis homines falſo tribuũt. Quod autem ſequitur. *Neque Deos fuſiles facietis.* Chaldeus uertit. Neq; timores cõflatiles, facietis uobis. Admonui enim Geneſis trigeſſimo primo ſup illud. Iurauit Iaacob p timorem patris ſui Iſaach, Chaldæos & etiam Hebræos uocare Deum timorem: eò quód maxime timendus ſit. Et quod ſequitur. *Ego Dominus Deus ueſter,* dupliciter poteſt exponi

Quid hebreis ſignificet uox Elili

poni. Vno modo ego Dominus Deus ueſter, qui poſſum in uos ueluti in ſeruos: animaduertere: ſi idola colatis. Secũdo. Ego Dñs Deus ueſter, ad quem colendum uos uertere poteſtis: relictis idolis. Et prior ſenſus, ſecundo uidetur germanior. *Si ſacrificaueritis ſacrificium integritatum Domino: ſecundum beneplacitum ueſtrum ſacrificabitis.* Conſulto non uerti cum alijs ſacrificium pacificorum: quoniam ut ſæpius admonui, dictio ſalom non pacem, ſed integritatem ſignificat. Quod uero ſequitur. *Secundum beneplacitum ueſtrum ſacrificabitis*, idem dictu eſt: quòd cum uobis beneplacuerit offeretis, & uult ponere diſcrimen inter hoc ſacrificij genus, & alia ſcilicet holocauſtum, & pro peccato, quoniam hæc erant neceſſario offerenda, pacifica uerò, liberum erat unicuique. Alij ſic locum intelligunt. Si uultis hoſtiam integritatis offerre: ita debetis offerre, ut ſit gratũ & acceptum Domino: ſed prior ſenſus germanior eſſe uidetur. *Ipſa die qua ſacrificaueritis, comedetur.* Licet non obligem uos inquit ad pacifica mihi offerenda: obligo tamẽ, ut eadem qua offertur die, & ſequenti comedatur. *Prophanatum eſt, non placebit.* Hebraice. *Abominabile ipſum, nõ placebit.* Dictio hebraica pigul (ut etiam aliàs admonuimus) ſignificat rem abominabilem, ut patet Ezechielis quarto ubi dicitur. Non eſt ingreſſa os meum caro pigul, id eſt rei abominabilis, aut immundæ. *Non placebit.* Subaudi ſacrificium. Et quod dicitur. *Portabit iniquitatem*, id eſt pœnam iniquitatis ſuæ. *Quoniam ſanctum Domini polluit*, id eſt carnem, quæ Domino erat ſanctificata, permiſit putrem fieri: aut præceptum Domini non curauit. Vel quia quod erat Domino ſanctificatum, poſtquàm fuit pollutum comedit. *Cum meſſueris meſſem terræ tuæ: non finies extremitatem agri tui.* Significat uerbum chaſar proprie ſtringere, arctare, & ex conſequenti metere, quòd metentes, faſces culmorum & ſpicarum ſtringere & coarctare ſoleant. Nam Iſaiæ uigeſsimo octauo habes. Quia chaſar, id eſt ſtrictum ſeu arctum ſtratũ. Et Michææ ſecundo. Nunquid hachaſar, id eſt ſtrictus eſt ſpiritus Domini? De ſecunda uero ſignificatione habes exemplum Ieremiæ duodecimo ubi dicitur. Seruerunt tritica, & ſpinas chaſaru. i. ſtrinxerunt aut meſſuerunt. Quod autem ſequitur. *Non conſumabis ſeu finies extremitatem agri tui.* Multi uerterunt anguli tui, ſed nomen peat, proprie extremitatem ſignificat. Ieremiæ nono. Viſitabo ſuper omnes diſperſos peali, id eſt in extremitatem, ſeu uſque ad extremitatem terræ: & uidetur æquius, ut non ſolum angulos meſsis, ſed extremitates ex omni parte: pauperibus relinquerent, unde ex omni parte non poterant ad extremitatẽ pertingere. *Collectionẽ meſsis tuæ non colliges.* Noſter Sanctes uertit ſpicas remanentes meſsis tuæ, non colliges, ſed in hebræo nulla eſt ſpicarum mentio: quoniam lachat colligere ſignificat Exodi decimoſexto, ubi dicitur lachetu, id eſt collegerunt cibos duplices: & lechet collectionem ſignificat, & eſt ſenſus. Collectionem ſcilicet totam ſeu fructum meſsis tuæ, non colliges: ſed aliquid pauperibus relinques, & præ ſe fert textus (niſi ſit præcedentis explicatio) quòd extremitates meſsis, erant pauperibus relinquendæ. Dicunt autem hebræi, ſpicas decidentes manibus metentium, uel relictas, eos non poſſe colligere: quare prouerbium erat inter eos. Qui non relinquit pauperibus collectionem: perinde eſt, ac ſi ui pauperibus ſua diripiat. Adduntque beneficium hoc in pauperes, pro ſacrificio reputari. *Vineam tuam non racemabis: & baccas uineæ tuæ non colliges.*

Senſus eſt. Vineam tuam non racemabis, ſcilicet omnino, ut ſcilicet nihil racemorum pauperibus relinquas: & baccas, ſcilicet decidentes manibus uindemiantium non colliges. Aut baccas, id eſt paruos racemos non colliges: ac ſi apertius dicat. Non omnes racemos magnos uineæ tuæ racemabis: & paruos, qui baccæ reputantur non colliges. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Vineam tuam non racemabis, ſcilicet uſq; ad extremitatem, quẽadmodum de agro dixit: & baccas uineæ tuæ, id eſt paruos racemos remanentes non colliges, & hic ſenſus uidetur literæ magis conuenire. Eſt autem aduertendum uerbum alal incertæ eſſe ſignificationis. Dicunt enim Hebræi ſignificare omnia hæc, ſcilicet facere, uindemiare, inuoluere, aſcendere deturpare: quod mihi præſentiſsimum ſignum eſt eos propriam ſignificationem ignorare. Verbum (meo indicio) racemare ſignificat ſeu uindemare, maxime racemos remanẽtes poſt uindemiam, quod noſtri dicunt rabiſcar

Quid hebræis ſignificat uerbum alal i. racemare.

biſcar ou rehuſcar, id eſt iterum querere, & multi ſunt in ſcriptura loci, qui in hac ſignificatione uerti poſſunt: ut locus iſte, & Deutero.24. Item Ieremiæ ſexto ubi dicitur. Olel ieolelu, id eſt racemando racemabunt, ſicut uitẽ reſiduum Iſrael, & iſte locus aperte inſinuat hanc ſignificationem eſſe propriam. Sic Iudicum uigeſimo. Vaieoleluhu, id eſt Et racemauerunt eum in uijs, ſeu non dimiſerunt ex eo racemum. Iuxta hanc ſignificationem uertere licebit illud Threnorum primo. Sicut dolor meus, qui olal, id eſt factus eſt mihi (ut noſtri uertunt) quod uerti poteſt, qui uindemiauit, aut racemauit me. Sic eodem capite, quod noſtri uertunt. Veolel, id eſt fac eis ſicut feciſti mihi, optime uertas. Racema eos, quemadmodum racemaſti me. Sunt tamen aliquot loci, in quibus hæc ſignificatio non uidetur conuenire: ut eſt illud Iiob decimo ſexto. Veolalti, id eſt inuolui in puluere cornu meum, ubi nullo modo uidetur conuenire racemaui, aut uindemiaui, ſed etiam hic poteſt conuenire, intelligendo per uindemiare cornu in puluere, ſcindere quemadmodum ſcinditur botrus ex uite. Similiter illud primi Semuelis trigeſſimo primo: Ne forte ueniant incircunciſi iſti: & hitallelu, id eſt illudant mihi, quod melius uertas & racement ſeu uindemient me, abſcindentes uidelicet manus pedes & caput ac uerenda dum uiuo. Aut racement me, id eſt ſcruptentur uerenda mea, quemadmodum ſcruptatur: uitem qui racemat: unde locũ melius uertas. Et racemationem faciant in me, quemadmodum nos dicimus. Porque nam façam gazua, ou anothomia em mim. Eodem modo interpretandum puto illud Ieremiæ trigeſſimo octauo. Ne forte tradant me, in manu eorum: uehitallelu, id eſt racemationem faciant in me, id eſt caput amputent, & ſeparent: quemadmodum botrus à uite, aut ſcruptentur me, & mẽbra ſcindant, quemadmodum à uite botri, ut iam diximus, Eſt etiam facere racemationem, progeniem aut filios alicuius occidere, aut ab eo auellere: ut Pſalmo centeſimo quadrageſimo primo. Ne inclinari ſinas cor meum ad uerbum malum: ſeu ad rem malam: lehitollel, id ad racemandum racemationes impietatis. i. ad colligendum collectiones impietatis aut ad pdendam poſteritatem. Significatio nondum mihi plene nota eſt, ideo cum communi trãſeundum puto, inde olal, id eſt paruulus, ſic dictus quòd ab ubere ſeu matre pendeat ueluti: botrus à uite. *Ego Dominus Deus ueſter*, qui ſcilicet hæc in uos uindicare poſſum:

Non furabimini, non negabitis, & non mentiemini unuſquiſque proximo ſuo: De priori uerbo, ſcilicet ganah, non eſt dubiũ ſignificare furari, ſecundum uero ſcilicet chachas, id eſt negare non plene notum eſt, uidetur tamen ſignificare deficere, attenuari, macreſcere, & mentiri, quod eſt deficere à ueritate promiſſa. Pſalmo centeſimo nono. Caro mea chachas, id eſt defecit propter oleũ, id eſt olei defectum. Si legas non negabitis, intellige depoſitum, aut ueritatem dictam: ſi uero nõ deficietis, intellige à promiſsis aut à ueritate dicta. Tertium autem uerbum, ſcilicet ſachar uidetur quaſi idem ſignificare, ſcilicet mentiri, & præuaricari. Geneſis uigeſſimo primo. Si tiſchor li, id eſt ſi mentitus fueris mihi, aut prçuaricatus in me: unde uidetur ſignificare mentiri pactum, aut promiſſum. Poſſet ergo locus ſic reddi. Non furabimini, & non attenuabitis uos proximo, dicentes nos nihil habere ad ſubueniendum illi. Et non mentiemini pacta & promiſſa illi, aut ut diximus. Non negabitis, ſcilicet depoſitum aut promiſſum, & non mentiemini. ſ. pacta. Et peculialiter ꝓhibet hæc delicta: quoniam pernicioſiſsima ſunt in re publica bene diſpoſita. Hebræi uertunt. Nõ furabimini, non mentiemini, & non fallatis, quæ ſic diſtingunt ut furari, non tantum ſit eius qui alicui bona ſua ſuffuratur: ſed etiam eius qui uidet, nouit, & tacet. Mentiri uero eius eſt, qui negat depoſitum, quo etiam eum comprehendunt, qui nouit & tacet. Fallere uero eius, qui petit ab aliquo debitum: qui ei nihil debet, & apud quẽ plane nihil habet: quod ſuum eſt. *Non pollues nomen Dei tui.* Mentiri enim iuratum per nomen Dei, eſt uili pendere illud: & per conſequens polluere, qđ Deus Ezechielis decimoſeptimo ſe uindicaturum pollicetur. Viuo ego inquit niſi iuramentum meum quod ſpreuit, & fœdus meum quod irritauit: dedero in caput eius. Et aduerte quod in hebræo non habetur. Non pollues, ſed affirmatiue, id eſt pollues: ſed iam in regulis admonuimus, ſæpe apud hebræos, unam negationem ſupplere uicem duarum: ut ibi multis monſtrauimus exemplis. Poſſet tamen intelligi. Quoniam ſcilicet iurando in nomine meo mendaciter, pollues nomen Dei tui. *Ego Dominus*, qui ſcilicet iniuriam poſſum reddere. *Non uim inferes proximo tuo.* Verbum aſchak, uidetur ſignificare occupare, & detinere, & poteſt eſſe ſenſus. Non occupabis

bis ſociũ tuũ inuitũ in miniſterio tuo, aut nõ detinebis bona eius, *neque rapies*. Significat enim gazal prædari. Dicũt enim Hebræi aſcak, eſſe nolle reddere rẽ proximo ſuo, quæ quacũ que ex cauſa, ad manus cuius piam peruenit: gazal uero eſſe, ui alicui ſua auferre. *Non pernoctabit opus mercenarij tui apud te uſque mane*. Melius nõ morabitur & ſumitur opus pro operis mercede ut Hebræis mos eſt. *Non maledices ſurdo*. Poſſet etiam uerti. Non leuem reputabis ſeu non deſpicies ſurdum, quoniam uerbũ etiam hoc ſignificat: & priori modo eſt ſenſus. Non putes te à peccato immunẽ maledicendo ſurdo, quoniam nõ audit ille maledictionẽ. Audio.n.ego, qui te punire poſſum. *Sed timebis à Deo tuo, Ego Dominus*. Explicat locus iſte locutiones quibus dicitur Ego Dominus, quòd uidelicet ſit ſenſus. Ego Dominus qui uos punire poſſũ. *Nõ facietis iniquitatem in iudicio*. i. Non peruertetis illud. Nam uerbum Aual Hebræis ſignificat à rectitudine declinare: & etiã lactare. Poſſet etiã uerti. Non facies ſtultitiam, aut exactionem in iudicio. *Non ſuſcipies faciẽ pauperis in iudicio*. Hebraice. Non leuabis, ſeu eleuabis, ſcilicet honorando: ac ſi dicat. Non honorabis, ut ſcilicet propter illum peruertas iudicium: illius ſcilicet miſertus. Sic quod ſequitur. *Nõ honorabis faciem magni*, ut ſcilicet propter eius honorem, peruertas iudicium. Non enim iudicium eſt peruertendum, ob miſericordiam in pauperem: neque ad honorãdum diuitem. *Non ibis fraudulenter in populo tuo*. Dicunt tam hebræi quàm noſtri, uerbum rachal ſignificare negociari, & mercari, inde marcolet id eſt detractor, quòd hinc inde ueluti negociator diſcurrat: & quod in una domo audit, in alia dicit & reuelat. Aliqui dicunt rachil, exploratorem ſignificare. Eſt ergo litera ſic intelligẽda. Non ambulabis detractor, id eſt hinc inde ueluti mercator, ut quod hic audis alibi narres. *Non ſtabis contra ſanguinem proximi tui*. Poteſt ſermo ad iudices dirigi, ut ſcilicet non ſint cum alijs ad occidendum innocentẽ, aut non eris quouis modo cauſa ſiue ut iudex ſiue ut teſtis, iniuſtæ effuſionis ſanguinis. Dicit autem. *Non ſtabis*, quoniam qui iniuſte aliquem ad mortem damnabant, ſtantes primos lapides in reum mittebãt. *Ne ſuſcipias ſuper illum peccatum*. Hebraice eſt. Non leuabis ſeu portabis ſuper illũ peccatum, id eſt non imponas illi falſum crimen, uel. Non peccabis contra ipſum. *Non ſeruabis odium in filios populi tui*, id eſt in concliues tuos, & loquitur de odio ad uindictam non ſeruando. *Iumentum tuũ non coire facies mixtim*. Hebraice eſt non quadrare facies: & dixi cauſam quare coire dicatur in quadrupedib⁹ quadrare: quoniam ſuper quattuor pedes ſe diſponũt ad coitum quadrupedia. Et quod dicitur. *mixtim*. Verbum chala, ſignificat claudere, & prohibere, Ieremiæ trigeſſimo ſecundo. Quem chelao, id eſt recluſerat eũ, ſeu prohibuerat. Et Aggei primo. Propterea ſuper uos chaleu: id eſt prohibuerunt ſeu clauſerunt ſe cœli. Hinc chele, id eſt carcer, ſic dictus quòd prohibeat uel claudat homines, & prohibeat exire: & etiam michlah, id eſt ouile ſic dictum quòd ſit clauſum: & duale chilaiim, id eſt mixta, quòd in mixto ſit unũ alteri ſeu in altero incluſum. Sic de agro non ſeminando mixtis ſeminibus. Abhorruit enim Deus maxime à confuſione, & ſimplicia dilexit. *Veſtis mixtionum, contexta ex lana & lino, non aſcẽdet ſup te*. Etiam mixtio in ueſtibus diſplicet. In hebræo habetur. Veſtis mixtionum etherogenea, & etherogenea eſt unica dictio, ſcilicet ſcaatnem, quam hebræi ex tribus compoſitam dicunt, ſcilicet ex ſua, quod eſt lene, & tauah quod eſt filare: & num quod eſt torquere filum: ſed meo iudicio ipſi ignorant propriam uocis ſignificationem, neque in Hebræo ſit mentio lanæ, uel lini: quoniam non ſolum mixta lana & lino prohibentur, ſed ex quorumcũq; filis. *Vir cum dormierit cum muliere coitu ſeminis, & fuerit probris affecta aut deſpecta à uiro, & redimendo non fuerit redempta: uel manumiſſio non eſt data ei, uapulabit*, ſcilicet mulier *non morietur, quoniã non fuit libera*. Quod dicitur coitu ſeminis, id eſt coitu quo ſit ſeminum commixtio, ut excludat modos innaturales, præſertim ſodomiã. Quod uero ſequitur. Probris affecta aut deſpecta à uiro, multi uerterunt deſponſata uiro, alii uiro addicta: ſed quia nulli ubi uerbum charaph hoc ſignificat, ſuſpecta mihi ſemper fuit illa ſignificatio. Significat autẽ charaph probris afficere, ut patet Pſalmo cẽteſſimo

Quare dñs toties repetit Ego dominus.

Quadrare hebræis ẽ coire cũ iumento.

teſimo.19 ubi dicitur.Et reſpõdebo chorephi. i. exprobãti mihi uerbũ aut ꝓbris afficiẽti me uerbum,ſeu uilem reputanti ac deturpanti, & meo iudicio ſtatuit lex, quòd ſi quis coierit naturali modo, cum alterius ancilla iam cognita à uiro,quam deturpatam ſeu uilẽ reputat, neque fuerit redempta uel manumiſſa: quoniam talis non reputatur uxor: talis nõ erat occidẽdus ſed uapulandus. Talis enim non reputabatur uxor,ideo qui eã cognoſcebat liber à morte erat. Aduerte etiam quòd dictio bicoret, quam noſtri uertunt. Vapulabit, ortum habet à uerbo bachar quod Hebræis eſt diſcernere,ut Geneſis 1.mõſtrauimus unde bocher.i. mane, ſic dictum quòd tunc res diſcernantur: quare meo iudicio male hic uertũt uapulatio,ſed uertendum eſt diſcretio,id eſt diſcernetur cauſa apud iudices:ut ſciatur qua ſit pœna mulctãdus unde ſeptuaginta uerterunt. Cõſideratio erit illis Hebræi de ancilla quæ eſt Domini uxor legẽ intelligunt,ad quod abduci nequeo,quoniam uerbi ſignificatio torquetur, tum quia Exo.21. decernitur, quod ſi quis ancillam ſuam humiliauerit,& noluerit eã habere uxorẽ liber dimittat:& ſi eã in uxorẽ accipere uelit libera eſt,qđ ſi uxor & libera eſt, q̃ cũ ea coierit occidendus eſt tanquã adulter. *Adducet delictũ ſuum.* i.oblationẽ ꝓ delicto,ut ſæpius expoſuim⁹.Sic qđ ſequitur. *Arietẽ delicti.* i. ꝓ delicto. *Auferatis ꝑputia eius fructũ eius, tribus annis erit uobis ꝑputij ãputatio,nõ comedetur eius fructus.* Non rectè reddidit meo iudicio noſter Sanctes hunc locum,quoniã uerbum aral nõ ſignificat præputium auferre, ſed potius habere,uel facere,ut patet Exod.12 ubi dicitur. Et omnis arel.i. præputiatus ſeu ꝑputium habens,non comedet ex eo. Idem Gene. 17.Ve arel.i.& ꝑputiatus maſculus. Sic Ezechi. 24.Erel leb.i.incircunciſus corde: unde Münſterus uertit.Dimittetis præputium cuiuslibet cũ fructu eius. Tribus annis erũt uobis in præputio non comedentur. Tum quia non eſt facile fingere,qualiter ꝑputia arborũ uel fructuũ, eſſent ab eis auferẽda.Eſt aut text⁹ ſic efferẽd⁹. *Cũ ueneritis ad terrã,et plãtaueritis oẽm arborẽ ad comedendũ ꝑputiabitis ꝑputiũ eius: & fructũ eius, trib⁹ annis erit uobis ꝑputia,nõ comedetur.* Aduerte quod omnis præputiatus, & præputium abominabile erat iudæis,& quid reprobatũ, ideo utitur ſcriptura hoc ſchemate. Hoc eſt præputiatũ, pro hoc eſt reprobatum.Eſt ergo ſenſus. Cũ ueneritis ad terram.ſ.uobis promiſſam, & plantaueritis omnem arborem ad comedendum.i.aptã eſui. Præputiabitis.i.reputabitis præputium ſeu immundum quid, fructũ eius: & ſtatim explicãs more ſuo quod obſcure dixerat,ſequitur. Tribus annis erit uobis.ſ.fructus illius arboris ꝑputia. i. tam immundus & abominabilis ſicut præputia & explicans amplius addit. Nõ comedetur: & iſte proculdubio eſt germanus huius literæ ſenſus:ubi uides quid mali ſit,non ſeruare propriam uerborum ſignificationem. Vnde ſequitur adhuc clarius. *Quarto autẽ anno: erit omnis fructus eius ſanctus.* Si enim quarto anno erat ſanctus, ſignum euidens eſt, tribus præcedentibus annis fuiſſe prophanum. Chaldæus uertit. Remouẽdo remouebitis fructum eius. Poſſet tamen interpretatio Sanctis ſuſtineri ut hic ſit ſenſus. Præputiabitis præputium eius.i..decerpatis & abijciatis tanquã ꝑputium fructum eius, ſed prior ſenſus eſt uere germanus. Et præputiare præputium, eſt immundũ aliquid reputare, quemadmodum habens præputium reputatur immũdus apud Iudæos:& eſt hebraiſmus. Quod autem ſequitur. *Laudabilis Domino.* ſ. erit fructus ille. Dictio hillulim.i. laudabiles ab halal ortum habet,quod ſignificat laudare eleuare, & ad literam melius uertas.Sanctitas laudum Domino.i.ſeparatio ad laudes Domini, aut applicatum quid ad laudandum Dominum.Laudabatur enim Dominus huiuſmodi munere.Poſſet etiã eſſe ſenſus.4. anno erit omnis fructus eius ſctitas laudũ Dño.i.tã mũdus ſicut res q̃ Dño dicata eſt. *Vt addere faciatis uobis fructus eius.* Volebat Dñs priores fructus arborũ de nouo plantatarũ,fore trib⁹ annis immũdos.4. uero ſibi ꝑſentari,& ꝑpter ꝑmitias ſibi oblatas anno.4.multiplicabat fructũ ãno. 5. Significat aũt tenua prouẽtũ terræ,à ba,quod eſt uenire. *Non comedetis ſuper ſanguine.* Varie locus iſte à noſtris & ab Hebræis redditur ſed ſenſus ſimplicior & germanior uidetur. Nõ comedetis de animali, niſi effuſo prius ſãguine ipſi⁹: quẽ ſenſum innuere uidetur ſimilis locutio, q̃ ponitur.1.Semuelis.14.ubi dicitur. Vertit ſe populus ad prædã, tullerũtq; oues & boues & uitulos,& mactauerũt in terra, comeditq; populus ſup ſãguine.i. eo nõ effuſo. Secũdo põt eſſe ſẽſus. Nõ comedetis ſup ſanguine,quoniã iubebat Dñs ſanguinẽ puluere operire ut patet cap.17.præcedẽti. Vel forte erat aliquis ritus gẽtilicus comedere ſuper ſanguinem, quem hic prohibet,quoniam ſtatim ſequitur. *Non au*

Quid ſit iudæis ꝑputiare ꝑputium.

gurabimini. Non eſt omnino certa propria ſignificatio uerbi nachas, uidetur tamen ſignificare, cum ſonitu incantare. Diximus ſatis Geneſis trigeſimo, de ſignificatione huius uerbi. Hinc nachas, id eſt, ſerpens, ſic ab incantatione aut ſibilatione dictus. *Non obſeruabitis tẽpora.* Incerta eſt ſignificatio uerbi teonenu, quoniam ignoratur cuius radicis ſit: quidam diriuant ab aiim quod eſt oculus, & iſti uertũt. Non eritis præſtigiatores, qui oculos tenent uidentium: ne rem uideãt ſicuti eſt. Alij abanah quod eſt reſpondere, ac ſi dicat. Non quæretis reſponſa. Tertij quibus ſubſcribendum puto, deducunt ab anan, id eſt, nubes ſeu nebula, & ſecundum iſtos ſenſus eſt. Nõ obnubilabitis aut non facietis nebulam oculis, quemadmodum faciunt præſtigiatores: unde onen ſignificat eũ qui tenet oculos, & facit rem aliter quam ſit apparere. Non audeo uertere. Non obſeruabitis tempora: quoniam nuſquam inueni dictionẽ, tempus ſignificare. Si tamẽ nerbum deriuetur ab auan, quod eſt antrum ſeu foramen, tũc prohibetur per foramen tranſire uel intrare: quod certum genus maleficij eſt: quod ad curandos morbos fieri ſolet. *Non in circuitu attondebitis extremitatem capitis ueſtri.* Verbum tachiphu quod hic ponitur, ſi ſit à radice Iachaph ſignificat circundare, ut patet Iiob decimo nono, ubi dicitur. Et rete ſuum ſuper me hichib, id eſt, circundare fecit. Et capite primo eiuſdem libri cum hichiphu, id eſt, in circuitu tranſiſſent dies: & ſic prohibet lex hæc tondere ſeu ſcindere in rotundum caput, id eſt, capillos capitis: quemadmodum portare ſolent clerici & ſacerdotes apud nos, aut quemadmodum religioſi. Et meo iudicio uoluit Dominus, ut quẽadmodum ipſe os hominis, & faciem diſpoſuerat, ita ipſi diſponerent capillos ſuos: ut ſcilicet ſuper frontem totam, eſſet una inciſio & in circuitu capitis alia. Aut uoluit eos eſſe omnino attonſos, quemadmodum nunc noſtri incedere ſolent. *Non deſtrues extremitatẽ barbæ tuæ.* Quæ hic uocetur extremitas barbæ, non facile dixerim: & ſi per extremitatem barbæ intelligat angulos ſuper genas, crediderim Dominum præcipere, barbam ad modum turcharum deferre: qui & ſi inferiorem barbæ partem, raſam, aut attonſam habeant: ſemper tamen in angulis ſuperioribus ipſius, capillorum partem relinquunt quod uſque hodie Hebræi obſeruant. Poteſt ſecundo per extremitatem barbæ intelligi pars extrema ſeu inferior, quæ quendam angulum facere uidetur, & hunc angulum prohibet deſtrui. Cõſulto non uertim⁹ angulos, quoniam dictio Peah potius extremitatem quam angulum ſignificat: licet etiam illum ſignificare inueniatur. Prohibet autẽ Dominus huiuſmodi capillorum, & barbæ inciſionem, propter duo. Primum quia gentiles eo utebantur. Secundo quia uoluit eos naturam ſequi, ut ſcilicet inciſio ſequeretur naturã, & diſpoſitionem uultus. *Inciſionem autem pro anima, non dabitis in carne ueſtra.* Solebant gentiles, quãdo aliquis ſibi charus moriebatur, unguibus ſe incidere, uel alijs inſtrumentis: & uſque hodie fœminæ noſtræ hoc faciũt, ſi non ſunt inſtructæ. Hoc Dominus ſuis prohibet. Et aduerte quod dictio ſeret, id eſt, inciſio, non ſolum inciſionem, ſed contritionem ſignificare uidetur: ut patet Zachariæ duodecimo, ubi dicitur. Ponam Ieruſalem lapidem onerarium, omnes ferentes ſarot Iiſaretu, id eſt, conterendo conterentur, aut ſcindendo ſcindentur. *Scripturam notæ, non ponetis in uobis.* Vſque hodie Arabes & ſarraceni, & quidam inſulares apud fortunatas inſulas degentes, habent pectora & brachia, huiuſmodi notis & literis inſcripta: & hoc Dominus ſuis hic prohibet. Omnes enim huiuſmodi ritus, gentilium erant, & idololatrarũ: quam ob cauſam à Domino prohibentur, & licet Hebræi dicãt, nomen chaacha ſignificare ſtigma ſeu notam: ſignificatio tamen dictionis incerta eſt. Vnde rabbi Dauid in libro radicum exponit, exaratam, deſcriptam. Si radix eſt chaa uel choa, ſignificat honorabilem eſſe: ut patet Ezechie. 23. *Non pollues filiam tuam, ut facias eam fornicari,* id eſt, nõ proſtituas. Significat uerbũ chalal polluere, initiari, ſeu cõmunem facere. Tertio occidere, quòd occiſus tangentẽ polluat, uel ſit luto aut ſanguine ſuo fœdatus: & ſecunda clauſula priorem explicat, ut ſcilicet polluere filiã, ſit facere eã fornicari. Poteſt etiã eſſe ſenſus. Non pollues filiam tuam concũbẽdo cũ ea, ut. ſ. poſtmodũ fiat meretrix: ſed prior ſenſus germanior eſt, & explicatius efferri poſſet. Non communem facias filiam tuam: quoniam uerbum ut diximus etiam hoc ſignificat. Verbũ uero zanah. i. fornicari, utrãq; ſignificat fornicationem, ſcilicet ſpiritualem & corporalem. *Et non fornicari facies terram.* Scilicet malo exemplo: aut quia proſtituendo filiam faciebat alios fornicari. *Et impleatur terra ſcelere.* Dictio zimah, ſignificat cogitationem

tionem bonam uel malam: unde uerti poſſet. Et impleatur terra cogitatione, ſcilicet mala, ut alij uidentes te filiam proſtituere, cogitent facere ſimilia aut cum ea fornicari. *A ſanctuario meo timebitis*. Id eſt, Reuerebimini illud, ne quid turpe faciatis in illo, uel prope illud: aut polluatis illud quoquo modo. *Non uertetis uos ad pithones*. Sic melius uertendum puto, quam nõ reſpiciatis: quoniam prior ſignificatio, uerbo communior eſt. Aduerte autem dictionem (ob) aqua plurale obot ſignificare Hebræis utrem: ut patet Iiob trigeſſimo ſecundo, ubi dicitur. Sicut (obot) id eſt, utres noui rumpentur. Significare etiam idolũ, non

Quid Hebræis Piton.

quodcunque: ſed quod forte ſpeciem utris haberet, & dicunt Hebræi huiuſmodi idolum, in podice (qui quaſi os uẽtris eſt) ſuam ſedem habuiſſe: in textu non ponitur Piton, ſed dicunt Hebræi (ob) eſſe idem quod Piton. Eſt autem eis autoribus Piton, homo aut mulier, inter cuius femora aſcendit, & ſedet mortuus, uel inter axillas eius, loquẽs ſubmiſſa admodum uoce, ac ſi ex inferioribus terrę partibus prodiret. Eſt & alia Pitonis ſpecies, qua cranium mortui conſulitur, & ab eo reſponſum quæritur. Quidam hanc magiæ ſpeciem, ſic uocatã autumãt, quod qui ea uterentur obtuſa uoce, tanquam ex laguncula uel cauea loqui uiderentur. Meminit Tertulianus uentri loquarum mulierũ. Ventri loquas mulieres (inquit) hac noſtra tẽpeſtate uidimus, quibus ſedentibus, uocula quædam, ab earum pudendis excitabatur, reſpondebatque ſciſcitantibus, ipſeque audire uolui: non quod ullam fidem his adhiberem: ſed ut dæmonum præſtigias cognoſcerem. Talem Patres Græci ſcribunt fuiſſe Pithiam, cuius impuriſsimus dæmon, impuriſsimam & fœdiſsimam elegerat partem, in qua uerſaretur. Fabulantur Hebræi multa de hoc idolo, quæ conſulto omittimus. *Ab haruſpicibus ne ſciſcitemini*. Dictio Hebraica Iideonim quam aruſpices uertimus: a iada quod eſt cognoſcere ſeu ſcire ortũ habet: per quos meo iudicio magos, quos ſapientes uocant, intelligit Hebræi fabularum mirandi artifices, fingunt Iadua animal ferociſsimum, cuius oſſe ſuper dentes impoſito aut ſuper os qui habent uaticintãur. Aiunt autem, quod quaſi magnus funis egrediatur ex terræ radice, quæ creſcit eo in loco, ubi iſtud animal prouenit, præ ſe ferens formam cucumerum. Habetque iſtud animal Iadua appellatũ, hominis figuram ex omni parte, atque umbilico ſuo alligatum eſt, ad funem ex radice prodeuntem: neque quiſpiam eſt qui audeat proprius ad ipſum accedere, quam funis ille extendatur: quia rapit & interficit omnia. Totum quoque ſpatium quod funis ille cõplectitur, circumquaque depaſcit. Cum autem ueniũt qui illud uenari uolunt, iaculis eminus petunt funem eius, donec ſoluatur; quo facto ſtatim moritur. Sed quid his fabuloſius? Pudet hæc ſcribere aut recitare: & eos non pudet hæc ad ſacras literas fingere & adiũgere. *Honorabis faciem ſenis*. Verbum hadar in multis locis honorare ſignificat, ut hoc eodẽ capite patuit: & Exodi uigeſimo tertio: inuenitur tamen ſignificare tortuoſum facere. Iſaiæ quadrageſimo quinto, ubi dicitur. Ego ante te ibo. uahadurim, id eſt, & tortuoſa dirigam interpretantur Hebręi legem hanc præſertim rabbi Ioſi Galilæus, quod per ſenem ſcriptura ſapientem intelligit, & ſi in annis iuuenis ſit, cui aſſurgendum eſt, cum adhuc quatuor cubitorum ſpatio abeſt: & mox ut faciem ſurgentis præterijt, reſidendum. *Time à Deo tuo*. Solent iuuenes non ſolum ſenes non honorare ſed irridere, iddeo addit. Time à Deo tuo, qui iniurias ſenioribus illatas uindicabit. *Non uim inferetis ei*, Verbum ianah, opprimere ſignificare uidetur: ut Exodi uigeſimo ſecundo diximus, unde uerti poteris. Non opprimes. *Non facietis iniquitatem*. Verti etiam poſſet. Non facietis ſtultitiam. *In menſura magna*. Vnica dictio eſt in hebræo, ſcilicet middah, unde uertendum eſt in mẽſuram, & putarẽ per middah, intelligi menſuram pannorum: ſicut eſt cubitus ulna, quia ſtatim addit. *In meſurah*, id eſt, in menſura, per quam forte intelligit mẽſuram aridorum & liquidorum. Inuenitur tamen middah ſignificare magnam menſuram. primo Paralipo. undecimo, ubi habetur. Percuſsit Ægyptium uirum middah, id eſt, menſuræ, ſcilicet magnæ: quemadmodum dixit Viri nominis, ſcilicet magni Geneſis ſexto. Sanctes noſter uertit. Menſuram magnam & paruam: ſequutus rabbi Dauid: qui putat meſſurah ſignificare menſuram paruam, middah uero magnam: propter id quod primo Paralipomenon uigeſſimo tertio dicitur. Et omni meſſurah, umiddah, id eſt, menſuræ paruæ, & mẽſuræ magnæ. Et Ezechie. 4. Et aquã bimſſurah. i. in mẽſura. ſ. parua bibes: & locus iſte uidetur probare quod diximus, meſſurah. ſ. ſignificare

Homo mẽſuræ ſeu mẽſurarũ eſt hebręis homo magnus.

menſuram liquidorum & aridorum. Et ameſſurach, puto latinos nomẽ menſuræ mutuaſſe. *Trutinæ iuſtæ, lapides iuſti.* Nomẽ duale mozenaiim, id eſt, trutinæ, ab ôzen quod eſt auris, nomen claturam habet, quòd trutinæ ſiue bilances, formam aurium habeant, & duæ ſint. Vertunt omnes hic pro lapides pondera, & merito: ſed in Hebræo lapides ponitur, & huius ratio eſt quod quondam lapidibus pro põdere utebantur antiqui, & uſque hodie in multis locis hoc fit. Nam qui ferrea pondera nõ habent, lapideis utuntur. *Ephah & hin.* Nomina ſunt menſurarum, de quibus ſæpius diximus. Prius ſignificat menſuram aridorum ſecundum uero liquidorum.

IN CAPVT XIX. IVXTA mores annotatio.

SAncti eritis, quoniam ego ſanctus ſum dominus Deus ueſter. Et ſi ſerui in omnibus quo ad poſſunt, debeãt dominum ſuum referre: in his tamen præcipue, quæ maxime diligit, & in eo potiora ſunt: ut ſi ſit pius & miſericors, in pietate & miſericordia, ſi iuſtus in iuſtitia: ſi mundus in munditia: & quia Sũmus Deus maxime munditiam diligit. Mundi
Habacuc primo. (ait quidam) ſunt oculi tui: ne uideant malũ, quare cupit ſuos maxime munditiã ſequi, ideo hortatur ut ſancti ſint, quoniam ipſe ſanctus eſt. Conſiſtit autem huiuſmodi munditia, in
Lucæ. 10. hoc quod eſt à malo recedere. Audi huius rei ex euangelio Lucæ decimo, pulchrum exemplum. Cum enim Chriſtus ſeruator noſter, domum Mariæ & Marthæ ſemel introiſſet, ſattagebat Martha, illi circa ciborum apparatum miniſtrare: de qua fuit tam ſollicita, ut ultra uires laborare uideretur: & ſororem in adiutoriũ poſtularet à Domino. Maria uero, quia nouerat Chriſtum non cibis, ſed colloquijs delectari diuinis, ad pedes eius ſedens, audiebat attente & deuote uerba illius: & licet ſoror erga plurima turbaretur miniſteria, & illa quaſi ocioſa ad domini pedes ſederet, audiuit Mariam meliorem ſe partem elegiſſe. Sed quare? Quoniam Maria Domino in his quæ ipſe maxime diligebat miniſtrabat, & illi aſsimilari uolebat. Martha uero in his à quibus abhorrebat, aut quæ non curabat, qualia erant cibus & potus ſollicita erat. Si uis ergo à Domino cum quo uiuis diligi cura ſcire, quibus maxime afficitur: & in his illi miniſtrare ſattage, modo bona ſint. Quemadmodum hij qui uitioſum colunt Dominũ: in uicijs illi adminiſtrant ut gratiores illi fiant, ut ſi eſt gulæ deditus, in cibo & potu, ſi auarus in angendis & congregandis pecunijs, ſi ludit in his quæ ad ludum pertinent. Si uero uirtute delectatur in his quæ uirtutis ſunt: quẽadmodum in munditia, ſi ſit mundus. *Vnuſquiſque matrem ſuam & patrem ſuum timeatis.* Solet amor præcipue nimius, timorem expellere, iuxta illud beati Iohannis. Perfecta 1. Ioan. 4.
charitas foras mittit timorem: & hinc eſt quod filij, ſcientes ſe à parentibus diligi, parum aut nihil eos timent aut reuerentur: quod Dominus cognoſcens, eis parentum timorem cõmẽdat, quo eos ab offenſis eorũ deterreat, & quia matrem ut diximus, minus uerentur & timẽt filij, quoniam norunt eam in amore patrem excedere: ideo eam in timore præpoſuit. Qua in re, legiſlatores docet, ea uitia in primis prohibere ad quæ uiderint ſubditos procliuiores. *Sabbata mea cuſtodiatis.* Mirum ualde eſt Deum tam ſæpe cuſtodiam ſabbati præcepiſſe. Et hoc præceptum toties inculcaſſe: cum nõ ſit inter omnia præcepta ſupremum. Solent legiſlatores, quemadmodum quæ odiunt peculiariter prohibere, ita & quæ diligunt familiarius præcipere. Hinc uidebis homines pluris ſuas facere leges quam Dei, & ſeuerius in tranſgreſſores earum animaduertere. Sic etiam Dominus, quoniam maxime ſabbatum diligit, tã crebro eius culturã meminit præcipere. Si quæras unde illi tanta ſabbati dilectio, recordare homines, nihil plus requie & quiete diligere. Cum uero Dominus ea die ab operibus ſuis requieuerit, non mirum: ſi illud uoluerit nobis maxime cõmendare. *Ne uertatis uos ad idola.* Facile homo ad ea in quibus diu uerſatus fuit reuertitur: quod malum eius ualde augere ſolet: ideo aduertendum eſt, ut ad uitia quæ ſemel reliqueris non reuertaris, quoniam ſolent nouiſsima hominis huius, eſſe deterio- Lucæ. 11.
ra prioribus: qua etiam de cauſa laborandum eſt, ne malis aſſueſcas, quoniam difficile eſt malis aſſuetum, ad ea non redire. *In die qua ſacrificaueritis comedetur, & in craſtinũ.* Conſtat ex hoc loco principem, modum poſſe præfigere his quæ in noſtra ſita ſunt poteſtate: libera eſt emptio & uenditio rerum: quia tamen

men in modo uendendi & emendi, mirabiles & fere innumeræ ſunt fraudes: principes in hu iuſmodi modos imponere ſolent. Sic & ſacrificia pacifica libera ſunt: ne tamen quiſque pro ſuo cerebro modum ſacrificandi inueniret, illũ eis præſcripſit. Quare conſultum putarem, ne quiſque Chriſtianorum, in ſacris, ſibi morẽ colendi fingeret, ſed omnia hæc eccleſiæ autoritate ſtatuerentur. Aduerte etiam Dominũ in hac re, uelle nos pauperum eſſe memores. Poterat enim pacifica offerens, quæ ex uno aut altero die ſuperfuiſſent, uentri poſtmodum offerẽda ſeruare: ideo noluit Dominus ea in tertium cuſtodiri diẽ, ut quæ illis duobus reſidua eſſent, tũc pauperibus erogarentur. *Igni comburentur.* Docet locus iſte ſacra, non debere in prophanos uſus uenire: & melius ac religioſius comburi, quam prophanari. Vnde ueſtes ſacræ, & uaſa, poſtquam uſui eſſe non poſſunt: comburi ſacris canonibus iubentur. *Cum meſſueris meſſem terræ tuæ.* Difficile eſt poſtquam fructus tuos ſemel recluſeris, eos extrahere ut pauperibus largiaris, difficilius crumenam, ſemel multis nodis ligatã, diſligare: ideo pius pater præcipit, ut in agro relinquas, quæ pauperes colligere poſsint. Et expende quęſo quam prouide. Solent enim fructus, in extremitatibus & angulis eſſe meliores, ut ergo nobis occulte oſtenderet, meliora eſſe pauperibus tribuenda, agrorum extremitates relinquere eis præcepit, ubique docet pauperum eſſe rationem habendam. Neque te terreat huiuſmodi lex, ſed memento ex elemoſyna quam à Domino accipis, proximo tuo elemoſynam dare. Quid enim quęſo ſunt agrorum prouẽtus, niſi patris diuitis eleemoſynæ in te? Erubeſce ergo, qui ex elemoſynis Domini uiuis, elemoſynas alijs non facere. Conſidera etiam qualiter murmurandi aufert occaſiones. Solent enim pauperes aduerſus Dominũ indignari, q̃d alios fecerit abundare, illos uero egere: cum ſæpius ſint moribus corrupti diuites, & pauperibus deteriores: quæ murmurandi occaſio aufertur, cum pauperes ſciunt, ſe in agro & uinea diuitum, ſuam habere portionem. Hoc etiam diuites mouere deberet ad huiuſmodi elemoſynas faciendas; ne uidelicet contingeret pauperes in Deum murmurare. Si enim Deum diligerent: cauerent aduerſus eum pauperum mur ura. *Non negabitis.* Ne putaret qui depoſitum alienum ſibi creditum negat, ſe à furto alienum, ſimul cum furti prohibitione, prohibuit, illud Domino ſuo negare. Vbi etiã

Commendatio eleemoſynę & quam ob cauſam diuites deberẽt in pauperes multa effundere.

Quare dominus præcepit extremos agri fruct᷒ pauperib᷒ relinquere.

aduerte, hæc tria eſſe in republica pernitioſiſſima ſcilicet furari, negare, & mentiri. *Nõ iurabitis in nomine meo mendaciter, & ne polluas nomen Dei tui.* Audiãt hoc qui aſſidue iurant, præſertim mendaciter, & quam iniuriam Deo ſuo irrogent. Vilipendit enim & polluit nomen Domini, qui per nomen eius iurata non implet. *Ego Dominus.* Cur Domine, tam crebro legibus tuis addis. Ego Dominus? Nouit ſapiẽtiſsimus pater, fere omnes nos, leges timore potius quam amore ſeruare; ideo totiens timorem & punitionem inculcat. *Non morabitur opus mercenarij tui apud te, uſque mane.* Vbique peccandi occaſiones aufert, & optimum conſultorem agit. Difficile eſt multa ſimul ſoluere debita: cum propter hominum auaritiam, tum propter innumeras quæ ſuperueniunt neceſsitates: quia putant homines nihil ſibi ſupereſſe; quo uinere poſsint ideo optime cõſuluit, ut dietim te exoneres. Eget etiam mercenarius ſingulis diebus: Quare ergo diu detinebis ea, quibus iſte ſingulis diebus indiget? *Non maledices ſurdo.* Sunt qui naturalia mala, in patientes obiectãt, quaſi in illorum poteſtate ſitum eſſet ea nõ habere, aut ipſi ea aut ſimilia, ſua induſtria, aut arte uitaſſent: cum omnia hæc in manu Dei ſint, & quibus uoluerit immittat. Admonet ergo Dominus, his non maledicere: quoniam eo autore in ea mala inciderũt, in quæ, illi q̃ eis maledicunt incidiſſent, ſi ille uoluiſſet: timeant ergo hij qui hæc faciunt ſimilia incidere. *Nõ ſuſcipies faciem pauperis: & non honorabis faciem magni.* Multa ſunt, in quibus pauperum & diuitum ratio habenda eſt: ſed non in iudicio. Nam in operibus miſericordiæ, ad pauperes reſpiciendum eſt: ut ſcilicet illis ſubuenias. In honore etiam exhibendo, potentiũ habenda eſt ratio: Deus enim ut habet Iob potentes non abiicit, cum ipſe ſit potens, in iudicio tamen, horum nihil conſiderandum eſt. 11. cap. Addidit in multis locis Dominus horum rationem. Quoniam Dei iudicium eſt. Debet enim iudex in iudicando ſe deum arbitrari. Sic enim Deus eum ſæpius uocat. Dijs nõ detrahes per quos iudices intelligit: & ideo quemadmodũ Deus eſt iudicio inflexibilis & immutabilis, nulla ratione habita pauperum uel diuitum: Exo. 22. ita & iudex qui uices eius in terra gerit. *Non ibis fraudulenter in proximo tuo.* Nouerat ſapiens Dominus, quæ mala ſuſcitent huiuſ

Inuehit in detractatores genus hominum Deo odibile.

huiuſmodi homines delatores, qui quod hic audiunt, illic referunt: & utinam bona deferrent audita, & non mala. Pernitioſiſsimum hominum genus: qui ut Diuus dicit Bernardus, uno uulnere tres confodiunt, uidelicet ſeipſos, eos de quibus dicunt: & eos qui audiũt. *Ne odio habeas fratrem tuum.* Sunt multi, qui putantes ſe iniuriam à proximis paſſos, cum re uera non ſint ulla iniuria affecti, eos odiunt & perſequuntur: quibus proximus ſatiſfaceret, ſi ſe audire permitterent: unde fit ut

Impotentes omnes iniurias ſibi illatas, odio uindicant.

ſæpius innocentem odiant, & perſequantur, diligant uero eos qui ſe iniuria affecerunt. Iſti enim, odio, omnia mala ſibi illata uindicare ſolent. Cum enim opere inimicis nocere nequeant, odio ſe uindicant: quod non ſolum filijs, ſed nepotibus, & pronepotibus, & alijs poſteris relinquunt, & qui diuitias quas hæredibus relinquant non habent, odia illis iure hæreditario relinquunt: ut quaſi in ius tranſierit, ut filius odiat, quem pater odio habuit. *Non ulciſcaris te.* Nemini ergo licet, priuata antoritate ultionem ab inimico ſumere. Hoc enim

Nemo priuata autoritate põt illatam ſibi iniuriã uindicare

muneris publici negotium eſt, nunc ergo omnes potentes ſuam de inimicis uindictam expetunt, ita ut ſoli illi iudicis auxilium interpellẽt qui ſe nequeunt uindicare quę res magiſtratuũ imbecillitatem & negligentiam arguit: qui illatas à potentibus iniurias, non uindicat, aut uindictam non expetit à uindicantibus ſe. Potentes uero arbitrantur ſuæ iniuriæ non ſatiſfactum, ſi eam ipſi ab inimicis nõ ſumpſerint. *Iumentum tuũ, non facies coire mixtim.*

Mixtio deo ualde diſplicet & quare.

Deteſtatur maxime Dominus confuſionem rerum. Neque patitur pius pater confundi: quæ ipſe tanta diligentia & ſapientia diſtinxit. *Vir cũ dormierit cum muliere coitu ſeminis.* Docet lex hæc, habendam eſſe pudicitiæ rationem, etiam cũ ancilla, ut ſi non ſit uirgo ſed ſerua, licet à Domino cognita: non det pœnas tanquam adultera. Si autem legem ſecundum cõmunem ſenſum intelligas, adnotabis: ancillam non reputari uxorem, ut reus adulterij ſit: qui cum ea coierit: ſimiliter aliud fuiſſe in lege ueteri matrimonium, aliud uero deſponſationẽ. *Præputiabitis præputium eius: & fructum eius.* Admonet hic Dominus, imperfecta, & ut plurimum uitioſa, & ſuperflua aut diminuta fore opera iuuentutis noſtræ, & talia quæ neque Deo neque hominibus placere poſſint: ideo tanquam præputium reputãda: quarta uero parte ætatis, apta ſunt Deo, & hominibus placent. Sed inquiſitione dignum eſt, cur ſic Dominus deteſtatur primos arborum nouarum fructus, qui maiores & nonnunquam ſuauiores reliquis eſſe ſolent: & ſi literam ſequamur, ad oculum uidebimus nõnihil ſuperfluitatis primos arborum fructus habere: ut

Quare dominus deteſtaſ primos arborũ fructus uſque ad quartũ annum.

autem Dominus oſtenderet ſe à præputio ualde abhorrere: illud etiam in fructibus amputari iuſsit. *Quarto autem anno, erit omnis fructus eius ſanctus.* Qnid aliud locus iſte te docet, quam nõ comedere, fructum aliquẽ, antequam Domino primitias illius offeras? ſimiliter. Prima & delicatiora Deo eſſe offerẽda. *Vt addere faciatis uobis fructum eius.* Oſtendit pulchre locus iſte, non ſolum nihil iacturæ eſſe perdere propter Deum, ſed lucroſum ualde. Sunt multi qui ſe perdere putant, qđ ſibi propter Deum auferũt: nẽpe quod pauperibus tribuũt, quod ſibi propter ieiunia ſubtrahunt, quod falſum eſſe multi loci ſcripturæ teſtantur. Qui dat pauperibus nunquam egebit. Et qui perdiderit uitam ſuam in hoc mundo: in uitam æternam cuſtodit eam. Et mirum Luc. 9.
ualde eſt, quod gratiſsimus ſit homo illi qui cũ decem, docuerit uiginti lucrari, & ingratus ſis ei, qui te perdendo miſeram uitam, & quæ uix eſt unius diei, lucrari te docet ſempiternam. Sic Dominus hic docet eijcere trium annorũ fructus, ut ſequentibus annis in immenſum multiplicet eos tibi. *Non augurabimini.* Noluit Dominus tuus, te alium præter ipſum habere doctorem. Et mirum ualde eſt, quàm ſollicitus ſit fere omnis homo ad futura inquirenda: & perdiſcenda. Et ad quid putas? Vt ſibi poſsit prouidere, tam mala quam bona. Dominus uero uiceuerſa docuit nos hæc negligere, quia uoluit nos ab eo pendere: eum cogitare prouidum patrem. Iſtuc reſpicere uidetur illud ſeruatoris Matthæi ſexto. Panem noſtrũ quotidianum. Da nobis hodie. Voluitque te ſemper eum orare, ut uias tuas dirigat & ſecundet. *Non in circuitu tondebitis extremitatem capitis ueſtri.* Quid tibi Domine, & capillis noſtris? Quid ſi in circuitu aut quadrãgulariter capillos incidamus? Noluit te deſtruere in facie, figuram & diſpoſitionem, quam fecerat ipſe: & faciei tuæ decorem, & pulchritudinem curauit Capilli (inquit) capitis ueſtri omnes numerati ſunt. Nonne & in ſponſa, oculos, genas, palpebras, crura, & id genus alia curauit? Vox (inquit) tua dulcis, & facies tua decora. Qnam pulchri ſunt greſſus tui, in calciamentis filia principis.

Luc. 12

Cantico. 2 & 7.

Inciſio

Inciſionem pro anima non dabitis in carne ueſtra. Audiant hoc fœminæ noſtræ, quæ in die mortis mariti; matris, patris, aut alicuius chari ſui: crines ſuos lacerant, unguibus faciem ſcindunt, & cruentant: ueſtes lugubres induunt, & admirabiles tragedias uoce mouẽt. Exoleuit etiam mos iſte peſsimus apud nos, ut quę matrimonium intrare iterum diſponunt, in die mortis comparis, nigrum caputium ex ſerico aut tela capiti ſuperponant: quæ uerò cęlibatum ſeruare decreuerint, caputium album, groſſum tamen ſibi imponunt: neque uerẽtur in die obitus mariti, ſeſe nupturas publice profiteri. Sinite ſorores quæſo, maritos condi, ſepulturæque tradi, poſtmodum quod libuerit facturæ. Non timeatis album caputium, quoniam ſi cucullum non facit monachum (ut dicitur) minus faciet caputium. *Nõ polluas filiam tuam, ut facias eã fornicari.* Sunt parentes, qui filiarum pudicitiam negligunt, immo eas proſtituunt lucri cauſa, quos locus iſte arguit: ubi ſimiliter à malo exemplo deterret. *Ante caniciem conſurge, & honora faciem ſenis.* Eundem honorem quem parentibus exhibere præcepit, nunc ſenibus etiam exhiberi uult: ut eos quaſi parẽtes habeamus, qui nos bonos mores docent, & uitia arguunt. *Si peregrinatus fuerit peregrinus in terra ueſtra.* Admonuit frequentiſsime Dominus ſuos, ex malis proprijs diſcere, qualiter alienis ſuccurrant: & duo præcipit peregrinis exhibere. Alterum ut eum quaſi indigenã habeamus. Alterum ut eũ quaſi nos ipſos diligamus. Sed quis nunc eſt, qui horum aliquid impleat? *Nõ facietis iniquitatem in iudicio.* Hæc ſunt quæ maxime cõmunitatum rectores aduertere debent, quoniam ualde pernitioſus eſt horũ neglectus: nempe ſi peruerſum ſit iuditium, ſi pondera & menſuræ iniquæ: & gratias illi habeamus, qui omnia iuſta inter nos eſſe uoluit: cui laus & gloria.

IN CAPVT XX. LEVITICI iuxta literam annotatio.

Eo locutus eſt Dominus ad Moſeh dicendo. Tractat hic Dominus de quibuſdam peccatis morte plectendis, & explicat pœnam quorundam peccatorum grauium.

Lapidabunt eum lapidẽ. Significat uerbum ragam, lapidum multitudine aliquem petere. Vnde margemah, id eſt, multitudo ſeu congregatio lapidum pariter: ut dicit rabbi Dauid. Ex hac etiam radice eſt rigmah, quod noſtri & Hebræi ducem interpretantur, quod duces ſint lapides, id eſt, fortitudo plębis: & ſi uerũ eſt hoc: facile eſſet explicare illud Geneſis quadrageſimo nono. Hinc paſtor, lapis Iſrael, id eſt, dux & fortitudo. Quòd autem dictum eſt. *Qui dederit de ſemine ſuo idolo Molech.* Explicuimus hoc cap: decimo octauo præcedẽti: quibus addimus, quod quidam putant fuiſſe illum: quem gentilles Saturnum uocarunt: quem etiam uituli faciem habuiſſe affirmant, cuiuſque ſimulachrum cõcauum erat, ſeptem habens receptacula, quorum ſingula, pro hoſtiæ conditione aperiebantur: & qui filiũ offerre uoluiſſet, ſeptimum aperiebat cubiculum, & dum puer in idolo concremabatur, miniſtri idoli & parentes ſaltabãt, percutientes timpanum, ne infantis eiulatus audiretur, & uiſcera alicuius ad compaſsionem mouerentur. Alijs (ut diximus capite decimo octauo) uidetur puerum ſuper brachia idoli poni. Nihil certi eſt de hac re: *Et ego dabo faciem meam in uirum ipſum.* Hebraiſmus eſt, quẽ in hebraiſmorum explicatione declarauimus: ſed poteſt addi alia explicatio, ſcilicet hæc. Ego dabo faciem meam in uirum ipſum, id eſt, opponam me illi, quemadmodum inimicus ſolet inimico ſuo opponi. Aut ego illi reſiſtã, & obſiſtam. Qui enim aliquem punire nollunt, ab eo diuertunt: ſed qui uindictã ſumere uolunt, occurrunt obſiſtũe & opponunt ſe. Poſſemus etiam dicere, quòd ponere faciem in aliquem ſit illum ſuccidere, uel è medio tollere, ut ſtatim ſubiungit, quoniã (ut diximus) ſolet ſcriptura explicare, quicquid obſcure dixerit. Chaldæus uertit, Ego dabo iram meam in uirum illum: ſed aliæ explicationes uidentur germaniores. Aduerte etiam hic, idẽ peccatum multis & diuerſis pœnis, à diuerſis iudicibus poſſe puniri. Nam quem præcipit à magiſtratu & populo lapidari: aduerſus eum faciem ſuã ſe daturum promittit. *Vt pollueret ſanctuarium meum, & fœdaret nomen ſanctum meũ.* Difficile eſt cognoſcere, qualiter ille qui de ſemine ſuo dabat idolo Molech, immundum redderet ſanctuarium Domini: & pollueret nomen ſanctum eius. Quidam dicunt immolantem ſemẽ ſuũ idolo Molech: eo ipſo

Aduerte modũquo ſecundum Hebręorũ ſentẽtiam puer immolabatur idolo Molech.

Quomodo qui de ſemine ſuo dat idolo Molech polluit ſãctuarium Domini.

quo immolabat Molech, contaminaſſe ſanctuarium Domini: quoniam uilem reputabat Deū & domum eius offerendo alteri Deo & alibi quam in templo, quo iubebatur immolare. Prophanare uero ſeu uiolare nomen Dei dicebatur, qui alium Deum, uero ſpreto colebat: aut qui honorem Deo debitum non præſtabat, quod ita quidam explicant. Cum enim quis aliquid committit aut dicit, unde homines occaſionem ſumant blaſphemandi nomen Dei, talis uiolat nomen ipſius, ut patet de Dauide cum blaſphemare fecit inimicos nomen Domini adulterio perpetrato. Quod clarius dici poteſt, illum polluere ſanctuarium Dei, qui alibi ſacrificat quam in eo: quoniam eo ipſo uidetur illud contemnere, & deſpectibile reputare, quod faciebat qui Molech ſemen ſuum offerebat. Non enim in ſanctuario offerebatur filius idolo. Similiter eo ipſo fœdum reputabat nomen Domini, qui ſemen ſuum alteri quam Deo offerebat: ſed fateor intellectū meum nō dū acquieſcere his expoſitionibus, etiam ſi bonæ appareãt. Poſſet etiam eſſe ſenſus ſecundæ partis ſentẽtię .ſ. ut fœdaret nomẽ ſanctū meū: dando ſcilicet ſemen ſuum, quod erat Dei, idolo. Vocabatur enim Iſraelitæ populus Dei filij & ſemen Dei: & filij quos generabant, à deo geniti dicebantur, ut patet Hoſeh ſecundo & primo: qui idolo immolati, non amplius dicebantur filij & ſemen Dei. Quoniam non filij Dei

Deute. 32. in ſordibus, ut autem unico uerbo dicamus, dicito eum qui ſemen ſuum offert idolo Moleh polluere ſanctuarium Dei: quoniam pluris facit idolum cui filium offert, quam Deum, cui pecudem: & pluris nomen idoli, quod pro Deo habet, quam Dei, quem facto ipſo reijcere uidetur. *Si abſcondendo abſconderit populus terræ oculos ſuos: à uiro illo dante de ſemine ſuo idolo Molech.* Hebraiſmus eſt, quē cum alijs in operis initio explicuimus: & eſt ſenſus. Si populus terræ non punijerit eū, qui dederit de ſemine ſuo idolo. Qui enim diſsimulare uult peccatum alicuius non puniẽdo ipſum, oculos alio diuertit, ne uideat peccatorem: quem punire negligit. *Et omnes fornicantes poſt ipſum.* Subaudi uirum. Nam quemadmodum eum qui cum meretrice fornicatur, multi ſequuntur: ita & eum quem uiderint idolis immolare. *Anima quæ ſe uerterit ad Pithones & haru ſpices, ad fornicandum poſt eos.* Dicit anima quæ ſe uerterit, quoniã Iehudei in Ægypto his dediti fuerant. Neque libenter hic Pithones recipio, quoniam Pithones, proprium nomen in ſcriptura habent: & quia nomen (Ob) utrem (ut diximus) ſignificat, potius uerterem uētri loquos ad modū utris ſufflantes. *Et ad ſapiẽtes ſeu magos.* Diximus de his duobus nominibus capite decimo octauo præcedenti. *Sanctificate uos & eſtote ſancti.* i. ſeparate uos ab immūditijs: & eſtote ſeparati (ut ſæpius expoſuimus) Et quod ſequitur. *Quia ego dominus Deus ueſter.* Subaudi ſanctus ſum. *Ego ſum Dominus ſanctificans uos.* i. ab immunditijs ſeparans, aut deſiderans uos ab immunditijs ſeparatos. *Qui maledixerit patri ſuo & matri ſuæ: moriendo moriatur.* Non ſolẽt filij patri & matri ſuæ maledicere, ſed bene parentes filijs, quemadmodū benedicere: & quia etiam uerbum chalal, ſignificat proprie leuem reputare, & deſpicere, putarẽ melius poſſe uerti. Qui deſpexerit aut qui leuem reputauerit patrem ſuum, & matrem ſuam, moriendo moriettur. Si tamen uelis tenere communem interpretationem non prohibeo: & per maledicere intellige mala precari, quemadmodum benedicere, eſt bona precari. *Sanguis eius in eo erit.* Hebraiſmus eſt quem cū cæteris in principio explicuimus: & poteſt triplicem ſenſum habere. Primus eſt. Ipſe ſibi erit cauſa effuſionis ſanguinis ſui: quem ſenſum ſcriptura explicare uidetur ſecundo Samuelis primo: ubi dicit Dauid. Sanguis tuus ſuper caput tuum, id eſt, tua culpa peris. Secūdo. Sanguis eius in eo id eſt, non uindicabitur mors eius: ſeu non trãſibit ſanguis eius in aliū: qui propter eius mortem occidatur. Nam qui erat ab alio homine innocens occiſus, ſanguis eius non erat ſolum in eum: ſed etiam in effuſorem: iuxta illud euãgelij. Sanguis eius ſuper nos & ſuper filios noſtros. Tertio. Sanguis eius in eo, id eſt, fœdatus ſanguine ſuo manebit, non lauabitur. Solebãt enim occiſi ſanguine ſuo fœdati lauari: quemadmodum conſtat de Rege Achab. *Vir qui adulterium commiſit cum uxore uiri, qui adulterium commiſit cum uxore proximi ſui.* Poteſt ſecunda clauſula eſſe prioris explicatiua, ut ſit ſenſus. Vir qui adulterium cōmiſit cum uxore uiri: nempe cum uxore promi ſui. Secūdo ut ſint diuerſæ partis legis & ſenſus prioris ſit iſte. Vir qui adulteriū cōmiſerit, cū uxore uiri .ſ. cuiuſcūque, ſiue ſit gẽtillis, ſiue Hebræi

Marginal notes: Diſcrimē inter Pithō & ob ſeu uentriloquum. — Quid ſit Hebrais ſanguis eius in eo.

hebræi:moriendo morietur adulter & adultera. Similiter qui adulterium commiſerit cum uxore proximi ſui, id eſt iſraelitæ. Aut qui fuerit adulteratus cum uxore alicuius uiri, ſcilicet extranei, alterius, ſcilicet urbis aut oppidi: aut cũ uxore ꝓximi ſui eiuſdẽ ſ.urbis aut uiciniæ, morte moriatur adulter & adultera. *Qui dormierit cum uxore patris* Etiam ſi non ſit mater ſed nouerca. Capite decimo octauo dixerat non eſſe faciendum hoc, ſed non appoſuerat pœnam, quam hic explicat. *Sanguis eorum in eis.* Expone ut ſupra hoc capite. Primo ipſi ſibi fuerunt cauſa effuſionis ſanguinis ſui & ſi uis adde. Sanguis eorum in eis.i. lapidabuntur, quo facto manebit ſanguis eorũ in eis. *Vir qui coierit cum nuru ſua: moriendo morientur ambo.* Dictio chalah, nõ ſolum nurum, ſed ſponſam ſignificat: & forte prohibet non ſolum coire cum nuru, cum iam à filio cognita eſt: ſed etiam dum eſt ſponſa. *Confuſionem fecerunt.* Si dictio (tebel) eſt à balal, quod eſt confundere & miſcere: tunc uertendum eſſet confuſionem ſeu malam mixturam fecerunt. Aliàs tebel eſt orbis. *Sanguis eorum ſuper eos,* id eſt lapidabuntur. Aut expone ut ſupra hoc eodẽ capite. *Scelus eſt.* Hebraice. Mala cogitatio eſt. *Ad coeundum cum eo.* Hebraice ad quadrandũ cum eo, aut exponendo ſe ei more ſcilicet quadrupedis. Sic enim oportet fœminam ſe diſponere uelut ſcilicet quadrupedem, ſi debeat à iumento cognoſci. *Occidetis mulierem & iumentum*, ſcilicet in criminis deteſtationem. Sic enim iubet bouem cornupetam, qui occiderit hominẽ occidi Exodi uigeſimo ſexto. *Obprobriũ eſt.* Dictio cheſed, ſignificat rem miſerabilem: & miſericordia dignam. Significat etiam miſericordiam & pietatem ipſam: unde hic melius uertas. *Miſericordia hoc.* i. res digna miſericordia: ac ſi dicat miſeria magna eſt hoc. *Portabit pœnam iniquitatis.* Bene ſenſus redditus eſt. Hebraice eſt, iniquitatem ſuam portabit. *Vir qui cum muliere coierit paciente fluxum: uenam eius diſcooperuerit.* Non ſat eſt reuelare eius nuditatem, ſed requiritur quòd uenam ſanguinis eius aperiat. Aut ſecunda clauſula, præcedentem exponit: & cõſtat ex hoc loco mortale fuiſſe, accedere ad mẽſtruatam. Non enim quis morte plectitur: niſi propter mortale. *Quia carnẽ ſuam nudauit.* Rationem hanc aduerte, ut ſcias huiuſmodi concubitum cum matertera, aut amita, eſſe legẽ naturali prohibitum: quemadmodũ carnem propriam nudare, non tamen eſt de his q̃ primis legis naturæ ꝓceptis ꝓhibentur. Et pro carnem ſuam in hebræo eſt, reſiduum ſuũ nudauit, & quare conſanguineus dicatur reſiduus, diximꝰ capite decimooctauo præcedẽti. *Vir qui dormierit cũ uxore patrui ſui.* Senſum reddunt interpretes. In hebræo habẽtur. Vir qui iacuerit cum patruo ſuo. *Orbi morientur.* Hebraice ad literam eſt. Vnici morientur, id eſt ſine liberis. Significatio tamen dictionis ariri, id eſt unicus non plene nota eſt: ponitur dictio Geneſis decimoquinto: ubi ſanctus Abraham dicit. Et egò uado ariri, id eſt unicus ſeu orbus filijs. Caietanus interpretatur non uocabuntur filij eorum neque erunt heredes eorum. Sed non placet. *Vir qui acceperit uxorem fratris ſui.* Intellige eo uiuente. *Fœditas eſt.* Poſſes uertere immũditia dictio enim hebraica niddah, à ſeparatione nõmenclaturam habet. Dicitur autem immunditia ſeparatio, quoniã ab ea ſeparari debemꝰ. *Cuſtodite omnia ſtatuta mea, & omnia iuditia mea.* Admonui ſæpius, uerbũ chachach ſignificare ſtatuere, & magis proprie ſcribere, & limitare: unde choh, id eſt ſtatutum ꝑ ſeruum ſcriptum. Miſpat uero iudicium, quod diſponit de controuerſiis hominum, licet hoc diſcrimen, nõ ſemper obſeruetur. *Qia hæc fecerunt, & deteſtatus ſum eos.* Varias & multas ſignificationes, tribuunt iehudæi uerbo (chuts) quod hic Sanctes uertit abominatus ſum: ſcilicet anguſtiis affici, affligi, expergiſci, eſtiuare, & hoc meo iudicio accidit, quia confundunt ſimul multas radices, ſcilicet chus iachas, chaſas, & chaſah. Forte chuts ſignificat eſtiuare & ex conſequenti æſtuare, quóniam homines in eſtate uidentur æſtuari, ſed rem nõ diffinio, quoniam nondum ueritatem compertam habeo. Iſaiæ ſeptimo dicitur. Derelinquetur terra, quã tu (chas) id eſt deteſtaris (ut uulgatus uertit) uel ob quam anguſtiis afficeris, à facie duorum Regum eius. Capite uero decimo octauo eiuſdem, in alia accipitur ſignificatione, ubi dicitur (uechas) id eſt eſtiuabit ſuper eam uolucris: & omne animal terræ ſuper eam hibernabit. *Terram fluentem lacte*

ſte & melle, id eſt omnibus bonis affluentem: & ſub lacte intelligit omnia pinguia, ſub melle uero omnia dulcia. *Quod diuiſi uobis ab immundo*, ſcilicet obſeruabitis: ac ſi dicat. Diſcrimen facietis in his quæ ſeparaui uobis ab immundo: aut tanquàm immunda. *Vir aut mulier cum fuerit in eis Pithō.* Dixi hoc eodem capite, nomen (ob) non recte interpretari pithon, poſtquàm pithon (ut diximus) proprium nomen in ſcriptura habet: hic ponitur (ob) de quo dic ut dictum eſt capite decimo octauo, & etiam capite hoc: & meo iudicio uertendum eſt, cum fuerit in eis (ob) id eſt ſpiritus utralis ſeu ad modum utris, qua his erat qui in locis pudendis loquebatur. Sic quod ſequitur, cum fuerit in eis Iideoni, id eſt ſpiritus præſcius futurorum: à iadah, quod eſt cognoſcere. *Lapide lapidabunt eos. Sanguis eorum in eis.* Ex hoc loco conſtat quòd nihil aliud uult dicere ſanguis eorum in eis, quàm lapidabunt eos: quoniam alterum uidetur alterius explicatio.

IN CAPVT. XX. AD MORVM ornatum annotatio.

P*Opulus terræ lapidet eum lapide.* Putant multi, ſolos miniſtros iuſtitiæ, debere in malos animaduertere, ideo tuentur eos, abſcondunt, & defendunt: quos locus iſte arguere uidetur: qui populum armat aduerſus iniquos. Et etiam oſtēdit ad populum præcipue pertinere, Dei iniurias uindicare. Nam & ſi debeant omnes eos qui rem publicam perturbant caſtigare, magis tamen eos qui Deo iniurij ſunt. *Ego autē ponam faciem meā in uirum.* Annotaui in litera, ex hoc loco optime haberi: idem peccatum poſſe à diuerſis iudicibus, diuerſis pœnis caſtigari, quare nō mirum, ſi in hæreticum tanquàm in reipublicæ perturbatorem imperatores ſæuiunt: & etiā eccleſiæ prælati, qui ineum, ut in peccatorem animaduertunt. Quamobrem maxime deberent homines cauere à peccatis in Deum, qualia ſunt blaſfemia, idololatria, & id genus alia: quoniam à magiſtratu, & à Deo propter illud puniuntur. *Et in familiam eius.* Non ſolum pro uno peccato à multis & diuerſis peccator punitur, ſed pro eodem peccato multi puniuntur: neque ſolum qui peccauit: ſed etiam peccatoris familia tota. *Vt contaminaret ſanctuarium meum, & pollueret nomen ſanctum meum.* Fœdiſsima res peccatum. Non tangit ſanctuarium Domini, neq; ad nomen eius accedit: & tamen polluit. Vbi etiā aduerte, quòd pluris facere, quod minoris faciendum eſt: eſt contaminare quod præcioſius eſt. *Si abſcondendo abſconderit populus terræ oculos ſuos.* Vos ó magiſtratus hæc ueritas reſpicit, qui iniquorum peccata, lucri gratia diſsimulatis: ſed non diſsimulabit Deus. Audite quid Dominus dixerit regi Achab. Quia dimiſiſti uirum dignum morte: erit anima tua pro anima eius. Vbi docet etiam peccatores, acceptare iudicis humani punitiones, ne contingat grauiores à Deo ſuſtinere. Sequitur enim. *Ponam ego faciē meam in uirum illum. Et omnes fornicantes poſt ipſum.* Non excuſat peccatorē, exemplaria habere peccandi: potuit enim ea non ſequi. *Anima quæ ſe uertit ad Pithones.* Pernicioſiſsimum eſt ad peccata reuerti: poſtquàm ſemel eius confinia exieris. Exui me (ait ſponſa) tunica mea ſcilicet immūda, quomodo induar illa? Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos? Difficile eſt iuſto, qui ſemel peccatorum onus depoſuit: iterato onus eorum aſſumere. *Quicunque male dixerit patri ſuo & matri ſuæ, moriendo morietur. Aut qui deſpexerit.* Extremæ dementiæ eſt, eum deſpicere, quem teneris ſumme poſt Deum honorare: & ſolet lex eſſe ſeuerior, ubi homo inuenitur miſericordior: circa illatas ſibi iniurias. Nam quia parentes, filiorum iniurias diſsimulare ſolēt: uoluit lex in eos ſeuerius animaduertere: & aduerte eſſe peccata, quorum lex ipſa miratur: quale eſt hoc. Sequitur enim. *Patri ſuo & matri ſuæ maledixit.* Ac ſi dicat. Eſt aliquis qui tantum nephas audeat perpetrare, ut patrē ſuum & matrem audeat maledicere? *Vir qui adulterium commiſit cum uxore proximi.* Eſt adulter multis iniurium. Primum marito cuius thorum uiolat adulter & adultera: Secundo proli, quæ incerta eſt: & cogitur ſæpe uir, filium alterius enutrire & docere: & fuit lex tam dura in iudæos, quoniam proni ad adulteria erant, & ſi qui maculat alterius hominis thorum, tam ſæue punitur, multo magis qui thorum patris aut filij

Licite idē peccatum à diuerſis punitur.

Qui pluris facit qđ minoris faciendū eſt: eo ipſo iniurius eſt ei qđ pluris faciendū eſt.

Abſcōdere faciē a peccatore eſt eius peccata diſsimulare & nō punire.

Cantic. 5.

Sunt peccata quorū lex mirari uidetur.

lij, maculare non ueretur. *Igni cõburent eũ.* Maius malum reputat lex cognoſcere filiam & matrem, quàm patris uxorem aut cum maſculo coire: quoniam hunc, non illum comburere præcepit. Præter lapidationem erat aliud genus occiſionis ſcilicet combuſtio. *Iumentũ occidetis.* Mirantur ſæpius homines, quod legiſlatores in bruta animaduertant, cum ſint rationis expertia: ſed indignum eſſe cognoſcãt animal uiuere, quod multis poteſt eſſe peccandi occaſio · & ſimiliter uideant, quàm graue peccatum ſit quod commiſerunt: quod uidẽt etiam in bruto uindicari. *Succidentur in oculis filiorum populi ſui.* Colligo ex hac litera, pnuitiones peccatorum, publicas eſſe debere, & faciendas in oculis eorum, coram quibus illi peccauerunt: ut de pœna ædificentur qui ſunt ſcandalizati ex culpa. *Vir qui coierit cum menſtruata.* Reputant omnes hoc leue eſſe peccatum, cum tamen hic morte uindicetur, quod non ſolum pœnæ grauitas, ſed prolis periculum, graue eſſe oſtendit. *Orbati morientur.* Snnt peccata (ut ſæpius dixi) quæ ſuos ſolent autores punire: quemadmodũ hoc quod eſt coire cum amita uel matertera, & cum fratris uxore. *Nõ euomet uos terra.* Scito eſſe peccata quæ non ſolum hominibus ſunt grauia & enormia, ſed etiam terræ: ita ut etiam ipſa tales non ferat peccatores, ſed eos euomat & à ſe reijciat: qualia ſunt quæ ſunt iniuria naturæ. *Omnia iſta fecerunt: & deteſtatus ſum eos.* Cauendum ualde eſt hæredibus alicuius, ne ſimul cum hæreditate, hæreditent ſuorum prædeceſſorum uitia. Et aduerte (ut Auguſtinus dicit) quia quemadmodum tu uis omnia bona, ut .ſ. capa ſit bona, pileus, calce⁹, caligæ, equ⁹, bos, poſſeſſiõ quoq;: ſic & omnia hæc, deſiderare bonum & iuſtũ habere poſſeſſorem. Inuite enim bonus calceus, capa, & id genus ueſtium, ſeruit immundo & iniuſto domino: & cupit ab eius ſeruitute liberari. Sic & terra bonos cultores & habitatores cupit: qui ſi mali ſint, eos reijcit, & euomere ſolet: ut hic uides. Similiter docemur eos qui aliorum loco ſubrrogantur, debere eſſe meliores eis. Neque princeps debet aliquem miniſtrum miniſterio aut loco ſuo pellere: niſi loco eius meliorem ſubſtituat. Tertio hortatur homines eſſe bonos præcipue ciues, ne contingat ſuo loco depelli. Quarto bonos, locum malorum & diuitias, ſine labore hęreditare. Alii (inquit Chriſtus) laborauerũt: & uos in eorum labores inrroiſtis. Quæ uero ſequuntur, mnnditiam maxime commendãt. *Sanguis eorum in eis.* Erat maxima pœna antiquis, fœdatũ mori aut ſepeliri, unde mos in eccleſia exoleuit defunctos lauari. Sed maxime procurandũ eſt, animam mundã decedere: qnod ipſe donare dignetur: qui mundum facit ab immundo ſemine conceptum.

Pœnæ peccatorũ cõmunes eſſe debẽt.

Ioan. 4

Ameu.

IN CAPVT. XXI. LEVITICI IVxta literam annotatio.

ET *dixit Dominus ad Moſeh.* Præcipit Dominus hoc capite, ſacerdotem non debere mortuorum exequijs intereſſe, neque radere caput, aut barbam, ſcortum non ducere, & de filia ipſius fornicante comburenda. *Super animam non contaminabit ſe,* id eſt ſuper hominem qui animam efflauerit aut ſuper uita ablata. Vocat enim hebraiſmus homines animas: quòd anima ſit in homine præcipuum. Aut accipitur anima pro uita quòd anima in homine ſit cauſa ipſi⁹ uitæ: & dicebatur contaminari cadauere, ſi illud tetigiſſet, aut locum in quo erat ingrederetur: aut faceret quæ alii ꝓpter mortuos faciebant, ſcilicet decaluando ſe, & finem barbæ radendo, aut incidendo inciſionem: ut textus ſtatim explicat. Dicunt etiam hebræi ſacerdotem immundum reddi, ſi funeri interfuiſſet: aut curaret illud. Et qđ dicitur. *In populis ſuis,* intelligendum eſt de quocunque iſraelita: & multo magis de exteris. *Sed ſup carne ſua.* Hebraice. Sed ſuper reſiduum ſuum, & uocat hebraiſmus omnes conſanguineos reſiduos eiuſdem carnis: quoniam ab una carne ueluti portiones ſeparantur. Et quod ſequitur. *Propinquo ſuo.* Poteſt eſſe expoſitio præcedentis, ut ſit ſenſus. Contaminabit ſe ſuper carne ſua, nempe ſuper propinquo ſuo: ac ſi dicat. Non ſuper omnem carnem ſed ſuper propinquam. Secundo modo poteſt eſſe ſenſus. Contaminabit ſe ſuper carnem ſuam, & ſuper propinquos ſuos. Sed prior ſenſus germanior eſt. Similiter dubium eſt, an id quod ſequitur ſcilicet. *Super matre & patre,* ſit explicatio propinquorum: in quorum funeribus poterat ſe polluere, uel ſit ſenſus quòd poſſit

ſe

ſe ſuper omnem propinquum polluere: & ſuper patrem & matrem: & uidetur ſimplicior & melior expoſitio: ut ſuper patrem & matrem, ſit explicatio propinquorum: ut ſit ſenſus. Super carne ſua, nempe propinquo ſuo, qualis eſt mater & pater: & quæ ſequuntur, licebit contaminare ſe. Solet enim hebraiſmus frequentiſsime uti huiuſmodi explicationibus, ut in regulis admonuimus: & hic ſtatim ſequitur. Super ſorore ſua uirgine, quæ propinqua eſt ei: cui non eſt uir. Si tamen intelligas priori modo, ſcilicet non contaminabit ſe in populis, ſed bene ſuper carne ſua, non quacunque, ſed propinqua, & ſuper patrem & matrem & qui ſequuntur non male intelligas, & eſt ſermo de minoribus ſacerdotibus, in quibus alius, alterius uices ſupplere poterat: non autem in ſummo, cuius erant quædam peculiaria, quæ nullus alius poterat ſupplere: ut in greſſus in ſancta ſanctorum. Sed quid ſi ſoror eſſet uidua non uirgo? Diximus quòd ſi id quod dicitur cui non eſt uir, eſt explicatio uirginis. Non licebat. Si uero non ſit: licebat, ut ſit ſenſus, & ſuper ſorore cui non eſt uir, id eſt uidua etiam licet. Sed prior ſenſus uidetur litera iuuari. *Non contaminabit ſe ſuper Domino in populis ſuis*, faciendo ſcilicet tria quæ infra numerantur, quibus aliquis polluebatur, ſcilicet decaluando caluitium in capite ſuo, & radendo finem barbæ ſuæ, & faciendo in carne ſua inciſionem. Aduerte autem quòd dictio baal, id eſt Dominus, ſignificat ſuperiorem: & uidetur compoſita à ba, quod eſt in, & al, quod eſt ſuper, quaſi inſuper: & exinde ſignificat quemcunque ſuperiorem, ſiue ſit dominus ſiue maritus, ſiue prælatus, aut quocunque modo ſuperior ſit. *Ad polluendum ſe.* Ponuntur hic duo uerba idem ſignificantia, ſcilicet tama & chalal, quæ ambo polluere ſignificant, hoc tamen inter illa intereſſe uidetur, quòd tama uidetur ſignificare immunditiam contrahere, ſeu immundum eſſe immunditiā contrahendo: chalal uero qualitercunque pollui. *Non decaluabunt caluitium in capite ſuo.* Solent uſque hodie fœminæ noſtræ, cum charus aliquis obierit, præſertim pater, aut mater, aut uir: capillos gentilium more, è capite ſuo euellere: & nudato capite pergere ad ſepulturam: quem morem hic Dominus prohibere uidetur. Significat autem uerbum charah, quod hic ponitur: depillare. *Et extremitatem barbæ ſuæ non radet.*

Capite decimo nono huius libri præcepit Dominus, non diſsipare barbæ extremitatē, id eſt relinquere capillos extremitatis ſeu finis barbæ, à parte ſuperiorum angulorum: quemadmodum faciunt hodie germani & turchæ, & ut uidetur propter luctum mortui, ſolebant huiuſmodi extremitates radere: & hoc eſt quod Dominus hic prohibet. Si tamē per angulum barbæ, intelligas extremitatem ipſius à parte inferiori, non prohibeo, prior tamen lectio, literæ uicinior eſt. *Neque incidetis inciſionem.* Iam capite decimo nono admonui, gentiles faciem ſuam unguibus incidere ſolitos: & forte hoc etiam ferreis inſtrumentis faciebant. Vidi (ut prædixi) fœminas apud nos, in mortuorum exequijs: hoc feciſſe ſæpius. *Sancti erunt Deo ſuo.* i. ſeparati ab huiuſmodi immunditijs: ut Deo ſuo qui mundus eſt, ſeruire poſsint. Iubebat autem Dominus ſacerdotes ſuos ab his ſeparari: quoniam miniſterio ſuo intendere debebant. Quemadmodū & Chriſtus diſcipulo quem uocauerat dicebat. Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos. Matth. 8.

Et non polluent nomen Dei ſui. Si Deus uocatur ſanctus, id eſt ſeparatus ab immunditiis, & miniſter eius ſit pollutus, nomen Domini quo ſeruus nominatur, polluitur in eo. Explicat autem ſtatim qualiter ſint ſerui eius. *Quoniam oblationes Domini*, nempe *panem Dei ſui offerunt: & erunt ſancti.* Hebraice eſt. Quoniam ignita Dei, panem Dei ſui, ipſi appropinquare faciunt ſeu offerunt. Et per ignita Dei, & panem Dei ſui: intelligit ſacrificium farinaceum, quod dicitur minchah. Aut ideo erunt ſancti, quoniam miniſtrare & offerre omnia hæc Deo: qui ſanctiſsimus eſt, debent. *Mulierem mœretricem, & pollutam, & repudiatam à uiro ſuo, non accipient: quia ſanctus eſt Deo ſuo.* Claret, quid per fœminam mœretricem textus intelligat. Per pollutam uero uidetur intelligere eam, quæ eſt ab alio cognita. Verbū enim chalal, polluere & uitiare ſignificat: ideo hic poteſt ſignificare eam, quam alius cōtrectauit. Quidam hebræorum dicunt, per mœretricem eam eſſe intelligendam: quæ ſub marito ſuo fornicata eſt non ſua ſponte: quoniam quæ ſua ſponte lapidanda erat: ſed quæ uim paſſa eſſet, licet ſacerdotibus prohiberetur, non tamen uiro ſuo. Prophanam uero eſſe

eſſe

eſſe dicunt, quæ repudiata eſt à ſacerdote: uel quæ ad iudaiſmum ex paganiſmo conuerſa eſt: aut quæ errore ab alio quàm marito ſuo cognita eſt, uel libertate donata. Sed prior expoſitio, quæ uerborũ ſignificationibus inniti tur amplectẽda eſt. *Quia ſanctus eſt Deo ſuo.* i. ſeparatus cultui eius: ideo non debet iſtis pollui. *Et ſanctificabis eum.* Ad populum loquitur, qui ſacerdotis impollutionem & ſanctitatem procurare debebat: ac ſi dicat. Quod in te eſt, adniti debes: ut eum impollutum ſerues, neque permittere debes, eum etiã uolentem pollui. Et quia tuus eſt Deus: debes procurare miniſtrorum eius ſanctitatem. *Cum cœperit fornicari.* Cito occurrendũ erat fornicationi filiæ ſacerdotis, ne patrem ſuum fœdaret. Poſſet etiam uerti. Cum polluerit ſe ad fornicandum, ſeu fornicando, flammis tunc erat exurenda. *Et conſecrauit manum ſuam, ad induendum ueſtes.* Ponitur hæc locutio ſæpiſsime in ſacris literis: & ad literam uertendã eſt. Et implenit manum ſuam, ſcilicet muneribus, ad offerendum Deo: & eſt ſenſus. Et impleuit manum ſuam, ſcilicet muneribus, ad hoc quòd eſſet aptus induere ueſtes ſacras: ut dictũ eſt Exodi uigeſimo nono. Si tamen legas conſecrauit, non errasti. Et quod ſequitur: *Caput ſuum nõ nudabit, & ueſtes ſuas non ſcindet:* intelligẽdum eſt, ad lugendum, quemadmodum alij faciebant: ut patet Iiob primo, ubi legitur amicos Iiob ſcidiſſe pallia ſua, & ſparſiſſe puluerem ſuper caput ſuum. Neque te terreat quod in uulgata æditione dicitur, de Dauide ſecundo Semuelis decimo nono: quòd operto capite lugebat filium ſuum Abſalon, quoniam iuxta hebraicam ueritatem, non habetur operto capite: ſed operta facie. Poſſent tamen illi amici Iob cinerem ſuper caput opertum ſparſiſſe: ſed primum uerius. Quod autẽ ſequitur. *Et ueſtes ſuas non ſcindet*, intellige (ut dixi) luctus gratia, quoniam ratione blaſſemiæ in Deum, ſolebant neſtes ſcindere etiam ſummi ſacerdotes: ut patet de Caipha. Matth. uigeſſimo ſexto. *Ad omnes animas mortui non ingredietur.* Sumitur hic anima pro corpore, & eſt ſenſus: quòd ad nullum mortuorum ingredietur: neque ad patrem, neque ad matrem: & quod dicitur. *Non contaminabit ſe*, intellige ingrediẽdo locum, ubi cadauer eſt patris aut matris: & in hoc ab alijs ſacerdotibus minoribus differebat, quib9 licebat, ſe polluere in exequijs patris & matris, & alijs ibi nominatis. *De ſanctuario non egredietur.* Non intelligas, nunq̃ licere ſummo ſacerdoti, ſanctuarium exire, quoniam domum ſuam, ſanctuarium egreſſus iutrabat: ſed quòd funeris patris aut matris gratia, non egrediatur Domini ſanctuarium: unde ſequitur. *Et non polluet ſanctuarium Dei*, ſcilicet regreſſus á funere parentum. Alij ſic interpretantur, Domum patris demortui, ſanctuario relicto, non ingrediatur: quod idem eſt. *Quia corona olei unctionis Dei ſui, ſuper ipſum.* Quidam interpretantur. Quia diadema & unctio Dei ſui, ſuper ipſum. Habebat enim diadema ſanctitatis ſuper caput ſuum, de qua Exodi uigeſſimo nono: & erat oleo ſancto unctus: ut uigeſſimo nono eiuſdẽ libri habetur. Aut quia corona uncta oleo unctionis erat ſuper eum. Poſſet etiam uerti. Quia ſeparatio olei unctionis, ſuper eum, id eſt quia ratione olei quod eſt ſuper eum, ſeparatus eſt ab alijs prophanis. Nam nazar, á quo nezer, id eſt corona: ſeparare & diuidere ſignificat. Prior tamen ſenſus magis locum explicare uidetur. Poteſt tertius ſenſus addi iſte ſcilicet. Quia oleum q̃d eſt ſignum ſeparationis Dei ſui, id eſt quòd ſit ſeparatus ad miniſterium Dei ſui: eſt ſuper eũ. *Viduam & repudiatam & prophanam, mœretricem, non accipiet.* Iam hoc eodẽ capite admonui, per prophanam, intelligendam eſſe illam, quam quis contrectauit: unde uerti poſſet initiatam. Omnes enim iſtæ pollutæ reputantur, quoniam ab alio uiro cognitæ ſunt. *Sed uirginem e populo ſuo accipiet mulierem.* Conſtat ex hoc loco ſacerdotem, non arctari ad accipiendam filiam ſacerdotis, aut de regali linea: ſed de populo ſuo, modo eſſet uirgo. Sed quod ſequitur ſtatim, uidetur huic aduerſari: quoniam ſequitur. *Non prophanabit ſemẽ ſuũ in populis:* ſed tu intellige in populis extraneis. Nam licet reges & alij omnes, bello captam, accipere poſſent gentilem, ad iudaiſmum conuerſam: ut multis conſtat exemplis, & etiam ex lege Deute. uigeſſimo primo: non tamen ſacerdos: & ſi legem hanc urgeas, poteris dicere eum non

poſſe

poſſe accipere uxorem de infimis populi ſui. *Aut non prophanabit ſemen ſuum in populis*: accipiendo mœretricem, prophanam, repudiatam, aut uiduam: ut dictum eſt. *Ego Dominus ſanctificans eum.* i. ſeparás à pollutionibus. *In generationibus ſuis*, id eſt in poſteris generationibus, ac ſi dicat. Non ſolum hanc legem nunc ſeruari uolo: ſed in poſteris generationibus. *In quo fuerit macula*, id eſt defectus aliquis. Nam mum ſignificat maculam Cantico. 4. Vmum, id eſt. Et macula non eſt in te. *Non accedet ad offerendum panem Dei ſui.* Poſſumus per panem, omnem oblationem Domini intelligere, & ſic meo iudicio lex intelligenda eſt. Poteſt etiam arctari ad panes propoſitionis ſeu facierum, & ad minchah. *Vel claudus.* Dicitur claudus hebraice phiſeach, id eſt ſaltans, quoniam ex uno in aliud latus ſaltare uidetur. *Vel ſimus naſum.* Alij uertunt. Vel depreſſum habens naſum. Rabbi Dauid dicit eſſe eum, qui naſum profundum inter duos oculos habet, ſeu retortum. Dictio charum, quã noſter Sanctes ſimum naſum uertit, à uerbo charas ortum habet: cuius ſignificatio nõ plene nota eſt hebræis & noſtris: communiter tamen ſignificat ſuccidere, omnino perdere. In hebræo nulla naſi fit mentio, ideo uertendũ eſt. Si ſucciſus, id eſt ſi membrum aliquod ſucciſum habeat, nempe manum pedem digitũ. Si autem ad naſum hanc ſucciſionem referas, ſenſus eſt. Si diuiſionẽ aliquam in naſo habeat. *Vel monſtruoſus.* Dictio hebraica ſarua, ſignificat ſuperfluum: ut patet Iſaiæ uigeſſimo octauo ubi dicitur. Anguſtum eſt ſtratũ, mehiſtarea, id eſt à ſuperfluitate ſeu ne ſuperfluat. Ideo uertendum hic eſt. Vel ſuperfluus, & ex hoc loco conſtat, id quod præceſsit ſignificare ſucciſum: ut ſit ſenſus. Vel ſucciſus, id eſt diminutus, cui ſcilicet membrũ aliquod deſit Aut ſuperfluus, cui ſcilicet aliquod mẽbrum ſuperfluat. Verbi gratia, ſi ſex haberet digitos in manu, uel pede Neque recte uertas, uel monſtruoſus, quoniam non ſolum ſuperfluus membris, monſtruoſus eſt: ſed etiam diminutus. *Vel gibbus.* Dubitãt hebræi de radice nominis gibben, id eſt gibbus, aliqui enim dicunt eſſe à gabban, alij à gabbab ſeu gab, quod eſt excelſum eſſe: & gibben celſitudo & eleuatio. Ego arbitror unicam eſſe radicem, ſcilicet gab, à qua gabbab & gabban. Hoc certum eſt, ſcilicet dictionem gibben, ſignificare celſitudinem & tumorem. Significat etiam caſeum: quòd quemdam habeat tumorem, preſertim cum coagulatur. Et putarem nomen latinum gibbus, à nomine hebraicó gibben, ſuã nomenclaturam ſortitum. *Vel lippus.* Dictio hebraica dach, ſignificat tenue, & exinde telã, à tenuitate ſic dictã, & dicunt hebræi hic ſignificare eum, qui panniculum in oculo habet. Sed melius meo iudicio dicitur, ſequendo nominis hebraici ſignificationem, ſignificare eum qui tenues oculos habet ſeu molles, ex quibus indefeſſe fluit humiditas alba, quam nos uocamus remellam: & tales dicimus remellados, Vnde hic uertendum eſt. Vel mollis oculis. Nomenclaturam tamen hebræorum non aſpernandam arbitror. *Vel maculoſus in oculo ſuo.* Hebraice ad literam habetur. Vel mixtus in oculis ſuis. Significat enim balal, miſcere, cõfundere, ut patet Geneſis undecimo ubi dicitur. Vocauit nomen eius Babel, quia ibi balal, id eſt confudit ſeu miſcuit labium. Vocatur autem confuſus oculis ſeu mixtus, aut qui maculam in eis habet: aut unum oculum in altero mittere uidetur qui luſcus appellari poteſt: nos tortum uocamus aut ueſgo. *Vel in quo fuerit ſcabies.* Non ſignificatur per nomen garab quæcunque ſcabies: ſed groſſa. Dictio rara eſt in ſcripturis. Ponitur Deutero. 28. *Vel impetigo.* Ignorant meo iudicio hebræi, nominis ialephet propriam ſignificationem: ideo dicunt ſignificare ſcabiem Ægipti, quæ uſque ad mortem durat: quod uidetur fictio. Hieronimus quem noſter Sanctes ſequutus eſt, uertit impetiginem. Alij ſcabiem, foris humidam, & intus ſiccam: ſignificari putant. Nihil certi eſt: quoniam dictio rara eſt in ſcripturis. *Vel compreſſo teſticulo.* Dictio hebraica meroach hebræis ſignificat alligationẽ uel opertionem, & ſecundum hoc, uertendũ eſſet. Alligato teſticulo uel operto: id eſt qui generare nequit: qui uidetur alligato eſſe teſticulo: uel ſi legas operto interpretare hernioſum cuius teſticuli operti ſunt. Inuenitur uerbum marach Iſaiæ trigeſsimo octauo ubi dicitur. Veiim rechu, id eſt. Et alligabunt aut compriment ſuper ulcus: & ſanabitur. Et ſic uidetur poſſe uerti. Vel cõpreſſo teſticulo, neq; certum eſt dictionem aſſech quam omnes fere teſticulum uertunt, teſticulum ſignificare. Eſt ergo ſenſus, quòd qui teſticulos, aut illorũ

alterum

alterum, compreſſum habuerit: non ſit ſacerdos. *Non accedet ad offerendum hoſtias Domini.* Litera hebraica ad literam habet. Non accedet ut appropinquare faciat ignita Domino: & per ignita intellige munus minchach, aut holocauſta: quæ incendebantur Domino. *Panem Dei ſui de ſanctitatibus ſanctitatum: & de ſanctis comedet*, id eſt ſacrificia Dei ſui: nempe de ſanctitatibus ſanctitatum, id eſt de ſanctiſsimis, qualia erant quæ ſoli ſacerdotes comedebant: & de alijs ſanctis comedet: & uocat ſancta alia quæ erant minus ſancta, ſicut ſacrificia pacifica. Vel per panẽ ſanctitatis ſanctitatum, intelligit panem qui erat in caniſtro: quem ſacerdotes comedebant cum carnibus hoſtiæ pro peccato: de quo ſoli ſacerdotes comedebant. Erant & alij panes quos ſingulis hebdomadibus ponebãt coram Domino, qui dicebantur panes facierum: qui non uidebantur tam ſancti eſſe, ſicut illi de caniſtro: de quibus legimus comediſſe Dauid permittente ſacerdote Abimelech. Poterat ergo ſacerdos à miniſterio ob maculas repulſus, ex omni ſacrato pane comedere: ſimiliter de carnibus & alijs oblationibus Domini. Eſt ergo ſenſus. Vir de ſemine Aharon in quo fuerit macula, comedet panem Dei ſui, id eſt Deo ſuo oblatum: de ſanctificationibus ſanctificationũ, id eſt quantumcunque ſanctus ſit & de ſanctis ſcilicet carnibus & alijs oblationibus. *Veruntamen uelum non ingredietur: & ad altare non accedet.* i. ad locum in quo eſt uelum quod diuidit ſanctum à ſancto ſanctorũ: aut per uelum intellige quod erat ad oſtium tabernaculi: & per altare utrumque altare intelligo, ſcilicet thimiamatis & holocauſtorum. ad quæ non poterat accedere, ad offerendum, Aliqui melius & germanius uertunt intra uelum non ingredietur, id eſt nõ poterit in ſummum euehi ſacerdotiũ. Dictio enim ach quã noſter Sanctes uertit ueruntamen, melius uertas tantum ad uelum. Numerant hebræi. 140. maculas, quæ in corpore humano inueniri poſſunt: quæ ineptum reddebant ad ſacerdotium hominem.

IN CAPVT. XXI. LEVITICI AD MORUM ORNATUM ANNOTATIO.

SVp aĩã nõ cõtaminabit ſe in populis ſuis, ſed ſup carne ſua. Mirũ ualde eſt qđ ſacerdos cõtaminari dicatur in operib⁹ pietatis: & peccet ubi alij merentur: ſed conſtat non omnia pia omnibus conuenire neque ſemper. Eſt nonnunquàm peccatum eleemoſinã exhibere, utpote quando alia & maiora ſunt præſtanda Deo munera. Murmuraſſe legimus diſcipulos Ieſu, aduerſus mœretricem illam euangelicam, quòd unguentum in Chriſti caput prodigeret, quod poterat multo argento uendi, & pauperibus erogari, qui à Chriſto audierunt. Quid moleſti eſtis huic mulieri? Bonum enim opus operata eſt in me. Opus illud pietatis in pauperes, ad manum ſemper habetis, quemadmodum pauperes ipſos, ſed me non ſic habebitis ſemper. Ideo melius hæc nunc uacat huic operi religioſo: quàm ſi eleemoſinam pauperibus erogaret. Quod ſi ſacerdos contaminat ſe in operibus pietatis, qualiter ſe contaminabit in ſordibus & peccatis? Quod ſi uideris aliquem magnum aut ſacerdotem, aliquid exhibere parentibus & nobilibus quod alijs non facit, non ſtatim taxes aut murmures, quoniam ut diximus in multis habenda eſt ratio perſonarum. Similiter docet Dominus ſacerdotes pios eſſe debere: præſertim in ſuos, quare non egre feras ſi abundãtior ſacerdos in ſuis, quàm in alijs ſit. *Super matre & patre ſuo.* Præpoſuit matrẽ in operibus pietatis: quoniam filius plus matri debet, quàm patri, quæ in operibus pietatis abundauit, lactando, nutriendo, & alia miniſteria multa filio exhibendo quæ non exhibuit pater. *Super ſorore ſua uirgine.* Plurimum ſemper detulit uirginibus Deus, etiam ſi ſola carne uirgines eſſent. Præcepit alibi omnes fœminas occidi, quæ uirum ad concubitum cognouerant: neque mirum quòd ſic cum uirginibus agatur: quia ſequuntur agnũ quocunque ierit, quod feciſſe eum credo, ut eam nobis commendabilem redderet. *Non contaminabit ſe, ſuper Domino in populis.* Non debent principes, à ſacerdotibus exigere omnia, quæ alijs præcipue parentibus exhibent: & in multis: dominis parentes ſunt præponendi. Vnde arguendi eſſent ſacerdotes, qui propter principis obitũ, lugubres ueſtes, more ſecularium induerẽt. Dedecet enim ſacerdotem, huiuſmodi ſequi conſuetudines & ritus. Sed modo proh dolor, omnia confuſa

Luce. 7.

fuſa ſunt, & ſicut populus, ſic & ſacerdos. *Non polluent nomen Dei ſui.* Sortitur famulus in aliquo nomen domini ſui. A Deo dicitur ſeruus Dei: ideo ſi malus ſit, nomẽ dei, quod in eo eſt polluit. Nonne uidetur tibi indecens ualde, ſi famulus ſordidis indutus ueſtibus, munus aliquod præcioſum, Domino mundiſsimo deferret? Cum enim Ieſus ſordi- (Zacha. 3.) dis indutus ueſtibus, coram Domino cũ Satan expoſtularet, Deum præcepiſſe angelo legimus: ut ſordidas illum ueſtes exueret, & præcioſas indueret. Sic & in Euagelio, eum qui (Matth. 22.) non nuptialibus intrauerat ueſtibus, præcepit eijcere foras. *Mulierẽ mæretricem prophanã & á uiro repulſam: non accipiẽt.* Mira erat munditia, quam illo tempore Dominus in ſacerdotibus exigebat: ut etiam eis uxores uirgines & mundas eligeret. Solent enim mæretrices, & ab alijs uiris cognitæ, parũ aut nihil uiros ſuos diligere, uirgines uero, & quæ alium amorem non nouerunt niſi uiri ſui: caſtiores & fideliores eſſe maritis ſuis, has ergo Dominus ſuis miniſtris eligere dignatus eſt. *Sanctificabis eum: quia panem Dei tui offert. Sanctus erit tibi quia ſanctus ego ſum.* Arbitratur populus non ſua intereſſe, qualiter uiuat eius ſacerdos, ſiue bene ſiue male: non curat. Conſidera quæſo Deum munera tua non hilari uultu ſuſcepturum, ſi miniſter tuus immundus ſit. Dum enim is qui diſplicet, ad intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Hoc ergo tibi ualet iniquus miniſter, quòd raro aut nunquàm eo intermedio Deo tuo reconciliaberis. Conſidera ergo: an curare debeas eius munditiam an non. Si ergo ſacerdos tuus, uelit ſe impudicitiæ, & ſcorto tradere, tuum eſt eum in officio continere: & auferre ei omnem peccandi occaſionem: non propter ipſum ſolum qui ſe it perditum: ſed propter Deum tuum, & propter te. Si ergo lucris inhiet, & ſeſe negocijs ſecularibus implicare uoluerit: da ei omnia neceſſaria, ut nullam habeat turpis lucri occaſionem: & ſi lubricus ſit, conſule caſtitatem, aufer mæretricem, coge ſeruare quod uouit. Similiter honora eum, non propter ſe ut dixi: ſed propter eum cuius miniſter eſt. Cum enim ſacerdos uiderit te, pro nihilo, aut uilem reputare eum: quid turpitudinis timebit, aut mali, non audebit perpetrare? Magna enim (ni fallor) ſacerdotum munditiæ pars, in populo quo cũ uiuit conſiſtit, ſi ſe uoluerit inebriare, non porrigas potum: ſi cibis uentrẽ explere, nega cibum: ſi enim materiam uitijs eius non adminiſtraueris, caſtum ſobrium, & uirtutibus omnibus plenũ: habebis ſacerdotẽ. *Filia uiri ſacerdotis cũ cœperit fornicari.* Vides hic qualiter propulſare debeas tui ſacerdotis iniuriam, & domus eius munditiam procurare, etiam ſi ipſe eam diſsimulare uelit. Notabis etiam ſimplicem fornicationem magna hic ſeueritate puniri. Conſiderent etiam filiæ nobilium, patres ſuos fœdare, ſi in domo eorũ fornicentur. *Sacerdos maior inter fratres, caput non diſcooperiet: neque ueſtimenta ſcindet.* Multa maioribus ſacerdotibus prohibentur, quæ minoribus permittuntur: neq; debet ſummus ſacerdos, humanum aliquid curare: non patris aut matris funus, ſed ſolum Dei miniſterijs debet eſſe intentus. Neque debent reges & principes uelle ante ſe genu flexos habere ſacerdotes, reclamantibus concilijs. Poſtquám enim regibus permiſſum eſt epiſcopos præſentare, ſe eis omnino ſuperiores putauerunt: & eos quaſi ſubditos & ſeruos tractant. Similiter aduertant hic ſummi ſacerdotes, non curare carnem & ſanguinem: poſtq̃ pia parentum funera curare prohibentur.

(Ex hoc loco colligim⁹ maiorẽ natu inter ſacerdotis filios patris ſui munus hæreditaſſe.)

De ſanctuario non egredietur. Sunt ſacerdotum quidam, qui pro re nihili eccleſiam & chorum egrediuntur, omnibus negotijs plus quàm mercatores dediti, qui uix ad horam aliquam ſine negocio in eccleſia ſunt, nihil minus curant quàm penſum, ad quod tenentur ſoluere. *Quia diadema olei unctionis Dei ſui eſt ſuper eum.* Ecce quid cogitare debet ſacerdos, cum aliquid uile faciendum occurrerit. Debet enim intra ſe hæc dicere. Quomodo me inquinari permittam oleum unctionis dei ſuper me, ueſtibus ſacris indutus ſum, coronã ſacerdotij mei ſuper caput gero, qua ergo fronte me ſordibus inuolui permittam? *Non contaminabit ſemen ſuum, in populo ſuo.* Sunt nobiles qui pro nihilo reputant, ſemen ſuum uilibus & plebeis miſcere. Parum curant ſi ex ſarracenis, iudæis, & adhuc uilioribus originem ducant, modo diuitias habeant, & ſic omnia confunduntur & conſpurcãtur. Docentur etiam ſacerdotes, non conuerſari cum uilibus. *Vir de ſemine tuo, in quo fuerit macula: non accedet ad offerendum panẽ*

Dei

Dei ſui. Præſtat mihi locus iſte campum latũ deplorandi, infœlicia tempora noſtra, quibus ſine delectu ſacerdotes multiplicantur: neque natalium, aut uitiorũ maculæ, curantur. Quis enim nunc in ſacerdote quærit natalium defectum, ſit ne ſuperbus, elatus, ebrioſus, lubricus, & id genus aliud habeat. Omnes admittũtur, nullus ob hæc uitia repellitur. Ad quid quæſo Paulus epiſcopum depinxit, iura decreuerunt qualis debeat eſſe diachonus, ſubdiachonus, ſacerdos, alijq; eccleſiæ miniſtri, ſi horum nihil curandum eſt? Decet enim Dei ſummi miniſtrum, non ſolum moribus, ſed etiam corporis elegantia cæteris præſtare: legiſti credo, qualem Dominus primum regem Iſrael elegerit: qui uidelicet ab humero & ſurſum, omnem populum ſuperabat. Et ſi inuoluntarij, & qui caſu acciderant defectus, hominem à ſacerdotio ueteris legis repellebant, quomodo non magis in noua animi deteriora uitia? *Panem Dei ſui comedet.* Mira res. Non ſinit defectuoſum miniſtrare, & ſinit eum de ſanctificatis comedere. Docentur hic beneficiati ſacerdotes, alios ſacerdotes ſenio confectos, aut egritudine aliqua à miniſterio impeditos: nutrire. Ius enim habent iſti ad panem ſanctum: ideo illis diſtribuendum eſt, ne mendicare eogantur. *Ad altare nõ accedet: quia macula eſt in eo.* Si macula corporis acceſſum altaris impedit, cur non potius macula mentis? Conſidera ergo frater ſacerdos, cum ad altare acceder[illegible]um ſit, ſi quid maculæ adhæreat tibi, & abſterge: ut digne accedas ad altare Dei tui: cui gloria honor & imperium in ſæcula ſempiterna.

IN CAPVT. XXII. LEVITICI annotatio ad literam.

LOquutus eſt aũt Dñs ad Moſeh. Explicat hic ſcriptura quo tempore, & qui à ſacris debeant abſtinere, quomodo, quid, & quando offerendum Domino ſit. *Vt ſeparentur à ſanctificationibus filiorũ Iſrael.* Vocat hic textus ſancta, omnia illa quæ à filijs Iſrael Domino offeruntur: quæ ſancta dicuntur, quoniam ſeparata erant Domino, aut quia munda eſſe debebant: & cum dicit. Vt ſeparentur, tu intellige ſi ſint immundi, ut ſtatim inferius explicatur. Dicitur enim inferius. Omnis uir qui acceſſerit ad ſanctificationem, & immunditia eius ſuper eum: excidetur. *Non polluant nomen ſanctitatis meæ.* Polluit nomen Dei ſanctum: qui immundus accedit ad ſancta eius. Cum enim Deus uocetur ſanctus, id eſt ab omni ſorde ſeparatus, qui immundus accedit ad aliquid eius, polluit nomen eius: non quo uocatur Deus, ſed quo uocatur ſanctus, ſeu à ſordibus ſeparatus. Polluit enim res immunda aut ſordida, mundam ſi illi adiungatur. *In his quæ ipſi ſanctificant,* id eſt applicant mihi qui ſum ſanctus: ſeu quæ ipſi ſeparant mihi ut mihi offerant. *Ego Dñs* qui ſcilicet hæc puniam. *In generationibus ueſtris,* uidelicet ſequentibus, aut in poſteris ueſtris. Et quod ſequitur. *Ad ſanctificationes quas ſanctificauerunt filij Iſrael Domino,* intellige ad ſeparationes quas ſeparauerunt. Quod uero ſequitur. *Et immunditia eius ſuper eum,* de qua immunditia loquatur, ſtatim explicat: utpote ſi ſit leproſus, fluẽs & id genus alijs immunditijs. *Excidetur anima ipſius á facie mea.* Aliqui intelligunt non amplius miniſtrabit coram me, quemadmodum cum dicitur. Peribit anima illa de populo ſuo, intelligunt non amplius ad populũ iſraeliticum pertinebit, quem ſenſum ex ipſis ſcripturæ uerbis exploſimus capite uigeſsimo præcedenti: ideo intelligendum eſt quòd eum occidet, ne amplius coram eo appareat, quemadmodum fecit Nadab & Abiud filijs Aharõ: & ſumitur anima pro homine. *Vel fluens,* ſcilicet ſemine, & eſt ſermo de fluxu diutius durante. *Qui tetigerit omne immundũ animæ.* Per immundum animæ, uidetur intelligere cadauer hominis: ac ſi dicat. Qui tetigerit immundum, in quo fuit anima. Aut omne uiſum immundum, in quo ſcilicet fuit anima: ut prius in genere prohibeatur à ſacris, omnis res immunda, poſtea ſpecificetur. Poteſt tertio eſſe ſenſus. Qui tetigerit hominem immundum ſuper animam, id eſt ſuper mortuum: ut ſcilicet ſacerdotibus prohibeatur non ſolũ contactus cadaueris hominis: ſed contactus ipſius hominis, cadauer hominis tangentis. *Vel uir ex quo egreditur iacẽtia ſeminis,* id eſt à quo egreditur ſemen ſomniale, quod dicitur iacentia ſeminis, ſeu accubitus, id eſt ſemẽ qui ex cubante exire ſolet. *Omne reptile per qđ*

Immundus erit, id eſt reptile immundum, de quo dictum eſt capite undecimo huius libri. Vel hominem per quem immundus erit, ſicut qui tetigiſſet ſeminifluum aut fœminam fluxum ſanguinis patientem, uel menſtruũ. Dicit autem: *Secundum omnem immunditiam eius*. quoniam multis modis poterat homo immundus fieri. *Et occumbet ſol: & mundabitur*. Hebraice eſt. Et ueniet ſol, ſcilicet ad occaſum: & mundabitur, id eſt tranſibit immunditia cum tempore. *Quoniam panis eius hoc*, id eſt quoniam ſanctificata ſunt panis ſacerdotis, id eſt cibus ſacerdoti debitus. *Cadauer & diſcerptũ á beſtia*. Non uertimus cum alijs. Et raptum, quoniam uerbum taraph potius diſcerpere quàm rapere ſignificat. *Cuſtodiant cuſtodiam meam*, id eſt q̃ illis cuſtodienda trado præcepta. Vſurpant enim hebræi non raro, cuſtodiam pro re cuſtodita. *Et nõ portabũt ſup ſe peccatũ: et moriãtur in eo, cũ polluerit ſe in eo, aut polluerit illud*. Sumitur hic peccatũ ſicut in alijs multis ſcripturæ locis, ꝓ peccati pœna: & uertẽdum eſt. Et nõ portabunt ſuper ſe peccati pœnam. Et moriãtur in eo, id eſt in pœna ſeu cũ pœna peccati ſui. Cum polluerint illud, ſcilicet præceptum meum, uel illam ſcilicet cuſtodiam meam: aut cum polluerint ſe in eo, ſcilicet quod prohibui eis. *Inquilinus ſacerdotis & mercenarius, nõ comedẽt ſc̃tificationem*. Vocatur inquilinus, qui apud ſacerdotem moratur. Hebraice habetur habitans cum ſacerdote, ſcilicet diu. Hoc enim ſignificat dictio hebræa toſſab à iaſſab, quod eſt ſedere & moram. Mercenarius uocatur, qui ad diem uel paucos dies manet cum ſacerdote. *Et ſacerdos cum acquiſierit animã, acquiſitione argenti ſui, ipſe comedet cum eo: & uernaculi eius, ſeu nat⁹ in domo eius: ipſi comedent de pane eius*, ſenſus eſt. Homo quẽ acquiſierit ſacerdos acquiſitione argenti ſui, id eſt ſeruus ipſius emptus comedet cum eo, ſcilicet ſacerdote, de huiuſmodi ſanctificatis: aut ex eo, ſcilicet cibo ſanctificato. Neque eſt ſermo de hoſtiá pro peccato, quá ſoli ſacerdotes in loco ſancto comedebant: ſed de alijs Deo oblatis, & eſt ratio: quia illi magis pertinebant ad ſacerdotem, quemadmodũ uernaculus. *Filia ſacerdotis cũ fuerit uiro alieno*. i. cum nupſerit uiro, qui non eſt de ſemine ſacerdotali. Hos enim nunc uocat alienos. Ex quo manifeſte conuincitur, poſſe filiam ſacerdotis coniungi marito, qui non eſſet de ſemine ſacerdotali. *Et ſemen non fuerit ei*. i. non habuerit prolem: unde etiam conſtat in ſacris literis ſemen pro prole accipi, ut capite duodecimo huius libri probauimus. *Sicut puellæ eius*, id eſt ſicut filiæ aut ancillę. *Vir cũ comederit ſanctificationem per errorẽ: addet quinque ſuper eam: & dabit ſacerdoti ſanctificationem*. Per errorem, id eſt ignorans talia eſſe ſanctificata: aut errãdo ſeu cõmittendo in legẽ: talis tenebatur addere quintam partem, præter ualorẽ rei ſanctificatæ: & poteſt intelligi quòd addat rem, & quintam partem ualoris eius: aut quòd addat quinque alias partes ualoris rei: ſed prior ſenſus ſimplicior eſt. *Et non contaminabunt ſanctificationem filiorum Iſrael, quam eleuabunt Domino*. Si ſequamur regimẽ dictionis chodſe, id eſt ſanctificationes, bene uerſum eſt. Nõ contaminabunt ſanctificationem filiorum Iſrael: & eſt ſenſus: quòd ſacerdotes non contaminabunt ſanctificata filiorum Iſrael. Sed cõtextus præcedens, & ſequens, præ ſe ferũt hũc ſenſum. Non contaminabunt ſcilicet filij Iſrael ſanctificationem filiorum Iſrael, id eſt oblata à filijs Iſrael: quæ ipſi Deo offerunt, ſcilicet comedendo illa. Polluebatur enim ſanctum, ſi à prophano contrectaretur. Vnde ſequitur. Et portare facient ſeipſos, ſcilicet filij Iſrael iniquitatem, id eſt pœnam iniquitatis delicti, dũ comederint, ſcilicet ſeculares, ſanctificationem illorum, ſcilicet ſacerdotum. Si uero ad ſacerdotes referantur uerba, ſenſus eſt. Caueant ſacerdotes ne contaminent ſanctificationem filiorum Iſrael, ſcilicet polluti comedendo ea: quá ipſi ſcilicet ſacerdotes eleuant Domino. Fiebat enim huiuſmodi oblatio eleuando oblatum: ut ſæpius dictum eſt. Et portare faciẽt ſeipſos, ſcilicet ſacerdotes, iniquitatem delicti. i. pœnã iniquitatis delicti, cum comederint. ſ. immundi ſanctificationes eorum. *Ego Dñs qui ſanctifico eos*. ſ. ſacerdotes: ſeparans eos ab immũditijs. *Pro oĩb⁹ uotis ſuis, & ꝓ oĩbus ſpõtaneis ſuis*. Statuit conditiones tres, quas re-

Cuſtodiã ꝓ re cuſtodita accipiũt heb.

Poterat filia ſacerdotis uiro nõ ſacerdoti nubere.

quirit

quirit, in his q̃ illi offeruntur in holocauſtum.
Prima q᷑ ſit maſculus. Secunda quòd ſit inte
ger ſeu ſine ulla macula: quas conditiones re-
quirit tam in his q̃ ex uoti obligatione offerũ
tur: quàm in his quæ quis ſponte offert. *Ad uo
luntatem ueſtram*. i. liberum erit uobis offer
re quod uultis, hoc uel illud, modo ſit maſcu-
lus & ſine macula, & addit tertiam conditio-
nem ut. ſ. ex bobus, agnis, & capris: cætera uerò
animalia à ſacrificio excludebantur, & eſt ſer-
mo de holocauſto. Poſſet etiam uerti. Vt bene
placeat uobis. i. ut Dñs illa acceptet à nobis.
Quia nõ ad beneplacitũ erit uobis. i. quia
non bene placebitis hæc offerendo, quibus de-
fuerit aliqua ex his conditionibus. *Cum obtu
lerit ſacrificium pacificorũ*. Melius integri
tatum, q᷑ pro domus integritate, & incolumi
tate fiebat, ut ſępius admonuimus. *Ad ſeparã
dũ uotũ uel ad ſpontaneum in bobus, uel
ouibus, immaculatũ erit: ut beneplaceat:
omnis macula non erit in eo*. Litera eſt ut-
cunq; obſcura, & ſenſus eſt. Cum uir obtule-
rit ſacrificiũ integritatũ. i. pro domus ſuæ inte
gritate Dño, ſeparando animal pro uoto ſuo,
in bobus uel ouibus: ut illud beneplaceat Dño
aut ipſe illi placeat, tale erit immaculatum, &
nulla macula in eo erit. Poſſet etiam uerti il-
lud, *Ad ſeparandum uotũ*, Ad mirificandũ
uotum, ac ſi dicat. Si uoluerit uotum ſuum fo
re mirificum. Nam uerbum pala, ſignificat nõ
ſolũ ſeparare, ſed mirificare, ut patet. 2. Semu. 1.
niphleatoh. i. mirabilis fuit amor tuus mihi, p̃
amore mulierũ: ſed prior expoſitio magis ad li
terã accedit. Similiter illud, *Vt beneplaceat*,
poteſt uerti. Vt beneplaceat. ſ. offerens, nõ ſo-
lũ ſacrificium, ſed ipſe offerens. *Vel fractum,
uel conciſum labijs*. Per fractum intellige o-
mne quod habuerit aliquã fracturã, ſiue pedis
ſiue manus ſiue corporis. Per cõciſum uel ſciſ-
ſum, intelligũt hebræi q᷑ habet labiũ uel pal-
pebrã ſciſſam: & hæc eſt ratio quare Sãctes no
ſter uertit cõciſum labijs: cũ tñ in hebræo nul
la fiat labiorũ mentio. Dictionis charus quæ
hic ponitur, incerta eſt ſignificatio, quemadmo
dũ & uerbi charas à quo deducitur: quod di-
cunt hebræi ſignificare remouere, aut diuide-
re, & p diuiſum aut remotũ poſſet intelligi mẽ
brum à ſuo loco dimotũ aut diuiſum: ut. ſ. ani
mal q᷑ aliquod mẽbrũ loco ſuo dimotũ, uel
diuiſum haberet, ineptũ eſſet ad ſacrificiũ. Poſ-
ſet tertio dici uerbũ charas ſignificare cõtere-
re, unde charus. i. tribula, ſic à conterendo di-
cta: & tunc ſenſus eſt. Vel contritũ. i. habẽs mẽ
brũ aliquod aut corporis partẽ contritã: ſecun
da tñ expoſitio magis accedere ad literã uide-
tur. *Aut uerrucoſum*. Videtur dictio hebrai
ca iabelet, ſignificare propriè inflationem ſeu
eleuationẽ: & hac de cauſa uerrucam quæ eſt
quædã eleuatio, unde iobel. i buccina ſic ab ele
uatione dicta. Poſſet etiam hic charus non ſo-
lum uerrucam, ſed omnẽ eleuationẽ ſeu infla-
tionẽ ſignificare. *Vel ſcabioſũ*. Dixi pcedenti
capite de ſignificatione dictionis garab; quod
incertæ ſignificationis eſſet apud hebræos. Idẽ
de ialephet, quod Hiero. & omnes eũ ſequẽtes
uertunt impetigenẽ, hebræi uero ſcabiẽ Ægip
tiã, quæ durat uſque ad mortẽ: ſed re uera igno
rant propriam harũ duarum dictionũ ſignifi-
cationem. *Et ignitũ non dabitis ex eis: ſu
per altare dño*. Per ignitũ uidetur holocau-
ſtũ intelligere, q᷑ deo in altari cõburebatur.
*Bouẽ & pecus ſuperfluẽs uel cõtractum;
ſpõtanee faciet ea: p uoto aũt nõ placebit*.
Per ſuperfluum, intelligũt hebræi animal q᷑
habet membra nimis exceſsiua: p contractũ;
quod habet breuia nimis: propter quod San-
ctes noſter uertit. Habẽs mẽbra nimis magna;
uel nimis parua. Q᷑ uerò chalud ſignificet cõ
tractũ, coniecturam ſumunt hebræi ex eo q᷑
dicitur Numeri. 35. ubi habetur. Sex ciuitates
Hamichlat i. contractionis ſeu refugij, ad quas
confugiebat homicida: & in quibus coarctaba
tur ne inde exire poſſet. *Compreſſum & con
tuſum & ruptũ & exciſſium: non appro
pinquare facietis Domino*. Dictio hebraica
maach i. cõpreſſum, ſignificat cõpreſſum; ſubã
gitatũ à uerbo maach quod eſt comprimere;
ut patet. 1. Semue. 26. Et lancea eius menchah.
i. fixa ſeu preſſa in terra. Et Ezechie. 23. ibi moa
chu. i. compreſſa fuerunt ubera earum: & ſigni
ficatur quòd animal compreſſum in ſe, uel ha-
bens aliquam partem aut mẽbrũ cõpreſſum;
ſeu ſubagitatum non erat Domino immolã-
dum, Per contuſum uero intellige, quòd ha-
bet aliquod membrum contuſum. Iſaiæ. 30.
Conteret eum ſecundum contritionem lage-
næ figulorum, chatud. i. cõtundendo. Per rup-
tum autẽ, quod euulſum habet aliquod mem
brum: aut carnis portionẽ: quoniam uerbum
natach ſignificat eradicare aut rũpere. Per ex-
ciſſum, illud cui⁹ aliquod mẽbrum ſciſſum eſt;
uel portio aliqua corporis. Hebræi & multi

ex noſtris omnia hæc ad teſticulos referũt, ut
ſ. non habeat eos compreſſos, etiam leui com-
preſſione, neque contuſos magna uidelicet cõ
tuſione, ſeu minutatim: neq; ruptos, neque ex
ciſſos: & meo iudicio germane literã exponũt.
Et in terra ueſtra non facietis. i. nõ ꝑmit
tetis fieri, ac ſi dicat. Non ſolum nõ facietis uos
hic ubi modo eſtis: ſed neq; in terra ueſtra per-
mittetis alios facere, ſeu ſacrificare hæc.

*Et de manu alienigenæ non offeretis pa-
nem Dei ueſtri: ex omnibus his.* Oĩa ſubter
fugia peccãdi ꝓcludit eis. Putarẽt enim ſibi lice
re accipere huiuſmodi immunda aĩalia, de ma-
nu alienorum: & offerre ea deo ſuo. Aduerte
etiã hic textum uocare ſacrificia oĩa panem, ut
ſcias quàm bene dixerimus ſupra: ueteris le-
gis ſacrificia fuiſſe cibationes dei, quibus illi ui-
debantur deum nutrire. *Quoniam corrup-
tio eorũ in eis.* Sumitur hic corruptio ꝓ quo
cunque defectu: ſignificatio dictionis maſchit
non plene nota eſt Hebræis: & quod ſequitur.
Macula eſt in eis, uidetur explicatio ꝓcedẽtis
Nõ beneplaceãt uobis. Poſſet etiam uerti.
Nõ acceptabũtur à uobis, aut non erunt uoli-
ta à uobis. *Et fuerit ſeptẽ diebus cũ matre*
Aduerte hic tẽpus quo animal poterat deo immolari.
*ſua, á die octauo & deinceps placebit in
oblatione.* Voluit dominus docere iudæos pie
tatẽ, neq; ꝑmiſit animal mox natũ: ſibi offerri.
Iudei huius rei duas adferunt rationes. Altera
ꝓpter ſabbatũ: ut. ſ. ſabbatũ ſuper pecus tranſi-
ret, eó quòd ſabbatũ omni rei quæ in mun-
do eſt, præſtat ꝑfectionẽ & robur. Secunda ut
pecus eſſet perfectum. Cũ enim ſeptem diebus
cœlum & terra & oĩa quæ in eis ſunt deus per-
fecerit: creatura quæ ſeptimum diẽ tranſiuit,
perfecta reputatur, quaſi uideatur integrũ ſæ-
culum uixiſſe. Mihi uero uidetur hoc ideo fa-
ctum, quia pecus ante octauũ diem nimis te-
nerum & mole eſt: neq; aptũ eſt ad ueſcẽdum.
Neq; his obſtat quòd Semuel agnum lactãtẽ
obtulerit domino, quoniã poſt octauũ diẽ ad-
huc agnus lactat. *Bouẽ & filiũ eius, nõ im-
molabitis die una.* Etiã lex hæc, pietatem &
miã docet: tum domini, tum etiam noſtram.
Ad appropinquare faciẽdũ ignitũ Dño.
Vertit hic Sanctes. Placebit in oblationẽ obla-
tionis Dño, ſed nõ tã bene. *Si ſacrificaueri-
tis ſacrificiũ laudis: ſecundum beneplaci-
tum ueſtrum ſanctificabitis.* Vocat hic ſcri
ptura ſacrificium laudis, id quod ad laudẽ Dei
offerebatur: aut ad laudãdum Deũ, ſuper ali-
quod beneficium acceptum, & quod ſequitur.
Ad beneplacitũ ueſtrum ſacrificabitis.
i. libere. Nam ut diximus licet liberum eſſet hu
iuſmodi ſacrificium: tenebatur tamen eadem
die illud comedere: unde conſtat ſacrificium
hoc laudis, non eſſe ſacrificium pacificorum:
quod poterat comedi infra duos dies. ut patuit
capite decimo nono. *Nõ polluatis nomẽ ſã-
ctitatis meæ.* ſ. immunda offerendo, aut ſi ſi
tis immundi, quoniã tam oblata, quàm ipſi ſor
titi erant nomẽ Dñi. Nam & oblationes dice-
bantur Dei, & ipſi dicebantur ſerui Dei, ſancti
& immaculati. *Et ſanctificabo me, in me-
dio filiorũ Iſrael.* i. purum & immaculatum
oſtendam: cum ipſi fuerint mundi. Nã quẽad-
modum ex immunditia dñi, manifeſtatur &
cognoſcitur munditia ſerui: ita ex munditia
ſeruorum cognoſcitur munditia Domini.
Ego Dominus ſanctificans uos. i. mundos
uos deſiderans, aut cauſans in uobis munditiã.

IN CAPVT. XXII. LEVITICI AD morum compoſitionem annotatio.

L*Oquere Ad Aharõ & ad filios ei⁹.*
Quoniam ſummi ſacerdotis eſt, alios de
munditia admonere: ad eum & ad filios ei⁹ lex
dirigitur. *Separent ſe á ſctĩficationibus.*
Qđ D. Paulus. 1. ad Corin. 11. admonuit omni-
bus dicens. Probet aũt ſeipſum homo, & ſic de
pane illo edat & de calice bibat: hoc idem Dñs
admonet ſacerdotib⁹ ueteris legis: ut. ſ. ſeparẽt
ſe ab immunditijs, cum ab eis ſunt diuina tra-
ctanda. *Nõ polluant nomẽ ſctĩtatis meæ.*
Hoc eſt quod maxime ſacerdotes & miniſtros
dei ab immunditijs debet deterrere. ſ. conſide-
rare ſe ſortitos nomẽ dei. Si quis enim ueſtẽ ge
ſtaret regis, aut annulũ, aut quoduis aliud or-
namẽtum, nonne timeret illud deturpare, aut
polluere, & nõ omni qua poſſet diligentia cu-
ſtodiret, ne in terram, aut lutum, aut locũ quo
poſſet maculari cadere poſſet? Si ergo ueſtem
regiam ſic cuſtodis, & ſeruas ne polluas, quan
to maiori diligẽtia, curare debes ne polluas no
men Dei tui? Et ſi ſacerdos nunc non times cor
poris excidium, quod Dominus hic ſacerdoti
bus comminatur antiquis: time eum qui poſt-
quàm

quàm corpus occiderit, poteſtatem habet mittere animam in gehennam. *Poſtea comedet, quia panis eius eſt.* Conſtat ex hoc loco ſacerdotibus ſacra edulia deberi: & qui altari deſeruit debere de altari uiuere: quemadmodũ ſtatuit Paulus. Similiter aduerte hic ſacerdotes immundos arceri à ſacris cibis. Quòd ſi ſacerdos leproſus, aut ſemine fluens, & id genus infirmitates patiẽs: quas deo uolẽte, & nõ ſua ſponte incurrebat, à diuinis cibis arcetur, qua fronte quæſo tu qui concubinarius es, aut auarus, aut idolis ſeruiens, audes beneficij tui prouentus comedere? Munda te, & ſecure comede: quoniam cibus tuus ſunt hæc. Quod ſi immundus ſis, non tangas, aut comedas, quæ Domino conſecrata ſunt. *Non portent ſuper ſe peccatũ: & moriãtur in eo.* Magnum malum portare peccatum; extremum uero, in eo mori. Caue ergo ne in eo moriaris. Et ualde attende quod ſequitur. *Cum polluerint illam*, uidelicet ſanctitatẽ; ut hic diſcas eos ut plurimum in peccatis mori: qui Dei ſanctitatem polluere auſi ſunt. *Omnis alienigena non comedet ſanctificationẽ.* Quid aliud textus iſte docere nos uult, quàm ſacramenta non eſſe canibus tradenda? *Inquilinus & mercenarius, nõ comedet.* Sunt domini qui nullum diſcrimen inter ſeruos ſuos faciunt: tam parum ſoluunt, ac tam delicate nutriunt eos qui multo tempore, ſicut qui paruo eis ſeruierunt. Docet autẽ hic dominus delicatius enutrire ſeruum propriũ quàm mercenarium, aut inquilinum. Similiter magis curare noſtra, quàm quæ ſui ſunt iuris apud nos: neque teneri dominum, pane quo ueſcitur ipſe, omnes ſeruos ſuos nutrire. *Filia ſacerdotis cum fuerit uiro alieno.* Sequitur uxor ubique uiri ſui forũ: ut ſi uir ſit ſacerdos, pertineat ad ſacerdotium: ſi uero prophanus priuilegium ſacerdotale amittere uideatur: & per hoc admonere uoluit Dominus filias ſacerdotum: ne alijs quàm ſacerdotibus nuberent. *Et ſemen non fuerit ei.* Conſtat ex hoc loco, non eſſe derelictam uiduam quę filios habuerit: neque pertinere amplius ad patris domum. *Vir cum comederit ſanctificationem per errorem, addet .5. eius.* Grauior ſimplici furto eſt, ſacratæ rei ablatio, cum non ſufficiat æquale reſtituere, ſed quintam partem addendam eſſe; ut confeſſor ſcias, aliquid addendum eſſe ab eo qui eam contrectauit iniuriæ ratione. *Omne in quo fuerit macula non offeretis.* Prius oſtendit ſe uelle miniſtros immaculatos, poſtmodum uero oblata fore immaculata: ut ex his diſcas prius te immaculatum exhibere miniſtrum, poſtea uero quæras impolluta quæ offeras. *Voluntarie faciet eum, ſed pro uoto non placebit.* Permittit hic Dominus defectum aliquem in ſponte oblatis, quem non permittit in deuotis, ut nos doceat debita melius quàm uoluntaria ſoluere: Libet hic parumper excedere. Sunt multi etiam religioſi uiri, qui penſum diuini officii negligentiſsime ſoluunt, preculas uero quas ex præſcripto ſuo offerunt, ſumma deuotione; cum deuotæ uoluntarijs præſtare deberent: quemadmodum hic ſtatuit lex. Afficiuntur maxime homines legibus ſuis. Si quis debitam pecuniam ſoluere debet, ſeligit ſi liceat deteriora numiſmata. Si quid uero donandum eſt, aurũ ſelectiſsimum quęritur, aut argentum: quo donum decoretur. *De manu alienigenæ non offeretis panem ex his.* Voluit hac lege Dominus, ſacerdotum auaritiæ obuiam ire, ne ſui lucri cauſa, ea ex manu alienigenæ acceptarent, quæ Dominus ex manu eorum refutabat. *Die octauo & deinceps placebit in oblatione.* Munus crudele, non ſolet Dominus acceptare: quoniam & ſi ſui gratia acceptabile ſit: diſplicet tamen ratione crudelitatis. Iſtuc enim quod ſequitur tendit, ne ſcilicet filius, eodem cum patre die, ad aram trahatur: quo nos docet id quod & Chriſtus: ut ſi ad aram accedentes, meminerimus iniurios nos fratribus fuiſſe, ferocem animum eſſe deponendum, & frater reconciliandus, antequàm munus Domino præſentetur. *Eduxi uos de terra Ægipti, ut ſim uobis in Deum.* Diſce ex hoc loco quęſo peccator deũ nolle eſſe tuũ: niſi te prius ex Ægipto educat, & niſi mundus ſis nõ præſumas Deum uocare tuum.

Ad he. 13.

Sequitur uxor ubique uiri ſui forũ.

IN CAPVT. XXIII. LEVITICI annotatio ad literam.

Loquutus eſt autẽ Dominus ad Moſeh dicendo. Tractat hic Dominus, de ſolemnitatibus & feſtis, uidelicet Peſach, Penthecoſte,

thecoſte,feſto iubilationis,expiationis, & tabernaculorum. *Congregationes Domini: quas uocabitis congregationes ſanctas; Iſtæ ſunt congregationes meæ.* Poſſetetiam uerti. Conſtituta domini, quæ uocabitis conſtituta ſancta. Verbum laatà quo moed, quòd congregationem ſeu conſtitutum uertimus, multa & uaria ſignificat hebræis.ſ.congregare, conſtituere tempus,aut conuenire ad tempus ſtatutum,parare,deſponſare, & teſtificari. Sed ſi quis recte expendat locos ubi uerbum in ſcriptura ponitur,deprehendet,proprie ſignificare conuenire,maxime ad tempus ſtatutum & certum: & ex conſequenti ſtatuere conſtituere. Secūdo enim Semuelis uigeſsimo habes. Et tardauit ſcilicet Semuel. Mim hamoed. i. à ſtatuto uidelicet tempore: quod leado.i. cōſtituerat ei. Diſputauimus ſatis, de ſignificatò dictionis Exodi nono & uigeſsimo primo. Eſt locus ſecundo Semuelis uigeſsimo quarto quo uidetur ſignificare ſtatutum, ſeu certum, ubi dicitur. Dedit Dñs peſtem in Iſrael,à mane uſque ad (et)moed uerte uſq; ad tépus cōſtitutū Sic Iiob trigeſsimo ubi habetur. Et ad domū moed,id eſt conſtitutionis omnis uiuētis. Aut collectionis omnis uiuentis. Ex quibus colligo dictionem moed,ſignificare ſtatutum.ſ.tépus, aut collectionem: & ſi ſignificat tempus non quodcunq; ſed certum, aut ex certis diebus collectum: & eadem ratione ſignificat feſtum,aut quia tunc Iſrael colligebatur & congregabatur in templo ad legem audiendá: aut quia ſtatutis temporibus celebrabautur feſti dies: bene ergo uertas ſi dicas, Congregationes Domini quas uocabitis cōgregationes ſanctas. Quod ſi uertas ſolemnitates aut feſta,non prohibeo. Quod uero ſequitur. *Quas uocabitis ſanctas*, uerbum chara ſignificat uocare, & etiam clamare: unde michra.i. clamor, aut proclamatio,ut patet Nume.decimo ubi dicitur: Erunt tibi ſcilicet tubæ, de quibus ibi eſt ſermo ad michra, id eſt proclamandum ſeu proclamationem,uel ad conuocationem congregationis: unde etiam transferri poſſet, quas proclamabitis proclamationes ſanctitatis. *In die ſeptimo ſabbatū ſabbati ſeu requies requiei*, id eſt. Potiſsima requies, & ex hoc loco colligitur, ſabbatū eſſe potiſsimū apud iehudeos feſtū: tū quia primo loco inter ſolemnitates ponitur, tum quia ſabbatum ſabbati dicitur: ſed hoc etiam dicitur de feſto expiationis ſupra capite decimo ſexto huius libri. Aliqui

Sabbatū apud iudeos potiſsimum feſtum

uertunt ſabbatum requiei: ſed ab iſtis querendum eſt cur ſecundum nomen.ſ.ſabbatum uertunt requiem, prius uero hebraicum relinquūt ſ.ſabbat. *Conuocatio ſancta*.i.uocabitur ſancta hæc dies,id eſt ſeparata ab operibus ſeruilibus,quæ fiunt alijs diebus: aut ſeparata ab omni immunditia. Aut dicitur conuocatio ſancta,quia illa die conuocabatur populus ad ſancta audienda, uel ad locum ſanctum. *Sabbatum eſt Domino in cunctis habitationibus ueſtris.* Melius uertas. Requies eſt domino.i.qua requieuit Dñs, aut requies eſt dicata dño,ubicunque habitaueritis: ne putarent qđ ſolum dum eſſent in Ieruſalem quieſcendum eſſet. *Iſtæ ſunt ſolemnitates*. Expone ut ſupra immediate. Poſſet etiā uerti. Iſta ſunt tépora: ſcilicet ſtatuta Domini ſeu à domino, cōuocationes ſanctitatis.i.quas uocabitis ſanctas: aut quibus ad ſancta homines uocabitis: *quas uocabitis in tempore ſuo*, aut ad quas conuocabitis in tempore ſuo homines,unde uidetur iudeos ad huiuſmodi feſta uocatos tubis aut alijs proclamationibus. Et aduerte quòd dictio moed, quam interpretes in principio ſententiæ uertunt ſolemnitatem, in fine uertit tempus: quod mihi non multum placet. Vnde ſuſtinendo utrobique eandem ſignificationem, poſſet uerti. Iſta ſunt ſtatuta.ſ. feſta Domini,cōuocationes ſanctæ,id eſt quas uocabitis ſanctas,aut ad ſancta homines: quas uocabitis aut ad quas conuocabitis ſtatutis.ſ. temporibus ſuis. *Inter duas ueſperas, Peſach eſt Domino.* Admonui Geneſis primo, & Exodi duodecimo ab arab quod eſt miſcere, diriuari ereb quod eſt mixtum, & ueſpera quaſi quid mixtum ex obſcuritate & luce, eſſeque duas apud hebræos ueſperas, alterā ab occaſu ſolis uſque ad noctem,quę proprie dicitur ueſpera,cum ſit mixtio lucis & tenebrarū, altera uero nox ipſa,de qua Geneſis primo dicitur, factum fuiſſe ueſpere & mane, diem unam.ſ.naturalem: ac ſi dictum fuiſſet: ex nocte & die factam fuiſſe unam diem naturalem. Nō dixit autem ex nocte & die, quoniam nox proprie ſignificat obſcuritatem, non mixturam illam,quam diximus. Præcipit ergo Dominus, paſcha inter duas ueſperas celebrare: quoniam celebrandū erat in tempore illo, quod eſt inter occaſum ſolis & noctem obſcuram: quod ut diximus uocatur proprie ueſpera, & tunc incipiebat apud iehudeos dies, ſcilicet ab occaſu ſolis & uſque ad ſequentem occaſum

dura-

durabat Significat autem peſach, ut diximus Exodi uigeſsimo ſecundo, ſaltum, & fiebat feſtum in memoria illius ſaltus, quem fecerat Dominus ſaltans, ſcilicet domus iſraelitarum, non percutiendo primogenita in eis. Eſt ergo ſenſus. *In menſe primo*, ſcilicet Niſſan, qui pro ſui ſaltem parte reſpondet Martio noſtro, qui Exodi duodecimo primus inſtitutus eſt, cum antea ut diximus ibidem Tiſri fuerit primus, & adhuc in tractibus faciendis ſit.

Quarta decima menſis, inter ueſperas; id eſt inter occaſum ſolis & noctem, *ſaltus eſt Domini*. id eſt feſtum in memoriam ſaltus, quem fecit Dominus. *Et quinta decima die menſis huius: ſolẽnitas eſt infermẽtatorum Domino.* Sequens enim dies, ſcilicet quinta decima: uocabatur ſolemnitas infermentatorum, quoniam tunc non licebat fermentata comedere. Et quod dicitur Domino, ſenſus eſt ad honorem Domini. Dictio autem (cag) quam uertimus ſolemnitatem, æquiuoca eſt ad multa. Nam hebræis ſignificat ſolemnitatem, oblationem, aut pecus. Tertio pauorem: uerbum uero chagag ſignificat ſaltare, tripudiare, diem feſtum agere. Diximus abunde de ſignificatione nominis & uerbi Exodi duocimo quem locum conſulere licebit. *Die primo conuocatio ſancta erit uobis*, id eſt uocatio ad ſancta, ſcilicet ad locum ſanctum, & ad ſancta audienda: aut uocabitur ſancta, id eſt ſeparata ab operibus ſeruilibus: unde quaſi explicando ſequitur. *Nullum opus ſeruile facietis*: ant ut hebraice habetur. *Omne opus ſeruile*. i. quod ſerui facere ſolent: non *facietis. Offeretis ignitum Domino ſeptẽ diebus.* Per ignitum intelligit holocauſtum quod totum igne conſumebatur cum ſuo minchah. *Die ſeptimo erit conuocatio ſancta.* i. ad ſancta, aut melius uocabitur ſancta inter uos, ſeu ſeparata ab operibus ſeruilibus, ut ſtatim ſequitur. Erat ergo dies prima poſt paſcha. i. 15. feſtiua: in qua non licebat aliquod opus ſeruile facere: & ſimiliter dies ſeptima.

Adducetis homer primitiarũ meſſis ueſtræ: ad ſacerdotem. Tenebantur iehudei ſequenti die poſt quintũ decimũ: qui hic dicitur ſabbatũ: quoniã in eo requies erat, offerre dño certam menſuram quæ uocatur homer, plenã granorum excuſſorum à nouis ſpicis, quaſi primitias nouæ & uenturæ meſsis. Sed ualde mirandũ eſt quomodo ſpicæ tunc poſſent inueniri cũ in Martio maxime in initio nullibi fere poſsint reperiri: quare aliqui dicunt non illã die. ſ. ſeptima adducẽda eſſe, ſed poſtmodũ. Aut poſſet dici blada in terra ſancta citius creſcere ꝙ alibi. Eſt aũt homer nomen menſuræ, cõtinẽtis decimã partẽ ephah: ut cap. 16. Exodi diximus. Quia tñ uox hebræa homer Deute. 24. uidetur ſignificare manipulũ, quidã hic ꝓ homer manipulum uerterunt: quẽadmodũ. 70. & uulgatus interpres. Verbũ amar hebræis eſt uti, deſeruire, & negotiari, iuxta illud Deute. 24. Si inuẽtus fuerit uir furans aĩam de fatribus ſuis, de filijs Iſrael. Vel hit amer. i. & negociatus fuerit cũ eo, aut uſus fuerit eo: ſed meo iuditio, uerbũ ſignificat cõtrahere, ſeu negotiari, ut mercatores facere ſolẽt facientes ſuos cõtractus ſeu obligationes, & inde eſt homer. i. manipulus; qui nihil aliud eſt ꝙ ſpicarũ colligatio. Inde tertio homer. i. menſura, quoniã ex granis mãipuli im pleri ſolebat, aut quia grana manipuli cõtinebat: ut nomina habeãt alluſionẽ ad inuicẽ in ſuis ſignificatis quẽadmodũ nominibus hebræis moris eſt. Vnde utroq; modo hic uertere potes. ſ. Adducetis mẽſurã homer: & adducẽtis manipulũ primitiarũ: & quia ſignificatiõ qua homer manipulũ ſignificat cõmunior eſt; putarẽ melius uertere manipulũ, quàm mẽſurã. *Eleuabit manipulũ corã dño, ſecũdum uolũtatẽ ueſtrã.* Diximus ſæpius, ad qđ fieret huiuſmodi munerũ eleuatio, quòd. ſ. ad ꝑſentandũ illud dño, qui in cœlis eſt. Quod uero ſequitur. *Ad uolũtatẽ ueſtrã*, melius uertas. Ad bene placitũ ueſtrũ. i. ut uos, aut munꝰ ueſtrũ, bene placeat. ſ. dño. *In craſtinũ ſabbati eleuabit illũ ſacerdos.* Non ſignificat hic ſabbatũ ſeptimã diẽ, ſed quietẽ: ac ſi dicat. In craſtino illius diei in quo eſt requies: niſi intelligas in craſtino ſabbati occurrẽtis in ea hebdomada. *Facietis in die qua eleuabitis manipulũ.* Admonui crebro in hoc libro, uerbũ facere ꝓ ſacrificare accipi: in quẽ ſenſum multi illud Pauli. 1. ad Corin. 11. intelligunt. Hoc facite in meã cõmemorationẽ. *Et oblationẽ eiꝰ; duas decimas ſimilæ.* Miror cur Sanctes ſic abhorruit à dictione minchah, ꝙ hic nõ munꝰ in genere, ſed certũ ſacrificij genus ſignificat: ut manifeſte patet ca. 2. huius libri, qđ quidẽ farinaceũ munus, cũ holocauſto carnis offerebatur dño. Cuius mẽſuræ: decima pars hæc ſit, nõ conſtat, niſi dicamus decimam ipſam eſſe men

ſuram. Aut melius, duas decimas homer: quod erat menſura aridorum. *Ignitum domino in odorem quietis.* Per ignitum intellige omnia hæc combuſta in altari domino. Vocatur autem fumus ille, quietis odor: quòd Dominũ ab ira quieſcere faceret, & mitigaret, ut ſæpius diximus. *Et libabit ipſe uini quartũ Hin.* Verbum naſach, à quo niſcoh, id eſt libamen, ſignificat effundere, unde uerti poſſet. Et fuſio quartum Hin. Erat autem Hin, menſura liquidorum, de qua ſæpius diximus: quę continebat ſecundũ hebræos oua ſeptuaginta duo: & conſtat ex hoc loco decimã, de qua ſuperiori loco dictum eſt, eſſe decimam menſuræ homer: quemadmodum quartum uini erat quartum Hin. *Et panem, & toſtum, & ſpicã, non comedetis: uſque ad robur diei illius.*

Senſus eſt, non comedetis panem, ex nouis granis confectum, neq; toſta grana, à ſpicis excuſſa: neque recentes ſpicas, uſque ad diem illam, qua meſsis nouæ primitias Deo offeratis: & p ſpicam intellige uiridem. Dicit autem rabbi Dauid in ſuis radicibus, charmel ſignificare ſpicam uiridem, & teneram: de qua dictione abũde diximus ſecundo capite huius libri: ſed meo iudicio ſignificat plenam: quales producebat mons Charmelus. Quod autem dicitur. Vſque ad robur diei illius, idem eſt ac ſi diceres: uſque ad eſſe ſeu uſquequo eſſet dies ille, aut uſque ad ipſummet diem. Diſputauimus ſatis de ſignificatione dictionis Gene. 17. & Exod. 12. Volebat ergo dominus, ut nullo pacto comederent quicquàm de nouis frugibus: uſquequo primitias illi offerrent. Offerebant autem hebræi ter in anno primitias. ſ. in feſto Paſchatis, ut hic dicitur de nouis granis, in Penthecoſte de nouis panibus, & in ſeptembri de nouis illius anni fructibus. Coluerunt etiã gentes deos ſuos huiuſmodi primitiis, ut patet Iudicũ nono: ubi legimus Sichimitas uindemiarum tempore, ingreſſos cum lætitia templum Berith dei ſui. *Statutum perpetuum erit in generationibus ueſtris, & in cunctis habitaculis ueſtris*, id eſt uenturæ generationes ueſtræ ubicunque fuerint: celebrabunt perpetuo ceremoniam hanc primitiarum. *Numerabitis autem uobis à craſtino ſabbati, à die qua adduxiſtis manipulũ eleuationis, ſeptem hebdomadas plenas.* Non conuenit inter Iehudeos, à qua die incipienda eſt hebdomadarũ harũ quinquagĩta ſupputatio: & hoc quia non cõueniunt in die ſabbati. Quidam enim per ſabbatum intelligunt feſtum Paſchæ, ſcilicet quintam decimam diem: quæ erat celebris apud eos: & à craſtino huius feſti, id eſt à decima ſexta die incipiebant ſupputare iſtas hebdomadas, & hi habent pro ſe Ioſephum, & iudeorum praticam, & meo iudicio ſoli uerum dicunt. Alijs uero uidetur, ſabbatum accipiendum pro uere ſabbato: quod incidebat inter dies paſchæ, à cuius craſtino, ſupputandas has quinquaginta hebdomadas arbitrantur. Tertij totam hebdomadam feſti Paſchæ, pro uno ſabbato accipiunt, & à craſtino ſeptimæ diei totius feſti, eas ſupputant: ſed ut diximus, prima opinio uerior eſt. Et aduerte quòd cum ſabbatum ſit hebraice idẽ quod requies, ſumitur aliquando pro requie ſeptimę diei in qua die dominus ab operibus condendis ceſſauit, nonnunquàm uero pro quacũque die celebri, in qua à ſeruilibus operibus ceſſandum erat. Inferius enim prima menſis ſeptimi quando incipiebant ad uentura feſta præparari, uocatur ſabbatũ. Conſtat etiam hic hebdomadas ſabbata uocari. Nam ubi interpretes uertunt. Numerabitis ſeptẽ hebdomadas, hebraice habetur ſeptem ſabbata, quod nonnihil fauere uidetur his, qui putant à currenti ſabbato ſupputandas hebdomadas: unde pro uſque in craſtinum hebdomadæ ſeptimæ, in hebræo habetur. Vſque in craſtinum ſabbati ſeptimi. Quod uero additur. *Hebdomadas plenas*, admonet huiuſmodi ſeptem hebdomadas, debere conſtare ex ſuis ſeptem diebus. Vocatur autẽ feſtũ hoc penthecoſtes, à quinquageſsima die qua celebrabatur, feſtum autem hebdomadarum, à numeratis ſeptẽ hebdomadibus, atq; feſtum primitiuorum, ab oblatis primitiis. Inſtitutum autem fuit huiuſmodi feſtum propter tria. Primum ut populus Iſraeliticus admoneretur de beneficio libertatis, quam illo die conſequuti ſunt, & hoc eſt quod Deutero. decimo ſexto dicitur. Celebrabis diem feſtum hebdomadarum Domino Deo tuo. Et mox ſequitur. Recordaberis quoniam ſeruus fueris in Ægipto, ac ſi dicat. Hic dies ſit tibi monimentum libertatis: data tibi lege. Altera cauſa eſt ut in eo offeretur noua oblatio, ſcilicet duos pánes, è nouis frugibus cocti: pro primitiis Domino, qua cæremonia admonebantur, ut grati eſſent beneficio nouæ meſsis. Addunt aliqui tertiam, ut eſſet uaticinium uenturæ illius Penthecoſtes,

Ter in anno iudæi primitias Dño offerebant.

Quid plena hebdomada apud hebræos.

Quare tã diuerſis nominib⁹ nominatur feſtũ Pẽthecoſtes.

thecoſtes, qua Chriſtus opulente effuſurus eſſet primitias ſpiritus ſancti in diſcipulos ſuos: ut Lucas refert. *Ex habitaculis ueſtris, adducetis panes eleuationis.* Tenebātur Iehudæi in hoc feſto aſcendere Ieruſalem. Vocat autem panes eleuationis illos primitiarum, quia eleuabantur coram Domino, quaſi præſentarentur illi. *Cum fermento coquentur primitiæ Domino.* Mirū ualde eſt Deū fermentum quaſi ubique reſpuiſſe, ut patet ſecūdo capite huius libri: hic autem uoluiſſe, qđ feciſſe crediderim, ut ſcilicet panes illi primitiarum ſapidiores eſſent. *Et minchah eorū, & libamina eorum.* Solebat munus minchah, cum alijs ſacrificijs offerri: quoniam ut ſæpius admonuimus erant huiuſmodi ſacrificia quaſi conuiuia Dei. Et per libamina intelligit uinū, quod ſuper ſacrificium fundebatur in odorem quietis, id eſt, in fumum quem odoratus Dominus, quieſcebat ab ira. *In ſacrificiū pacificorum.* Melius integritatum, quod ſcilicet pro domus integritate fiebat. *Eleuabit eos ſacerdos.* Dixi ſæpius, ad quid hæc eleuatio fieret: ut ſcilicet omnia hæc Domino præſentarētur, quemadmodum ſolent dona eleuata, offerri ei cui pręſentātur. *Sanctitas erunt Dn̄o.* i. ſeparata illi, ut nemini niſi ſacerdoti, liceat ea comedere: ut ſtatim ſequitur. *Et proclamabitis in robore diei huius, proclamatio ſanctitatis erit uobis, Omne opus ſerui, non facietis.* Poteſt eſſe ſenſus: quòd illa die eſſet clamandum, & gaudendum eis, ut ſolet diebus ſolennioribus fieri: & quaſi explicando dicit. Proclamatio ſanctitatis, id eſt ſancta, qualis eſſe ſolet diebus feſtiuis, erit nobis. Secūdo poteſt exponi. Et uocabitis, ſcilicet populū ad ſancta, in iſtomet die. *Vocatio ſanctitatis* id eſt ſancta erit uobis & ideo ab opere ſeruili abſtinebitis: quoniam debetis uacare ſanctis. Et unica die feriandum erat, nunc uero Iehudæi, ubique gentiū, duos dies celebrare ſolent. *Non finietis angulum.* Dixi capite decimo nono huius libri, Peah potius extremitatem, quam angulū ſignificare: ideo melius uertas. Non finietis extremitatem agri ueſtri. *Menſe ſeptimo una menſis.* Vocatur menſis ſeptimus à Iudæis thiſri, & eſt nomen ſirum, & ſonat remanens. Mutuarūt enim à Syris Hebræi, nomina menſium. Et quod dicitur una menſis: idem eſt quod prima. Modo præcipit de feſto prioris diei menſis ſeptimi qui ſaltem pro ſui parte currit cū ſeptembri noſtro. Et quod dicitur. *Erit uobis ſabbatum memoriale iubilationis,* id eſt, erit uobis requies quoniam prima dies menſis celebris erat: & quod dicitur ſabbatum memoriale, idem eſt quod ſabbatum quod habebitis in memoria, aut requies cuius memorabimini. Aut ſi legas. *Memoriale clangoris,* ſenſus eſt. Erit uobis requies & memorabimini clangere buccinis arietinis. Et dicūt Hebræi huiuſmodi clangores fieri, ut populus ad uentura feſta, expiationis, ſcilicet & tabernaculorum, quæ illo menſe celebrabantur præpararetur. Alij inter eos ſentiunt, illa die liberatum Iſaah de gladio patris, arietemque loco eius immolatum: ideoque diem illum celebrari cornibus arietinis: quod uix credo. *Conuocatio ſanctitatis,* id eſt ad ſancta, aut uocabitur ſancta, id eſt, ſeparata à ſeruilibus operibus: ut ſtatim explicatur. *Et appropinquare facietis ignitū Domino.* id eſt, holocauſtum. *Dies achipurim erit uobis: uel expiationum.* Dubia & uaria eſt ſignificatio uerbi chappar, à quo chipur, id eſt expiatio. Dicunt autem tam Hebræi quam noſtri, ſignificare bituminare, placare, & expiare: & ſic chippur poteſt ſignificare placatione͂, quoniam eo die Dominus illis placabilis fiebat. Aut tegmen ſeu linitionem, quod ſcilicet ea die Dominus, quaſi liniebat ſuper eos: ne illorum peccata amplius uideret ad punitione͂: iuxta illud Pſalm. Beati quorum tecta ſunt peccata. Quod uero uerbū bituminare ſignificet, conſtat Geneſis ſexto, ubi dicitur de Noach Vechaparta, id eſt. Et bituminabis eam, intrinſecus & extrinſecus. Vnde chaporet, id eſt, tegmen ſeu propitiatoriū, ſic appellatum, quod arcam tegeret & operiret. Poſſumus ergo locum alio modo reddere ſic ſcilicet. Dies linitionum ſeu tegminum, erit uobis, quo uidelicet peccata ueſtra tegentur: ac ſi linita eſſent, ne ad punitione͂ uiderentur. Sentiūt autē Hebræorū aliq̄, hac die dimiſſū peccatū crituli, & idcirco feſtū hoc fieri. Sed hoc nulla firma rōne aut

con

coniectura probatur. *Conuocatio ſancta erit uobis.* Expone ut ſupra hoc eodem capite primo erit conuocatio ad ſancta. Aut erit uobis dies ſancta ac celebris. *Affligetiſq; animas ueſtras.* Sæpiſsime admonui, uerbum anah, duo tantum ſignificare: licet Hebræi plura ſignificare dicant. Significat enim reſpondere, ut conſtat ex multis ſcripturę locis & ſecundo humiliare aut humiliari: & de priori ſignificātia exemplum habes Ieremiæ uigeſimo tertio: ubi dicitur. Quid Anah, id eſt, reſpondit Dominus? Et Deuterono. decimo nono. Médatium añah, id eſt, reſpondit in fratrem ſuum. De ſecunda uero Iſaiæ uigeſimo quinto. Excifio, fortes laaneh, id eſt humiliabit. Et Geneſ. quadragefimo primo. Deus Iaaneh, id eſt, reſpōdebit pacem Parhonis. Vnde ſic ſine dubio uertē dum puto. *Humiliabitis animas ueſtras.* Neque ſolum animas, ſed etiam corpora, ut uidelicet non eſſet in anima ira, aut uehemens aliqua paſsio. Similiter corpora ieiunio humiliarent: quem locum ex uerbis Iſaiæ quinquageſimo octauo capite explicare licebit, ubi ſic habetur. Vt quid ieiunauimus & non uidiſti, humiliauimus animas noſtras & neſciſti? ubi prima pars ſententiæ, uidetur ſecundæ explicatio: ut uelit dicere, ſe corpora, animasque humiliaſſe, & Deum non curaſſe hæc, quibus ille reſpondet. Ecce in die ieiunij ueſtri, inuenitis qđ uultis: & omnes ſubſtantias ueſtras repetitis. Et explicatius loquens ſequitur. Ecce ad lites & cōtentionem ieiunatis. Vnde uidetur quod animam humiliare, ſit abſtinere ab ira cupiditate, & alijs animæ morbis. Quod uero nonnū quam humiliare animam, ſit ieiunare, conſtat ex Pſalmo trigeſimo quarto, ubi dicitur. Humiliabam in ieiunio animam meā: & oratio mea in ſinu meo conuertetur. Præcipit ergo hic Dominus humiliare animas, id eſt, illa die abſtinere (ut diximus) à uitijs animi, & ex conſequēti ieiunare. Vnde toto cœlo errāt Iehudæi qui hac die epulas quærunt, aut gaudia. Poſſet etiā anima accipi pro uita, ut ſit ſenſus. Humiliabitis animam, id eſt, uitas ueſtras ut ſcilicet mortificati incederent. *Quia dies expiationum eſt, ad expiandum uos corā Dño Deo ueſtro.* Poſſet etiam legi. Quia dies linitionum eſt, ad liniēdum ſuper uos coram Domino: ac ſi dicat. Quia dies eſt in qua liniūtur & teguntur peccata ueſtra, ne Dominus uideat ea ad puniendum. Si priori modo legas: ſenſus eſt. Quia dies placationis ſeu remotionis iræ, ad remouendum iram ſuper uos. *Omnis anima q̄ non fuerit afflicta.* Melius quæ nō fuerit humiliata modo prędicto. *Excidetur,* ſcilicet p mortem temporalem, *de populis ſuis,* ut ſcilicet non amplius inter eos uiuat. Et quod dicitur de medio, idem eſt quod ne ſit amplius inter populos ſuos. Vſurpāt enim ſępius Hebræi medium, pro intra: ſicut. Eſt in medio domus id eſt, intra domum, in medio maris: pro intra mare. *Omnis anima quæ fecerit omne opus in robore diei huius,* id eſt, durante die. Quandiu enim dies durat: robur habere uidetur. Et quod additur perdere faciam animam illam, idem eſt quod ſuccidam, perdā per mortem, animam illam. *In cunctis habitationibus ueſtris.* Colligunt ex hoc loco Iehudæi, ſe teneri ad hanc cæremoniam hodie: & ſi ſint in captiuitate, licet non teneantur ad ſacrificia. *Requies requietionis eſt uobis,* id eſt, magna requies. De duobus diebus, hoc in ſcriptura dicitur, ſcilicet de communi ſabbato, & de feſto expiationis. Et quod ſequitur. *Affligetis animas ueſtras.* Tu uerte. *Humiliabitis,* ut ſupra diximus. *In noua menſis, in ueſpera.* Vt enim ſtatim ſequitur Iehudæi celebrabant feſta ſua, à ueſpera in ueſperam, id eſt ab occaſu ſolis diei præcedētis, uſque ad occaſum ſequentis. Et ex hoc diſſolues facile nodum illum: qui inter theologos diſputari ſolet: an ſcilicet Chriſtus fuerit mortuus luna. 14 an potius quinta decima, & aſſerendum eſt eū celebraſſe cœnam luna. 13. noctu, quando iam incipiebat. 14. ut hic dicitur. Quoniam à ueſpera in ueſperam, celebrabāt ſabbata & feſta ſua: & in die quando durabat adhuc luna. 14. mortuus eſt, & hoc ęſt quod Iohannes dicit capite decimo tertio: quod ante diem feſtum paſchæ Chriſtus lauit diſcipulorum pedes: & capit. 18. quod Iudæi non introierunt prætoriū die paſſionis ut non contaminarentur, ad comedendū paſcha. ſ. die ſequenti: ubi paſcha accipitur pro cibis paſchalibus, iu die feſto comedendis. Et ſi obijcias Chriſtum. Prima die azimorum agnum comediſſe paſchalem admitto: ſed prima dies azimorū incipiebat à ueſpera. 13. lunæ, ut diximus. Neq; etiā ualet obiectū, ſi obijcias Chriſtus luna. 14. comedit agnum paſchalem, & ſequenti die paſſus eſt, ergo. 15. luna paſſus eſt. Negatur conſequium, quoniam ut diximus luna. 14. i. ea incipiēte cœnauit, quę nocte præce

Animam humiliare quid ſit

Quid ſit dictu in robore dici huius.

præcedenti incipiebat, & ſequenti die.i.14.quã diu adhuc durabat luna.14.paſſus eſt. Vtere ergo hoc argumẽto aduerſus oppoſitũ dicentes. Christus paſchalẽ agnũ comedit in ueſpere lunæ.14.ſed ueſpera lunæ.14.incipit in initio noctis lunæ.13.ergo in noctis initio.14. lunę cœnã fecit, tũc ſic Xp̃s ſequẽti mane poſt cœnã paſſ9 ẽ ſed ſequẽs eſt dies luna.14. ergo tũc paſſ9 eſt. *A ueſpera uſque ad ueſperam : celebrabitis ſabbata ueſtra.* Iam ſupra admonui Iehudæos, duplicem habere ueſperam, ſcilicet noctem ipſam, & ſpatiũ quod eſt inter occaſum

Duplex apud Hebræos ueſpera. ſolis & noctem: & quia nox ab occaſu ſolis incipere uidetur, uocant aliquãdo ueſperam, ſpatium illud cum ſequenti nocte : & ab hoc ſolis occaſu ſeu ſpatio, feſta celebrare ſolent, ſequẽtes in hoc diei inſtitutionem . Nam ut dicitur Gene.1.factum eſt ueſpere & mane dies unus. i. ex nocte quæ uocatur ueſpera, & ex artificiali die facta eſt dies una naturalis . Cũ ergo dies naturalis incipiat ab occaſu ſolis : & terminetur in occaſu diei ſequẽtis : totum hoc Hebræi reputant unã diem : & ſic ſupputant feſta ſua, ſecundum diei inſtitutionem . Eſt ergo ſenſus cum dicitur. A ueſpera in ueſperam, celebrabitis ſabbata ueſtra . A crepuſculo ſeu initio noctis præcedentis diei, uſque ad crepuſculũ, aut noctem ſequentis, celebrabitis feſta ueſtra : & pro celebrabitis in hebræo eſt ſabbatizabitis, aut quieſcetis. *Quinta decima die mẽſis ſeptimi huius, ſolennitas tabernaculorum erit, ſeptem diebus Domino* . Infra ſtatim explicat Dominus, cauſam huius feſti dicens. Vt ſciant generationes ueſtræ, quòd in tabernaculis habitare feci filios Iſrael, quando eduxi eos é terra Ægypti Chaldæus paraphraſtes hunc locum ſic reddidit . Vt ſciant poſteri ueſtri, quòd in umbraculo nubium, ſedere feci filios Iſrael : quare multi ſentiunt huiuſmodi tabernaculorum erectionem, eos admonuiſſe diuinæ protectionis, qua per nubem protegebãtur in maxima ſecuritate, quam nubem, tabernacula illa adumbrabant: & primà dies & octaua ſanctæ erant, & uacandũ in illis erat ab operibus ſeruilibus. Dicunt tamen Hebræi, licere his duobus diebus, parare cibos, & facere ea q̃ corpori ſunt neceſſaria. Vide librum præceptorum Munſteri, de affirmatiuis precepto. 75. *Die octaua erit cõuocatio ſancta,* ideſt, ad ſancta : aut uocabitur ſancta, ut ſæpius expoſuimus, id eſt, ſeparata ab operibus ſeruilibus: aut ad cultum Dei . Sic de die primo intellige, cum dicitur conuocatio ſancta erit. *Offeretis munus Domino.* Hebraicè ignitũ, per quod holocauſtum intelligit . *Conuocatio ſancta eſt, cætus eſt.* Quod hic Sanctes noſter uertit cætus eſt, uertendum puto retentio eſt, & eſt ſenſus : quod ſit retentio ab operibus ſeruilibus, aut quod illa die octaua populus retinebatur Ieroſolymis, ne in propria rediret . Moueor ad ſic interpretandnm, quia uerbum aſſar, ſignificat proprie retinere, & prohibere, licet Hebræi dicant ſignificare prohibere retardare, immorari, claudere, dominari, & cõgregare . Quod autem ſignificet retinere conſtat primum Geneſis uigeſſimo: ubi dicitur . Quia aſſor aſſar, id eſt, retinendo retinuerat Dominus, omnem uuluam domus Abimelech . Et Deuteronom. undecimo. Veaſſar, id eſt, retinebit cœlos, & non erit pluuia. Sic Prouerbiorum trigeſſimo . Quartum nunquam dicit ſufficit. Infernus, retẽtio uuluæ, quod noſtri uertunt, os uuluæ : & eſt ſenſus, uulua retenta ne pariat. Sunt enim fœminæ ſteriles, quaſi in explebilis libidinis : quia ſemper ſperant ſe parituras, quem locum Sanctes noſter optime uertit . Et uulua ſterilis . Si quæras ad quid fieret huiuſmodi retentio, dicunt Hebræi & habetur Eſdræ ſecundo, capite octauo, quia tunc fiebat collecta pecuniæ pro hoſtijs & alijs neceſſarijs in templo Domini emendis. *Holocauſtum & minchab : hoſtiã & libamina.* Conſulto non uertimus ſacrificium cum Sancte, quoniam ut ſæpius admonuimus, & ex ſecundo huius libri capite conuincitur : minchah erat certum ſacrificij genus, quod ex flore farinæ fiebat Domino : & quod nos hoſtiam uertimus, quidam explicant ſacrificium ſed zebach ſignificat mactatum animal, ſeu uictimã: unde uidetur eſſe ſenſus . Offeretis holocauſtum, & ſacrificium, ex flore farinæ : & mactata animalia ſeu carnes, & libamina, ſeu effuſiones, ſcilicet uini, quæ ſolebant fieri . *Rem diei, in die ſuo.* Hebraiſmus eſt, id eſt, ſtatutum munus quodlibet, in die ſuo. *Præter ſabbata Domini*, ſcilicet ordinaria, in quibus etiam ſacrificia ſtatuta erant offerenda.

Præter dona ueſtra, uota ueſtra, & ſpõtanea ueſtra. Non eſt facile uidere & ponere diſcrimen, inter dona & ſpõtanea, niſi dicamus dona eſſe, quæ non quaſi ſacrificia offerebãtur: ſed alia munera præter animalia immolatitia,

ſponta

ſpontanea uero dicantur ſacrificia, quæ quis ſua ſponte offerebat. *Quãdo congregaueritis fructum terræ.* Celebrabatur feſtum tabernaculorum in menſe Tisri, qui ut diximus pro ſui parte reſpondet ſeptembri noſtro: in quo eſt fructuum collectio. Et quod dicitur. *Celebrabitis feſtiuitatem,* ſermo eſt de feſtiuitate tabernaculorum. *Fructum ligni decori.* Non certò conſtat, quid proprie ſignificet hadar, quod uertimus decori: ſicut neque heder. Videtur tamen ſignificare decorem, & ex conſequenti lignum quo ſolemus aliquid decorare: ſicut ex quo ſerta fiunt: unde Pſalmo octauo uidetur ſertum ipſum ſignificare, ubi dicitur. Gloria ue hadar, id eſt & corona ſeu ſerto, coronabis eum. Et uigeſimo primo. Gloriam ue hadar, id eſt & coronam, pones ſuper eum. Et per fructũ ligni decori, quidam poma citrea intelligunt, unde autor ędi tionis cõplutenſis uertit, fructũ arboris citrei & putaré ramũ cũ fructu accipiẽdũ. Septuaginta, fructum arboris pulchrum. *Volas palmarum.* Aliqui uertunt frondes, ſed dictio ꝓprie uolam ſignificat aut curuitatem, & ex cõſequenti uolam manus, quòd utcunque curua ſit: & eadem ratione ramum palmarum quòd modũ uolæ manus habeat. *Et ramos ligni perplexitatum.* i. ramos ligni perplexi ſeu denſi, quales ſunt rami, uitium, hederarũ, & multarum arborum. *Salices torrentis.* Hebraice eſt. Mixtiones torrentis, & meo iudicio ſignificat arbores, quæ ſunt prope aquas torrentis, & torrẽtibus dicuntur mixtæ: & hac ratione ſalices: quòd coniunctæ torrentibus naſcantur. Eſdræ. 2. cap. 8. in fine aliarum arborum rami ad tuguria facienda deſcribuntur, ubi dicitur. Egrediemini in montem, & afferte folia oliuæ, & folia ligni pinguis, quem Sanctes pinum uertit: & folia mirti, folia palmarum, & folia arboris perplexitatum. *Lætabimini coram Domino.* i. in loco præſentiæ eius, ac ſi dicat in Ieruſalem aut ubicunq; Dominus uoluiſſet ſe præſentem exhibere. *In tabernaculis habitabitis.* Dicunt hebræi tuguria de quibus hic eſt ſermo, eſſe ſub diuo faciẽda non ſub tecto, uel ſub arbore, neq; pannis eſſe tegenda, neque nimia ramorum denſitate operienda, ſed foramina relinquenda ut ſol & ſtellæ, per foramina uideri poſsint: & pluuia per ea deſcendere: ac in eis uerſandum eſt per diem, perinde ut in domo. Suntq; pulchris uaſis ac rebus ornanda, & in eis comedendum, & dormiendum eſt: ſi uero pluuia tunc deſcendat, domi dormire & comedere poſſunt donec illa tranſierit: infirmi excuſantur, qui domi manere poſſunt. Qui uero alia feſta quæ hodie iehudæi obſeruant, uidere uoluerit: legat hic Paulum Fagium qui ea ſuccincte enumerat.

IN CAPVT. XXIII. AD MORVM compoſitionem annotationes.

S*olẽnitates quas uocabitis cõuocationes ſanctas.* Agit hoc caput præcipue de ſolẽnitatibus Domini, quæ omnes fere in memoriam alicuius beneficij inſtitutæ ſunt: qua in re nos docuit, quàm nos ſuorum beneficiorum uoluerit memores eſſe. *Sex diebus facies opus.* Noluit Dominus pigrum ſeruum otio torpere, ſed eum operari præcepit ſex diebus, uno uero ab opere ſuo quieſcere, quoniam magna mala ocioſitas docuit, neque putes eſſe re uera præceptum. *Die ſeptima ſabbatum requiei eſt.* Conſtat hic ex ordine numerandi feſta, præcipuum inter alia eſſe ſabbatũ: ſimiliter conſtat, præſtantiora eſſe in principio locanda, cum multa numerari contingit. Tertio non inane eſſe argumentum dignitatis alicuius perſonæ aut rei quòd primum locũ inter ea quæ numerantur obtineat, aut quod in principio locetur. *In cunctis habitationibus ueſtris.* Sunt multi, qui leges Domini negligunt, neque curant: niſi ubi aliquis eſt, qui minis ac terroribus exigat illarum obſeruantiam: quare te uoluit Dominus hoc loco docere, ut quòcunq; receſſeris, memineris tecum deferre iugum domini. Nam quemadmodum peccator quòcunque ierit, leges peccati circũfert, ut dixerit Auguſtinus. O miſerabilis ſeruitus peccati, quam ſeruus quòcunque abierit portat: ita & ſeruus Dei quòcunq; ſe uertit, memor eſt eius, cuius legibus addictus eſt. Non ergo te putes Chriſtiane liberum à lege Chriſtianiſmi: ſi in terra ſarracenorum aut iudeorum, ſeu turcharum, aut gentilium agas: ubicunque gentium fueris, legibus chriſtaniſmi teneberis. *Conuocationes ſanctæ.* Diſcurrit hinc inde populus dei in diebus feſtis, ludit, epulatur, choreas ducit, & multo his deteriora facit diebus feſtiuis, dominus uero præcipit eos ad ſancta uocare. *Mẽſe primo, quarto decimo menſis inter ueſperas peſach Dñi eſt.* Conſidera quæſo quàm ad numerũ, te uelit Dñs ſuorum beneficiorũ recordari, ut diſcas in uno beneficio eius multa diſcernere.

Voluit

Voluit enim Iudæos in beneficio liberationis, recordari ſaltus, quo pertranſitis eorum domibus, ad domus Ægiptiorum intrauerit, & primogenita occiderit: in cuius memoriam eis agnum immolare præcepit. Sequenti uero die uidelicet quintâdecima, ſolemnitatẽ infermentatorum, qua ſui exitus & libertatis recordarentur, celebrare præcepit: qua in re nos admonere uoluit, ut diſquiramꝰ beneficia eius, & ſciamus in unoquoque, multa inuenire: & pro omnibus gratias agere. Neque ſolum nos uoluit ſuorum munerum recordari, ſed diutius: & ideo præcepit ſeptem diebus infermentata comedere. Vbi ſimul aduerte, quàm ſit paucis cõtentus. Aluit enim eos quadraginta annis pane infermentatô: & ad ſeptem dies eis præcepit recordari. *Et offeretis oblationem Domino.* Arrige aures pie lector. Non ſat eſt donorum Domini recordari, neq; ſufficit diem feſtum agere, ſed adhuc opus eſt beneficium referre ſacrificio: munus ad multos annorum centenarios durauit, ſacrificium uero ad ſeptem duntaxat dies. Talia ſunt nempe beneficia Dñi, & tales recompenſationes noſtræ.

Diſquirenda ſunt beneficia dei quoniam multa in uno latere cõſpicuum eſt.

Cum meſſueritis, adducetis homer primitiarum. Gratitudinis nos admonent omnia hæc: ut ſi multa de manu Domini recipimus, multa etiam referamus: ſed expende quæſo rem hanc paululum. Sine menſura ſunt dona & beneficia quæ nobis exhibet Deus, quæ uero nos ei rependimus menſurata. Præcipit enim offerre homer. Conſidera quot ſegetes ſingulis nobis annis creat & nutrit; quot modios ſinguli in horrea cõgregent, & tamen mẽſura parua homer. ſ. primitiarum contentatur. Hoc mare magnum & ſpacioſum manibus, illic reptilia quorum non eſt numerus. Sunt ergo dona dei (ut diximus) ſine numero & mẽſura, gratitudo uero noſtra, in parua menſura, in menſura homer. *Eleuabit homer corã Domino.* Nõ ſat eſt tibi ò homo, munera deo tuo offerre, niſi etiam pompoſe & operoſe offeras. Sunt dona noſtra cum maieſtate quadam Deo exhibenda. Diſcant ergo ex hoc loco ſacerdotes Domini, miniſteria ſua officioſe Deo impendere: & cum maieſtate quadam ei miniſteria exhibere. *Panem & toſtũ & ſpicã non comedetis: donec adducatis oblationẽ Dei ueſtri.* Sunt multi uoraces, qui Dei ſui immemores, cibos ſuos comedunt, hortatur locus iſte nos, ut ciborum & munerum partem: deo aut pauperibus loco eius largiamur, & cõſuetudinem illam ſummis laudibus extollendam puto, qua quidam nihil nouorum fructuum deguſtant, niſi prius Deo ſuo primitias offerant, neque ſolum ex granis, ſed etiam ex nouis panibus, & ſpicis, primitiæ offerendæ ſunt. *Ex omnibus habitaculis ueſtris, adducetis panes.* Non ſolum debemus munera noſtra deo offerre, ſed ad eius domũ adducere, quemadmodum docet locus iſte: & arguendi ſunt illi, qui uix coacti exhibent quod Deo & miniſtris ſuis debent. *Facietis hircum caprarum pro peccato.* Mirum ualde eſt, quòd inter ſacrificia gratiarum actionis, hoſtiam pro peccato offerri iubeat, ut nos doceat ubique peccatorum noſtrorũ eſſe memores. *Dies expiationum eſt.* Benedictus ſis Domine Deus noſter: qui remiſsionem omnium peccatorum illis ſaltem in anno ſemel facere noluiſti: ut homines ab anxietate maxima liberares. Niſi enim homines crederent peccata ſibi aliquando remiſſa, anxij & incerti, ſua perplexitate laborarent. Sed multo fœliciores nos qui non in anno ſemel, ſed quoties libuerit paratum habemus Deum & ſacerdotem ad remittenda peccata. *Humiliabitis animas ueſtras.* Quemadmodũ in peccato præcipuum ſuperbia eſt: ita & in remiſsione humiliatio animæ. In ſpiritu humiliato (ait Daniel) & in animo contrito, ſuſcipiamur Domine à te. Et Dauid. Cor inquit contritum & humiliatum Deus non deſpicies. Vbi ſunt qui opera pœnalia in ſatiſfactione & pœnitentia excludunt, ieiunia abijciunt, diſciplinas & flagella fugiunt, & nihil triſte, ob commiſſa peccata pati uolunt? *Omne opus non facietis in die illa.* Cum peccata dælenda ſunt, nihil aliud curandum eſt, magni momenti negotium eſt, peccata deflere: cum grauiſsima uulnera ſint. Quomodo ergo dũ peccatis medendum eſt, aliud curare uis? Omnia negligenda ſunt opera, cum hoc opus curandum fuerit. Tria enim in hac die facere præcipit. ſ. humiliare animam, offerre ſacrificiũ, & à ſeruilibus uacare. *Omnis anima quæ afflicta non fuerit iſto die: excidetur e populis ſuis.* Pręcipitur hic ſub mortis interminatione afflictio propter peccata & eorum pœnitentia: & quemadmodum Chriſtus dicit apud Matthæum. Niſi pœnitentiam egeritis, omnes ſimiliter peribitis: ita & nunc Deus. Omnis anima

quæ

quæ non fuerit afflicta in hac die: dælebitur de populis ſuis. Bona afflictio, ſancta humiliatio, qua peccata expiantur, & crimina teguntur, ne ad uindictam uideantur. *Sabbatum quietis erit uobis.* Quid Domine, quietem & ſabbatum in die indulgentiæ, tanta ambitione requiris, ut tam crebro quietis memineris? Tãta obligatione exigit quietem, quanta pœnitentia peccatorum. Nam quemadmodum dixit. Omnis anima quæ non fuerit humiliata peribit: ita etiam dicit. Omnis anima quæ fecerit omne opus hac die, peribit de populo ſuo. Feſtum miſcuit afflictioni peccatorum, ut oſtendat quod & ſi nihil ſit dolore peccatorum acerbius, nihil tamen iocũdius quam de peccatis ipſis dolere. *A ueſpera in ueſperam, celebrabitis ſabbata ueſtra.* A matre ſua ſinagoga, filia eccleſia didicit hunc celebrandi ritum feſtorum, à ueſpera in ueſperam. Et conſidera quæſo qualiter noluerit diſſolutam temperare lætitiam, ut eo menſe inſtituerit feſtum afflictionis: quo homines ſolẽt ob fructuum copiam inſanire: quando areæ fruměto replentur, & uino torcularia redundant. *Quinta decima die mẽſis ſeptimi: ſolẽnitas tabernaculorum erit, ſeptem diebus.* Ad ueſperum (ait Pſal.) demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia. Decima die huius menſis ſeptimi, pręcipit animas humiliare & affligi: & quinta decima ſequenti lætari præcipit dicens: lætabimini (inquit) coram domino Deo ueſtro. Expende tamen, quã tẽperatã à nobis lætitiam exigat. Lætabimini (inquit) coram Domino. Didiciſti credo, quã temperate, quam modeſte, lætetur ſeruus coram Domino ſuo. Sic nos præcipit. Dominus in ſuis lætari feſtiuitatibus. Aduerte etiam qđ dicit. *Solennitas erit tabernaculorũ Domino.* Non ſunt noſtræ ſolennitates & feſta: neque commodis noſtris aut iocũditatibus uacandum eſt, ſed Domini, curanda enim tunc maxime ſunt, quæ ſunt Domini. Non ergo putes tibi eſſe gaudendum & lætãdum propter te: ſed propter Dominum Deum tuum. *Sumetis uobis de fructu primi ligni decoris.* Non ſolum beneficiorum ſuorum nos uoluit Dominus memorari, ſed etiam factis ea geſtire: & repræſentare coram nobis: ac ſi ea uideremus dum fierent. Iſtue tendit azymus panis in feſto paſchali, & etiam huiuſmodi tabernaculorum erectio. *Vt ſciant generationes ue-*

Nõ ſat eſt mẽte Dei beneficiorũ recordari: ſed & oportet factis geſtire.

ſtræ, quod in tabernaculis habitare feci filios Iſrael. Putãt multi beneficijs Dei ſe ſatisfacere, ſi eorum recordentur, non hoc ſatis eſt, ſed oportet etiam uenturos de eis admonere, & etiam uicinos. Audite (ait Pſalmiſta) & narrabo uobis quanta fecerit Dominus animę meæ. Et narrauit ſanctus Moſeh ſocero ſuo, quanta fecerit Dominus Iſraeli: unde gentilis in laudes prorrupit Dei Iſrael: cui laus & honor per infinita ſæculorum ſæcula. Exod. 18.

IN CAPVT XXIIII. IVXTA literam annotationes.

ET *locutus eſt Dominus ad Moſeh dicens.* Agitur hoc capite de compoſitione lucernarum. De placentis propoſitionis, & pœna blaſphemi, & talionis. *Ad accendendum lucernam iugiter.* Verbum Hebraicũ Alach non accendere, ſed aſcendere ſignificat, ut ſæpius in Exodo admonuimus: & ad literã uertendum erat. Ad aſcendere faciendum lucernam iugiter, id eſt, ut aſcendere faceret lucernæ lumen iugiter. Cum enim lucerna accenditur: eius lumen aſcendere uidetur. *Extra uelum teſtimonij, intentorio adunationis ordinabit illam Aharon, à ueſpere uſque mane coram Domino.* Senſus eſt. Extra uelum teſtimonij, id eſt quod eſt ſuper archam teſtimonij, ſeu ultra quẽ eſt teſtimonium. Vocat autem legem quæ ibi erat teſtimonium: quoniam teſtificabatur pactum inter Deum & Iſrael. *In tabernaculo eccleſiæ,* id eſt, in ſancto. Erat enim cãdelabrũ in priori eccleſia. *Ordinabit illam.* ſ. lucernam Aharon. i. diſponet ſuo ordine lucernas. Et aduerte ſignificationem uerbi arach. i. ordinare non eſſe omnino certam, licet communior ſit illa qua ordinare ſignificat. Quod autem dicitur. *A ueſpera uſque ad mane.* Oſtendit ueſperam ſignificare noctis initium ſeu crepuſculum. *Super candelabrum mundũ ordinabit lucernas.* Dicitur ſuper candelabrum mũdum, aut quia erat ex auro mundiſſimo, aut quia erat mundandũ ante quã lucernæ accẽderẽtur. Et quod dicitur. Ordinabis eas ſuper candelabrũ mundum coniecturã præbet lucernas eſſe, à candelabro ſeparatas. *Coques ex ea. 12. placentas.* Loquitur modo de panibus propoſitionis. Aliqui pro coques uertunt pinſes. Verbum enim

aphah

aphah utrũque ſignificat. *Duædecimæ erũt in placenta una,* id eſt, duæ partes de decem partibus menſuræ ephi, erunt in una placenta. Et per placentas intelligo primos panes qui ex paſta conficiebantur: quoniam dictio Hebraica chalah, à chalal ortum habere uidetur: ut dages indicat. Significat autem chalal ſecundum unam ſignificationem initiare, unde Thechilah, id eſt, initium, ut patet Geneſis decimo tertio. *Sex in ordine.* Subaudi uno. Aliqui uertunt ſex ordines ſuper mẽſam, ſed prior lectio, germanior eſt. *Super menſam puram,* id eſt auri puri: aut quam prius purificabis, ut de candelabro diximus. *Et dabis ſuper ordinem thus mundum,* id eſt, ſuper quemlibet ordinem panis, dabis thus mundum, non mixtum aliqua impuritate. *Et erit ad panes, ad memoriale ignitum Domino.* Senſus eſt. Et thus erit coniunctum panibus, ad memoriale ignitum, id eſt, ac ſi eſſet memoriale combuſtũ Domino: ſeu ac ſi eſſet ſacrificium ſeu holocauſtum combuſtum, ut Dominus eſſet memor offerentis. Poſſet etiam locutio ſic reddi. *Et erit panis memoriale ignitum Domino.* i. tam gratus Domino ac ſi eſſet holocauſtum, ſeu ignitum ſacrificium, ad faciendum Deum offerentis memorari. *In die ſabbati in die ſabbati, ordinabit illum,* ſcilicet panem, id eſt, per ſingula ſabbata: ut interpretes uertunt. Et quod ſequitur. *A filijs Iſrael,* ſcilicet offerentur, & quia erant. 12. crediderim ſingulam

2. Samuelis. 21. tribum ſuum obtuliſſe panem. *Sanctum ſanctorum ipſum,* id eſt, ſanctiſsimũ, quod nõ licebit prophanis comedere extra neceſsitatis caſum: quoniam legimus Dauidem, de huiuſmodi panibus comediſſe. *De ignitis Domini.* i. ac ſi eſſent incenſa Domino, aut de oblationibus Domini: quæ dicuntur ignita, quoniam cõburebantur præcipua ſacrificia: uel pertinebit ad Aharon, ac ſi eſſet ignitum Domini. *Iurgati ſunt in caſtris filius Iſraelitidis: & uir Iſraelita.* Ponitur hic uerbum naſſa, quod ut alias admonuimus ſignificat leuare & eleuare, unde uerti poſſet. Et leuauerunt ſe, ſcilicet alter in alterum: quemadmodũ ſæpius legimus inſurrexit in eũ inſurrexerũt in me: uiri iniqui. *Et maledixit filius mulieris Iſraelitidis nomini.* Licet Hebræi aſſerant uerbũ nachab, ſignificare maledicere, uideo tamen propriam eius ſignificationem eſſe perforare, ſculpere ſeu ſcribere, ut multis exemplis probabimus. Nã ſecundo Regum decimooctauo habetur Ingredietur manum eius: unechabab. i. & perforabit eam. Et Chabbachuh tertio. Nachabta. i. perforaſti baculis caput eius. Item Aggei primo. In ſaculo nachub. i. perforato, unde nechebah. i. fœmina, quaſi perforata ſexus ratione. Hinc etiam machebet. i. maleus quod ſit inſtrumentum perforandi, de quo Iudicum. 4. dicitur. Poſuit hamechebet. i. maleum in manu ſua. Sic primo regum ſexto. Vmachabot. i. Et malei, & ſecuris, & omne inſtrumentum ferreum: non eſt auditũ in domo. Quod uero ſignificet proferre patet Iſaiæ. 62. Et uocabitur tibi nomen nouum: quod os Domini iechabennu, id eſt, protulit quod noſter uertit nominauit, quare hic uertendum puto. Et perforauit filius mulieris Iſraelitidis nomẽ, ſcilicet Dñi, *& maledixit.* Vbi etiam meo iudicio inconuenienter redditur. Et maledixit: quoniam uerbum chalal, qđ hic ponitur, ut in multis locis admonuimus: ſignificat proprie leuem eſſe, aut leuem reputare. Nam Iiob ſeptimo habes. Dies mei chalu. i. leuiores fuerunt radio textoris. Et capite nono. Dies mei chalu. i. leuiores fuerunt curſore. Item Geneſis octauo. Vt uideret hachalu. i. an alleuiatæ eſſent aquæ. Significat etiam deſpicere, quoniam deſpicere nihil aliud eſt quam leuem reputare. Eſt ergo ſentẽtia ſic integre reddenda. *Et perforauit filius mulieris Iſraelitidis nomẽ: & deſpexit.* Et ſenſus eſt filius mulieris Iſraelitidis habuit ſe admodum perforantis nomen Domini, ſcilicet blaſphemando, & deſpexit ſeu leue illud reputauit. i. reputando illud leue aut pro nihilo reputauit: & uidetur hæc ſententia explicatio præcedentis, ut ſcilicet oſtendat qualiter ille perforauit aut maleauerit nomen Domini. ſ. deſpiciendo aut leue illud reputando. Quod enim blaſphemans, admodum perforantis ſe habeat: cõſtat ex uerbis Zachariæ capit. duodecimo, ubi dicit Dominus. Et aſpicient ad me, quem confixerunt, ſcilicet blaſphemijs ſuis. Hebræi (ut diximus) interpretantur. Explicuit, quare ſentiũt nullum fore reum mortis blaſphemiæ in nomen Dei: niſi prius expreſſerit nomen Dei, & poſtea blaſphemaret: & crediderim iſtum nominaſſe nomen Dei ineffabile, & poſt prolationem uilipendiſſe dicendo, nullius eſſe momenti, aut uirtutis Deoſque Ægyptij fortiores

aut

aut meliores. Onkellus etiam uertit explicauit. Dicit autem textus eum fuiſſe filium Ægyptij, ut oſtendat eum ideo blaſphemaſſe: quia filius gentilis erat, qui non ita ut Iſraelita Domino afficiebatur. Et quia propter iurgiom orta eſt blaſphemia, uidetur iſtum Ægyptium alteri Iſraelitę improperaſſe, quod eius Deus eſſet debilis (ut diximus) aut malus. Conſulto omittimus hic iudæorum fabellam, quod iſte blaſphemus fuerit filius illius uiri, quem Moſeh in Ægypto occidit: quod primum Deum blaſphemauerit, deinde Moſeh maledixerit, & quod Deus uolens potius ſerui quã ſuam uindicare iniuriam, non dixerit. Educ blaſphemũ; ſed maledicum: quæ nulla ratione probantur. *Et reliquerunt eum in cuſtodiam.* Noſtri uertũnt. Et poſuerunt, ſed uerbum Ianach qđ hic ponitur, relinquere ſignificat. *Vt deciderет eis iuxta os Domini.* Multi ex noſtris uertunt. Vt exponeret eis, ſed non libenter fero uerba à ſua propria ſignificatione diſtrahi. Significat autem uerbum paras proprie, diuidere, decidere, ut patet Ezechielis trigeſſimo quarto. Cum fuerit ipſe in medio ouium ſuarum, niphraſſot, id eſt diuiſarum: ſeu diſperſarum: Item Nechemiæ octauo legerunt in libro in lege Dei meporas, id eſt diſtincte ſeu diuiſe. Et Prouerbi, uigeſſimo tertio, Et ſicut regulus laphris, id eſt, diuidet ſeu punget. Vnde Paras nomen, id eſt, eques, quod dum equitat diuiſus ſit: ſeu diuiſa habeat crura. Et peres, id eſt ſtercus, quod ſeparari à domibus & ciuitatib9 ſoleat. Eſt ergo ſenſus quod reliquerunt blaſphemum in cuſtodia uſque quo Moſeh decideret eius cauſam ex ore Domini, id eſt, ſicut Dominus diceret. *Educ maledicum* aut *deſpicientem,* ſcilicet nomen Dei. *Coniungant omnes qui audierunt manus ſuas ſuper caput eius.* Non plene conſtat ad quid fieret huiuſmodi manuum coniunctio: niſi dicamus qđ manus coniunctione deſignabãt teſtes & oſtẽdebant, eum eſſe morte dignum. Aut quod uerius credo quemadmodum immolans coniungebat manum ſuam hoſtiæ, quam immolabat proteſtando (ut ſæpius diximus) ſe morte dignum, & Dei miſericordia ſuam mortem cõmutatam in pecudem, ita etiam audientes blaſphemiam & ferentes, digni erãt morte, ſed Domini miſericordia, ſuum tenebat autorem blaſphemia: qui pro omnibus Deo immolabatur: & ideo coniungebant audientes manum illi, quem morem etiam gentiles ſeruabant. Cum enim commune paterentur excidium, hominem dijs deuouebant: quem pro peccato omnium ut dij ſeſe illis recõciliarent, occidebant: ad quem ritum Paulum alludere putant, cum dicit. Puto enim quod Deus nos apoſtolos nouiſsimos oſtendit, tanquam morti deſtinatos: qoi ſpectaculum facti ſumus mundo Deo angelis & hominibus. *Cum blaſphemauerit,* aut deſpexerit *Deum ſuum.* Et qđ ſequitur. *Portabit peccatum ſuum,* id eſt, pœnã peccati ſui. *Qui blaſphemauerit nomen Dñi.* Poſſet etiam uerti. Qui perforauerit ſeu pupugerit, aut explicuerit. Ponitur enim hic uerbũ nachab, de quo hoc eodem capite diximus. Neque explicatur hic, de quo nomine Domini ſit ſermo, quare crediderim lapidandum, quicunque aliquod nomen Domini blaſphemaret: & meo iuditio blaſphemare nomen Domini erat iniuriam illi aliquam irrogare: ut ſi diceret. Maledictum ſit nomen Domini, aut aliquid ſimile. Tranſit enim nominis iniuria, in eum cuius eſt nomen. *Sicut peregrinus ſic indigena.* Licet enim peregrinus non cogeretur ſuſcipere fidem unius Dei Iſrael, tenebatur tamẽ non eſſe iniuriom illi. *Cum percuſſerit omnem animam,* i. cum occiderit. Nihil enim aliud erat animã percutere: qoam hominem uita priuare, & eſt Hebraiſmus, idem de anima iumenti intellige. Qui enim uiuum animal occideret alterius: tenebatur uiuũ animal reſtituere. *Qui dederit maculam in proximo ſuo: ſecundum quod fecit, fiat ei,* id eſt, qui percuſſerit, ita ut macula maneat ex percuſsiooe: & dictio Hebraica mum nõ ſolum maculam, ſed qualemcũque percuſsionem ſignificat. Nã infra dicitur, quod qualem dederit maculam, talis in eo detur ſeo talem patiatur. *Iudicium unum erit uobis.* Non erit aliud iudicium peregrino, aliud indigenæ: ſed idem & æquale, ne ſe putareot peregrini melioris conditionis ſi deliquiſſent. *Quia ego Dñs Deus ueſter.* qui ſcilicet ſum omnium iudex: aut qui uolo uos æque cum peregrinis in delictis punire.

1. ad Cor. 4

Tenetur infidelis non eſſe ſi dei iniurius: licet non cogatur fidem ſuſcipere.

IN CAPVT XXIIII. LEVITICI ad morum compoſitionem annotatio.

P*Ræcipe filijs Iſrael, ut afferant tibi oleum oliuæ purum.* Non ſunt dona, noſtro iudicio bona, Deo ſtatim, ſed prius ſacerdo

cerdo

cerdoti offerenda: quoniam multa ſunt quæ nobis digna apparent: quæ Deo præſentetur, quæ ſacerdotis iudicio indigna diuino aſpectu iudicabuntur: quare quæ Deo uolumus offerre prius ſacerdotibus offeramus, qui nobis indicabunt an ſint digna Deo uel non. *A ueſpera uſque ad mane diſponet eam Aharon.* Prudentiam in expendēdo docet locus iſte. Poterat enim præcipere, ut die noctuque lucerna arderet, ſed quid in luce lucerna opus eſt? *Pones eas duobus ordinibus.* Diſplicuit ſummæ ſemper Deo confuſio, ideo omnia ordinate uoluit in domo ſua diſponi. Sic & Paulus primæ ad Corinthios decimo quarto, omnia uoluit ſecundum ordinem fieri. *Egreſſus eſt filius mulieris Iſraelitidis, filius uiri Ægyptij.* Solent filij, parentum mores bonos & malos ſequi: quemadmodum fidem, ita & perfidiam. Vnde conſtat hominem alterius ſectæ, raro aut nunquam hoc tempore plene ad aliā conuerti. Exemplo enim & rerum experientia didicimus, rariſsime Sarracenum, in uerū Chriſtianū mutari: aut uerū Chriſtianū in Iudæū, uel Machometanum, quēadmodum iſte ex patre Ægyptio in uerum Iſraelitam non potuit unquam mutari. *Et maledixit nomini, & deſpexit.* Commune eſt, ut iurgium & iram, blaſphemia ſequatur. Vnde qui blaſphemiam uitare cupit: litigia fugiat neceſſe eſt. Vbi etiā expende, quod malum ſit blaſphemia, quæ ut diximus eſt perforare quantum in ſe eſt nomē Domini: & quaſi pungere. *Adduxerunt eū ad Moſeh.* Pulchrę locus iſte docet populū, non debere ęquo animo ferre iniurias Dei, & nominis eius benedicti, ſed pulchrius, non debere ſua autoritate eas uindicare, ſed iudici uindicandas offerre. Non tullerunt iſti blaſphemiam diuini nominis, non tamen blaſphemū lapidarunt, ſed tradiderunt Moyſi. *Nomen matris eius erat Selomit.* Solent parentes, propter impios filios, male audire & iuſte: ut qui ſua negligentia non bene eos inſtituerunt, propter eos in populo notentur. *Poſuerunt eum in cuſtodiam, ut exponeret eis iuxta os Domini.* Plures eſſe ſolēt caſus qui occurrunt quam leges: ideo optimum eſt legiſlatorem præſentem habere, qui occurrentes caſus decidat. Docentur etiam inferiores iudices in dubijs nihil inconſulto ſuperiori facere: ſi commode enim adire poſſunt. Sed quis nunc daret te Dominum meum ſic ad manum habere, ut in omnibus quibus quotidie erramus, te conſulere poſſemus. *Educ maledicum extra caſtra.* Non ſolum indignus eſt impius uiuere inter pios, ſed etiàm mori inter eos: ideo extrà caſtra eijci à Domino præcipitur. Tu autem (ait Dominus de Rege Aſsiriorum) proiectus es de ſepulchro tuo, tanquam ſtirps abominabilis ut ueſtimentum occiſorum, qui confoſsi ſunt gladio, qui deſcenderunt ad lapides ſepulchri, ueluti cadauer conculcatum. Non unies te cum eis in ſepultura: quia terram tuam diſperdidiſti, populum tuum occidiſti. Et aduerte quod non excuſſauit iſtum à morte, quod calore iracundiæ blaſphemauerit: ut ſcias tales debere acriter puniri. Iſaiæ 14. *Ponant qui audierūt manus, ſuper caput eius.* Deberent mali ab omnibus qui eos malos nouerunt deſignari, & quaſi oſtendi: ubi etiam docemur mundi expiationem eſſe, malorum occiſionem. *Quicūque maledixerit Deo ſuo: portabit pœnā peccati ſui.* Occurrenti caſui, non ſolum punitione occurrit ſed lege, ſapientiſsimus legiſlator, ut ex hoc diſcant legiſlatores, ſecundum occurrētes caſus, leges ſtatuere. Si quæras cur ſententiæ diuinæ executio, non certis hominibus, ſed toti populo demandetur, crediderim omnibus committi uindictam, ne poſtmodū quis è populo auderet blaſphemare: & uereretur ipſe facere, quod in alio ſe uindicaſſe nouiſſet. *Sicut peregrinus ſic & indigena.* Ex hoc loco celebratur illa doctorum ſententia, qua magiſtratus, iniurias religioni Chriſtianæ ab infidelibus irrogatas, in ipſis infidelibus punitur. Nam & ſi infidelis non teneatur ut aliàs diximus inuitus fidem acceptare, tenetur tamē non eſſe illi iniurius: quod ſi contingat, iudices iuſte in talem animaduertunt, vnde ſi Turcha, Sarracenus, aut Iudæus Chriſti nomē blaſphemet, aut Chriſtianum ad Paganiſmum aut Iudaiſmum inducat: iuſtiſsime legum ſeueritati tradendus eſt. *Qui percuſſerit omnem animam hominis, moriendo moriatur.* Quemadmodum alias bonas leges Iehudæi deſtruere non ceſſant: ita & hanc, dicentes recompenſanda eſſe damna, alijs bonis temporalibus, cum lex eam hic nullo modo admittat, & eſt hic optimum argumentum, non eſſe iuſtam recompenſationem ei, qui membrum alterius prædit, imponere pecuniæ aliquam certam cotam.

Malorū punitio ſacrificium Deo.

Punitur infidelis, ſi fidei iniurius fuit.

IN CAPVT XXV. LEVITICI iuxta literam annotatio.

L*Ocutus autem Dominus ad Moſeh dicens.* Agit Dominus hoc capite de ſabbato ſeptimi anni, & de Iobilæo. *Sabbatizabit terra ſabbatũ Domino.* Significat uerbum Hebraicum ſabbat proprie, ceſſare, deſinere, & quieſcere: unde ſabbat nomen. i. ceſſatio, requies, & locus iſte poſſet etiam reddi ſic. Ceſſabit terra ceſſationem: aut requieſcet, ita quòd non arabitur neque ſeminabitur. Et quod ſequitur Domino, id eſt, quemadmodum requieuit Dominus. Aut ad honorem Domini. Vel quemadmodum homines ceſſant & quieſcũt ab operibus ſicut Dominus: ita uolo terram ceſſare & quieſcere à cultura, ut ſcilicet non colatur neque cogatur ad fructum præſtandum. *Sex annis putabis uineam tuam.* Duo ſignificat Hebræis uerbum zamar, ſcilicet pſallere & putare, & de priori ſignificãtia ſunt multa in Pſalmis exempla. Nam Pſal. nono habes zameru, id eſt, Pſallite, aut laudate Dominum. Et quadrageſimo ſeptimo zameru, id eſt, Pſallite Deo, Pſallite Deo noſtro. De ſecũda uero ſignificatione ſunt duo tantũ in Biblijs exẽpla Primũ Iſaiæ. 5. ubi dicitur. Non Iizame. i. putabitur: & non fodietur. Secundum eſt in hoc capite, ubi bis in hac ponitur ſignificatione: & putarem ſignificata aliquam adinuicem habere alluſionem: ut ſcilicet proprie ſignificet pſallere & laudare & ex conſequenti putare, quod homines putantes uineas, ſoleant laudare uineã, quam putant aut cantare. Cõſtat enim ex quinto Iſaiæ capite homines cantica habuiſſe, ad laudandas uineas: ubi dicitur. Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei, uineæ ſuæ, id eſt quod ſolebat uineæ ſuę cantare, & poſt pauca. Vinea fuit dilecto meo in colle loco pingui. Et quia optimi fructus laudari ſolent, ſignificat zimrah fructum laudabilem Geneſis quadrageſimo tertio, ubi habes. Tollite mizimrat, id eſt, de laudabilibus terræ: quod alij uertũt de optimis terræ fructibus: & meo iudicio non tã fructũ aliquem ſignificat quam rem omnem terræ laudabilem. Dicunt etiam aliqui, zemorah ſignificare fetorem: propter illud Ezechie. octauo. Ecce ipſi mittunt & hazemorah, id eſt, fetorem ad naſum ſuũ: quod Hieronymus Theodotionem ſequens uertit. Applicant ramum, ad nares ſuas: ſed non intelligunt (mea ſententia) alluſionem. Nam cum uerbum (ut dictũ eſt) ſignificet cantare, uocat hebraiſmus crepitum, quod è podice exit cantum: unde germanius uertas. Ecce ipſi mittunt crepitum, ſcilicet podicis, ad naſum ſuum. *Sabbatum requiei erit terræ.* Ponitur hæc locutio ſæpius in ſacris literis, & miror quare noſtri ſecũdum nomen, ſcilicet ſabbaton, interpretantur requiem, & nõ prius, ſcilicet ſabbatum: unde uertendum puto: ceſſatio ceſſationis eſt, id eſt, maxima ceſſatio, qualis erat in magno ſabbato. Requieſcebat enim aliquando terra uno aut altero anno, quia forte non poterat ſingulis ferre fructum: ſed non uniuerſaliter. Hæc uero terræ requies erat uniuerſalis, & nullo ſemine ſeminabatur: ideo uocatur ceſſatio ceſſationis. Et quod ſequitur. *Sabbatum Domino,* ſignificat ceſſationem, quemadmodum ceſſauit Dominus: aut ad honorem Domini. *Cadiua grana meſſis tuæ non metes.* Nulla in Hebræo mentio fit granorum, & uerbum ſapach, à quo ſepiach, quod Sanctes cadiuum uertit, nullo modo ſignificat cadere, ſed coniungere, aggregare, ut patet primo Semuelis ſecundo, Sephacheni, id eſt, iunge ſeu aggrega me uni, ſcilicet parti ſacerdotij: ut comedam bucellam panis, Nomen uero ſapiach dicit rabbi Dauid, ſignificare germen quod per ſe ſine aratione aut ſatione oritur: Sed iſte rabbinus parum curauit alluſionem. Nam quemadmodum uerbum ſignificat coniungere, ita nomen coniunctum, id quod non multum aſcendit in culmum, ſed naſcitur coniunctum ipſi terræ: aut per coniunctũ meſsis, intelligit id quod præcedentẽ meſſem ſequitur: ſeu grana è meſſe præcedenti relicta, & iſtuc forte reſpexit Sanctes. Vel per cõiunctum meſsis intelligit, id quod loco meſsis ſuccedit in agro. In Iiob capite decimo quarto Habes lapides contuderũt aquæ: diluet coniũcta eius ſeu aggregata eius uſque ad puluerem terræ, ex quo loco nonnulla coniectura eſt, qđ ſignificet herbam terræ cõiunctam: ac ſi dicat. Diluent, ſcilicet aquæ herbas eius, uſque ad puluerem terræ. Poſſemus etiam uertere. Et collectionem meſsis tuæ non metes. ſ. more ſolito. *Et uuas ſeparationis tuæ, non includes.* Difficilis intellectu eſt locus iſte, propter ignorantiam ſignificationis uerbi baſar: cui Hebræi quia propriam ignorant quinque tribuunt ſignificationes, ſcilicet uindemiare, munire, roborare, prohibere, & excidere. Sed ſi quis recte expendat, uidebit uerbum ſignificare includere prohibere, munire, quod munitio prohibeat ne capiatur urbs. Vocat autem hebraiſmus uindemiã incluſionẽ, quod tunc uuæ includan

tur

tur in torculari, & uinum in cauea: aut quod tunc uineæ præcludantur, & ſepe muniantur. Eſt ergo locus iſte ſic ad literam intelligendus. Et uuas ſeparationis tuæ, id eſt, à quibus alios ſeparabas, non munies: ſeu non includes, ſcilicet ſepe, ac ſi dicat. Et uuas quas ſepe aut uallo prohibebas, non munies. ſ. muro aut ſepe, ſeu

Clariori ſermone.

non includes: ſed oĩbus cũmunes facies: & iſte meo iudicio eſt germanus literæ ſenſus. Poſſet etiã uerti. Et uuas ſeparationis tuæ, id eſt, quas antea tibi ſeparabas non munies: ſed prior ſenſus ſimplicior eſt. *Et erit ſabbatum terræ uobis ad ueſcendum*, id eſt, fructus ceſſantis terræ uobis ad ueſcendum. Aut ad hoc erit ſabbatum hoc terræ: ut fructus terræ ſit illo anno omnibus communis ſeu. Erit illa ceſſatio ſeminationis & culturæ terræ uobis ad ueſcendum, id eſt, communis tibi & ſeruo tuo & ancillæ tuę, ſeu id quod ratione ceſſationis aut in anno ceſſationis terra producet. *Aduenæ tuo.* In Hebræo eſt Habitatori tuo. i. ei qui ſimul tecũ habitat. *Numerabis tibi ſeptem ſabbata annorum*, id eſt, ſepties ſeptem annos, & anno ſequenti celebrabitur iubileus, & more ſuo ſtatim explicat quod obſcure dixerat dicẽs *Septem annos ſeptem uicibus. Et trãſire facies tubam iubilationis*. Dicunt Hebræi uerbum ſaphar, à quo ſophar, id eſt tuba ſignificare pulchreſcere, ſeu pulchrum aut decorũ eſſe: ꝓpter illud Pſalmi decimo ſexto. Etenim hæreditas mea, ſeperah, id eſt, pulchra eſt mihi: ſed quia hæc ſignificatio nullam cum ſignificatione nominis conuenientiam habet; uidetur quod potius ſignificet proclamare, magnis uocibꝫ laudare: & illud pſalmi citati uerti poſſet: Etenim hæreditas mea, laudata ſeu laudabilis eſt mihi, id eſt, digna quæ magnis laudibus extollatur. In quem ſenſum uertere poſſes illud Iiob uigeſimo ſexto. Spiritu ſuo cœlos ſaperah, id eſt, laudabiles fecit: quod noſtri uertunt ornauit illud etiam Geneſis quadrageſimo nono, quod noſtri uertunt Dans eloquia pulchritudinis, poſſes uertere Daus eloquia: tubalia ſeu ſonora, aut laudabilia & extollenda. Similiter quod dicitur. *Iubilationis*, poſſet melius uerti fragoris. Hoc enim ſignificat uerbũ roa; ſcilicet frangere: unde terumah, id eſt, fragor, qualis eſſe ſolet uox tubæ. *Et ſanctificabis quinquageſimũ annum*, id eſt, ſeparabis, illum ab alijs annis prophanis, tanquam rem Domino dicatam. *Et proclamabitis libertatem: in omnibus habitaculis ueſtris.* Illa enim uox tubæ, erat proclamatio libertatis: neque ſolum erat ſignum libertatis hominum, ſed poſſeſsionum: quoniam redibant poſſeſsiones ad Dominos ſuos. *Iobel erit uobis*, aut Iobel ipſum, erit uobis. Non conuenit inter Hebræos de propria ſignificatione uerbi Iabal, ideo uarie etiam nomen Iobel explicant.

Quid Iobel ſignificet Heb.

Dicunt autem uerbum ſignificare ducere, afferre, adducere, & reducere Ieremiæ trigeſimo primo. In deprecationibus obilem, id eſt, adducere faciam eos: ſed nomina à uerbo deducta, nullam conuenientiam habere uidentur cum hac ſignificatione, ſicut Iebul, quod fructum terræ interpretantur; & Iebel, id eſt, riuus & Iobel; id eſt, iubileus, & Iabelet, id eſt, uerruca, neque ullam potui habere coniecturam ad ueniandã propriam ſignificationem, niſi dicamus ſignificare reducere, quoniam poſtquam dixerat Iobel erit uobis: addidit. Et reuertemini unuſquiſque ad poſſeſsionem ſuam: quaſi Iobel ſit reductio uniuſcuiuſque ad id quod ſuum eſt ſiue ſit libertas ſiue poſſeſsio. Aliqui ſequentes Chaldaicum paraphraſtem, dicunt nomen Iobel eſſe Chaldaicum, & ſignificare arietem: unde dichra, id eſt, arietem uertit Chaldeus. *Nõ ſeminabitis & non metetis: coniunctum ſeu collectionem eius: & non includetis ſeparationem eius*. Expone ut ſupra. Non metetis collectionẽ eius. i. fructũ quẽ ſolebatis colligere, & nõ includetis fructus à quibus ſeparare ſolebatis alios. *Vnuſquiſq; ad familiã ſuam*. Hoc dicit propter ſeruos; qui in anno iubilei reuertabantur ad ciuitates ſuas & familias: licet eſſent uenditi in alio loco. *Sãctitas erit uobis*, id eſt ſeparatio à meſſe, & collectione fructuum, more ſolito aut annus Deo applicatus. *De agro comedetis & prouentũ eius*, id eſt, Non comedetis ex reconditis fructibus domi: ſed ex agro aut non comedetis ex ſatis ſed ex ſponte productis ab agro. *Non opprimes fratrem tuum*, ſcilicet dando illi minus pro agro quàm valeat vſque ab Iobel, aut nollẽdo mutuare propter Iobel. Pecunia enim pro agro aut vinea ſupputanda erat, ſecundũm propinquitatem aut elongationem ſeu diſtantiam ad Iobel. *Secundum numerum poſt Iobel, emes a proximo tuo.* Senſus eſt quòd

ſecũdum numerum, ſcilicet annorum remanẽtium poſt Iobel, ſcilicet præcedentem uſque ad ſequentem: emendum erat à proximo. *Et ſecundum numerum annorum fructuum.* Nam ſi multi eſſent adhuc anni prouentuum, pluris uẽdebatur ager, ſi pauci, minoris, ut ſtatim explicat textus. *Secundum numerum annorum, creſcet uenditio.* Hebraicè ad literam habetur. *Ad os multitudinis annorum: multiplicabit uenditionem eius, & ad os paucitatis annorum: diminuet uenditionem eius: quoniam numerum prouẽtuum ipſe uendit tibi*, id eſt, ſicut dixerit. ſ. homines iuſti, eſſe multos, aut paucos annos: ſic augebitis & minuetis pretiũ aut prout exegerint anni. Sumitur enim uẽditio, pro prætio quo res uenditur. Aut prout exegerit multitudo aut paucitas annorũ: & eſt hebraiſmus hic frequẽs, quẽ cũ alijs in principio explicuimus. *Quoniam numerum prouentuum ipſe uẽdit tibi.* Non uendit (inquit tibi terram, quoniam mea eſt: ſed prouentus ipſius, qui taxandi ſunt, ſecundum numerum annorum, quib[9] percipiuntur. *Ne decipiatis unuſquiſque proximum ſuum.* Incerta eſt Hebræis propria ſignificatio uerbi Ianah: uidetur tamen ſignificare rapere aliorum bona, quocunque modo id fiat. *Præcipiã benedictioni meæ uobis anno ſeptimo*, id eſt, præcipiam beneficẽtiæ meæ pro uobis, anno ſeptimo: ut ſcilicet faciat fructus pro tribus annis: ut ſtatim dicit. *Comedetis fructũ ueterẽ, uſque ad annũ nonum.* Significat uerbũ Iaſſam Hebræis dormire, & ſeneſcere, ſeu uetuſteſcere: quod ſenes facile dormire ſoleant. Inde Iaſſan nomen, id eſt, uetus Iudicum decimo ſexto habes Vateiaſſenehu, id eſt, dormire fecit eũ, ſuper genua ſua. *Terra non uendetur ad ſucciſionem: quia mea eſt terra.* Noſter Sanctes hic uertit non uendetur abſolute: cũ radix nominis, nullo pacto hoc ſignificet, Mũſterus magis ad ueritatem accedens, uertit. Ad exterminationem: & eſt ſenſus: quod terrà non uendetur taliter, ut omnino uideatur præciſa, & ſucciſa à Domino ſuo: ſed ſemper illi erit quaſi colligata. Hebræi dicũt uerbum ſamat, ſignificare ſuccidere: in quam ſignificationem uertunt illud Threnorum tertio. Sametu, id eſt, ſucciderũt, in puteum uitam meam. Et Iiob uigeſimo tertio. Quia non niſmati, id eſt, ſucciſus ſum à facie tenebrarum: ſed hæc ſignificatio adhuc mihi ſuſpecta eſt, quoniam tenebræ non ſolẽt ſuccidere, ſed obſcurare Hieronimus in perpetuũ uertit Rabbi Abrahã præciſe ut nos uertimus Thargum abſolute. Verbum uidetur ſignificare potius claudere, uel præcludere, quæ ſignificatio omnibus locis quibus uerbũ ponitur conuenit. *Quoniã peregrini et aduenæ eſtis apud me.* Hebraice pro aduenæ, habetur habitatores, & uocat hebraiſmus aduenas habitores, quoniam nihil prȩter habitaculum in terra habere uidentur: uel quod aliunde illuc ad habitandum uenerint: neque ſunt inde nati. *In omni terra poſſeſſionis ueſtræ, dabitis redemptionem terræ*, id eſt, in omni terra quam uobis poſsidendam tradam, permittetis terram redimi, de manu ueſtra: dato ſcilicet ꝑtio: unde uidetur quod ſi Iudæus extra terram promiſsionis emeret hæreditatem, non teneretur eam reſtituere in anno Iobel. *Propinqu[9] eius redimet uenale fratris ſui.* Non ſolum Dominus prædij poterat illud redimere: ſed propinquus illius poterat redimere uenale, id eſt, id quod uendiderat propinquus eius: & pro uenale, potes uertere, uenditionẽ. *Et uir cum non fuerit illi redemptor, & attigerit manus eius, & inuenerit ſecundum ſufficientiam redemptionis eius: cõputabit annos uenditionis eius: & reſtituet excreſcens uiro cui uendidit ſibi.* Duplicem ſenſum habet hæc lex. Primus eſt, quod ſi uir qui uendidit poſſeſsionem ſuá non habuerit redemptorem, ſed ſuo labore acquiſierit quod ſufficiat ad redẽptionẽ. ſ. annorũ remanentium: computabit emens annos uenditionis, id eſt, à quibus uendidit, & reſtituet qđ ſupereſt in annis, uiro qui uendidit ſibi. Secundo ſenſus eſt. Cum uir attigerit ſuo labore, & inuenerit ſuo labore, & inuenerit quaſi ſufficiẽtiam redemptionis, licet nõ totam, cõputabit annos uẽditionis à qbus alter uẽdidit cui &, reſtituet excreſcens, ſcilicet in annis uiro qui uendidit ſibi. Sunt qui literam ſic reddunt. Cum attigerit uir ſuo labore, & inuenerit quaſi ſufficientiam redemptionis agri ſui: computet ſcilicet ipſe uenditor, & reſtituat quod ſupereſt, ei qui tradidit, ſcilicet poſſeſsionem: & ſi dictio

ſigni

ſignificaret tradere, ut multi ex aliquot ſcripturæ locis probant, bona eſſet interpretatio. Probant autem hanc ſignificationem, ex illo Ezechie. 30. Vmacharti. i. tradam terram, in manu malorum. Et Iohelis tertio. Vmacharti, id eſt tradam filios ueſtros, ſed quia in his locis, tam bene quadrat uendam, ſicut tradam: ſuſpecta mihi eſt illa ſignificatio. Poteſt etiam textus ſic optime uerti. Et uir cum non fuerit illi redemptor, & attigerit manus eius, & inuenerit ſecũdum ſufficientiam redemptionis eius: computabit, ſcilicet uendens annos à uenditione ſua, & reſtituet quod ſupereſt, ſcilicet in annis, uiro cui uendidit, & meo iudicio Sanctes obſcuram reddidit literam, interpretãdo ultima uerba. Et qui uẽdidit & nõ cui uendidit Verbi gratia. Vendidi agrum meum. 20. aureis, & ab anno uenditionis uſque ad Iobel, erant. 20. anni, tranſierunt decem, & ego qui uendidi meo labore acquiſiui decẽ aureos: qui ſupputatis annis ſequentibus ſufficiunt ad redemptionem illorum annorum ſequentium dando illos emptori, ille tenebatur mihi agrum meum reſtituere: ſed ſi non poteram qđ ſufficeret ad omnes remanentes annos acquirere, poſſeſsio manebat in manu emptoris uſque ad Iobel. *Vir cum uendiderit domum habitationis ciuitatis muratæ, erit redẽptio eius uſque quo compleatur annus uenditionis eius: diebus erit redemptio eius. Si uero non fuerit redempta, uſque quo compleatur illi annus perfectus: cõſurget domus quæ eſt in ciuitate cui non eſt murus, ad excißionem emẽti illam, in generationes eius. Non egredietur in Iobel.* Diuerſas cauſas adducunt Hebræi, quare domus quæ erat intra urbis mœnia, ad annum tantum & aliquot diebus poſt annum, & nõ poſtea poterat redimi, ſed potiſsima eſt: quia licet terra eſſet Domini, domus tamen uidebatur emptoris: & ideo poterat eam abſolute uendere, non ſic autem terram, quam non ſua induſtria acquiſierat aut fecerat. Secundo quia facilius poterat inuenire quo domum infra annũ redimeret: quam quo agrum. Domus uero uillarum, quoniam in agro erant, agri conditionem ſequebantur, in emptione & uenditione. Et quod dicitur. *Diebus erit redemptio eius.* Intelligendum eſt, quod ad annum, & ad aliquot dies poſt annũ, poterit redimi. Aliqui illud Diebus erit redemptio eius, uertunt. Ad annum erit redemptio eius: ſequentes Chaldæum paraphraſtem, qui per dies cum abſolute ponitur: annum intelligit (ut diximus Geneſis uigeſimo quarto) illud etiam quod dicitur. *Cui non eſt murus,* omnes affirmatiue uerterunt. *Cui eſt murus* ne ſecunda pars legis priori contradiceret, cum prima pars dicat, quod domus ciuitatis muratæ, poteſt infra annum redimi. Secunda uero pars dicit quod ſi non fuerit infra annum redẽpta, cõſurget domus quæ eſt in ciuitate, cui nõ eſt murus, perpetuo ementi illam: ideo legunt cui eſt murus. Sed ſi literam ut iacet uelis ſuſtinere, poſſes dicere: priorem legis partem loqui de ciuitate murata. Secundam uero de domo murata & erit ſenſus legis, quod ſi quis domũ ciuitatis muratæ uenderet, infra annum & aliquot dies, poſſet eam redimere: & ſi non eſſet redẽpta cõpleto anno, domus talis nõ murata, cõſurgeret ꝑpetuo empto: i. Sed tũc eſſet explicandũ quare domus nõ murata cõſurgeret emptori murata uero nõ: quare mihi uidetur ſecurius, cũ cõmuni trãſire opinione. Qđ uero dicitur, domũ ad excißionẽ ementi conſurgere: idẽ eſt quod perpetuo: ut iam hoc eodem capite diximus. *Ciuitatum autem leuitarum, & domorum urbium poſſeßionis eorum: redemptio perpetua erit leuitis.* Optime ſenſum huius loci reddidit noſter Sanctes, & textus eſt clarus, ſi intelligas quod leuitę perpetuo poſſunt redimere ciuitates, & domos urbium ſuæ poſſeſsionis. Erat autem redemptio leuitis perpetua, quia non habebãt alias poſſeſsiones. Ex quo conſtat leuitas non ſolum domos urbium ſuarũ, ſed urbes ipſas potuiſſe uendere. *Qui redemerit à leuitis, egredietur uenditio domus & ciuitas poſſeßionis eius in Iobel, quia domus urbium Leuitarum eſt poſſeßio eorũ, in medio filiorũ Iſrael.* Varie lex hæc à noſtris & Hebræis intelligitur: & Hebræi verbum Gaal. i. redimere, vertunt per chanah quod eſt emere: & legunt. Qui emerit a leuitis, egredietur venditio. i. res vendita, & cætera. Ex noſtris Caietanus putat initium huius clauſulæ, cum præcedenti legendum eſſe: vt ſit ſenſus. Redemptio ſemper erit leuitis: & ei qui redimet ex leuitis. i. pro leuitis & quod ſequitur ſcilicet. Egredietur venditio: dicit eſſe clauſulam per ſe, neque hoc tibi durum aut nouum videatur: quoniam ſæpe in ſacris literis, non ſeruatur punctatura, iuxta ſentẽtiam. poſ-

ſemus etiam dicere, legem hanc loqui de alijs hominibus, qui redimút poſſeſsiões ſuas: quas nendiderant leuitis. Poterant enim homines ex alijs tribubus, uendere poſſeſsiones ſuas leuitis, quemadmodum leuitæ eis: & ponit diſcrimen, inter poſſeſsiones quas leuitæ alijs uendunt, & quas alij uendunt eis, quoniam quas leuitæ alijs uendebant, ſemper redimere poterant, quas uero alij eis uendebant, poterant redimere, & in anno iubilei redibant ad Dominos ſuos. Neque te terreat cauſalis quæ ſequitur, ſcilicet quia domus urbium leuitarũ, quæ uidetur de leuitis loqui, quoniam ut patet ex priori capite Prouerbiorum, cauſa non ſemper immediate ſequitur, id cuius eſt cauſa: ſed duabus aut tribus aut pluribus ſententijs interiectis, ut nono canone in fine, admonuimus. Vnde illa ſententia quæ dicit, quia domus urbium leuitarum, poterit reddere cauſam eius quod antea dictum eſt, quod ciuitatum & domorũ leuitarum ſemper erit redemptio, quoniã domus urbium leuitarum eſt poſſeſsio eorum, id eſt, quia non habent aliam poſſeſsionem, ideo ſemper poterunt hæc redimere: & tunc ſenſus literæ erit, quod licet æterna redemptio ſit leuitis, quod ſcilicet ſemper poſſunt redimere ſua, qui tamen ab eis ſua redemerint, aut uendiderint, eorum uenditio ſeu res uendita, ut pote domus, aut urbs poſſeſsionis eius: egredietur in anno iubilei, quod ſtatuit ne leuitæ putarent eſſe ſua in perpetuum, quæ alij illis uenderent iuuat hanc expoſitionem ipſe textus dicens. Et ciuitas poſſeſsionis eius: ubi relatiuum eius, nõ uidetur leuitas referre, quoniam dicendum erat ciuitas poſſeſsionis eorum, ſcilicet leuitarũ: unde uidetur quod de alio priuato loquatur. Poſſet etiam eſſe ſenſus. Quod redimendũ fuerit à leuitis, quod eſt domus aut urbs, quas uendiderunt, egredietur uenditio domus. i. domus uẽdita & ciuitas poſſeſsionis eius. ſ. leuitæ in Iobel: ac ſi dicat. Habebunt leuitæ ius perpetuũ redimendi domos & urbes ſuas: neque ſolũ hoc ſed quod redimendum fuerit ab eis, neque redemerint: egredietur in anno Iobel: quia non habent aliam poſſeſsionem in medio filiorum Iſrael. *Ager autem ſuburbij ciuitatum eorum, non uendetur: quia poſſeſsio perpetua eſt eis.* Melius legas. Ager exitus ciuitatũ, quoniam uerbum garas proprie exire ſignificat. *Cũ de pauperatus fuerit frater tuus, & nutauerit manus eius tecum: fortificabis eum, peregrinum & aduenam, & uiuet tecum.* Pro cum depauperatus fuerit, poſſet etiam uerti. Cum inclinauerit ſe. Nam uerbũ mahach, hoc uidetur ſignificare Eccleſiaſtes decimo, ubi dicitur. Propter pigritias Iimach, ideſt, inclinabit ſe contignatio, ſcilicet ut cadat. Quod autem ſequitur. *Et nutauerit manus eius*, id eſt, facultas eius cœperit ruinam minari, & eſt hebraiſmus: ac ſi dicat cum uideris fratrem tuum, non ſolum inclinari ad caſum, ſed etiam nutare, ut ſcilicet ſit propè ruinam in facultatibus, roborabis eum, ne ſcilicet omnino cadat. Et quod dicitur. *Tecum* idem eſt ac ſi dicat, apud te: aut qui tecum moratur. Quod uero ſequitur. *Peregrinum & aduenam*, duplicem ſenſum habere poteſt. Primus ut idẽ ſit, ac ſi dicatur. Etiam ſi ſit peregrinus uel aduena. Secundus hoc idem facies peregrino & aduenæ, Legẽda eſt ergo ſic litera. Cum inclinauerit ſe frater tuus, & nutauerit facultas eius apud te: roborabis eum, etiam ſi ſit peregrinus, uel aduena: & uiuet tecum. Aut ſic facies peregrino & aduenæ, & uiuet tecum. *Non accipies ab eo uſurã, & multiplicationem*. Hic loquitur de uſura & incremento cuiuſcunque rei, infra uero de uſura pecuniæ: & uult dicere, quod ſi mutuo tradideris decẽ mẽſuras tritici, aut hordei, aut cuiuſcunque alterius rei, non exigas ab eo. 12. aut. 15. Et ſi unicam ueſtem, non exigas unam cum media: & ſic de alijs. Et aduerte quod uerbum naſſach, à quo neſſech. i. uſura, ſignificat mordere, ut patet Numeri uigeſimo primo, ubi dicitur. Si naſſach. i. mordeat ſerpens, uirum. Dicitur autem uſura morſus, quod mordeat eum qui mutuo petit, ad uſuram. Vſurarius enim non ſolum quod ſuum eſt recuperat, ſed mordet eum cui mutuo tradit in proprijs bonis, ultra ſortẽ accipiendo. Sicut enim canis aut ſerpens, aut quodcunque animal mordens, trahit ſecum id quod mordet ſeu morſum: ita pecunia tradita ad uſuram, trahit ſecum aliam partem minorẽ ſe, ueluti morſum ſuum ex aliena ſubſtantia. Poteſt etiam uſura referri ad pecuniam: incrementum uero ad omnes alias res, quam ſententiam ſequenti uerſu more ſuo explicat. *Ego Dominus qui eduxi uos de terra Ægipti, ut darem uobis terram Chenahan.* Videtur uelle dicere, quod quemadmodum ipſe dedit illis gratis terram Chenahan, nullã ab eis pro ea uſurã exigẽdo: ita ipſi faciãt fratribus ſuis.

Non

Non facies famulari famulatu ſeruili. Hebraice ad literam eſt. Nõ ſeruies tibi in eo, ſeruitute ſerui, id eſt non permittes eum ſeruire tibi, quemadmodum alij ſerui: ſed altiori ſeruitute, & hac de cauſa arbitror Salomonem tertio Regum nono, non permiſiſſe iudæos ſeruire in miniſterio templi: ſed eos operum præpoſitos conſtituit, & præfectos. Vnde conſtat fidelem poſſe ſeipſum uendere: nam ſi homo liber, patiatur ſe uendi ad præcium participandum, efficitur ſeruus. Inſtitu. de iure perſo. paragra. ſerui. De chriſtianis uero dicit Archidia, eos etiam bello captos, non poſſe in ſeruitutem redigi, aut in ſeruos emi, aut emptos uendi: cuius oppoſitum eſt in infidelibus, qui in ſeruitutem rediguntur: & emi poſſunt ac uendi; licet poſtea efficiantur chriſtiani: neque per chriſtianiſmum à ſeruitute liberantur.

Tanquàm aduena & tanquàm mercenarius erit tecum. Conſtat ex hoc loco ſoluendas eſſe operas uendenti ſe. Aut quod uerius uidetur, dicit eum tanquàm mercenarium habendum, quantũ attinet ad libertatem: ac ſi operæ eius emerentur, quoniam quid opus erat aliquem emere, ſi operæ ſoluendæ illi erãt?

Nõ dominaberis ei dure, aut in duritia. Incerta eſt ſignificatio uerbi radah, id eſt dominari, & dicunt hebræi ſignificare accipere, & dominari. Sed ſi quis expendat loca ubi uerbum ponitur, deprehendet ſignificare proprie comprimere, exprimere, ſeu premere: ut patet Iudicum decimo quarto ubi dicitur. Et nõ indicauit eis, quòd de corpore leonis, radah, id eſt compreſsiſſet aut expreſsiſſet mel. Vnde hic uerti poſſet. Non premes aut comprimes eum. Similiter dictio perech, id eſt duritia, non plene notum eſt hebræis quid ſignificet. Dicunt autem ſignificare duritiam, & parochet quod eſt eiuſdem radicis ſignificare cortinam uelũ: unde ſi alluſio aliqua eſt nominis ad nomen, melius uertendum putarem: ad extenuationem, ſeu tenuitatem: ut ſcilicet nòn comprimerent eos uſque ad extenuationem, & ſic uelũ diceretur parochet, ràtione tenuitatis. *Emetis,* ſcilicet iure ſeruorum, ut ſcilicet uendatis eos cum libuerit: & hæredibus ueſtris relinquatis. Vnde conſtat ſeruos, poſſe hæredibus relinqui: neque hoc iuri naturali aduerſari: & hoc eſt quod ſequitur. *Et hæreditabitis illos filijs ueſtris,* id eſt in hæreditatem relinquetis. *Si adepta fuerit manus peregrini.* Subaudi ſubſtantiam. i. ſi cœperit ditari, & uidetur hebraiſmus: & pro adepta fuerit melius legas. Si attigerit. *Si ſtirpi familiæ peregrini.* Manũ attingere: quid ſit hebraiſ.

Dictio hebraica Echer, quam uertimus ſtirpẽ: ab àchar diriuatur quod eſt euellere eradicari, iuxta illud Eccleſiaſtis tertio ubi dicitur Tempus plantandi, & tempus elachor, id eſt euellendi quod plantatum eſt, unde echer id eſt radix uel ſtirps. Nomen tamen achar, & acharah: ſterilem maſculum & ſterilem fœminam ſignificant, ſeu eradicatum & eradicatam.

Aut ſi attigerit manus eius redimat ſe, id eſt ſi contingat ditari, ſeu facultas ditandi ſe. *Eritque pecunia uenditionis eius, ſecundum numerum annorũ, ſecundũ dies mercenarij erit ſecũ.* Senſus huius legis ſupponit ad ſui explicationẽ, ſeruũ hebræũ eſſe apud peregrinũ ad modũ mercenarij, ita qđ nõ poterat hebræus ſe, ſed operas ſuas uẽdere gẽtili: & ſic cũ ſe redimere uolebat, cõputabat annos remanẽtes uſq; ad Iobel: & tãtũ dabat dño ſuo, quãtum operæ eius uſq; ad annũ Iobel ualebãt: & hoc eſt qđ dicit. Erit pecunia uẽditionis. i. quã ꝑ ſe uendito dabit, ſcđm numerum annorũ remanẽtiũ uſq; ad Iobel: & hoc ẽ qđ ſequẽtibꝰ explicatur. *De argẽto emptionis ſuæ.* i. qđ debet pro ſua emptione dare, aut quod debet dare emptori. *Reſtituet redemptionẽ ſuam:* id eſt pecuniam quam debet pro ſua redemptione dare. *Sicut mercenarius, annus in anno erit ſecum,* id eſt erit cum eo ab anno in annum: quemadmodum mercenarius cum eo apud quem moratur.

IN CAPVT. XXV. AD MORVM honeſtatem annotatio.

S*Abbatizabit terra ſabbatum Domino.* Impius miniſteriorum exactor eſt homo. Vellet enim ſi poſsibile eſſet ſeruum habere æreum aut ferreum: ut continuo eius uteretur miniſterio. Iumentum ſine ulla requie exercere, terram omni anno colere. Et mirum ualde eſt, quòd ſic requiẽ corporis & animi ſui deſideret: cum uelit ſemper cuncta ſibi laborare: ſed qui hæc cuncta creauit, & ut propria diligit, non ſinit ſine requie eſſe. Vnde diſces, quanto ſit melius pio Domino, quàm improbo homini ſeruire: cum Deus ſeruis ſuis etiam inſenſibilibus det requiem, homo uero, laſſo etiam homini, eã neget: iuxta illud Thre. ultimo. Lapſis non dabatur requies. Quid q̃ſo

mercedis

nem Dei tui, quare non debes fratri ad uſurã dare. *Quoniam ego uos eduxi de terra Ægipti: ut uobis darem terram hanc.* Si ergo accepiſſe hæreditatem de manu Domini, cauſa eſt non dandi ad uſuram; quid quæſo nunc habes, quod non à deo tuo acceperis? Et uult tibi dicere deus tuus, te non debere alicui ad uſuram dare: poſtquàm ipſe tibi gratis, & ſine oſura cuncta quæ habes tribuit. Quid q̃ſo uſurarum, aut excreſcentiæ, dediſti deo, pro tritico, hordeo, uioo, & alijs terræ naſcẽtibus, quæ tibi tam copioſe mioiſtrat, ſingulis diebus & anois? Si ergo tot & tanta, ſine uſuræ exactiooe recipis, quid ꝑ minimis, quæ mutuaris, uſuram à proximis exigis? *Tãquàm aduena & mercenarius, erit apud te.* Noo ſunt omnes ſerui æqualiter tractandi, ſed mitius qui ſunt de populo tuo: neque dure eis dominandum eſt. Audiant hoc, qui ueluti canes, mancipia chriſtiana tractant: immo deterius. Nonne conſiderabitis eos fratres eſſe ueſtros, fidei & regni cohæredes, pro quibus ſicut & pro uobis Chriſtus mortuus eſt? Exigũt ab eis quàm diu ſeruire poſſunt, immoderata ſeruitia, cum uero ſenuerint, ad hoſpitalia mittunt: & tunc libertate donant, noo ut eos liberos eſſe ſioãt, ſed ut ſe liberent ab eorom prouiſione & cura. Similiter docet litera hæc, aliter tractandos eſſe ſeruos fideles, atque aliter alterius ſectæ: ot priores non ſint perpetuo ſerui: cum alijs uero poſsis negociari. *Si adepta fuerit manus perigrini.* Cogendi ſunt peregrini, leges patriæ io qua oiount ſeruare: neque permittendi ſunt male tractare ſeruos inde oriundos.

IN CAPVT. XXVI. IVXTA literam annotatio.

N*On facietis uobis idola.* Idololatriã prohibet & benedictionem promittit ſeruantibus legem, maledictionem uero oon ſeruantibus. Ponitur aũt hic elilim ab alal, qđ hebræis autoribus, ſignificat inutile eſſe: aut uanum: unde Iiob decimo tertio habes. Medici elim, id eſt uanitatis omoes uos. Sic Zachariæ undecimo. Veh paſtori haelil, id eſt uaoitatis: uel inutili. Dicuntur autem idola elilim. i. uana, quia nihil deitatis quam uidentur habere, habent: aut inutilia: quia nihil prodeſt ea colere: immo multum obeſt. Diximus nonnihil de hac dictione ſuperius capite decimo nono.

Et ſculptile. Verbum paſal, à quo peſel, id eſt ſculpere proprie ſignificat dolare, ſculpere, ſiue in lapide ſiue in ligno: & de lapide exemplũ habes Exodi trigeſsimo quarto: ubi habetur: Peſal, id eſt dola tibi duas tabulas lapideas. De ligno uero Iſaiæ quadrageſsimo quinto: ubi habes. Quæ ferunt lignum peſſam: id eſt ſculptilis eorum. *Et ſtatuam non erigetis uobis:* uerbũ naſſab, ſignificat leuare uel eleuari: undemaſſebab. i. ſtatua, ſic dicta qđ ſoleat eſſe eleuata: neque eſt opus, ut alicuius hominis, animalis, uel auis effigiem habeat: ſed ſat eſt eſſe eleuatum quid. *Et lapidem depictũ, non dabitis in terra ueſtra.* Ignota meo iudicio eſt ſignificatio propria uerbi ſachah: à quo maſchet, id eſt pictura ſeu pictum. Dicit autem rabbi Dauid, ſignificare aſpicere, & pingere; quòd rem pictam homines aſpicere ſoleant: & in hanc ſignificationem, uertit illud Iſaiæ ſecundo. Super omnes ſechiiot, id eſt picturas deſiderij: ſeu deſiderabiles. Hieronimus. Super omne quod uiſu pulchrum eſt. Septuaginta. Super omnem aſpectum nauium pulchritudinis. Rabbi Selomoh. Palatia depicta. Thargum. In palatijs pulchritudinis. Sed ſi quis recte expendat locos ubi uerbum ponitur, ad oculum deprehendet: ſignificare claudere, operire, occultare quod exemplis commonſtrabimus. Nam Exodi trigeſsimo tertio habes. Ve ſachoti, id eſt. Et operiã manu mea, ſeu claudam, ubi nullo modo quadrat, piogere uel aſpicere: ſed huic ſignificationi obſtare uidetur locus iſte: ubi nullo modo conuenire uidetur, ſi uertas. Et lapidem clauſum noo dabitis. Sed ſi recte inſpicias, oullibi melius quadrat quàm hic: & ut rem melius intelligas, aduerte: conſuetum fuiſſe apud gentiles (quod uſque hodie chriſtiani obſeruant) includere in muris parietum ſtatuas & imagines ſuas: quẽ admodum in eccleſijs, & alijs murorum clauſuris, frequentiſsime aſpicies: quod fit ut imagines à pulueris, imbrium, & alijs aeris inclemẽtijs liberẽtur. Prohibet aũt dñs ſuis, lapides ſeu ſtatuas lapideas ſic includere: ad uenerãdũ. Vnde locus iſte ſic uertendus eſt. Et lapidẽ incluſionis ſeu incluſom, modo prædicto, non ponetis in terra ueſtra: ac ſi dicat. Imaginẽ ſeu idolum lapidæum incluſum: non pooetis in terra ueſtra. Vnde id qđ ex Iſa. citatũ eſt, meliꝰ uertas. Et ſup oẽs ſechiiot. i. incluſiones ſeu ſuper omnes res, ſeu opes incluſas, & diu ſeruatas. Sic etiam illud Prouerbi. decimo octauo, quod noſtri uertunt. Sicut murus eleuatus

bemaſ-

bemaſchit,id eſt in imaginatione eius: uertendum melius puto. In clauſura eius, id eſt ad eum claudendum: & prohibendum: ibi enim præcedunt hæc uerba. Opes diuitis ſunt ut urbs fortis eius: & ſequitur. Et ſicut murus eleuatus,in clauſura eius,id eſt ad eum claudendum & cuſtodiendum, quoniam pecunia ꝓtegit ut ſcutum, illud etiam quod Prouerbio. uigeſsimo quinto habetur, quod noſtri uertunt. Sicut mala aurea bemaſciiot, id eſt cum picturis argēteis,melius uertas. Cū incluſorijs argenteis. Solēt enim mala aurea includi incluſoriis argenteis. Sic Numeri trigeſsimo tertio ubi dicitur. Perdetis omnes maſchiiotam, id eſt incluſiones: pro imagines incluſas eorum. Sed manet locus apud Iiob adhuc obſcurus, qui hinc fiet dilucidior. Dicitur enim capite trigeſsimo octauo. Quis dedit laſechri, id eſt cordi, aut (ut alij uertunt) gallo, intelligentiam? ubi melius & germanius uertas, incluſo intelligentiam: per quod intelligit cor, quod occultiſsimum eſt. Quod uero ſic interpretādum ſit, conſtat ex ea quæ præcedit ſententia. Præcedit enim. Quis poſuit in renibus ſapientiam, aut quis dedit incluſo ſeu cordi intelligentiam? Ex quibus omnibus deprehēdes, quæ mala oriantur: ex ignorantia propriæ ſignificationis unius dictionis. Neque ꝓhibet lapidem incluſum ſeu ſtatuam erigi abſolute: ſed ad adorandum: unde ſequitur. *Vt incuruetis uos ei. A ſanctuario meo timebitis.* Ne ſcilicet illud polluatis aliqua pollutione. *Ego Dominus,* cui ſcilicet ſeruire debetis: & qui omnes tranſgreſsiones ueſtras punire poſſum: quemadmodum domin⁹ ſeruorum peccata. *Si in decretis meis ambulaueritis & ꝑcepta mea cuſtodieritis.* Sic hebræi diſtingunt, inter cuchotai, id eſt decreta ſeu ſtatuta mea: & miſuotai, id eſt præcepta mea: quòd choch.i.ſtatutum, nullam habet rationem quare ſeruetur, niſi ſolam præcipientis uoluntatem: ut nō feres agrum tuum, diuerſo ſemine: miſuali uero rationem aliquā habet: ut eſt. Maleficū non patiaris uiuere. Sed in canonibus diſcrimen poſui, neq; tamen omnino certum quoniam uix dari poteſt. *Dabit terra fructum ſuum.* Dixi alibi ſuperi⁹, ſignificationē dictionis iebul, id eſt fructus, incertam eſſe: & uidetur ſignificare eleuationē, ſeu id quod terra leuat. *Gladius non pertranſibit per uos.* i. bellatores ſeu exercitus ad bellum: & dicit non pertranſibit: quoniam exercitus non ſolum præliando, ſed tranſeundo nocet, & cuncta deuorat. *Centum ex uobis perſequentur decem milia.* Miror cur omnes noſtri, ſequentes Chaldæum paraphraſtem, uerterint dictionem rebabah, per decem milia: cum nullibi in ſcriptura hoc ſignificet: & radix nominis. ſ. rabab, ſignificet multiplicare: unde conſtat rababah, ſignificare multitudinem, quare germanius uertas. Et centum ex uobis, perſequentur multitudinē. ſ. copioſam Sic Deutero trigeſsimo ſecundo ubi dicitur. Et duo fugabunt rababah, quod noſtri uertūt decem milia: ſimplicius uertas, multitudinem ſcilicet maximam. Idem Pſalmo nonageſsimo primo ubi dicitur. Vrebabah. i. Et decē milia, à dextera tua, uertendum puto: & multitudo. ſ. copioſa à dextera tua. Et Cantic. quinto. Dilectus meus, inſignis, merebabah. i. præ decē milibus, uerti ſimplicius poteſt: præ multitudine ſeu prę multis. *Vertam me ad uos.* Sunt qui interpretantur, reſpiciam uos: ſed ut ſępius ad monui: uerbū panah potius uertere ſe, quàm reſpicere ſignificat: & eſt hebraiſmus, pro amicus uobis ero. Aut uobis reconciliabor. Solent enim amici uertere ſe ad amicos: unde in Canticis habes. Oſtende mihi faciem tuam. Et apud Ieremiam. Verterunt ad me tergum & nō faciem, id eſt inimici facti ſunt mihi. *Creſcere faciam uos, & multiplicare faciam uos.* Geneſis primo diximus, noſtros non bene huiuſmodi uertiſſe locutionem: quæ frequens eſt in ſcriptura. Verbū enim parah, ſignificat proprie fructificare: & ſi creſcere uertas, inutilem repetitionem facies: quoniam creſcere pro multiplicari ſumitur, & non pro creſcere in magnitudine. Vertendum eſt ergo. *Fructificare faciam uos: & multiplicabo uos,* ac ſi dicat fructū dabo & in copia. *Stare faciā pactū meū uobiſcū,* quòd. ſ. ero ueſter Deus, & uos meus ppl's: & qđ dicit. Stare faciā pactū. i. nō deijciā, nō frāgā. *Comedetis uetus inueteratū: & uetus à facie noui proijcietis.* i. comedetis ueteres fructus: & aduenietib⁹ nouis, ueteres ꝓijcietis: quoniā nō habebitis ſufficiētia uaſa ad utroſq; recōdēdos. Aut ꝓijcietis ueteres in alia uaſa, ad recōdēdos nouos. *Non abijciet aīa mea uos.* Hebraiſmus eſt, ꝓ non abominabitur uoluntas mea uos. Aut nō euomet uos. Eſt enim uomitus res abominabilis: ac ſi dicat. Cum uos intus in corde habeam

Vertere ſe ad aliquē quid ſit hebræis.

Canti. 2.

Ierem. 2.

Abijcere animam aliquid quid heb.

beam

beā, & diligam intime, non uos è uiſceribus proijciam ueluti uomitum abominabilem. Vel tertio. Non uos abijciam, ſicut rem deſpectam: quam à nobis abijcimus. *Ambulabo in medio ueſtri,* id eſt inter uos ero quaſi dux ueſter, & uicinus ueſter: ſeu familiariſsime cōuerſabor inter uos. Vnde ſequitur· *Et ero Deus ueſter. Confregi uirgas iugi ueſtri: & incedere feci uos recte.* Per uirgas iugi intelligit ligamina illa quibus duo parua ligna iugi ligantur quæ noſtri uocant brochas quibus bos ad iugum ligatur, aut ſenſus eſt. Confregi uirgas quibus iuga ueſtra cedebārur. Curuabamini: & feci ut de cætero recte incederetis. Sūt qui hic pro uirgis cathenas uertunt, refragante propria ſignificarione nominis motot: q̄d proprie uirgas non carhenas ſignificat. Radix tamen nominis (autoribus hebræis) eſt natah, quod ſignificat inclinare: unde marheh, id eſt uirga ſic dicta, quòd ea homo aut ſeruus cæſus inclinernr, & ſubiiciarur: aut quòd ſuper illā homo inclinet ſe. Aduerte etiam, quód dictio hebraica ol, id eſt iugum, ab alal, quod eſt inclinare & curuare diriuatur: quòd iugum colla faciat inclinare. *Viſitare faciā ſuper uos terrorem, tumorem, & febrem: conſumētes oculos ueſtros.* Duo (ut aliàs admonuimus) ſignificat uerbum pachad, quod hic omnes uiſitare uertunt, ſcilicet recordari, & numerare, quòd non ſit aliud quàm quoddam reminiſci. Qui enim numerat: opus eſt præcedentis numeri reminiſci. Verbū etiam bahal, à quo bahalah, id eſt terror, ſignificat terrere, & terreri: & quia territi feſtinare ſolent, ſignificat etiā feſtinare: & utriuſq; ſignificationis dabimus tibi exempla. & prioris Iob uigeſsimo ſecundo ubi dicirur. Vibahelcha. i. Et terruit te pauor ſubito. Secundæ uero ſecundo Parali. 35. ubi dicitur. Deus fecit lebahalent. i. ut feſtinarem, ſeu feſtinare me: & frequentius inuenitur ſignificare feſtinare quàm terrere. Vnde textus uerti alio modo poreſt. Recordari faciam ſuper uos feſtinanter infirmitatem· ſeu recordabor percutere uos feſtinanter, infirmitate. Quod autē ſequitur, tumorem. Aduerte tā iudeos quàm noſtros, ignorare quid ſignificet proprie uox ſachaph, quam tumorem uertunt: ſignificat autem meo iudicio certum aliquod infirmitatis genus, ſed quod illud ſit ignoratur. Aliqui putant rhiſim, alij hidropiſim. Rabbi uero Dauid dicit eſſe infirmitatem qua corpus macilentum efficitur: debile ac deficiens, & in deterius uadens. Eſt autem auis nomen, de quā ſupra capite undecimo diximus: & Deutero. decimo quarto dicemus. *Et febrem.* Verbū chadach, à quo chadachat, ſignificat ardere: & chadachar ardorem ſeu febrem: unde cōſtat præcedens nomen, non ſignificare febrem: niſi uertas, febrem & ardorem, conſumentes oculos, & dolore afficienres animā uel uitam. *Dabo iram meam in uos.* Hebraice. Dabo faciem meam in uos: id eſt ponam faciem meam contra uos. Et ponere ſeu dare faciem in aliquem, eſt in eum iraſci. Solent enim irati, ſe uertere ad eos ex quibus uindictam expetunt: & eſt hebraiſmus. *Si autē adhuc non audieritis me.* Hebraice. *Et ſi uſque ad hæc non audieritis me,* id eſt ſi percuſsi his plagis, me non audiatis: aut ſi permittatis me uos uſque ad hæc punire, *addam ut corrigam uos ſepties,* id eſt perfecte, *ſuper peccatis ueſtris.* Significat numerus ſeptenarius perfectionem, quoniam ex diebus ſeptem, conſtat perfecta hebdomada. *Conteram ſuperbiā fortitudinis ueſtræ: ac dabo cœlum ueſtrum ſicut ferrum, & terram ueſtram ſicut æs.* Secunda clauſula eſt explicatiua prioris. Nihil enim aliud eſſe uidetur, illorum fortitudinem conterere: q̄ dare eis cœlum ferreum, & terram ueluti æs. i. auferre ab eis copiam fructuum terræ, quibus fidebant: unde Iſaiæ tertio habes. Ecce dominator Dominus exercituum, remouere faciet à Ieruſalaim, fulcimenrum panis: & fulcimentū aquæ. Er quod dicitur. Dabo cœlum ueſtrum, id eſt hemiſperium ueſtrum, quod terram ueſtram operit, ſicut ferrum, id eſt ſine ulla humiditate, & ſic de terra intellige. *Cōſumetur in uanum fortitudo ueſtra.* i. etiam ſi omnes uires ueſtras exaretis, ad cultum terræ, ut det uobis fructum: fruſtra facietis hoc. *Si ambulaueritis mecum ex aduerſo.* Verbum charah uidetur ſignificare occurrere, unde uerti poſſet. Si ambulaueritis mecum occurrendo ſcilicet mihi, ſeu opponendo uos mihi, aur mihi reſiſtendo: quod clarius uertitur per ex aduerſo. Quidam uertunt. Si ambulaneritis mecum à caſu; uel cum caſu, id eſt ſi caſui attribueritis ea quæ mihi attribuenda ſunt, ambulabo ut infra dicit, etiam ego uobiſcum cum caſu, id eſt;

oſtendam

Ponere faciē contrà aliquem quid ſit.

Percuterē ſepties quid ſit hebræis.

Dare cœlū ferreū, & terrā ut æs: quid ſit hebr.

quod ſequitur. *Euaginabo poſt uos gladiũ*, idem eſt ac ſi dicat. Inſequar uos hoſtiliter: & uidetur eſſe hebraiſmus. Et uerbum raiach, id eſt euaginare, ſignificat proprie euacuare: ut patet Malachiæ tertio ubi dicitur. Ve arichoti, id eſt. Euacuabo uobis benedictionem. Et Geneſis quadrageſſimo ſecundo. Ipſis merechim, id eſt euacuantibus ſacos: ex conſequenti uero ſignificat euaginare, quòd nihil ſit aliud quàm uaginam gladio euacuare. *Tũc perficiet terra ſabbata ſua*. Verbum raſah quod hic ponitur, ſignificat proprie cõplacere, & bene placere: & non perficere: ideo melius uertas. Tũc complacebunt terræ ſabbata ſua, aut complacebit in ſabbatis ſuis: ac ſi dicat gaudebit in ſabbatis ſuis, in quibus modo non gaudet, quoniam cogitur omni tempore fructificare. Non enim uerbi propria ſignificatio mutanda eſt: cum prima fronte non uidetur conuenire, infra enim dicitur. Tũc ſabbatizabit, id eſt quieſcet terra & placebunt ei ſabbata ſua *Inducam teneritudinem in cor eorum*. i. molle faciá illud: ut non audeant reſiſtere perſequentibus. Quæ omnia hodie in iudæis, ubique gentium uidentur impleta. *Cadent & nõ perſequẽs*. Hoc optime interpretes reddunt: per nemine perſequente. *Non erit uobis erectio*, id eſt non ſtabitis coram inimicis ueſtris: aut poſt caſum non ſurgetis. *Reſidui in uobis diſſoluentur propter iniquitatem ſuam*. Verbum hebraicum machach etiam ſignificat putreſcere, quòd ea quæ putreſcunt, quaſi liquefiant, inde mech, id eſt putredo. Et qđ dicitur propter iniquitatem ſuam: dupliciter intelligi poteſt: aut propter iniquitatem, id eſt peccatum ſuum. Cogitantes enim ſe Deum ſuum offendiſſe, non habebant amplius cor ad defendendum ſe. Secundo propter iniquitatem ſuam, id eſt in pœnam ſuæ iniquitatis, diſſoluentur. *Et confitebuntur iniquitates ſuas*. Verbum iadah confiteri ſignificat: præſertim confeſsione laudis, ſignificat etiam ſecundo proïcere, & in utraque ſignificatione poteſt hic uerti. Et priori modo ſenſus eſt. Poſtquàm fuerint puniti à me pfecte: cõfitebũtur dolẽtes peccata ſua & patrũ ſuorũ: &c. Et hunc ſenſum probat quod iufra dicitur. *Et recordabor eis pacti primorum*. i. qđ cum primis patribus eorum pepigi. Secundus ſenſus eſt. Et proïcient, ſcilicet à ſe iniquitates ſuas, & iniquitates patrum ſuorum, iuxta præuaricationem qua præuaricati ſunt in me. Poteſt tertio eſſe ſenſus. Et proijcient pœnam iniquitatis ſuæ, & patrum ſuorum: in præuaricationem qua in me præuaricati ſunt, id eſt, cognoſcent ſe punitos cum patribus, propter præuaricationes ſuas, ſed prior ſenſus planior & ſimplicior eſt. *Vel tunc humiliabitur cor eorum incircunciſum*. Verbum chana quod humiliare uertimus, etiam ſignificat contrahere: ideo uerti poteſt. Et contrahet ſe cor eorum incircunciſum: & pro incircunciſum, eſt in Hebræo præputiatum. *Tunc rogabunt pro iniquitate ſua*. Verbum raſah, ut iam hoc eodẽ capite admonuimus, nuſquam ſignificat rogare: ſed uelle, placere, & complacere: ſed quia uiderunt interpretes, non bene loco conuenire, ſi interpretarentur uerbum in propria ſignificatione: uertentes. Tunc placebunt eis iniquitates ſuæ: mutarũt propriam ſignificationem, in rogabunt non conſiderantes nomen (on) quod nonnunquam iniquitatem ſignificat, ſignificare frequentiſsime pœnam iniquitatis: quemadmodum hic ſignificare uidetur: quare non diſtrahẽdo uerbum à propria ſignificatione uertendum puto. *Tunc complacebũt in pœna iniquitatis ſuæ: ſeu placebit illis pœna iniquitatis ſuæ. Cognoſcent ſe iuſte à me punitos propter iniquitates ſuas: eo quod iudicia mea reprobauerunt*. Cum enim quis peccator ad cor rediens, cognoſcit ſe peccatorem, ſtatim ſe iuſte à Deo punitum cõfitetur. *Et terræ memor ero*: ut. ſ. nõ ſit amplius deſolata: & det fructum ſuũ. *Perficiet ſabbata ſua*. Melius complacebit in ſabbatis ſuis: ut iam dictum eſt. *Et ipſi rogabũt pro iniquitate ſua*. Aut & complacebit illis pœna ſuæ iniquitatis. *Et nunc etiam hoc*. Subaudi erit. Sic enim in Hebræo eſt. *Non repudiaui eos neque abieci eos*. Prius uerbum. ſ. maas, proprie ſignificat abijcere. Secundum uero. ſ. gaal repudiare: & de priori exemplum eſt 1. Semuelis. 16. Et ego meaſti. i. abieci eum. Secundo uero Ezechie. 16. ubi dicitur. Quæ gaalu id eſt repudiarunt, uiros ſuos. *Et recordabor eis pacti priorum*, id eſt, recordabor ſuſtinere cum eis pactum, quod cum patribus priori-

bus eorum pegigi. Aut ad memoriã eis reducã pactum:quod cũ eorum patribus pepigi,quos eduxi de terra Ægipti. Prius pactum pepigerat cũ Abraham Geueſis.15. & 17. ſed poſtoio dum generalius cnm ſenior;bus egreſsis de terra Ægipti uigeſſimo quarto.*Ego Dominus,* qui ſcilicet hæc polliceor. *In manu Moſeh,* id eſt eius opera aut eo intermedio. Et quod dictum eſt. *Decreta & iudicia & leges.* Iam io regulis admonui præcepta dici decreta in quantum ſunt ſcripta: aut ſecundũ quòd limitant & coarctant hominem oe faciat qđ prohibitum eſt, iudicia uero ſecundum quòd inter homioes componunt, leges prout in eis meditandum & cogitandum eſt die ac nocte.

IN CAPVT. XXVI. LEVITICI ad morum compoſitionem.

L*Apidem depictum, non ponetis in terra ueſtra.* Omnia ſcandala tollenda ſuot à regoo Dei, non ſolum idola & ſculptilia, ſed etiam lapis quicunque depictus, aut muro incluſus. Non loquor de ſanctorum imaginibus quas merito eccleſia uenerandas nobis tradit: ſed de lapidibus quibuſdam qui nullius ſancti ſpeciem præ ſe ferunt, quos uulgus indoctum quadam ſupeſtitiooe colit: quare cuperem epiſcopos hęc curare, qui aliquando diſsimulant, & ſinunt lapides quoſdam in ſanctorum gratiam uenerari, homines ac fœminas quaſdam,quas eccleſia non exponit ue nerandas. *Sanctuarium meum timete.* Non ſolum Deus ipſe in ſe timendus eſt: ſed etiam Domus eius, & cuocta quæ ad eum pertineot, reuerenda ſunt, quoniam de conſpectu eius,& de ſancto ſanctorum,igois egreſſus eſt: qui filiorum Aharon præcordia, in puluerem & cinerem redegit. Similiter docemur, reuereri omnia ſacra. Sed quis nuoc diceret immũditias,quæ in ſacris quotidie fiunt? comeſſationes,impudicitias,& id genus alia: quæ oullus curat,aut punit. *Dabo pluuiam ueſtram tẽ pore ſuo.* Cum ergo uideris pluuias ſuo tempore deeſſe, noo arbitreris hoc caſu euenire: ſed ſcito,ex legum oeglıgentia prouenire. Quẽ admodum fructuum terræ abundantia, ſequitur cuſtodiam legum: ita earum neglectus: ſolet penuriam adducere: & duo textus dicit,cuſtodiam legum ſequi copiam uidelicet fructuum terræ, & ſecuritatem. *Perſequimini inimicos ueſtros.* Quemadmodum peccata hominem debilem reddunt: ita ut nihil audeat: ita cuſtodia legum animoſum. Quid enim non audebit, qui Deum ſibi propicium habet,quem oon niſi legum tranſgreſsione offendit? Nihil enim hominem fortiorem aduerſus hoſtem reddit: quàm cognoſcere ſe Deũ ſuum non offendiſſe. In Deo (inquit Dauid) meo tranſgrediar murum.*Vertã me ad uos: & creſcere faciam uos.* Vtinam Deus mi, iam dignareris uertere te ad me: ut in boois operibus me creſcere faceres. Ego uerti ad te tergum,& non faciem,deſpexi te: & ſubſanna ui,ſed iam ounc conuerto faciem meam ad te, ne auertas faciem tuam à me, quoniam auertente te faciem turbabor,& in puluerem meũ reuertar. *Ponam tabernaculum meum in medio ueſtri.* Cur offendis anima mea Deũ tuum,ſciens te hac de cauſa, tam bonum perdere uicinum? Qui diuitem & miſericordem uicinum habet, omnia habet. Talis eſt Deus tuus. Cura ergo anima mea eum non offendẽre: & ſi quo indigueris, audacter ingredere domum eius: qui cuncta præſtabit, ducet & reducet, & ambulabit in medio tui. *Eroque uobis in Deum.* Arbitratur miſer homo, obſequium ſe magnum præſtare Deo,ſi eum pro Deo habeat: non cogitans ſe pluſquàm uniuerſum lucrari, ſi Dominus uelit ſuus eſſe Deus. Cogita quot infideles, pagani, & alij qui hominem aut lapidem pro Deo colunt, & miſere decipiuntur. Nam & ſi omnis error ae ceptio mala ſit,nulla tamen deterior cæcitas, quàm ſi non deum pro Deo uero colas. Beatũ dixerunt populum cui hæc ſunt, ſed beatus populus cuius Dominus Deus eius. Nooergo putes,aliquid utilitatis Deo eueoire, ſi tu eum pro Deo colas: ſed potius arbitrare te omnia bona nactum,ſi Deus dignetur tuus eſſe Deus: quoniam cum eo omnia habebis. Et mirũ ualde eſt(ait Diuus Ciprianus)quòd Deus te ſolo quaſi ſua hæreditate contentus ſit,tibi uero non ſufficiat Deus tuus. Si tu deo tuo ſufficis,ſufficiat quæſo tibi Deus tuus. *Confregi uirgas iugi ueſtri.* Crudelis Dominus peccatum,uel Ægiptus: qui plagis ſuis nos continue curuant: ſoli ſerui Dei recte incedere norunt. *Comedent ſemen ueſtrum, inimici ueſtri.* Hoc malum peccatores tenere ſolet, ut ſcilicet alijs non ſibi laborent. Regionem ueſtram(ait Iſaias)coram uobis alieni

ni deuorãt. Solẽt boni, malorũ labores comedẽ
re. Alij laborãt, & alij in labores eorũ introeũt.
Si in his non audieritis me, addã ut cor-
rigam uos ſepties. Quemadmodum peccato

Pro uno peccato poteſt peccator ſepties flagellari.

ri correcto, flagella minuuntur: ita incorrecto
multiplicantur: neque mireris, ſi pro uno pec-
cato, quod non emendas, ſepties puniaris: quo
niam dignus es qui ſepties immo decies punia
ris & forte ex hoc loco ortum habuit, ſeptẽnis
pro uno peccato pœnitentia. Et conſidera quã
tum malum ſit: flagellis non emendari. *Conſũ*
metur fruſtra uirtus ueſtra. Vade iacta ui
res tuas ſudores, & labores, exalta: cum audias
ſine dei adiutorio, uires noſtras nihil prodeſſe:
ſimiliter quid proſit Deum habere propitiũ,
ne labor tuus uanus, & uacuus ſit. *Si ambula*
ueritis mecum ex aduerſo: ambulabo etiã

Maxima Dei punitio: ambulare cum homine ſine prouidentia.

ego uobiſcum ex aduerſo. Admonui quoſ-
dã legere. Si ambulaueritis mihi à caſu: ambu-
labo etiam ego uobiſcum à caſu. Hoc eſt peſſi-
mum Dei flagellum. Cum ſcilicet ipſe tecum
egerit, ac ſi tua non curaret. Qui enim ita de-
linquunt, ac ſi nulla eſſet Dei erga humana pro
uidentia: ſolet Deus eos negligere, ac ſi ſua
non curaret, ut ſine ullo timore & freno laban
tur. Quare maxime cauendum eſt, ne ita pec
care contingat ut credas Deum tua non curã-
re: ne Deus erga te ſic ſe exhibeat, qualem te
exhibes erga eum. Similiter expende quam ma
lum ſit, te Deo uelle opponere, cum ipſe ſit du
rior te: & extremum malum ſit in Deum ad-
uerſariũ impingere. Nam quemadmodum ni
hil iocundius, nihil molius Deo propitio, ita
nihil durius, nil horribili⁹ eo irato. Melius (ait
Suſanna Danie. decimo tertio) eſt mihi incide
re in manus Dei: quam in manus hominũ. Sen
ſerat quippe ſancta fœmina, quoniam ſuaues
ſunt manus eius. Quam durus uero in repro-
bos Paulum ad Hebræos audi. Horrendum (in

Cap. decimo.

quit) eſt incidere in manus Dei. *Comedetis et*
non ſaturabimini. Habes panis copiam ad
famem propulſandam, fateor: ſed quod te pa-
nis tuus ſaciet, donum Dei eſt Saturitas diuitis

Eccle. 5.

non ſinit eum dormire. Non ergo panis per ſe
ſatiat, nõ potus ſitim extinguit: ſed Deus, qui
talẽ uirtutem cibo, & potui, tribuit cum uult.
Diſſipabo excelſa ueſtra: & diſperdam
imagines ueſtras. Mala res peccatũ eſt, quæ
Deum non ſolum in homines, ſed in Deos ſę-
uire cogit: & ſolet Dominus in materiam pec-
catorum ſæuire, ut amorem eius à nobis aufe-
rat: cum uiderimus nihil eorum, quibus afficiẽ
bamur ſuperfuiſſe. Punit enim Dominus pec
catorem, in his quæ maxime diligit. *Non odo*
rabo odorem quietis ueſtræ. Elaborandum
maxime eſt, ut ſis amicus Dei: ut omnia tua, uẽ
lit & acceptet. Nam ab inimicis, nullum accep
tat bonum. *Vos diſpergam in gentes: &*
euaginabo poſt uos gladium. Dure, & ut
ita dixerim pertinaciter, perſequitur Deus ini
micos ſuos. Diſpergũtur in gẽtes, & lõge lateq;
diſperſos, hoſtiliter euaginato gladio inſequi-
tur. Cauendum ergo ualde eſt: ne Deum hoſtẽ
habeamus. *Perficiet terra ſabbata ſua.*
Nõ ſolũ hominibus ſed terræ, ius dicit iuſtus
iudex: ut qđ requieſcere prohibuiſti, te inuito
requieſcere faciat: quo nos docet nõ ſolum ho-
mines, ſed neque inſenſata offendere. Nam qui
priuilegia dedit, tuetur ea his quibus dedit. Si
ergo Dominus boui tuo, equo, & aſino, die fe-
ſto conceſsit requiem, cur non ſinis eos uti pri-
uilegio dei qui eos requieſcere te inuito aliquã
do faciet? *Perſequetur eos ſonus folij im-*
pulſi: & fugient fugam gladij, & nõ erit
perſequens. Admonui ſæpius, meticuloſum
facere hominem peccatum. Fugiendum eſt er
go peccatum, ne fugias ſonũ folij arboris, aut
nemine perſequente. *Propter iniquitates*
patrum ſuorum. Audiant hoc parentes, &
& deteſtentur peccata: ne filij ſua, & eorũ pec-
cata luant. *Cõfitebuntur iniquitates ſuas:*
& iniquitates patrum ſuorum. Quemad
modum homo luit non ſolum propria, ſed pa-
rentum ſuorum peccata: ita eum oportet utra
que lugere. Miſer & infœlix homo, qui uix ſuf
ficit deflere propria, cogitur aliena, pro quibus
punitur deflere. Habes etiam hic, qualiter Do
mino ſemper placuit peccatorũ confeſsio, præ
ſertim rebellionum. *Rogabunt pro iniqui-*
tate ſua. Non eſt ſatis confiteri peccata: niſi
Deum ores, ut ea deleat & condonet. *Recor-*
dabor pacti mei cum Iacob. Cum iratus fue
ris, miſericordiæ recordaberis Domine. Faciũt
peccata Deum obliuiſci merita ſanctorum,
& promiſsionum ſuarum: cum omnes promiſ
ſiones, ſub conditione ſeruandæ legis, nobis fi-
ant. Nemo ergo malus, ſanctorũ merita iactet,
aut illorum gratia ſe putet debitam & comme
ritam pœnã euaſurũ. *Et terræ memor ero.*

Quemadmodum terra hominũ peccata luit, & pro eis punitur: ita propter eorum pœnitẽtiam Deus eam conſolatur Iſaiæ quinquageſſimo ſecundo. Gaudete & laudate ſimul deſerta Sion, quia conſolatus eſt Dominus populũ ſuum, redemit Ieruſalaim. Et Ezechielis trigeſimo ſexto. Vos montes Iſraël, ramos ueſtros dabitis, & fructum ueſtrũ afferetis, populo meo Iſrael. *Cum eſſent in terra inimicorum non reprobaui eos*. Arbitrantur iuſti, cum ſunt in tribulatione, Deum non amplius eos curare: cum ubique gentium ipſe eorum memor ſit. Si ergo aliquando te offendere Deum tuum contingat, non deſperes: modo malorum tuorum pœniteat te: quoniam Deus tuus memor tui eſt, neque irritat pactum ſuum tecum. Et conſidera bonitatem Dei tui, qui non obſtantibus peccatis tuis, licet amplius pactum no teneatur ſeruare tibi: eius tamẽ recordatur & ſeruat, cui gloria per infinita ſæcula.

IN CAPVT. XXVII. LEVITICI iuxta literam annotatio.

VIr cum ſeparauerit uotum, ſecundum æſtimationem tuam erit æſtimatio animarum Domino. Docet hoc ultimo cap. dñs modũ ſeu præcium, quo redimẽdæ ſunt res deuotæ, ſcilicet homines, animalia, & agri. Noſtri, & ex hebræis multi, arbitrantes literam caph in dictione hebraica erchecha, eſſe otioſe additam: uerterunt hic. Vir ſi permutare uoluerit uotum, ſecundum æſtimationem animarum Domino: erit æſtimatio maſculi &c. Et duo ſunt quæ hunc textũ utcunque difficilem reddunt, alterum eſt ignorantia propriæ ſignificationis uerbi arach: id eſt æſtimare, à quo erchecha, id eſt æſtimatio tua. Alterum uero, adiunctum pronomen cha: an ſcilicet habeat pronominis uim, uel potius (ut diximus) ocioſe addatur. Hebræi autẽ & noſtri, uerbo arach duo principalia tribuũt ſignificata, ſcilicet ordinare, ſeu præparare, & æſtimare: ad quæ ſignificata probandæ, & ſi multa ex ſcripturis loca citare poſſemus: duo tamen nobis ſufficere uidentur: quorum primus eſt Iiob trigeſſimo primo ubi dicitur. Nõ arach, id eſt ordinauit ſeu parauit, ſcilicet Iiob contra me ſermones. Et primo capite huius libri, in quo de uerbi ſignificatione diſputauimus habes. Vearach, id eſt. Et ordinabit ſuper illud holocauſtum. De ſecunda uero ſignificatione in Pſal. exẽplũ habes: ubi dicitur. Quoniam quis in cœlo, iaaroch, id æſtimabit aut cõparabit ſe Domino? Item Iiob trigeſſimo ſexto Haiaaroch. i. Nunquid æſtimabit diuitias tuas? Prior tñ expoſitio mihi uidetur cõmunior & certior, quã ꝓbat nomẽ maarachah. i. ordinatio aut prælium, ſic ab ordinatione dictum. Admittendo ergo pronomen in ſua propria ſignificatione, ſenſus eſt. Vir cum ſeparauerit, ſcilicet à ſe notum, id eſt rem deuotam: ac ſi dicat. Cum uouerit: quoniam uouere aliquid Domino, nihil aliud eſſe uidetur, quàm à ſe rem deuotam abdicare: Secundum æſtimationem tuã. O Moſeh: aut ſacerdos, ſcilicet erit æſtimatio animarum Domino, id eſt pro parte Domini. Ac ſi apertius dicat. Cum quis uouerit rem aliquam, quam uoluerit poſtea redimere: ad te ò ſacerdos pertinebit æſtimare quãti redimenda eſt. Si uero pronomen abijcias, ſenſus eſt. Vir cum ſeparauerit uotum, id eſt rem deuotam, ſcilicet à ſe: ſecundũ æſtimationem animarum quam faciet ſacerdos dabit. ſ. uouens Domino. Verbum tamen pala, quod ſeparare uertimus, non plene notũ eſt hebræis. Poſſet etiam lex loqui de uoto quo quis uouet ſeipſum Domino, quod uotum mirificũ inter alia eſt, & erit ſenſus quòd cum uir uouerit ſeipſum ſeu animam æſtimatio ipſius erit ſecundum ſacerdotis æſtimationem. *Secundum ſiclum ſanctuarij*. Erat ſanctuarij ſiclus maior uſuali, ideo præcipit redemptiones, ſecundum illius pondus fieri. Solebant autem iehudei ſeipſos, filios, ac filias, iumenta, & agros, Domino deuouere, & quia non poterant in tabernaculo miniſtrare, qui non erant de tribu leui: Deus eis impoſuit modum, quo ſe pecunia redimere poſſent. *Si pauperior fuerit æſtimatione tua*, ſcilicet à lege taxata, uerbi gratia, ſi ſit uiginti quinque annorũ, ſed tam pauper ut non poſſit pro ſua redemptione ſoluere quinquaginta ſiclos ſanctuarij: tunc ſtatuebatur coram ſacerdote, & ab eo erat æſtimandus, ſecundum quòd poſſet attingere manus eius, id eſt ſicut poterat habere pecuniam ad ſe redimendum: & accipitur manus, pro poteſtate ſeu facultate. Et aduerte, quòd pro ut attigerit manus uouentis: hebraice eſt. Super os aut iuxta os, quod attigerit manus uouentis: & ſenſus eſt. Sicut dixerint poſſe attingere manus uouentis. Expetendum erat iudicium bonorum uirorum, aut ſacerdotum: ad æſtimandam facultatem uouentis, ſi pauper eſſet. *Si animal fuerit, de quo ap-*

propinquare

propinquare faciunt munus Domino: omne de quo dederit Dño, erit ſanctitas. Senſus eſt quód ſi iumentum, aut animal, eſſet tale, quod ex eo poſſet Domino ſacrificiũ fieri: tale nullo modo poterat redimi, ſed Domino erat immolandum. Et quod dicitur. Erit ſanctitas, ſenſus eſt. Erit talis conditionis, ut eſt res ſancta quæ prophanari non poteſt, conuertẽdo eam in alios uſus. Et aduerte uotũ hic dici donationem. *Non pmutabit illud.* Verbũ chalaph ſignificat trãſire, ut patet Chabbachu primo ubi dicitur. Tunc chalaph, id eſt tranſiuit ſpiritus. Et Cantico. ſecundo. Pluuia chalaph, id eſt tranſiuit. Item Pſalmo nonageſſimo. Mane florebit, ue chalaph, id eſt & trãſibit. Ex conſequenti uero ſignificat commutare, tranſire facere unum in alterum. Vtitur enim hebraiſmus tranſire facere, pro mutare: ut patet ſecundo Semuelis duodecimo ubi dicitur. Vaiechaleph, id eſt tranſire fecit ueſtes ſuas, pro mutauit ueſtes ſuas: quibus erat indutus. Hinc etiam eſt cheleph, id eſt tranſitus ſeu miniſterium, quòd miniſtri, hinc inde trãſire ſoleant, iuxta illud Lucæ. Tranſiens miniſtra
Lucæ. 12. bit illis. Inde etiam chaloph, id eſt mundus: ſic à traſeundo dictus. Erit ergo locus iſte ſic ad literam reddendus. Non tranſire faciet illud. ſ. animal in alterum: quod eſt non commutabit, ut uerſum eſt. Sic uerte quod ſequitur. ſ.

Non tranſire faciet illud, & non commutabit bonũ cum malo, uel malũ cũ bono. Videtur ex hoc textu uouentem non poſſe rẽ deuotam in melius commutare, & ita erat in ueteri lege: ſed quia illud ad ceremònialia pertinebat: uidetur in noua lege licere. Sumitur autem hic malum pro minus bono. Nam malũ non licebat offerre. *Illud & commutatio: erit ſanctitas*, id eſt ad ſanctitatem pertinebit, quam uiolare non licet, aut in uſus prophanos conuertere. *Æſtimabit ſacerdos.* Poſſet etiam uerti, diſcernet. *Secundum æſtimationem ſacerdotis, ſic erit.* Hebraice legi poteſt. Secundum æſtimationem tuam ò ſacerdos ſic erit. *Si uero redimendo redemerit illud: addet quintam partem eius ſecundũ æſtimationem.* Videtur textus loqui de malo ſeu minus bono, quòd ſi uouens redemerit illud: debeat quintam partem ualoris addere. Poteſt etiam textus loqui & germanius uidetur de omni animali deuoto Domino: quòd quicunque uoluiſſet illud redimere: adderet quintam partem æſtimationis eius. Et fuit ratio legis, ne homines faciles eſſent ad redimenda animalia: putantes ea quaſi gratis ſtatim ſibi reſtituenda: & iſte uidetur uerus literæ ſenſus. Et quod dicitur. Super æſtimationem, legitur in Hebræo. Secundum æſtimationem tuam. Confirmatur iſte ſecundus ſenſus ex eo quod de domo ſtatim ſequitur, quòd qui uoluerit eam redimere, addat quintam partẽ. *Vir cum ſanctificauerit domum ſuã ſanctitatẽ Domino: æſtimabit eam ſacerdos.* i. Cum ſeparauerit à ſe domum ſuam quaſi rẽ ſanctam, ſeu ſeparatam Domino, æſtimabit eã ſacerdos: *& ut eam ſacerdos æſtimauerit ſic ſtabit*, ſcilicet Domino, aut ſic conſurget Domino. Verbum enim chum quòd hic ponitur, proprie ſignificat ſurgere: inuenitur tamen ſignificare ſtare, aut firmare: ideo noſter Sanctes confirmare uertit Sed melius quadrat firmare, id eſt firma erit, ſeu ſtabilis Domino. *Secundũ æſtimationem ſuper eũ.* i. quam ſuper ipſum fecerit ſacerdos aut quam fecerit ſacerdos ſuper illud, ſcilicet deuotum, ſeu ſuper rem deuotam. *Si quippiam de agro poſſeſſionis ſuæ ſanctificauerit uir domino:* Nolebat Dominus, eum totum agrum uouere, ut relinqueretur illi unde uiueret: & pro eodem hic accipitur ſanctificare, & uouere. *Erit æſtimatio tua, ad os ſementis eius.* Sic in hebræo eſt: quem hebraiſmum, inter alios in principio locauimus, & explicuimus. Eſt enim ſenſus. Erit æſtimatio tua, iuxta os ſementis eius: id eſt prout ager ſementem exigit. Nam ſecundum agri quantitatem, exigit ſemen. Aut prout dixerint agricolæ, agrum ſementem exigere. *Semẽ chomer hordeorũ: 50. ſiclis* i. ager qui exegerit pro ſemente, menſuram chomer hordeorũ: redimetur quinquaginta ſiclis. Continet autem chomer (ut ſæpius diximus) decẽ menſuras ephi, quæ conſtituũt triginta ſata. *Si ab anno Iobel*, id eſt à principio anni Iobel *nouerit.* Nam ſecundum maiorem, uel minorem diſtantiam, ad annũ Iobel: ſic ager pluris aut minoris redimebatur: quemadmodum de uenditione dictum eſt cap. uigeſſimo quinto præcedenti. Et quod ſequitur. *Secundum æſtimationem firmabitur.* Poteſt legi. Secundum æſtimationem tuam cõ

ſurget, aut ſtabit:& loquitur ad ſacerdotem. Quod ſi poſt iobel, quis uouebat partem agri, ſupputabat & æſtimabat ſacerdos illam agri partem: ſecundum annos qui remanebát uſque ad Iobel:& quanto pauciores erát: tanto magis de prætio minuebat. *Si autem non redemerit agrum, & ſi uendiderit agrum uiro alteri: non redimetur amplius, ſed erit ager, poſtquàm exierit in Iobel, ſanctitas Domino, ſicut ager anathematis.* Duo diſponit lex hęc. Alterum quòd ſi deuouens agrum Domino, nõ redemerit eum uſq; ad annum Iobel, non poterit eum amplius redimere, ſed ad Deum ſimpliciter pertinebit, & erit ſacerdotis: qui erat hæres Domini. Alterum quòd ſi poſtquàm quis agrum deuouit, illum uendidiſſet alteri, etiam ante Iobel amittebat dominium eius: quoniam uendebat quod erat Dei. Et hoc eſt quod ſequitur. *Et erit ager in egredi ipſius in Iobel,* id eſt dum exierit in iubileo: *ſicut ager anathematis.* Melius uertas ſicut ager ſucciſionis: quoniam uerbum hebraicum charam, ſignificat occidere, ſuccidere, ut patet Ioſuah undecimo ubi habetur. Hecherim ptam, id eſt occidere fecit, aut ſuccidit eos. Hinc eſt cherẽ, id eſt occiſio, ſucciſio, ut Numeri decimo octauo. Omnis cherẽ, id eſt ſucciſio in Iſrael: tibi erit. Et quia res occiſa non amplius uiuebat, uel redibat ad uitam ſuam, dicebatur res quæ non amplius redibat ad dominum ſuum: ſucciſio uel occiſio. Dicebatur ergo ager, qui non amplius redibat ad Dominum ſuum, ager ſucciſionis uel occiſionis: quoniam illi moriebatur, ut amplius non poſsideret illum. Vſi autem ſunt noſtri hic uocabulo anathematis, quod græcis ſeparationem ſonat: quoniam ager ille non poterat amplius redimi, & dicebatur ſeparatus á domino ſuo, ſed anathema, uel ſeparatio, non uidetur plene explicare uim termini hebraici cherem, id eſt ſucciſio: quoniam plus ſonat ſucciſió, quam ſeparatio. Vnde cum inferius dicitur. Omnis conſecratio, quam conſecrauit uir. uertendum eſt. *Omnis ſucciſio quam ſucciderit uir,* id eſt omne quod Deo deuouerit, ueluti rem occiſam: ut amplius ad eum non pertineat: & ſecundum iſtos uertendum erat. Omne anathema quod anathematizauerit uir: retenta ſemper eadem ſignificatione. Sic capite Numerorum citato uertas. Omnis occiſio, id eſt oblatio ad modum occiſionis: tibi erit. Idem Ioſuah ſeptimo. Præuaricati ſunt filij Iſrael præuaricationem bacharem: id eſt in ſucciſione: ſeu in re per modum rei occiſæ conſecrata Deo. Inde etiam cherem, id eſt naſa, quòd piſces ex eo amplius non egrediãtur: aut ea occidantur. De hoc uoti genere habes Numeri uigeſsimo primo Ioſuah ſexto, Deutero duodecimo & Iudicum undecimo. Et tale uotum multi arbitrantur fuiſſe Ieptæ. *Si uero agrum emptionis ſuæ, qui nõ eſt de agro poſſeſsionis ſuæ ſanctificauerit Domino.* Loquitur hic lex de eo qui Domino uouebat agrum, quem ab alio emerat: qui in anno Iobel debebat redire ad Dominum ſuum: qui ager debebat à ſacerdote æſtimari, quot ſcilicet annis erat à uouente poſsidẽdus, uſque ad Iobel: quando reſtituendus erat Domino:& ſecundum plures aut pauciores annos, debebat ſacerdoti prætium dare. Et quod dicitur. *In die ipſa,* poteſt intelligi in die qua uouerit, & ſic reuera intelligendum eſt: & nõ in die iubilæi. *Et dabit preciũ redemptionis:* tanquàm rem Domino conſecratam, & ſeparatam. *Reuertetur ager ad eũ qui emit eũ á ſe.* Non bene, meo iudicio noſter Sãctes, hanc clauſulam ex hebræo uertit. Nõ enim ager erat reuerſurus, ad eum qui à uero domino emerat, ſed ad ipſum dominum: unde ſic litera reddenda eſt. Reuertetur ager, ad eum cui emit eum ab eo. Et ab eo, quantum ad ſenſum attinet redundat, ut commune eſt hebræis. Et hunc ſenſum ſtatim litera ſequens explicat, more ſuo dicens. Ei cui eſt poſſeſsio terræ. Vnde Munſterus melius uertit in anno iubilei reuertetur ad eum, à quo iſte eum emit. *Omnis æſtimatio tua, erit ſecũdũ ſeclum ſctitatis.* Dicunt hebri ſechel ſanctuarij, fuiſſe duplũ ad uſualem. Dicitur autem ſechel, à ſachal, qđ eſt librare, ponderare, & uidetur fuiſſe numiſma argenteum: quoniam in ſcriptura frequẽter ei additur cheſeph, id eſt argentum: ut Gene. 23. Dicitur aũt à põdere quòd illo tẽpore numiſmata ad põd⁹ dabãtur, & recipiebãtur: ut patet Gene. 23. de pecunia agri trãſeũte ad mercatores. i. iuſti põderis. Valebat aũt ut hic & Ezech 45. dicitur. 20. obulos, neq; ſatis cõſtat quãti ualeret obulus. Dicitur aũt hebraice obulus gerah, à garah quod eſt miſcere maxime litẽ, quia forte ut fieri ſolet, erat mixtus alio metallo forſitã argento: aut dicitur gerah, id eſt mixtio litis, qđ ꝓpter pecuniã ſoleãt hoĩes litigare.

Venda-

Vendatur ſecundum æſtimationem. Hebraice. Vendetur pro tua æſtimatione. *Verũtamen omnis ſucciſio quam ſucciderit uir Domino, ex omnibus quæ ſunt ſibi: ab homine, &c.* Senſus eſt. Omnis conſecratio quã per modum ſucciſionis ſucciderit uir: & quæ ſint illa quæ iſto modo offerri poſſunt explicat textus, & omnia hæc dicuntur ſanctitas Domino: quia non poterant ad aliquem uſum homi num amplius applicari. Et quod dicitur. *Omnis conſecratio*: tu uerte. Omnis ſucciſio. *Et omnis ſucciſio quæ ſuccidetur de homine: non redimetur, Moriẽdo morietur.* Contendunt hic multi, dicentes non licere hominem per modum ſucciſionis, id eſt, ad occidendum illum Domino, deuouere: & iſti uertũt. *Omnis cõſecratio quæ conſecrabitur ab homine, ſcilicet per modũ anathematis, non redimetur: ſed moriendo morietur.* & hũc ſẽſũ p̃ ſe fert paraphraſtes Chaldæus, à quo noſter Sanctes, Munſterus, & multi alij illum mutuarunt: qui nephas arbitrantur deũ p̃cepiſſe, hominẽ ex uoto occidere: cũ prohibuerit Iehudæis, filios idolis immolare. Sed hunc ſenſum, duo exibilare uidentur. Alterũ quia textus præcedenti ſententia dicit. Omnis ſucciſio quam ſuccidet uir Domino, ex omnibus quę ſunt ſibi, ab homine & animali. Ex quibus cõſtat, hominem poſſe deuoueri uoto ſucciſionis. Secũdum quia textus iſte, expreſſe habet. Omnis ſucciſio quæ ſuccidetur de homine. Ponitur enim in Hebræo præpoſitio min, quod eſt de. Eſt etiam ad hoc iudæorum pratica, qua iudæi uouentes hoc uoti gen⁹ putabant ſe teneri, ad occiſionem uel, dæletionem eorũ, quæ ſic deuouebantur: ut patet Numeri uigeſimo primo: ubi cum Chananæus pugnaſſet cũ Iſrael, & prædã ex eo tuliſſet, Iſrael ſe uoto obſtrinxit dicens. Si tradideris populum iſtum in manu mea: ſuccidam urbes eorũ: ubi ponitur idem uerbum, ſcilicet charam: quod ponitur hic. Et infra eodem capite dicitur, perdidiſſe Iſrael omnes urbes eorum, quoniam arbitratus eſt, ſe ad hoc ex ſuo uoto teneri. Sic etiam Ioſuah ſexto dixit ipſe. Erit ciuitas hæc ſucciſio, loquens de Ierico, & omnia quæ in ea ſunt Domino, & ſtatim ſubditur. Tantum Raab caupona uiuet. Vbi ad oculum liquet, omnes alios ex uoto occiſos. Omitto hiſtoriam Iephtæ, propter contentiones & rixas: qui ex hac lege putauit ſe teneri: occidere filiam. Vnde uidetur quod ſi quis hominem Domino uoto ſucciſionis deuoueret, teneretur illum occidere. Sed in hoc meo iudicio errabant Iudæi, ſaltem aliquã quia putabant hoc uotum, poſſe fieri de fidelibus hominibus, cum ex ſcriptura conſtet, de ſolis inimicis nominis Dei & populi: fuiſſe factum. Si uero hoc tibi durum nimis uidetur, potes literam iſto modo exponere. Omnis ſucciſio quę ſuccidetur de homine, nõ redimetur: ſed moriendo morietur, id eſt, omne uotum qđ deo de hoĩe p̃ modũ ſucciſionis deuouetur: non redimetur: ſed moriendo morietur, id eſt uſque ad mortem erit in miniſterio Dei. *Sanctitas Domino*, id eſt ſeparatæ erũt decimæ, ad cultũ Dei, ſeu applicatæ domino. *Omnes decimæ boum & ouium omniũ, quæ trãſeunt ſub uirga, decimum erit ſanctitas Domino.* Erat Hebræis paſtoribus, hic modus numerandi pecudes. Statuebant matres extra ouile, & faciebant agnos & hædos tranſire per arctum locum, & uirga deſignabant tranſeuntes. Alij locum interpretantur ut idem ſit tranſire ſub uirga, quod tranſire ſub cura ſeu cuſtodia, aut gubernatione. Solent enim paſtores uirga pecudes dirigere. Exigit autẽ Dominus hic ab Iſraelitis decimas, quoniam Iaacob eas illi deuouerat Geneſis uigeſimo octauo. Colligitur ergo ex hoc capite, duplex genus uotorũ. Alia erant abſolute nota quæ ab Hebræis dicũtur æſtimationis non ſucciſionis. Alia uero erãt ſucciſionis, quibus id quod deuouebatur, non poterat commutari aut redimi: ſed omnino occidendum aut deſtruendum erat: quemadmodũ diximus. Et ex hoc loco arbitror theologos noſtros inter ſimplex, & ſolenne, uotum diſcreuiſſe ac dixiſſe quoſdam ſolenne nõ poſſe à pontifice diſpenſari. Mod⁹ numerandi pecudes apud hebr.

IN CAPVT XXVII. LEVITICI: ad morum ornamentum annotatio.

VIR *ſi permutare noluerit uotũ*. Nouit pius pater homines ad uouendũ faciles, non ſic autem ad reddendum: ſed eos ſæpe uotorum ſuorum pœnitere: ideo cõceſsit permutationes & redemptiones: quia in re prælatos eccleſiæ docet, facile in uotis ſubditorũ diſpenſare: neque ab humana exigere fragilitate, quod non poteſt ſine difficultate præſtare. *Erit æſtimatio maſculi à uiginti annis uſque ad ſexaginta. 50. ſicli argenti.* Diximus in Hebræo haberi. Erit æſtimatio tua.

Vbi

Vbi conſidera, quãtæ æquitatis uoluerit Dominus ſuos ſacerdotes eſſe: ut uidelicet in cauſa propria, iudices & æſtimatores eſſent: ut infra clare dicitur de rebus quorum æſtimatio non erat à lege taxata. Habes etiã ex hoc loco, hominẽ poſſe pecunia æſtimari, licet ſit omni pecunia præcioſior: & penſandum eſſe, ſecundum quod uiribus ualet. Tertio fœminã ſemper minoris, quam uir ęſtimandam eſſe: tam in hominibus quam in animalibus. *Si pauperior eſt.* Admonet locus iſte principes ut in exigẽdis tributis, ſemper pauperum rationem habeant: neque ultra id quod poſſunt, ab eis exigant. *Si animal fuerit de quo offerunt oblationem Domino*, Fere omnes miniſtri diuini cultus, uicarios habere uolunt, ſed qui ad cultum Dei apti ſunt: non debent alios ſui loco ſubrogare. *Non commutabit bonũ pro malo.* Eo ipſo quo res incipit eſſe Domini, pluris quam antea æſtimanda eſt: ut etiam ſi mala uideatur: non ſit ei comparanda quantuncunque bona prophana. Ex quo diſcãt ſerui Dei, & religioſi uiri, ſe omnes alios prophanos homines excedere: unde ſacra uaſa poſt cõſecrationem, nullo prætio emi poſſunt. Quo etiam in loco diſce, filios Adam genus peſſimũ & falax: qui etiam quæ Deo uouent commutare uelint, ut quod melius eſt habeant, Deo uero ſuo deteriora relinquant. *Illud & cõmutatio eius: erit ſanctitas.* Magna proculdubio eſt ſanctitatis uis, ut eo ipſo quo aliquid ꝓ ea commutatur: ſanctum fiat. *Si redimendo redemerit, addat quintã partem.* Etiam hic locus oſtendit, quanti facienda ſit ſacra res: eo ipſo quod ſacra eſt: ut quintam partem pluſ quam antea ualeat. *Vir cum ſanctificauerit domum ſuam.* Sunt multi qui ſolum ea quibus non indigent Domino offerunt, quos pulchre locus iſte taxare uidetur: qui domum, agrum, & id genus alia, immo & ſeipſum, uouere Domino docet: quo facto proteſtamur, & nos & noſtra Dei eſſe: quod ſi non potes Deo dare teipſum aut ea quibus indiges: ſaltem da prætium eorum. *Si uendiderit agrum uiro alteri.* Quæ Deo deuouimus, non alteri quã Deo donanda aut uẽdenda ſunt. Sed ſunt multi, qui ut dicitur eandem filiam: multis generis tradere uolunt. *In anno Iobel reuertetur ager ad eũ cui emit.* Non uult Dominus munus, cum alterius iniuria: neque de alieno ſibi ſacrificium fieri: aut uotum. Sunt enim aliqui qui libenter aliena offerunt: ſua uero ſumme cuſtodiunt. *Omnis æſtimatio erit ſecundum ſeclum ſanctuarij.* Alia menſura metiendum eſt Deo, atque alia hominibus. Cum enim Deus nobis, omnia ſine menſura, & numero, dederit: ęquũ eſt, ut nos illi maiori quã alijs menſura, metiamur. Contra eos qui fraudant, decimarum & aliarum oblationum menſuram. *Primogenitum oblatum Domino, non ſanctificabitur.* Infidelis homo, ſoluere uult Deo, ex eo quod Dei eſt, nõ ex ſuo. Vnde conſtat ex alius debito: non bene debitũ ſolui. *Veruntamen omnis ſucciſio, quã ſuccidit uir Domino.* Quemadmodum Dominus cupit bona conſeruari, ita & mala deſtrui: neque minus ſibi grata eſt nocẽtis occiſio: quã innocentis conſeruatio. Cum enim leuitæ impios & idololatras ex mandato Moſeh occidiſ- Exo.23.
ſent audierunt ab eo. Conſecraſtis manus ueſtras Deo, præuaricantium cruore: & forte ex hoc loco gentiles didicerunt; homines facinoroſos occidere, aut Dijs ſuis immolare: pro plaga in republica ſedanda. *Omnis decima de ſemine terræ, de fructibus ligni.* Docet hic textus, de quibus rebus decimæ ſoluẽdæ ſunt: nempe de fructibus terræ & arborum: & de pecoribus *Non quæret utrum bonũ uel malum ſit.* Quid Domine mi dicis in his uerbis? Nonne tibi ſemper meliora ſelligenda ſunt, & & offerẽda? Nonne hac de cauſa reſpuiſti Chaini munus & fratris Hebelis acceptaſti, quod ille ſine delectu non ſelectiora elegit, frater uero arietum pinguedines quibus te maxime delectari putabat ſellegit ad ſacrificiũ tuum? Vtique, ſed hoc in his quæ ei noſtra ſponte offerimus, in alijs uero, qualia ipſe dat nobis: talia à nobis exigit. In quibus principes & prælati diſcant, non quærere à ſuis in perſoluendis decimis, & tributis, meliora quam humus gignat. Vtinam homines tam facile placaremus ſicut Deum. Mirum ualde quod nulla res tam facile neque tam difficile placetur ut Deus. Audi Deum apud Ezechielem quaſi implacabilem dicere capit. uigeſimo quarto. Non retrocedã & non parcam & nõ pœnitebit me: iuxta uias tuas & opa tua iudicauerũt te iudices dicit dñs.

Et

Et Hoſeh quinto. Ibunt cum bôbus & muneribus ſuis adquerendum Deum & non inuenient, ablatus eſt ab eis. Vis eum uidere facile placatum? Audi eum Ieremiæ trigeſimo primo. Nonne filius præcioſus eſt mihi Ephraim? Nõne puer delectabilis? Quia ex tempore quo loquutus ſum cum eo: recordando recordabor eius adhuc: idcirco ſonuerunt uiſcera mea. Et Iſaiæ trigeſimo. Populus enim in Sion habitabit in Ieruſalem, plorando non plorabis, miſerebitur tui. Ad uocem clamoris: tui cum audierit reſpondebit tibi, cui gloria & honor per infinita ſæcula qui conceſsit hunc abſoluiſſe librum.

FINIS.

Excudebat Ioannes Blauius de Agripina
Colonia Typographus Regius.
M. D. LVII.

I·B·